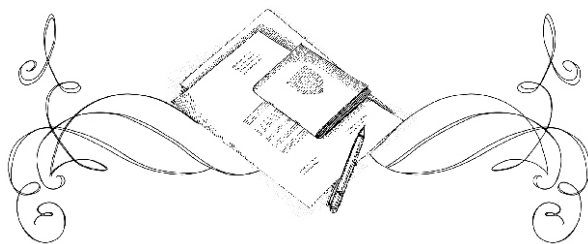

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

РЭСПУБЛІКАНСКІЯ КУПАЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

Зборнік навуковых прац

Гродна
ГрДУ імя Янкі Купалы
2023

УДК 821.161.3+811.161.3
ББК 83.3(4Бєі)
Р96

Рэкамендавана Рэдакцыйна-выдавецкім саветам
ГрДУ імя Янкі Купалы

Рэдакцыйная калегія:

- А. С. Садоўская*, кандыдат філалагічных навук, дацэнт (гал. рэд.);
А. Э. Сабуць, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Т. А. Аляшкевіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Ж. С. Сіплівеня, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Р. К. Казлоўскі, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
М. А. Якалцэвіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
І. М. Хлусевіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Н. Э. Шандроха, кандыдат педагагічных навук, дацэнт;
С. М. Тарасава, магістр філалагічных навук, старшы выкладчык

Рэцэнзенты:

- Бельскі А. І.*, доктар філалагічных навук, прафесар
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт);
Аўтуховіч Т. Я., доктар філалагічных навук, прафесар
(установа адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»)

Р96 **Рэспубліканскія** Купалаўскія чытанні : зб. навук. прац / ГрДУ
імя Янкі Купалы ; рэдкал.: А. С. Садоўская (гал. рэд.) [і інш.]. –
Гродна : ГрДУ, 2023. – 272 с.

ISBN 978-985-582-580-8

Зборнік склалі матэрыялы Рэспубліканскіх Купалаўскіх чытанняў, якія адбыліся 17 лістапада 2023 года ва ўстанове адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы». У артыкулах асэнсоўваецца спадчына народнага паэта Беларусі Янкі Купалы, асвятляюцца актуальныя праблемы літаратуразнаўства і мовазнаўства. Адрасуецца выкладчыкам устаноў вышэйшай адукацыі, настаўнікам гімназій, ліцэяў, школ, аспірантам і студэнтам.

УДК 821.161.3+811.161.3
ББК 83.3(4Бєі)

ISBN 978-985-582-580-8

© Установа адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Янкі Купалы», 2023

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ КУПАЛАЗНАЎСТВА

УДК 821.161.3.09(092)+929Купала, Чорны

А. І. Бельскі

ЯНКА КУПАЛА І КУЗЬМА ЧОРНЫ: ТВОРЧЫЯ КАНТАКТЫ, ДЫЯЛОГ

Асвятляюцца стасункі двух класікаў – Янкі Купалы (1882–1942) і Кузьмы Чорнага (1900–1944), іх творчыя кантакты, узаемаадносіны ў працэсе дыялогу і супрацоўніцтва на працягу доўгага перыяду.

Пачынаючы з «нашаніўскага» часу, Янка Купала меў творчыя стасункі і кантакты з шырокім колам беларускіх пісьменнікаў, і гэта колькасць павялічвалася, асабліва ў 1920-я гг., калі ў нацыянальную літаратуру прыйшло новае пакаленне. Яно было шматлюдным, шматлікім, надзвычай актыўным і крэатыўным. Гэта літаратурнае пакаленне паўстала ў новай савецкай, сацыялістычнай Беларусі, у пераважнай большасці яны, маладыя і акрыленыя, былі ўчарашнія дзеці вёскі і дзеці рэвалюцыі.

Творчая моладзь згуртавалася ў літаратурнае аб’яднанне «Маладняк», якое арганізацыйна аформілася ў канцы лістапада 1923 г. Сярод «маладнякоўцаў» былі яркія і адметныя постаці паэтаў і празаікаў, якія вылучаліся сваёй таленавітасцю, і гэтыя таленты не мог не заўважыць Янка Купала, пачынальнік беларускай класічнай літаратуры і стваральнік новых узораў ды канонаў савецкага мастацтва. Новае маладое пакаленне ён прывітаў вершам «Арлянтам» (1923). Янка Купала, нягледзячы на задзірыстасць «маладнякоўцаў», іх жаданне канфліктаваць са старэйшымі літаратарамі, найперш асабіста з ім і Якубам Коласам (браліся «ў рожкі са старымі»), быў памяркоўны, адкрыты і дэмакратычны ў адносінах да маладых – гэта значыць, да тых, хто абраў літаратурны лёс і наважыўся аддаць свае творчыя, духоўныя сілы Беларусі.

На пачатку 1920-х гг. Мікола Раманоўскі заявіў пра сябе ў беларускай літаратуры як Кузьма Чорны. Ён, нядаўні местачковы

настаўнік, паступіў у БДУ і ў снежні 1923 г. далучыўся да навастворанага літаб'яднання «Маладняк». У кніжніцы «Маладняка» адзін за адным пабачылі свет яго зборнікі прозы «Апавяданні», «Срэбра жыцця» (абедзве – 1925), «Па дарозе» (1926). Надзвычай плённы перыяд дзейнасці пачаўся для Кузьмы Чорнага з узнікненнем у 1926 г. новага літаратурна-мастацкага аб'яднання «Узвышша» (пісьменнік стаў яго старшынёй), амбітная эстэтычная праграма якога арыентавала на стварэнне высокамастацкіх твораў. Плён працы не прымусіў сябе чакаць. Хутка Чорны-празаік набіраў вагу, вядомасць, яскрава вылучыўся выдатнымі ў мастацкім плане апавяданнямі, аповесцямі, раманамі, пра яго загаварылі як пра «беларускага Дастаеўскага».

Янка Купала і Кузьма Чорны належаць да розных літаратурных пакаленняў. Першы спраўдзіўся як вялікі паэт, класік у пару «нашаніўства», другі дасягнуў найбольшага плёну ва «ўзвышшаўскі» перыяд. У адзін час, на працягу двух дзесяцігоддзяў, ім выпала разам працаваць на ніве беларускай літаратуры, а яшчэ жыць, сябраваць і камунікаваць у тую даваенную эпоху, быць сведкамі і ўдзельнікамі тагачасных падзей.

Зразумела, спачатку Кузьма Чорны быў знаёмы, як многія іншыя маладыя літаратары, з Янкам Купалам завочна. Чытаў паэта, ведаў яго творы, меў піетэт да яго асобы. На час іх асабістага знаёмства Янка Купала быў адным з вядомых і прызнаных беларускіх пісьменнікаў, які ў 1925 г. атрымаў званне народнага паэта Беларусі, а галоўнае, браў актыўны ўдзел у культурна-грамадскім жыцці (стварэнне Інбелкульта, нацыянальнага тэатра, праца ў Навукова-тэрміналагічнай камісіі Наркамата асветы і інш.), па-ранейшаму прысутнічаў у літаратурным працэсе, пра што найперш засведчылі новыя на той час вершаваныя кнігі «Спадчына» (1922), «Безназоўнае» (1925). Можна сказаць, Янка Купала і Кузьма Чорны – як настаўнік і вучань, папярэднік-пачынальнік і прадаўжальнік-наступнік, класік і малады аўтар. Гэтым і цікавы феномен дыскурсу ўзаемаасункаў і духоўнага пабрацімства двух пісьменнікаў, шчыра адданных роднай літаратуры і беларускай справе. Мае рацыю даследчык В. Жураўлёў, які, адштурхоўваючыся ад канцэпцыі дыялагізму М. Бахціна, адзначае, што «як раўнапраўны і дэмакратычны дыялог асобных людзей, так і духоўна-культурны дыялагічны абмен розных народаў і цывілізацый – гэта ў шырокім значэнні слова і ёсць... самая моцная сіла...» [2, с. 44]. Дзве асобы, дзве вядомасці, два чалавечыя псіхатыпы, два ўнутраныя светы – яны

адрозныя, адметныя і ўнікальныя, але менавіта даверлівыя стасункі і жывы дыялог збліжаюць людзей, як і шырэі – даюць магчымасць і падставы для гарманічнага, суладнага існавання чалавецтва.

Асабістае знаёмства і пачатак камунікавання Кузьмы Чорнага з Янкам Купалам прыпадае на сярэдзіну 1920-х гг. Пра гэта можна меркаваць паводле газетнай інфармацыі за 2 жніўня 1925 г. (удзел з Купалам у літаратурным вечары) [9, с. 546], за 23 сакавіка 1926 г. (удзел з Купалам у з’ездзе селькараў і знаходжанне з ім у прэзідыуме гэтага з’езда) [9, с. 548] і калектыўнага фотаздымка беларускіх літаратараў на сустрэчы з латышскім пісьменнікам Янам Райнісам, якая адбылася 19 лістапада 1926 г. На той час Райніс быў міністрам асветы Латвіі, ён быў запрошаны ў Мінск на Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу і азбукі, якая адбылася 14–21 лістапада 1926 г. На гэтым фота фігуруюць Янка Купала і Кузьма Чорны, апрача іх, мы бачым абліччы Змітрака Бядулі, Кандрата Крапівы, Язэпа Пушчы, Адама Бабарэкі, Уладзіміра Дубоўкі, Пятра Глебкі. Заўважым: усе яны, апрача Купалы, разам з Кузьмой Чорным – сябры навастворанага літаратурнага згуртавання «Узвышша». 21 лістапада Янка Купала, Кузьма Чорны разам з іншымі ўдзельнікамі акадэмічнай канферэнцыі былі ў Віцебску і бралі ўдзел ва ўрачыстым адкрыцці БДТ-2 [6, с. 179–180].

Паводле летапісаў жыцця і творчасці абодвух пісьменнікаў, выдавочна, што ў канцы 1920-х гг. – на пачатку 1930-х гг. Янка Купала і Кузьма Чорны пачынаюць часцей перасякацца і бачыцца на літаратурных сустрэчах, вечарынах, розных нарадах; іхнія подпісы з’яўляюцца пад калектыўнымі публікацыямі (зваротамі, вітальнымі лістамі і інш.), а мастацкія творы друкуюцца ў адных і тых жа выданнях. Так, пісьменнікі запрашаліся на нараду па пытанні «Якая п’еса патрэбна вёсцы?» (1928, красавік), выступілі на вялікай вечарыне беларускай мастацкай літаратуры і музыкі ў кінатэатры «Культура» (1928, лістапад), выказаліся ў абарону сялянства Заходняй Украіны (1930, кастрычнік), прысутнічалі на вечарыне ў ДOME пісьменнікаў з нагоды прыезду пісьменнікаў Мардовіі (1933, ліпень) і інш. [9, с. 552, 554, 556, 562]. Кузьма Чорны разам з іншымі беларускімі пісьменнікамі падпісаў прывітальны ліст Янку Купалу ў сувязі з 50-годдзем з дня нараджэння (1932, верасень), імёны Купалы і Чорнага фігуруюць пад зваротам пісьменнікаў і артыстаў Беларусі «Да ўсіх работнікаў культуры БССР» у сувязі з 15-й гадавінай БССР (1932, лістапад), пад пратэстам супраць

суда над заходнебеларускім дзеячам Б. Тарашкевічам (1932, лістапад), пісьмовым адказам камсамольцам Случчыны (1933, верасень) і інш. [9, с. 558, 560; 4, с. 300, 302].

Прыкметна актывізаваліся літаратурныя і дзелавыя стасункі Янкі Купалы і Кузьмы Чорнага ў сувязі са стварэннем Саюза пісьменнікаў Беларусі, а потым і Саюза пісьменнікаў СССР. Гэтым падзеям папярэднічала прыняцце пастанова ЦК ВКП(б) «Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый», за якой следам у нашай тагачаснай рэспубліцы была прынята пастанова ЦК КП(б)Б «Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый БССР». Гэтымі дакументамі спынялася дзейнасць усіх літаратурных аб'яднанняў і быў узяты курс на стварэнне адзінай творчай арганізацыі – Саюза савецкіх пісьменнікаў (ССП).

У канцы лютага 1933 г. Янка Купала і Кузьма Чорны бралі ўдзел у працы Першага пашыранага пленума Аргкамітэта ССПБ, супольна з іншымі пісьменнікамі абмяркоўвалі арганізацыйныя і творчыя пытанні беларускай літаратуры, выступалі ў спрэчках [9, с. 561; 4, с. 212]. Абодва былі абраны ў склад Прэзідыума Другога пашыранага пленума Аргкамітэта ССПБ, які адбыўся 23 красавіка 1934 г. [9, с. 565; 4, с. 217]. А ўжо 24–25 красавіка 1933 г. у складзе мінскай дэлегацыі ўдзельнічалі ў з'ездзе пісьменнікаў Заходняй вобласці ў Смаленску. Купала і Чорны сустрэліся з рабочымі прадпрыемстваў, камсастамам мясцовага гарнізона, выступілі на абласным радыё, адбылася літаратурная вечарына з іх удзелам у Смаленскім педінстытуце [9, с. 565; 4, с. 218]. У тым жа 1934 г. абодва былі ўдзельнікамі Першага Усебеларускага з'езда пісьменнікаў (8–14 чэрвеня) і Першага Усесаюзнага з'езда ССП СССР (доўжыўся з 17 жніўня па 1 верасня). Янка Купала быў абраны у прэзідыум саюзнага пісьменніцкага з'езда, старшынстваваў на ранішнім пасяджэнні 19 жніўня, а малады беларускі прэзаік Кузьма Чорны выступіў на з'ездзе з прамовай «Рэальнасць, фантазія і вымысел» [9, с. 566; 4, с. 220]. Такім чынам, абодва пісьменнікі непасрэдна спрычыніліся да арганізацыйнага афармлення Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР, садзейнічалі станаўленню новай творчай арганізацыі і наладжванню літаратурнага працэсу.

У 1930-я гг. Янка Купала і Кузьма Чорны ўжо былі ў шчырым сяброўстве, даверлівых узаемаадносінах. Тое, што паміж пісьменнікамі склаліся па-чалавечы добрыя адносіны і яны з ахвотай бачыліся, па-сяброўску прыязнілі, засведчыў пісьменнік Мікола Хведаровіч (1904–

1981), зямляк Кузьмы Чорнага. Улетку 1933 г. Янка Купала з жонкаю наведаўся ў Капыль па запрашэнні Алесі Александровіч (1904–1947), гасцяваў і адпачываў у доме бацькоў яе мужа Міхася Мароза, які быў дыпламатам, першым паслом савецкай Беларусі. Ведаючы, што Кузьма Чорны ўсё лета будзе жыць на радзіме, у сваіх Цімкавічах, Мікола Хведаровіч прапанаваў Івану Дамінікавічу паехаць да яго, а заадно і паглядзець жыццё ў памежжы. Ён так прыгадваў тую паездку і сустрэчу ў бацькоўскай хаце пісьменніка, што месцілася на Капыльскай вуліцы: «...Кузьма ўвіхаўся, накрываючы на стол. Пад вокнамі стаялі дзеці, усім было цікава пабачыць прыезд такіх вядомых пісьменнікаў – Янкі Купалы і Цішкі Гартнага – у госці да іх земляка.

– Дык сядайце ж, браткі, за стол, – збянтэжана запрашаў нас Кузьма. – Можа не ўсё так будзе, як трэба было б, але ж вы знячэўку, весткі не далі, што прыедзеце...

Нам... прыемна было бавіць час за сталом у хаце бацькоў нашага сябра па пярэ. Тут жа за сталом сядзела яго жонка, а дачка Ірына гуляла на двары з цацкамі, якіх нарабіў ёй бацька са шпулек.

Вечарам мы агледзелі мястэчка і наведалі начальніка пагранаховы. Ён прыняў нас вельмі гасцінна...

Абышоўшы граніцу на ўсім участку, мы спыніліся на палянцы, дзе ўжо сабраліся пагранічнікі. Нам прапанавалі выступіць перад імі. Першае слова далі Кузьме Чорнаму. Ён спакойным сваім, ціхім голасам гаварыў аб літаратуры, аб працы пісьменніка над творам. Пасля ён прачытаў байцам сваё апавяданне “На граніцы”... Янка Купала чытаў урываак з паэмы “Над ракою Арэсай”, а Цішка Гартны і я прачыталі свае вершы» [7, с. 118, 119].

Рагнеда (Ірына) Раманоўская (1928–2010), дачка Кузьмы Чорнага, пакінула каштоўныя сведчанні пра стасункі абодвух пісьменнікаў, іх сустрэчы і кантактаванне. Купала і Чорны сустракаліся, па-сяброўску сядзелі і гутарылі. Рагнеда Мікалаеўна ўспамінала, як з бацькам і Купалам ездзілі глядзець паводку на Свіслачы, згадвала падораную ёй дзядзькам Янкам дзіцячую кніжачку, наведванне «хаты пад таполямі» напярэдадні свята Новага года, тое, як за два дні да гібелі «яны засталі яшчэ жывога Купалу – у той час уся беларуская “дыяспара” жыла ў гасцініцы “Масква”» [3, с. 41].

Той даваенны час з рэпрэсіямі і страхам не спрыяў атмасферы даверу і ўзаемнасці між людзьмі. Паводле дачкі Кузьмы Чорнага, «бацька прыцягваў, як магніт», вакол яго «раіліся людзі» [3, с. 35, 37].

Вакол Купалы таксама былі пастаянна людзі. Прысутнасць некаторых насцярожвала Уладзіславу Францаўну, жонку паэта, выклікала адпаведную рэакцыю і ў самога Івана Дамінікавіча. Рагнедзе Раманоўскай запомніўся такі эпізод з тагачаснага жыцця іхняй сям'і: «За сталом сабралася бяседа. Сярод іншых – Купала. Раптам прыходзяць яшчэ дзве госці, сядваюць за стол насупраць Купалы, і тут ён пачынае патрабаваць, каб мама прагнала іх. Мама разгубілася, Купала настойвае. Мяне, далей ад скандалу, адправілі спаць.

Чым усё скончылася – не ведаю, толькі была вельмі здзіўлена дзядзькам Янкам...

Гадоў праз трыццаць расказала пра гэта Алесю Асіпенку. Той усміхнуўся:

– Усё ясна: 3. была стукачкаю» [3, с. 63–64].

У 1938 г. стасункі між Купалам і Чорным мусова перапыніліся, апошні быў арыштаваны і зняволены ў яжоўскай турме. Паўза доўжылася восем месяцаў. Мікалай Карлавіч выйшаў на волю і ў чэрвені 1939 г. быў «адноўлены ў правах члена праўлення ССП БССР» [9, с. 575]. У лістападзе таго ж года разам з Янкам Купалам, Змітраком Бядулем, Міхасём Лыньковым яго «вылучылі на сходзе пісьменнікаў кандыдатамі ў дэпутаты Мінскага гарадскога Савета» [9, с. 576]. Ён нароўні з Купалам падпісвае вітальны ліст М. Рылскаму і віншавальную тэлеграму П. Тычыну, уваходзіць у юбілейную камісію па святкаванні 30-годдзя творчай дзейнасці Змітрака Бядулі і, самае галоўнае, яму выпаў гонар быць абраным у прэзідыум урачыстага пасяджэння, прысвечанага 35-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Гэта пасяджэнне адбылося ў канцы 1940 г., 8 снежня, у Вялікім тэатры оперы і балета БССР [9, с. 577–580].

У Янкі Купалы ў 1930-я гг. быў сумны ўласны вопыт: ён, даведзены цікаваннем, зрабіў спробу самагубства. Кузьма Чорны ў дзённіку пісаў пра тое, што зведаў і перажыў, пра свой унутраны стан (адгукалася былое, якое, зрэшты, і прывяло да двух інсультаў): «Такі я змучаны і духам і целам і так цяжка жыву, што не адчуваю»; «Я гіну і не магу выкарыстаць як бы трэба свой талент. Сілы мае трацяцца і марнуюцца без карысці. Доўгія годы мяне мучыла ГПУ-НКВД» [8, с. 587, 592]. Яны, два майстры слова і адданыя сыны Беларусі, наперакор суровым выпрабаванням і цяжкасцям здолелі захаваць міжсабовыя стасункі і не разышліся ў розныя бакі. Падставы можна было знайсці, каб аддаліцца і адасобіцца...

Новае жахлівае выпрабаванне, бяда-трагедыя роднага народа – Вялікая Айчынная вайна – іх з’яднала і зблізіла, духоўнае адзінства і агульная грамадзянская пазіцыя сталі надзённай патрэбай. У тыя цяжкія дні і хвіліны з’явілася ўсведамленне, што «прыйшла пара самага важнага, сапраўды цяпер адзінага, ад чаго залежыць усё іншае» (К. Чорны) [9, с. 407–408], што трэба змагацца «за самае галоўнае ў жыцці» – «за свабоду, за існаванне беларускай нацыі» (Я. Купала) [4, с. 213]. У лёсавызначальны ваенны час Янка Купала і Кузьма Чорны выказвалі аднолькавыя погляды – патрыятычныя, нацыянальна-вызваленчыя, антываенныя. Ад самага пачатку вайны яны не гублялі сілу духу і веру ў вызваленне Беларусі, перамогу над гітлераўскай Германіяй. Кузьма Чорны пісаў: «...Янка Купала з першага ж дня вайны стаў змагаром з крывавымі нямецкімі захопнікамі. Ён зноў з’явіўся перад народам як магутны народны трыбун, і яго гнеўны кліч да змагання прайшоў па ўсёй беларускай зямлі ад краю яе і да краю» [9, с. 494]. Тое ж самае – пра барацьбу і змаганне з ворагам – стасуецца і да самага Кузьмы Чорнага, які ўключыўся ў актыўную антыфашысцкую дзейнасць і палымяна адстойваў ідэю няскоранай, вольнай Радзімы. Янка Купала і Кузьма Чорны сталі ў шэрагі байцоў ідэалагічнага фронту. Слова абодвух гучала са старонак тагачасных газет, па радыё, на мітынгах, натхняла і клікала да барацьбы з гітлераўскімі акупантамі. Письменнікі выступалі, выказваючы свой боль, гнеў, трывогу. 18 студзеня 1942 г. у Казані яны бралі ўдзел у радыёмітыngu прадстаўнікоў беларускага народа: Купала выступіў з прамоваю «Узнімайся, народзе мой, на вялікую расплату!» [6, с. 280], Чорны – з прамоваю «Будзем адзінадушнымі і непахіснымі» [9, с. 582]. А 1941–1942 гг. былі надзвычай драматычнымі і трагічнымі. Вораг прагнуў захапіць Маскву, рваўся да Волгі і Паўночнага Каўказа... Стан засмучанасці, душэўнага цяжару, роздуму і трывожнай напружанасці письменнікаў добра перадаў мастак Х. Ліўшчыц на карціне «Янка Купала і Кузьма Чорны ў Пячышчах у 1942 годзе», створанай у 1963 г. Пячышчы – пасёлак каля Казані, там Янка Купала жывіў з 13 лістапада 1941 г. па 18 чэрвеня 1942 г. Туды і наведваўся Кузьма Чорны да свайго сябра, разам яны слухалі зводкі Саўінфармбюро, гутарылі пра падзеі на фронце.

У беларускую гісторыю ўвайшло знакамітае і знакавае выступленне Янкі Купалы 12 сакавіка 1942 г. на сесіі АН БССР у Казані. Нагадаем, што з 1928 г. ён быў акадэмікам Беларускай акадэміі навук (назва з 1936 г. – Акадэмія навук БССР). Акадэмік і народны паэт зрабіў

грунтоўны даклад «Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя», у якім тройчы згадаў імя Кузьмы Чорнага, вылучыў яго нарысы і навелы ваеннага часу [4, с. 276].

На самым пачатку 1942 г. у газеце «Савецкая Беларусь» быў надрукаваны «Кліч да беларускага народа» за подпісам Янкі Купалы. Гэты публіцыстычны зварот з’явіўся з нагоды першай значнай перамогі Чырвонай Арміі ў Айчыннай вайне – разгрому гітлераўскіх войск пад Масквой, вызвалення шэрагу гарадоў. Патрыятычна-вызваленчым словам-заклікам стала гэта яркае, палымянае выступленне ў друку, яно гучала ўздымна-набатна: «Браты беларусы! Хіба мы даруем фашысцкім гадам тое, што яны разбурылі нашы гарады, што яны асірацілі гэтулькі нашых дзяцей, адабралі жыццё ў сотняў тысяч нашых дзяцей, адабралі жыццё ў сотняў тысяч нашых людзей, спапялілі нашы вёскі і сёлы, адабралі ў нас хлеб, не далі жыць мірна, вольна і шчасліва?»; «Вышэй будзем трымаць сваю нацыянальную гордасць, беларусы! Няхай на нашай зямлі прыбавяцца новыя курганы і магілы чужаземных захопнікаў! Не выпускаю ні аднаго жывога немца з нашай зямлі! Смерць кожнаму з іх!» [4, с. 259]. Насамрэч «Кліч...» напісаны Кузьмой Чорным, але пабачыў свет пад іменем Купалы. У архіве пісьменніка захаваўся тэкст артыкула, дзе ў канцы маецца пазнака: «Напісана мной 9/1 1942 г. Урыўкі з вершаў даў Я. Купала, К. Чорны» [4, с. 422]. У дзёніку Кузьмы Чорнага ваеннага часу таксама ёсць сведчанні пра яго аўтарства: «...“Кліч да беларускага народа” і выступленне на першым беларускім радыёмітыngu з Казані зімой 1941 г. пісаў Купалу я»; «...я, як чорнарабочы, пісаў і пішу бесперапынна публіцыстычныя тэксты без подпісу, яны друкуюцца, устаўляюцца ў тэксты рэзальюцый антыфашыстоўскіх, скажам, з’ездаў, друкуюцца ў зборніках Купалы як купалаўская публіцыстыка...» [8, с. 580, 583]. Нават пасля ведання гэтых фактаў складальнікі і рэдкалегія восьмага тома Поўнага збору твораў Янкі Купалы «палічыла мэтазгодным змясціць зварот да беларускага народа ў асноўнай частцы, а не ў раздзеле “Калектыўныя творы”» [4, с. 422]. Такі падыход па сутнасці не вытрымлівае крытыкі, але што зроблена, тое зроблена. Рагнеда Раманоўская апавядала, што Кузьма Чорны тэкст той «пісаў, падрабляючыся пад Купалаў стыль. У прыклад прыводзіў словы: “Узнімайся, народзе мой...” Ёсць рукапіс. У Інстытуце літаратуры АН – копія» і далей згадала: «Калі я працавала ў Музеі Янкі Купалы, аднаго разу праходзілі мы ўдзвюх з цёцяю Уладзюю па залах, а там вісіць “Кліч”. Цёця Уладзья ўсміхнулася: “Я ведаю, гэта дзядзька Кузьма пісаў, але няхай вісіць, няхай вісіць» [3,

с. 71]. Чаму, уласна кажучы, пад «Клічам...» з'явілася імя Купалы, а не Чорнага? Мяркуем, асноўнай прычынай было тое, што Янка Купала – велічная і знакавая постаць, кultaвы сімвал савецкай Беларусі, а менавіта ён успрымаўся як народны трыбун, бацька нацыі, духоўны настаўнік новых пакаленняў беларускай моладзі. Яго вуснамі прамаўляла паняволеная Беларусь, яго голас гучаў узрушана-палымяна, натхняльна, прароча, слова народнага песняра клікала і мабілізавала на вызваленчую барацьбу, важнае змаганне з агрэсарам. Антыфашысцкія і патрыятычныя выступленні Янкі Купалы ў час вайны, вялікай небяспекі для краіны мелі выключнае гістарычнае значэнне, пераацаніць сілу ўздзеяння і ўплыву яго агітацыйнага, духаўздымнага слова немагчыма.

Несумненную цікавасць уяўляюць ацэнкі і погляды Кузьмы Чорнага на асобу і творчасць Янкі Купалы. Неаднойчы ў сваіх публікацыях ён апеляваў да імя народнага паэта, спасылаўся і цытаваў яго. Асабліва духоўна бліzkім было для Чорнага купалаўскае «людзьмі звацца» – «плодзьмі звацца» між іншых народаў і нацыянальнасцей, быць «як роўныя браты, сярод якіх няма ні лепшых, ні горшых» [9, с. 99] (артыкул «Дзесяць год»). Кузьма Чорны ў час вайны разумее маштаб катастрофы і глабальнасць выклікаў, перад якімі паўстала чалавецтва. У раманых «Млечны шлях» і «Пошукі будучыні» ён вывеў беларусаў на авансцэну сусветнай гісторыі, падключыў сваіх герояў да інтэлектуальнага дыялогу-роздуму з мэтай пошуку адказаў на актуальныя і філасофскія пытанні агульначалавечага быцця. Мае рацыю А. Адамовіч, гаворачы пра глабальную камунікатыўную сувязь пісьменніка з чалавецтвам: «Маштабнасць твораў К. Чорнага не толькі ў іх гістарызме, філасафічнасці, эпічнасці, а яшчэ ў тым новым пачуцці, з якім беларуская літаратура пачынала ўсё больш смела весці размову з “цэлым светам”» [1, с. 9].

Успрыманне Янкі Купалы і стаўленне да яго яскрава выяўляецца ў артыкуле Кузьмы Чорнага «Думкі і імкненні народа» (1940) і найбольш поўна раскрываецца ў яго кароткім біяграфічна-крытычным нарысе «Янка Купала», над якім пісьменнік працаваў у час вайны. У лісце да Якуба Коласа пасля гібелі народнага паэта Чорны пісаў: «У гэтыя дні якраз пішу біяграфію Янкі Купалы для зборніка, прысвечанага яго памяці.

Вайна і страта роднай зямлі выбілі нас з каляіны, і мы яшчэ не можам як мае быць ацаніць да канца, якую страту мы панеслі ад смерці Купалы і што значыць Ён і Вы для цэлай эпохі жыцця нашага народа» [9, с. 584].

Кузьма Чорны бачыў і ўсведамляў маштаб постаці Купалы, веліч здзейсненага ім. «У творчасці Янкі Купалы сышліся і знайшлі сваё выражэнне надзеі, імкненні і парывы беларускага народа» [9, с. 284], – так пачынае аўтар артыкул «Думкі і імкненні народа» і гаворыць пра Купалу як «вялікага паэта, паэта народнага», падкрэслівае гэту думку двойчы, а потым адзначае яго выключную моватворчую місію і ролю: «Творачы сваё паэтычнае слова з мовы народнай, паэт узводзіў родную мову ў новую якасць мовы літаратурнай» [9, с. 285]. «Вялікі паэт беларускага народа, чалавек, жыццё і дзейнасць якога з вялікай сілай адлюстравалі ў сабе цэлую гістарычную эпоху народа...» [9, с. 485], – гэта ўжо зачын нарыса «Янка Купала», у якім аўтар выступае як аўтарытэтны лідар меркаванняў, выказвае цэлы шэраг дакладных назіранняў і слухных высноў. Кузьма Чорны піша: «Вялікі паэт як бы гаварыў усяму свету аб вялікасці... беларускага народа, аб яго справядлівай чулай душы і аб яго высокай вартасці ў чалавецтве» [9, с. 491]. Ён бачыў феномен Купалы ў яго інтэлектуальнай і духоўнай моцы-сіле, у прарочай празорлівасці і праніклінасці: «Як чалавек яснага розуму і вялікай душы, як вялікі талент, як лепшы з лепшых сыноў народа, як вялікі грамадзянін, Янка Купала бачыў і адчуваў працэс гісторыі.

Узброены гістарычнай практыкай свайго народа, ён адчуваў, што Беларусі суджана яшчэ перажыць новае выпрабаванне» [9, с. 494]. Біяграфічны нарыс ствараўся Кузьмой Чорным у сваім часе, у сваёй эпасе, таму на асобных фармулёўках, ацэнчаных характарыстыках ляжыць тагачасны ідэалагічны адбітак. Зразумела, аўтарская думка знаходзілася ў савецкай парадыгме, у рэчышчы афіцыйных ідэалагем і стэрэатыпаў. Трымаючыся генеральнай лініі партыі – так тады выказваліся многія пісьменнікі і даследчыкі.

Янка Купала і Кузьма Чорны падтрымлівалі сувязь фактычна да апошніх дзён жыцця народнага паэта. Пра гэта сведчыць ліст Купалы да К. Чорнага і П. Кавалёва ад 9 мая 1942 г., дзе паэт «шчыра дзякуе за памяць» і дасылае «шчырае прывітанне хлопцам (усім), якія жывуць у гасцініцы “Масква”» [5, с. 323], а таксама ліст, адрасаваны жонцы Уладзіславе Францаўне з гасцініцы «Масква» 18 чэрвеня таго ж 1942 г., у якім Іван Дамінікавіч паведамляе, што «бачыў Лынькова, Кузьму, Крапіву» [5, с. 324]. З ліста Кузьмы Чорнага да Якуба Коласа можна даведацца, што зведаў і што перажываў Мікалай Карлавіч з выпадку раптоўнай трагічнай гібелі народнага паэта, што адчуваў у журботных хвілінах развітання: «І ўсё ж такі яго смерць была нейкай

недарэчнай і без пары, дзікае здарэнне. Была страшная хвіліна, калі ён, у крэматыры, пасля жалобнай урачыстасці, адкрыты ў труне, пачаў паволі апускацца ў люк, назаўсёды з нашых вачэй, а ў вачах стаіць надпіс, які ўвесь час узвышаўся над яго галавой: “...Мне сняцца сны аб Беларусі”» [9, с. 584].

Жыццё Янкі Купалы абарвалася 28 чэрвеня 1942 г., Кузьма Чорны перажыў свайго старэйшага сябра і паплечніка па літаратуры на два гады – памёр ад кровазліцця ў мозг 22 лістапада 1944 г. Адзін не прычакаў свайго 60-гадовага юбілею тыдзень з нечым, сэрца другога назаўсёды спынілася ў 44 гады. Абодва нацыянальныя класікі знайшлі вечны прытулак на Вайсковых могілках Мінска, пахаваны, праўда, воддаль, але ў адным сакральным месцы, у роднай беларускай зямельцы. Яны цалкам аддалі сябе, ахвяравалі Беларусі, жылі і пакутавалі дзеля яе лепшай, светлай будучыні.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы: урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 196 с.
2. Жураўлёў, В. П. Актуальнасць традыцый: Якуб Колас у пісьменніцкім асяродку / В. П. Жураўлёў. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 184 с.
3. Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет : успаміны, эсэ, арт., інтэрв’ю, дакументы / уклад. Г. Шаблінская. – Мінск : Маст. літ., 2016. – 510 с.
4. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 8. – 462 с.
5. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1. – 786 с.
6. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2. – 414 с.
7. Хведаровіч, М. Памятныя сустрэчы / М. Хведаровіч. – 3-е выд., перапрац. – Мінск : Нар. асвета, 1977. – 207 с.
8. Чорны, Кузьма. Выбраныя творы / Кузьма Чорны. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – 608 с.
9. Чорны, Кузьма. Збор твораў : у 8 т. / Кузьма Чорны ; АН БССР, Ін-т літ. імя Янкі Купалы ; рэдкал. : В. В. Барысенка [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1975. – Т. 8. – 616 с.

Бельскі Аляксей Іванавіч, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, галоўны рэдактар часопіса «Беларуская мова і літаратура», Мінск, Рэспубліка Беларусь.

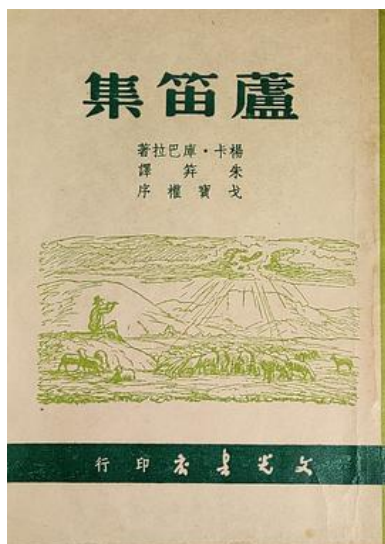
Гу Юй

НАРОДНЫ ПАЭТ БЕЛАРУСІ ЯНКА КУПАЛА Ў КІТАІ

Артыкул прысвечаны агляду перакладаў Купалавай паэзіі на кітайскую мову. Акцэнтавана ўвага на новым бачанні беларускага класіка кітайскімі чытачамі праз даследаванні кітайскіх вучоных. Падкрэслена матываваная зацікаўленасць перакладамі лірыкі Янкі Купалы.

Янка Купала (1882–1942) – беларускі народны паэт, драматург і перакладчык паэзіі, адзін з заснавальнікаў беларускай савецкай літаратуры і сучаснай літаратурнай мовы, выдатны прадстаўнік беларускай літаратуры.

У 1947 годзе ў шанхайскім выдавецтве «Wenguang» выйшаў паэтычны зборнік Янкі Купалы «Жалейка». Гэта першы выпадак, калі імя беларускага паэта Янкі Купалы з'явілася перад кітайскімі чытачамі. Рэдактарамі і перакладчыкамі гэтага зборніка з'яўляюцца ўсе супрацоўнікі Камітэта па перакладзе Кітайска-савецкай культурнай асацыяцыі: галоўны рэдактар выдання – вядомы перакладчык з рускай мовы Цао Цзін-хуа, перакладчык твораў у арыгінале – Сунь Сюань (подпіс Чжу Цзі), а прадмова напісана вядомым перакладчыкам Гэ Баоцюанем.

Для «Жалейкі» былі адабраны і перакладзены вершы і паэма Янкі Купалы «Курган». Найбольш яркім вершам з’яўляецца першы верш – «А хто там ідзе?»:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
– Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
– Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?
– На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
– Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
– Людзьмі звацца.

Гэты верш выяўляе дух супраціўлення беларускага працалюбівага народа, які не жадае быць рабом і імкнецца быць «чалавекам». У ім ёсць унутраная пераклічка з «Маршам добраахвотнікаў», складзеным Цянь Ханам і Не Эрам:

Паўставай, хто рабом быць не жадае!
З свайго цела Вялікую сцяну збудуем!
Для лёсу нацыі грозная часіна надыйшла,
З грудзей ірвецца кліч наш апошні:
Паўставай! Паўставай! Паўставай!
Нас мільёны, але сэрцам мы адзіны,
Пад агнём кананады смела мы ў бой пойдзем,
Наперад! Наперад! Наперад!

(Пераклад падрадкоўны)

Пасля васьмі гадоў вайны супраціўлення супраць Японіі кітайскі народ, нарэшце, перамог у 1945 годзе. Пасля чарговай жорсткай вызваленчай вайны тры вялікія гары, якія ціснулі на галовы кітайскага народа, – імперыялізм, феадалізм і бюракратычны капіталізм – былі скінуты. Першага кастрычніка 1949 года была створана Кітайская

Народная Рэспубліка і была абвешчана кітайская назва. З той пары кітайскі народ выстаяў. Пасля стварэння Новага Кітая «Марш добраахвотнікаў» стаў нацыянальным гімнам.

У 1953 годзе «Жалейка» Янкі Купалы была перавыдадзена Выдавецтвам народнай літаратуры ў Пекіне.

У 1957 годзе, у знак 40-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі, Саюз кітайскіх пісьменнікаў падрыхтаваў спецыяльны выпуск часопіса «Translation», які быў прысвечаны перакладам твораў савецкай літаратуры. Для выпуска з паэзіі Я. Купалы былі адабраны вершы «Я – калгасніца» і «Хлопчык і лётчык» у перакладах Сунь Сюаня (падпісана Сунь Вэем).

Таксама верш Купалы «Маладыя паэты», перакладзены Гэ Баоцюанем, быў надрукаваны ў часопісе «Poetry» у дзясятым нумары за 1957 год. У 1958 годзе Ду Чэнань, выпускнік рускага аддзялення Пекінскага ўніверсітэта, пераклаў паэму Янкі Купалы «Над ракой Арэсай», якую надрукавала выдавецтва «Народная літаратура» (пабачыла свет толькі адзінае выданне). Перакладчык адзначыў у прадмове: «Адкрыце любую гісторыю савецкай літаратуры і ў раздзеле пра развіццё беларускай літаратуры вы абавязкова знойдзеце простае і добрае імя “Янка Купала”. Гэта імя, якое ўвасабляе дзве паэтычныя эпохі Беларусі: да і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Ён падаецца крышталёва-чыстай зоркай, якая асвятляе мінулае і будучыню Беларусі».

У маі 1982 года быў надрукаваны двухтомнік «Энцыклапедыя Кітая: Замежная літаратура». Вядомы перакладчык і намеснік галоўнага рэдактара выдавецтва «Народная літаратура» спадар Сунь Сюаньу пісаў пра беларускую літаратуру, пра такіх беларускіх паэтаў і празаікаў, як Янка Купала, Якуб Колас, Васіль Быкаў і Іван Шамякін.

У 1993 годзе выдавецтвам «Henan University Press» была афіцыйна надрукавана кніга прафесара рускай мовы Універсітэта Хэнань Ян Юйцяо «Кароткая гісторыя беларускай літаратуры». Ён спецыяльна прадставіў Янку Купалу ў раздзеле беларускай літаратуры 1920-х гадоў: «Купала – таленавіты і наватарскі паэт у гісторыі беларускай літаратуры, заснавальнік нацыянальнай драматургіі і заснавальнік беларускай школы мастацкага перакладу. Яго вершы надзвычай поўна, ярка і шчымліва адлюстроўваюць імкненне народа да сацыяльнага вызвалення і нацыянальнай роўнасці».

Спадар Ян Юйцяо пісаў: «Янка Купала і Якуб Колас – выбітныя прадстаўнікі беларускай рэвалюцыйна-дэмакратычнай літаратуры. Іх гістарычная заслуга заключаецца ў тым, што яны вывелі беларускую літаратуру на ўзровень іншых славянскіх нацыянальных літаратур...»

Таксама Ян Юйцяо раскажаў пра адносіны паміж Янкам Купалам і М. Горкім, падкрэсліўшы, што Горкі надрукаваў артыкул «Пра пісьменнікаў-самавукаў» у часопісе «Современный мир» (1911), у якім заклікаў чытачоў звярнуць увагу на маладую беларускую літаратуру. Ён спецыяльна прадставіў песню Купалы «А хто там ідзе?», падкрэсліўшы, што гэта «*беларускі народны гімн*». М. Горкі не аднойчы гаварыў, што яму вельмі падабаецца творчасць Купалы: «Простая, добрая, відавочна, па-сапраўднаму чалавечная».

У 2019 годзе Пекінскае выдавецтва «Сучасны свет» надрукавала «Біяграфію беларускіх знакамітасцяў» Ван Сяньцзю, якая ўключае біяграфічны артыкул «Народны паэт Янка Купала», напісаны ў саўтарстве з двума вучонымі – Лю Лінлінам і Чжан Бяньгэ.

У дадзеным выданні аўтары падкрэслілі: «Вершы Купалы багатыя тэмамі і эмоцыямі жарсцяў, і яму добра ўдаецца інтэграваць уласныя думкі пра жыццё ў свае творы. Ранні жыццёвы вопыт паслужыў яркім і насычаным матэрыялам для творчасці Купалы, а таксама выхаваў у ім пачуццё адказнасці як сына арандатара за барацьбу за правы сялян. Змены часу, буйныя гістарычныя падзеі ў краіне і нават свеце прымусілі яго задумацца пра лёс нацыі, і яго працы адлюстроўваюць моцнае пачуццё дзяржаўнасці. Літаратурная творчасць Купалы істотна ўзбагаціла тэматыку і формы мастацкага выяўлення беларускай літаратуры і надала беларускай літаратуры новую жыццёвую сілу. Ён вядомы ў гісторыі беларускай літаратуры як паэт-наватар». І яшчэ: «Купала заўсёды настойваў на тым, каб пісаць па-беларуску, што з'яўляецца ўвасабленнем нацыянальнага характару яго твораў. З'яўляючыся галіною ўсходнеславянскай нацыі, беларуская нацыя стагоддзямі знаходзілася пад уладай Літвы, Польшчы і Расіі, што абмяжоўвала папулярнасць беларускай, афіцыйнай мовы беларускай нацыі».

Янка Купала – не толькі выдатны паэт, але і выдатны драматург і перакладчык. Як заснавальнік беларускай школы перакладу, ён быў адным з першых перакладчыкаў, якія пераклалі творы рускіх, украінскіх і польскіх пісьменнікаў на беларускую мову. Пушкінскі «Медны вершнік», значныя паэмы М. Някрасава, байкі І. Крылова, вершы

А. Кальцова і іншыя пераклады – усё гэта выканана ім. Акрамя таго, Купала пераклаў вершы і паэмы ўкраінскага паэта Т. Шаўчэнкі. <...>

У 1921 годзе Купала пераклаў «Інтэрнацыянал» Эжэна Пацье... У 1924 годзе ён пераклаў на беларускую мову доўгую паэму «Ленін» украінскага паэта В. Палішчука. Пераклады гэтых твораў садзейнічалі развіццю рэвалюцыйнай думкі і адпавядалі сацыяльным запатрабаванням таго часу. Вышэйшым дасягненнем перакладу Купалы з'яўляецца пераклад усходнеславянскага гераічнага эпасу «Слова пра паход Ігаравы». Беларуская літаратура ўзнікла з пісьмовай літаратуры і вуснай народнай творчасці перыяду Кіеўскай Русі, а самы выбітны твор літаратуры перыяду Кіеўскай Русі «Слова пра паход Ігаравы» быў напісаны на старажытнарускай мове. Патрыятычная думка паэмы, якая заклікае да нацыянальнага адзінства, паўплывала на Купалу, падштурхнула яго прыступіць да перакладу гэтага твора, які, нарэшце, быў завершаны ў 1919 г. З таго часу ў беларускага народа з'явілася ўласная версія гераічнага эпасу. Увогуле, літаратурныя творы, перакладзеныя Купалам, не толькі пазнаёмілі Беларусь з выдатнымі рускімі і ўкраінскімі літаратурнымі творамі, але і садзейнічалі папулярызацыі і развіццю беларускай мовы.

Сунь Сюань, Гэ Баоцюань і Ду Чэнань пераклалі лірычныя вершы Янкі Купалы і адкрылі новае бачанне кітайскіх чытачоў, далі магчымасць ім пазнаёміцца з вершамі беларускага паэта Янкі Купалы. А кніга прафесара Ян Юйцяо «Кароткая гісторыя беларускай літаратуры», а таксама біяграфія «Народны паэт Янка Купала», напісаная Лю Ліньлінам і Чжан Бяньгэ, яшчэ болей пашырылі ўплыў гэтага паэта сярод кітайскіх чытачоў.

У лютым 2023 года малады беларускі даследчык Вераніка Карлюкевіч узяла інтэрв'ю ў вопытнага перакладчыка і прафесара Нанкайскага ўніверсітэта Гу Юя – і тым самым прадставіла яго на старонках часопіса «Беларусь» (на дзвюх мовах – кітайскай і беларускай!) як прыхільніка творчасці Купалы і яго перакладчыка ў новым, XXI-м, стагоддзі. Гэтая падзея і перапіска з другім даследчыкам беларуска-кітайскіх літаратурных сувязяў – журналістам і пісьменнікам Алесем Карлюкевічам – дапамаглі Гу Юю паглыбіць уяўленні перакладчыка пра беларускую паэзію. Алесь Карлюкевіч працягвае рэкамендаваць творы беларускіх паэтаў для перакладу. Вершы, перакладзеныя Гу Юем, друкаваліся на «кітайскіх» старонках у майскім, чэрвеньскім, ліпеньскім, жнівеньскім і вераснёўскім нумарах часопіса

«Беларусь» за 2023 год. І да гэтых публікацый адносяцца перакладныя творы Якуба Коласа і Янкі Купалы.

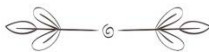
3 лістапада 1988 года да снежня 1989 года Гу Юй як стажор вучыўся ў Ленінградскім універсітэце. У ліпені 1989 г. ён наведаў у Мінску паэта Максіма Танка, у той час беларускаму паэту было 75 гадоў, Гу Юю – 49 гадоў. Калі Максім Танк даведаўся, што Гу Юй пераклаў яго вершы на кітайскую мову, ён вельмі ўзрадаваўся. Яны весела пагутарылі. Паэт прыгадваў наведванне Кітая. Ён падараваў свой трохтомны Збор твораў на рускай мове, выдадзены ў 1988 годзе, і падпісаў яго ў якасці сувеніра. Вярнуўшыся ў Кітай, Гу Юй пераклаў адзін за другім 100 лірычных вершаў Максіма Танка. У той самы час ён пачаў звяртаць увагу на паэтычныя творы Янкі Купалы. Гэта таксама важкая прычына, якая паслужыла нагодай для інтэрв'ю, якое Вераніка Карлюкевіч узяла ў Гу Юя. Паколькі пасля выхаду на пенсію кітайскі перакладчык навучыўся карыстацца інтэрнэтам, ён можа лёгка чытаць творы беларускіх паэтаў, якія былі перакладзены на рускую мову. Вершы Янкі Купалы як паэта яшчэ і таму зацікавілі Гу Юя, што іх перакладалі на рускую мову М. Горкі, В. Брусаў, С. Маршак, М. Ісакоўскі, А. Твардоўскі, А. Пракоф'еў. Усе яны першакласныя паэты. Гэта тлумачыць мастацкую каштоўнасць і гістарычны статус прац Янкі Купалы.

Па-другое, Гу Юй займаецца перакладам рускай паэзіі больш за паўстагоддзе і заўсёды прытрымліваецца мэты перакладу вершаванай паэзіі: з верша і метрычнай паэзіі з метрычнай паэзіі. Ён прыйшоў да высновы, што вершы Янкі Купалы не толькі багата чэрпаюць натхненне з народнай літаратуры, але і плённа выкарыстоўваюць мастацкія формы другіх эпічных паэм, таму яны валодаюць высокай ступенню мастацкага майстэрства.

Ранні верш «Мужык» складаецца з дзевяці строф ці трыццаці шасці радкоў, па чатыры радкі ў кожнай строфе, а ў апошнім радку кожнай строфы выкарыстоўваецца тэхніка паўтору фінальнай рыфмы, што падкрэслівае мастацкую прывабнасць твора. Гэтыя характарыстыкі былі дакладна ўзноўлены ў кітайскім перакладзе.

Верш Янкі Купалы «Чорныя вочы» – арыгінальны твор, які рыфмуецца ад першага да апошняга радка. Унікальнае майстэрства паэта валодаць мовай паэзіі і неардынарнымі мастацкімі сродкамі выклікаюць шчырае захапленне перакладчыка, таму мы павінны зрабіць усё магчымае, каб перадаць фаналагічныя характарыстыкі і мастацкі стыль арыгінальнага верша.

Пераклад вершаў Янкі Купалы прыносіць перакладчыку асалоду і радасць. Таму місія перакладчыка – прадоўжыць чытаць вершы Купалы і выбраць іншыя творы для перакладу, каб даць магчымасць аматарам кітайскай паэзіі паслухаць цудоўныя спевы гэтага беларускага паэта¹.

扬卡·库帕拉 (1882—1942)

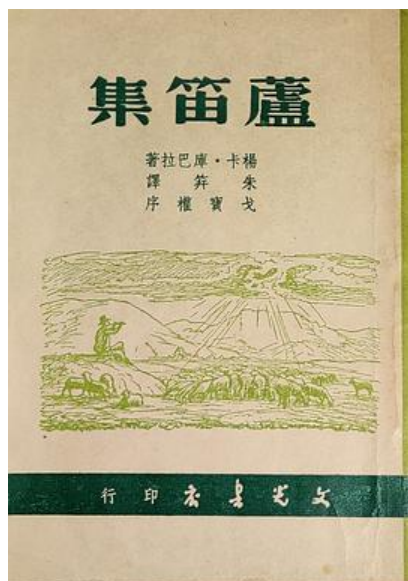
白俄罗斯民族诗人扬卡·库帕拉在中国

谷羽

扬卡·库帕拉 (1882—1942) 是白俄罗斯民族诗人，剧作家和诗歌翻译家，白俄罗斯苏维埃文学和现代文学语言的奠基者之一，是白俄罗斯文学的杰出代表。

¹ Далей прыведзены пераклад тэксту на кітайскую мову.

1947年，扬卡·库帕拉诗集《芦笛集》，在上海文光书店出版社问世。这是白俄罗斯诗人扬卡·库帕拉的名字第一次出现在中国读者面前。编选翻译这本诗集的都是中苏文化协会编译委员会的工作人员：主编是著名俄语翻译家曹靖华、译者是孙绳武（署名朱笄）、撰写序言的是著名翻译家戈宝权。

《芦笛集》选译了扬卡·库帕拉的43首抒情诗和一首长诗《古冢》，最引人注目的是开卷第一首《是谁在那儿走着？》：

是谁在那儿走过沼泽和森林
这么庞大的一群？
是白俄罗斯人。

是什么他们扛在瘦弱的肩上，
是什么他们高举在骨稜的手上？——

是他们自己的不平。

现在他们把自己的不平带到那儿去，
现在他们要把自己的不平带给谁看？——
是要带到大世界上去。

是谁教给他们这不只百万的人们
扛起这不平，是谁弄醒了他们的梦？——
是贫困，苦痛。

而如今他们这些永远受着压迫的，
瞎聋的人们想望着的是什么？——
是想被称做人。

(一九〇七年)

这首诗表达了白俄罗斯劳苦大众不甘做奴隶，争取做“人”的反抗精神。它和田汉作词、聂耳谱曲的《义勇军进行曲》有一种内在的呼应：

起来！不愿做奴隶的人们！
把我们的血肉筑成我们新的长城！
中华民族到了最危险的时候，
每个人被迫着发出最后的吼声。
起来！起来！起来！
我们万众一心，
冒着敌人的炮火，前进！
冒着敌人的炮火，前进！
前进！前进！进！

中国人民经过了八年的抗日战争，终于在1945年取得了胜利。又经过了残酷的解放战争，推翻了压在中国人民头上的三座大山——帝国主义、

封建主义和官僚资本主义的统治，1949年10月1日中华人民共和国成立，宣告了中国人从此站起来了。新中国成立后，《义勇军进行曲》成了代国歌。

1953年，孙盛武先生翻译的扬卡·库巴拉《芦笛集》再版。

1957年，为纪念十月革命四十周年，中国作家筹备《译文》杂志特刊，翻译苏联文学作品。孙绳武孙先生（署名孙玮）翻译的扬卡·库帕拉诗作《我是集体农庄庄员》和《孩子和飞行员》入选该刊。

同一年戈宝权译先生翻译的库帕拉诗作《年轻的诗人们》刊登在《诗刊》杂志（1957年第10期）。

1958年，北京大学俄语系毕业生杜承南翻译的扬卡·库帕拉长诗《奥列莎河边》由人民文学出版社出版。译者在序言中写道：“翻开任何一本苏联文学史，在讲述白罗斯文学发展的那一章中，你一定会发现‘扬卡·库帕拉’这个朴素而又亲切的姓名。这是一个代表着十月革命前后白罗斯两个诗歌时代的姓名，他好像是一颗晶莹的明星，照耀着白罗斯的过去，也照耀着白罗斯的未来。”

1982年5月，《中国大百科全书·外国文学》两卷集正式出版。著名翻译家、人民文学出版社副总编孙绳武先生撰写了有关白俄罗斯文学以及扬卡·库帕拉、雅库布·柯拉斯、瓦西里·贝科夫和伊凡·沙米亚金等诗人和作家的词条。

1993年河南大学俄语教授杨育乔的著作《白罗斯文学简史》由河南大学出版社正式出版。他在20年代白俄罗斯文学一节中专门介绍了扬卡·库帕拉：“库帕拉是白罗斯文学史上天才的革新诗人，民族戏剧的奠基人，诗歌翻译白罗斯学派的创始人。他的诗歌极其完整并生动感人地反映了人民群众对社会解放和民族平等的愿望。”

杨育乔先生写道：“扬卡·库帕拉和雅库勃·柯拉斯是白俄罗斯革命民主主义文学最伟大的代表。它们的历史功绩在于他们使白俄罗斯文学达到其他

斯拉夫民族文学的水平。库帕拉是白俄罗斯文学史上天才的革新诗人，民族戏剧的奠基人，诗歌翻译白俄罗斯学派的创始人。他的诗歌极其完整、生动地反映了人民群众对社会解放和民族平等的愿望。扬卡·库帕拉是白俄罗斯的伟大诗人，现代白俄罗斯文学的奠基人。”

杨育乔先生指出：库帕拉发表第一首诗《庄稼汉》（1905），得到很高的评价。1908年出版第一本诗集《芦笛》，标志着白俄罗斯有了独树一帜的抒情诗人，人民苦难的歌手，革命群众的代言人。

杨育乔先生还介绍了库帕拉跟高尔基的关系，指出高尔基在《现代世界》（1911年2月）发表文章《论自学成才的作家》，呼吁人们关注年轻的白俄罗斯文学。他特别介绍了库帕拉的《谁在那里走着？》，并亲自把这首诗译成俄语，说这是“一首白俄罗斯的民族颂歌”。高尔基不止一次说他很喜欢库帕拉的作品，“朴素，亲切，显然，真正具有人民性。”

2019年北京当代世界出版社出版了王宪举著《白俄罗斯名人传》，其中有刘林林和张变革两位学者合作撰写的传记体文章《人民诗人——扬卡·库帕拉》。

这篇传记共分三个部分：

- 1.理想的种子在磨难中萌芽，讲述了库帕拉的苦难经历，自学成才的过程。
- 2.时代斗争中的人民诗人，叙述了诗人不甘做奴隶，勇于反抗的精神。
- 3.白俄罗斯文学史上的创新型诗人，集中分析了库帕拉作品的民族性、人民性、与民间文学的关系。作者指出：

“库帕拉创作的诗歌主题丰富，情感激昂，善于将自己对生活的思考融入作品中。早年的人生经验为库帕拉的创作提供了生动厚实的素材，也培养了他作为一个农民的儿子为农民争取权利的责任感。时代变迁、国家乃至世界发生的重大历史事件促使他思考民族命运，其作品中体现出强烈的民族意识。库帕拉的文学创作极大地丰富了白俄罗斯文学的题材和艺术表

现形式，为白俄罗斯文学注入了新的生命力，他被誉为白俄罗斯文学史上的创新型诗人。”

“库帕拉始终坚持用白俄罗斯语创作，这是他作品民族性的体现。白俄罗斯民族作为东斯拉夫民族的一支，在几个世纪中分别被立陶宛、波兰、俄罗斯统治，使白俄罗斯民族的官方语言——白俄罗斯语的普及受到限制。”库帕拉创作的《母语》（1908），表达了白俄罗斯人民热爱自己民族语言的情感。

扬卡·库帕拉不仅是卓越的诗人，也是杰出的剧作家和翻译家。作为白俄罗斯翻译学派的创始人，他是最早将俄罗斯、乌克兰、波兰作家的作品翻译介绍成白俄罗斯语的译者之一。普希金的《青铜骑士》、涅克拉索夫的长诗、克雷洛夫的寓言故事、柯尔卓夫的诗歌等一系列作品白俄罗斯语译本均出自他的手笔。此外，库帕拉还翻译了乌克兰民族主义诗人舍甫琴科的诗歌《科布扎里》，其优秀的译文使这部作品在白俄罗斯广为流传，慷慨激昂的诗句“真理会站起来，意志会站起来”极大地鼓舞了白俄罗斯人民，激发了他们对自由的渴望，坚定了自由必将来临的信心。

1921年，库帕拉将欧仁·鲍狄埃的《国际歌》翻译为白俄罗斯语出版；1924年，他将乌克兰诗人巴利舒克的长诗《列宁》翻译为白俄罗斯语。这两部作品的翻译，推动了革命思想的发展，吻合了当时的社会需求。帕拉翻译的最高成就，当属翻译俄罗斯英雄史诗《伊戈尔远征记》。白俄罗斯文学发端于基辅罗斯时期的书面文学和民间口头创作，而基辅罗斯文学最杰出的作品《伊戈尔远征记》是用古俄罗斯语写成的。长诗号召民族团结的爱国思想影响了库帕拉，使他着手翻译这部作品，最终于1919年完成，从此白俄罗斯人民有了母语版本的英雄史诗。总而言之，库帕拉翻译的文学作品，不仅将俄罗斯、乌克兰优秀的文学作品介绍到白俄罗斯，也推动了白俄罗斯语的普及和发展。

孙绳武、戈宝权、杜承南翻译扬卡·库帕拉的抒情诗和长诗，打开了中国读者的眼界，使他们认识到白俄罗斯诗人扬卡·库帕拉诗歌作品的才华和价值。杨育乔的《白俄罗斯文学简史》，刘林林和张变革的传记《人民诗人——扬卡·库帕拉》，则进一步扩大了这位诗人在中国读者中的影响。

2023年2月，年轻的白俄罗斯学者韦兰尼采访了中国资深翻译家、南开大学教授谷羽，并介绍谷羽认识了《白俄罗斯》杂志主编、诗人阿列西·尼古拉耶维奇·克留凯维奇。谷羽和克留凯维奇书信往来，加深了对白俄罗斯诗歌的理解和认知。阿列西不断为谷羽推荐白俄罗斯诗人的作品，谷羽翻译的白俄罗斯诗歌连续刊登在《白俄罗斯》杂志2023年5、6、7、8、9期。其中包括扬卡·库帕拉和雅库布·柯拉斯的作品。

1988年11月至1989年12月，谷羽在列宁格勒大学进修，1989年7月赴明斯克拜访白俄罗斯诗人马克西姆·唐克，那一年，唐克75岁，谷羽49岁。唐克把1988年出版的俄语版三卷诗集送给谷羽，并签名留念。谷羽回国后陆续翻译了唐克抒情诗一百首。同时开始关注扬卡·库帕拉的诗歌作品。这也是韦兰尼采访谷羽的重要原因。

由于退休后学会了使用电脑，学会了上网，可以很便捷地阅读已经翻译成俄语的白俄罗斯诗人的作品。扬卡·库帕拉的诗歌引起了谷羽的极大兴趣，其中的原因归纳起来有两条。

第一，把扬卡·库帕拉抒情诗和长诗翻译成俄语的有高尔基、勃留索夫、马尔夏克、伊萨科夫斯基、特瓦尔多夫斯基，普拉科菲耶夫，都是一流的诗人和翻译家。这从另一个角度说明了扬卡·库帕拉作品的艺术价值和历史地位。

第二，谷羽从事俄语诗歌翻译长达半个多世纪，一直坚持以诗译诗，以格律诗译格律诗的宗旨。他发现，诗人扬卡·库帕拉的诗歌，不仅善于从民间文学汲取营养，也擅长借鉴其他民族诗歌的艺术形式，因而具有高度

的艺术技巧。比如他的早期诗歌《庄稼汉》，全诗包括九个诗节三十六行，每节四行，每节最后一行都采用了尾韵重复的复沓手法，因而增加了作品的艺术感染力，这些特点在汉语翻译中得到了忠实的再现。

扬卡·库帕拉的爱情诗《乌黑的眼睛》，原作不仅押头韵，还押尾韵，诗人驾驭诗歌语言的高超能力和非凡的艺术手段，让译者由衷的敬佩，因而要尽全力传达原诗的音韵特色和艺术风采。请欣赏汉语译作：

请问，世上什么堪比黑夜黑洞洞？

——只有少女乌黑的眼睛。

请问，世上什么堪比夜晚更多情？

——只有少女乌黑的眼睛。

请问，谁让我们迷失道路晕蒙蒙？

——只有少女乌黑的眼睛。

请问，什么伤害我们像黑夜陷阱？

——只有少女乌黑的眼睛。

请问，什么像黑夜使人胆战心惊？

——只有少女乌黑的眼睛。

翻译扬卡·库巴拉的诗歌，带给译者快乐，因此会继续阅读库帕拉的诗，并选译更多的库帕拉诗歌作品，奉献给中国的诗歌爱好者，让他们有机会聆听这位白俄罗斯诗人质朴又美妙的歌声。

2023，10，9 谷羽

(4300字)

附寄: 谷羽随笔《润泽心灵的声音》

Гу Юй, прафесар Нанкайскага ўніверсітэта, Кітайская Народная Рэспубліка.

А. М. Карлюкевіч

**ПЕРАКЛАДЫ ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ
НА МОВЫ НАРОДАЎ РАСІІ Ў XXI СТАГОДДЗІ**

Даецца агляд перакладаў твораў (у тым ліку і санетаў) Янкі Купалы на мовы народаў Расіі – татарскую (Рэнат Харыс), табасаранскую (Сувайнат Кюрэбекава), чачэнскую (Адам Ахматукаеў), чувашскую (Валеры Тургай), шорскую (Любоў Арбачакава). Абгрунтавана этнакіраваная перакладчыцкая ўвага да Купалавых санетаў.

Прысутнасць неўміручай паэзіі класіка беларускай і сусветнай літаратуры Янкі Купалы даўно і шматаблічна засведчана ва ўсім свеце. Найперш – праз мастацкі пераклад яго паэтычных твораў. Відаць, гэта адзіны пісьменнік нашай краіны, чые творы перакладзены больш як на 100 моў народаў свету. Усеісная Вікіпедыя сведчыць пра тое, што легендарны верш Янкі Купалы «А хто там ідзе?» «адразу пасля публікацыі пачаў перакладацца на мовы народаў свету <...> у 1911 годзе перакладзены М. Горкім на рускую і А. Чэрным на чэшскую, у 1919 годзе на польскую мову...» Вядома, што верш «А хто там ідзе?» перакладзены больш як на 100 моў, прычым існуюць пераклады гэтага і іншых твораў на адну мову ў некалькіх пераўвасабленнях.

Несумненна, рознага характару грамадска-палітычныя і сацыяльна-эканамічныя працэсы на прасторах былога Савецкага Саюза і ўвогуле ў свеце істотна знізілі актыўнасць у галіне міжнародных літаратурных сувязяў. І як вынік – знізілася ранейшая шматаблічная актыўнасць па прадстаўленні класічных твораў беларускіх пісьменнікаў (у тым ліку – і паэзіі Янкі Купалы) ў былых рэспубліках СССР, у краінах былога сацыялістычнага лагера. І ўсё ж па сваёй ініцыятыве ці з падказкі беларускіх калег паэты, перакладчыкі ў розных кутках свету і сёння не забываюцца на неўміручую, багатую на мастацкія сімвалы і вобразы паэзію народнага песняра Беларусі. Яркі прыклад – цэлы шэраг публікацый твораў Янкі Купалы ў перакладах на мовы народаў Расійскай Федэрацыі ў апошнія два дзесяцігоддзі. XXI стагоддзе, як і ранейшыя часы, застаецца з такой яркай і ўнікальнай мастацкай з’явай, як творчасць Янкі Купалы.

Для пацвярджэння вышэйсказанага варта працытаваць урывак з ліста чачэнскага паэта і перакладчыка **Адама Ахматукаева** ад 5 мая 2023 года: «...Дасылаю абноўленую бібліяграфію сваіх перакладаў»

беларускіх аўтараў...» [3]. І далей пісьменнік пералічвае, каго з беларускіх паэтаў і якія іх творы ён пераўвасобіў на чачэнскую мову. Пералік здзяйсненняў уражвае: 7 вершаў Якуба Коласа і ўрывак з яго паэмы «Новая зямля»; 25 вершаў Максіма Багдановіча; 1 верш Максіма Танка; 1 верш Аркадзя Куляшова; 2 вершы Пімена Панчанкі; 7 вершаў Рыгора Барадуліна; 2 вершы Міхася Стральцова; 3 вершы Міколы Купрэва; 3 вершы Яўгеніі Янішчыц; 2 вершы Навума Гальпяровіча; 5 вершаў Алеся Каско; 4 вершы Віктара Шніпа; 2 вершы Алены Стэльмах; 7 вершаў Алеся Бадака; 5 вершаў Марыі Кобец; 3 вершы Валерыі Радунь; 8 вершаў Уладзіміра Караткевіча; 4 вершы Юліі Алейчанкі; 24 вершы Міхася Пазнякова; 4 вершы Алеся Пісьмянкова; 3 вершы Міколы Пракаповіча. Сапраўды дастойнае пранікненне ў паэтычную гісторыю і паэтычную сучаснасць Беларусі! І яшчэ 24 (!) творы Янкі Купалы! Адам Ахматукаеў пераклаў на сваю родную мову паэму беларускага класіка «Нікому». Як вядома, твор гэты быў напісаны Я. Купалам у 1906 годзе і ўпершыню надрукаваны ў 1926 годзе. У аснове паэмы – паданне, якое паэт пачуў на бровары ў Яхімоўшчыне: пра жорсткасць мясцовага пана, які загубіў жыццё маладога хлопца і дзяўчыны. Можна толькі здагадацца, чаму гэты складаны твор захапіў чачэнскага паэта. Відавочна, драматызм адносін, тэма кахання, якое часта вымушана праходзіць выпрабаванне пакутамі, адрознасць мыслення розных сацыяльных груп у грамадстве – вечная мастацкая і жыццёвая тэма. Дарэчы, чачэнскі пераклад «Нікому» («Цхьанна а») быў надрукаваны ажно чатыры разы – на працягу кароткага адрэзка часу, у 2017–2019 гг.: у трэцім нумары часопіса «Орга» за 2017 г.; 25 ліпеня 2017 г. у газеце «Даймохк»; у асобнай кнізе перакладаў Адама Ахматукаева «Старонкі беларускай паэзіі», выдадзенай у Грозным у 2018 г.; у першым нумары часопіса «Гоч» за 2019 г. Чатыры публікацыі – і ў здзейсненага А. Ахматукаевым перакладу верша Янкі Купалы «Сонцу». Астатнія абсягі ўвагі чачэнскага перакладчыка – гэта 22 санеты народнага песняра Беларусі. Пераклады надрукаваны на працягу 2018 года ў газеце «Даймохк» і часопісе «Гоч». А таксама – у зборніку перакладаў, які выйшаў у Беларусі [2].

У якасці кароткага адступлення і тлумачэння перакладчыцкай увагі да Купалавай спадчыны на сучасным этапе хацелася б прывесці ўрываек з уступнага слова да беларускага выдання «Санетаў» Янкі Купалы: *«Вялікую цікавасць выклікаюць у перакладчыкаў і купалаўскія санеты. Адным з першых перакладчыкаў на рускую мову быў Максім Багдановіч, які пераклаў санеты “Жніво” і “Для зямлі прадзедаў маіх...”*

Першае асобнае выданне перакладаў санетаў Янкі Купалы пабачыла свет у выдавецтве “Мастацкая літаратура” ў 2002 годзе (укладальнік Вячаслаў Рагойша) Санетарый быў перакладзены на сем моў – англійскую, іспанскую, нямецкую, польскую, рускую, украінскую і французскую мовы. Сярод перакладчыкаў былі вядомыя паэты і навукоўцы – Вера Рыч, Карлас Шэрман, Увэ Грунінг, Фларыян Няўважны, Навум Кіслік, Дзьмітро Паўлычка і інш.

Новае выданне значна пашырае пералік моў і падае пераклады купалаўскіх санетаў на армянскую, грузінскую, кітайскую, літоўскую, мангольскую, сербскую, славацкую, украінскую, рускую і пераклады на мовы народаў Расіі – татарскую, табасаранскую, чачэнскую, чувашскую, шорскую. Пераклады рабіліся адмыслова для гэтай кнігі і друкуюцца ўпершыню.

Шчыра дзякуем літаратарам-перакладчыкам, якія адгукнуліся на просьбу Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь і Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. Сярод іх – вядомыя ў сваіх краінах літаратары – такія, як народны паэт Татарстана Рэнат Харыс, народны паэт Чувашыі Валеры Тургай, Яраслаў Рэзнік (славацкая), заслужаны дзеяч культуры Дагестана Сувайнат Кюрэбекава (табасаранская), Аляксандр Элердашвілі (грузінская), Дзьмітро Шчарбіна (украінская), Эвалдас Ігнавічус (літоўская), Адам Ахматукаеў (чачэнская), Галаарыд Бадам-Ачырын (мангольская), Максім Замшаў (руская), Любоў Арбачакава (шорская), а таксама маладыя, таленавітыя перакладчыкі Анхела Эспіноса Руіс (іспанская), Сірануш Алексанян, Ануш Бабаян, Ані Пашаян (армянская), Даяна Лазаравіч (сербская).

Дзякуючы гэтаму выданню ў нас з’яўляюцца новыя магчымасці шырока прадставіць творчую спадчыну першага народнага паэта Беларусі, наш нацыянальны скарб як неад’емную частку сусветнай літаратуры» [2, с. 3–4].

Ва ўступным слове як перакладчык «Санетаў» Я. Купалы згадваецца і народны паэт Татарстана **Рэнат Харыс** (Рэнат Магсумавіч Харысаў), які нарадзіўся 6 мая 1941 года ў сяле Елхавое Возера Цыльнінскага раёна Ульянаўскай вобласці. Пісьменнік жыве і працуе ў Рэспубліцы Татарстан. У 1971–1973 гг. працаваў адказным сакратаром Саюза пісьменнікаў Татарскай АССР. Творчай арганізацыяй на той час кіраваў паэт, перакладчык Закі Нуры (1921–1994), які ў час Вялікай Айчыннай вайны партызаніў у Беларусі, на тэрыторыі Віцебшчыны, быў падрыўніком, займаў пасаду камандзіра коннай разведкі ў атрадзе

Канстанціна Заслонова. Пасля вызвалення, з 1944 па 1946 г., татарскі паэт з’яўляўся старшынёю Аршанскага гарвыканкама. Першы зборнік вершаў З. Нуры выдаў у Казані ў 1945 г. – «Вершы». Ад свайго старэйшага таварыша па літаратурным цэху Рэнат Харыс шмат што адкрыў для сябе з жыцця і гісторыі Беларусі, беларускай літаратуры. А пазней і сам не аднойчы прыязджаў у Беларусь. Удзельнічаў у XVI Дні беларускага пісьменства ў Смаргоні ў 2009 годзе. Тады, дарэчы, у Смаргоні, Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Саюз пісьменнікаў Беларусі, рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Літаратура і Мастацтва» правялі Міжнародны круглы стол «Мастацкая літаратура як шлях адзін да аднаго». За межы ўдзельнікі, сярод якіх былі народныя паэты Татарстана Рэнат Харыс і Роберт Мінулін, прынялі ў ім удзел, а таксама наведаліся ў Кушляны, пазнаёміліся з Домам-музеем Францішка Багушэвіча. Прыязджаў у Беларусь, у прыватнасці, у Мінск Р. Харыс і ў іншыя гады. Жывыя ўражанні, пэўна, адыгралі немалую ролю ў развіцці зацікаўленняў да пераўвасаблення беларускай паэзіі. У 2018 годзе ў Казані пабачыла свет невялікая аўтарская анталогія татарскага перакладчыка «Хуш кілесез – Калі ласка!: беларускія паэты» [4]. Рэнат Харыс пад адной вокладкай сабраў пераклады вершаў Ф. Скарыны (урывак з прадмовы беларускага першадрукара да кнігі «Юдзіф»), Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы (пяць вершаў), Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Міхася Чароты, Уладзіміра Дубоўкі, Пётруся Броўкі, Пятра Глебкі, Максіма Танка, Аркадзя Куляшова, Рыгора Барадуліна, Янкі Сіпакова, Юрыя Сапажкова, Міколы Чарняўскага, Віктара Гардзея, Раісы Баравіковай, Леаніда Галубовіча, Міхася Пазнякава, Валерыя Казакова, Міколы Мятліцкага, Уладзіміра Марука, Змітрака Марозава, Алеся Пісьмянкова, Віктара Шніпа, Людмілы Рублеўскай, Алеся Бадака, Марыі Кобец, Таццяны Сівец, Юліі Алейчанкі. Працывуем з прадмовы татарскага паэта да ўласнай аўтарскай анталогіі: «...Для мяне Беларусь знаходзіцца недалёка ад Татарстана. У нас гавораць: “Калі душа не чуе, то кроў пачуе!” Мая душа чуе кліч беларускай зямлі, якая ўвабрала ў сябе на працягу некалькіх стагоддзяў татарскую кроў!..

Нам патрэбна прадаўжаць і ўсяляк умацоўваць нашы гістарычныя сувязі. Нашы літаратуры ў гэтым накірунку здольны зрабіць вялікую справу, бо мастацкая літаратура – самая дасягальная, зразумелая мова стасункаў паміж народамі. Беларускія і татарскія пісьменнікі прадаўжаюць традыцыі, закладзеныя нашымі папярэднікамі, у тым ліку і Закі Нуры. Некалькі гадоў таму назад я падарыў сваю кнігу

вершаў Сяргею Трахімёнку і нечакана з Мінска атрымаў зборнік вершаў на беларускай мове “Сярэбраны прамень”. Тры дзясяткі гадоў я падтрымліваў сувязь з народным паэтам Беларусі Рыгорам Барадулным. Да гэтага часу захоўваю яго эпіграму:

Не боятcя cтixи прeгрaд,
Ни cтixиц, ни дyхa злoгo.
Рacшир'яй, дoрoгoй Рeнaт,
ХАРИСoнты рoднoгo cлoвa! (1980)

Пашыраць далягляды роднай мовы, роднай літаратуры і мастацтва сёння справа няпростая. У сучасным меркантыльным свеце мы павінны заўсёды мець на ўвазе, што “долг платежом красен”!

Вось з такімі развагамі я ізноў увайшоў ў свет беларускай паэзіі і на сваё здіўленне і захапленне сустраўся з творамі беларускіх паэтаў, сугучнымі з творчасцю Тукая, Такташа, Фатыха Карыма, Сібгата Хакіма, Ільдара Юзеева. Дух і настрой беларускай паэзіі падаліся мне вельмі роднымі. Глыбокі жаль, барацьба з лёсам, светлыя мары, велічны гонар, велізарная пашана праісчараў, гатоўнасць ахвяраваць апошняю кроплю крыві ў барацьбе за шчасце роднай зямлі, адданасць векавым народным традыцыям з’яўляюцца асноўнымі ніцямі ў тканіне беларускай паэзіі. Метафары, якія ўмяшчаюць у сябе лёс і гісторыю беларускага народа, у асноўным, звязаны з мясцовымі пейзажамі, з лясамі, рэкамі, раслінамі, жывёламі і птушкамі. Мне захацелася ўнесці ў свет татарскай паэзіі хаця б крышачку паху вайны, які насыціў беларускую зямлю, шум дубраў, якія памятаюць да гэтага часу партызанскія песні, шчабятанне птушак, якія нагадваюць ваеннае шыфраванне, легенды, гора і радасць гэтага выдатнага краю.

Вароты адчынены: калі ласка – хуш кілесез, сябры!» [4, с. 12–14].

У 2019 годзе Рэнат Харыс выдае ў Казані накладам у 1000 (!) асобнікаў кнігу Янкі Купалы «Санеты» [5]. Перакладчык аб’яднаў разам арыгінал 22 санетаў народнага песняра Беларусі, пераклад на рускую мову, які здзейсніў паэт Максім Замшаў, і сваё пераўвасабленне неўміручага цыкла на татарскую мову. Такое трохмоўнае выданне, ажыццёўленае ў Казані, апырэдзіла беларускае выданне «Санетаў» Янкі Купалы на 16 мовах народаў свету [2], дзе, нагадаем, змешчаны і пераклад Р. Харыса (кніга ў Мінску падпісана да друку 13 жніўня, а кніга ў Казані – 24 чэрвеня 2019 года). Народны паэт Татарстана паспеў зрабіць падарунак да чарговага дня нараджэння Янкі Купалы.

Раскажам крыху пра іншых перакладчыкаў на мовы народаў Расіі «Санетаў» Янкі Купалы [2]. **Сувайнат Кюрэбекава** – перакладчыца на табасаранскую мову. Нарадзілася ў 1965 годзе ў сяле Гюхраг Табасаранскага раёна Рэспублікі Дагестан. Працуе рэдактарам табасаранскага выпуска часопіса «Жанчына Дагестана», узначальвае табасаранскую секцыю Саюза пісьменнікаў Рэспублікі Дагестан. Аўтар пяці паэтычных зборнікаў на роднай і рускай мовах. Заслужаны работнік культуры Рэспублікі Дагестан. Табасараны – адзін з дагестанскіх народаў, карэнны народ паўднёвага Дагестана. У Расіі пражывае 146 360 табасаранаў (большасць у Дагестане). Усяго ў свеце прадстаўнікоў гэтай нацыянальнасці – каля 155 тысяч. Ёсць, між іншым, табасараны і ў Беларусі – 57 чалавек (згодна перапісу 2009 года). Табасаранская мова занесена ў Кнігу рэкордаў Гінэса як самая складаная мова (48 склонаў назоўніка!).

Перакладчык на чувашскую мову – народны паэт Чувашы **Валеры Тургай** (нарадзіўся ў вёсцы Пачынок-Інэлі Камсамольскага раёна Чувашскай Рэспублікі 17 красавіка 1961 года). Аўтар шэрагу кніг паэзіі на чувашскай мове. Таксама не аднойчы наведваўся ў Беларусь, удзельнічаў у мінскім Міжнародным сімпозіуме літаратараў «Пісьменнік і час». В. Тургай, акрамя «Санетаў» Я. Купалы, пераклаў на чувашскую мову паэтычныя творы Пімена Панчанкі, Аркадзя Куляшова, Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча, Алеся Бадака, Міколы Мятліцкага, Юліі Алейчанка.

На шорскую мову «Санеты» [2] пераклала **Любоў Арбачакава**, якая нарадзілася ў 1963 годзе. Паэтэса, перакладчыца, мастак, член Саюза пісьменнікаў Расіі, член Саюза мастакоў Расіі, кандыдат філалагічных навук. Аўтар паэтычных кніг і навуковых манаграфій: «Калыска каханья», «Церні душы», «Тэксталагія шорскага гераічнага эпасу», «Шаманы Горнай Шоры: этнаграфічныя нарысы і тэксты камланьяў» (у суаўтарстве з А. Арбачакавым). Шорцаў у свеце – трынаццаць тысяч чалавек. Жывуць у асноўным (больш як дзесяць тысяч) у Кемераўскай вобласці. Шорцы ўваходзяць у цюркскія народы. Існуе Цэнтр шорскай культуры «Аба-Тура» (Новакузнецк), дзе працуе і Шорская арганізацыя Саюза пісьменнікаў Расіі. Вядомасць маюць наступныя шорскія пісьменнікі: Сафрон Тотыш (1907–1980), Тайана Тудэгшава (1957–2022), Фёдар Чыспіякаў (1906–1978), Сцяпан Гарбокаў (1900–1980). Відаць, пераклад «Санетаў» Янкі Купалы Л. Арбачакавай – першы прыклад пераўвасаблення беларускай паэзіі на шорскую мову.

Прыклад з арганізацыяй, перакладамі, выданнем «Санетаў» Янкі Купалы на 16 мовах народаў свету (чыны ўдзел у творчым праекце прыняла тагачасны дырэктар Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы Алена Ляшковіч) пераканаўча паказаў, якімі эфектыўнымі здольны быць міжнародныя літаратурныя стасункі, калі да іх далучаюцца розныя зацікаўленыя асобы і ўстановы. У дадзеным выпадку – музей, выдавецтва «Мастацкая літаратура», Саюз пісьменнікаў Беларусі. І Любоў Арбачакава, і Сувайнат Кюрэбекава, і Валеры Тургай, і тым болей Адам Ахматукаеў і Рэнат Харыс – не выпадковыя асобы ў мэтанакіраваным звароце да спадчыны Янкі Купалы, не выпадковыя літаратары ў паглыбленым асэнсаванні беларускай нацыянальнай паэзіі.

Спіс літаратуры

1. Купала, Янка. Санеты : на бел., англ., ісп., ням., пол., рус., укр., фр. мовах / Янка Купала ; уклад.: Ж. Дапкюнас, В. Рагойша ; рэд. перакладаў Л. Казыра. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 271 с.

2. Купала, Янка. Санеты : на бел., арм., груз., ісп., кіт., літ., манг., рус., серб., славац., табасаран., тат., укр., фр., чач., чув., шор. мовах / Янка Купала ; уклад., прадм. А. Карлюкевіча, А. Ляшковіч. – Мінск : Маст. літ., 2019. – 224 с.

3. Ліст А. Ахматукаева да А. Карлюкевіча. Захоўваецца ў архіве А. М. Карлюкевіча.

4. Хуш кілесез – Калі ласка: Беларускія паэты / перакл. Рэнат Харыс. – Казань, 2018. – 207 с. (на татарскай мове).

5. Янка Купала. Сонетлар = Сонеты = Санеты. – Казань, 2019. – 95 с.

Карлюкевіч Аляксандр Мікалаевіч, дырэктар – галоўны рэдактар Выдавецкага дома «Звязда», старшыня Саюза пісьменнікаў Беларусі, Мінск, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3Купала“1958”(510)

В. А. Карлюкевіч
ВЫДАННЕ ПАЭМЫ ЯНКІ КУПАЛЫ
«НАД РАКОЙ АРЭСАЙ» У КІТАІ

Разглядаюцца прычыны звароту кітайскіх перакладчыкаў да паэмы «Над ракой Арэсай» Янкі Купалы, адзначана спецыфіка кітайскамоўнага перакладнога выдання паэмы (1958). Аналізуюцца пераклады твораў Янкі Купалы ў Кітаі, выкананыя ў 1940–1950-я гады.

Янка Купала – класік беларускай літаратуры, адзін з пачынальнікаў беларускай савецкай літаратуры і сучаснай літаратурнай мовы, першы народны паэт Беларусі. Кітайская літаратурная крытыка называе Янку Купалу сімвалам беларускай літаратуры. Ян Юйця, аўтар выдадзенага ў 1993 годзе дапаможніка «Кароткая гісторыя беларускай літаратуры», дае вызначальную характарыстыку паэту: «Купала – таленавіты паэтанаватар у гісторыі беларускай літаратуры, заснавальнік народнай драматургіі, пачынальнік беларускай школы перакладу паэзіі. Яго вершы надзвычай поўна і яскрава адлюстроўваюць імкненне народа да сацыяльнага вызвалення і нацыянальнай роўнасці» [3, с. 9]. Апасродкаваным сведчаннем прызнання высокай ролі паэта таксама з’яўляецца адкрыццё помніка Янку Купалу ў Другім Пекінскім універсітэце замежных моў у 2020-м годзе.

Кітайскі пераклад паэмы Янкі Купалы «Над ракой Арэсай» пабачыў свет асобнай кнігай у выдавецтве «Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ» (Пекін) у 1958 годзе. Кніга выдадзена накладам 4800 экзэмпляраў і надрукавана традыцыйнымі іерогліфамі. Перакладчыкам выступіў тады яшчэ зусім малады выпускнік Пекінскага ўніверсітэта Ду Чэн’нань (нар. 1934).

Выданне гэтай паэмы, вядома, не першае судакрананне, але лагічны працяг знаёмства кітайскіх чытачоў з творчасцю Янкі Купалы. Яшчэ ў 1946-м годзе ў выдавецтве «Вэньгуань шудзянь» (Шанхай) выйшаў Купалаў вершаваны зборнік пад агульнай назвай «Жалейка». У падрыхтоўцы зборніка ўдзельнічалі сапраўдныя зоркі перакладчыцкай школы Кітая той пары – супрацоўнікі Камітэта па рэдагаванні і перакладзе пры Асацыяцыі кітайска-савецкай культуры: непасрэдны перакладчык – Чжу Цзі (сапраўднае імя – Сунь Шэн’у), аўтар прадмовы – Гэ Баацюань і галоўны рэдактар – Цао Цзінхуа. Другое выданне «Жалейкі» адбылося ў 1953 годзе.

«Жалейка», выдадзеная ў Кітаі, носіць такую ж назву, як і першы вершаваны зборнік Янкі Купалы, які выйшаў у свет у 1908 годзе ў выдавецкай суполцы «Загляне сонца і ў наша аконца» ў Пецярбурзе, але па змесце значна ад яго адрозніваецца. У шанхайскі зборнік увайшлі паэма «Курган» і 43 вершы Янкі Купалы, якія датуюцца перыядам з 1906-га па 1939-ы гады. Вершы ў кнізе змешчаны ў адносна храналагічнай паслядоўнасці і ў пэўнай ступені знаёмяць кітайскіх чытачоў з жанравым багаццем творчасці народнага песняра. Разам з тым, храналагічнасць дазваляе адлюстраваць змены ў светапоглядзе паэта, яго пазіцыі да падзей на беларускай зямлі ў першай палове XX стагоддзя. У зборнік уключаны раннія вершы Янкі Купалы,

прысвечаныя беларускаму люду («Я мужык-беларус», «Вось тут і жыві...», «Брату», «А як мы з хаткі выходзім...», «Аратаму», «Пры скаціне», «На сенажаці», «За касой», «Жня»), а таксама ранняя грамадзянская лірыка, прасякнутая заклікамі да нацыянальна-вызваленчай барацьбы («А хто там ідзе?», «Зашумеў лес разгуканы», «Пойдзем», «З асенніх напеваў», «За праўду», «Ці ты ўзойдзеш калі, сонца?», «Песня сонцу», «На Купалле», «Стужа збліжаецца», «Яшчэ прыйдзе вясна», «Спека» і інш.). Адным з апошніх блокаў у паэтычным зборніку «Жалейка» ўкладальнік паставіў групу Купалавых вершаў «новага часу» – твораў яўнага сацыялістычнага гучання: «Маладым паэтам», «Калыханка», «Дзень добры, Масква!..».

Пазней, у 1957-м годзе, у гонар саракавай гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі кітайскія літаратары падрыхтавалі спецыяльны нумар часопіса «Івянь» з перакладамі твораў савецкай літаратуры. Для публікацыі ў часопісе былі абраны вершы Янкі Купалы «Я – калгасніца» і «Хлопчык і лётчык» у перакладзе Сунь Вэя (сапраўднае імя – Сунь Шэн’у). Гэтыя вершы таксама адносяцца да купалаўскай паэзіі «новага часу»: у іх Янка Купала ўслаўляе змены ў грамадскім жыцці і новую савецкую рэчаіснасць.

Таму зварот кітайскіх перакладчыкаў у 1958-м годзе да сацрэалістычнай паэмы «Над ракой Арэсай» з’яўляецца зразумелым. Цікавае да перакладу Купалавых вершаў «новага часу» і неспрэчна паэмы «Над ракой Арэсай» абумоўлена, канешне, прывабнасцю асобы Купалы як прызнанага паэта тагачаснай савецкай літаратуры і «сімвала» беларускай літаратуры, але усё ж такі, у большай ступені, – сацыялістычнай тэматыкай гэтых твораў, трапным пападаннем у гістарычныя рэаліі самога Кітая 1950-х гадоў.

У кітайскім выданні «Над ракой Арэсай» змешчана прадмова за подпісам «Рэдактарскі аддзел выдавецтва Жэньмінь вэньсюэ». Як вядома, у гэтыя гады ў выдавецтве ўжо працаваў Сунь Шэн’у, перакладчык купалаўскага зборніка «Жалейка». У прадмове аўтары адзначаюць: «Перакладаючы любы матэрыял па гісторыі савецкай літаратуры, у раздзеле пра развіццё беларускай літаратуры вы абавязкова сустрэнеце простае і прыязнае імя Янкі Купалы. Ён з’яўляецца прадстаўніком дзвюх паэтычных эпох Беларусі – да і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Янка Купала, як яркая зорка, асвятляе мінулае і будучыню Беларусі» [2, с. 1]. Затым аўтары даюць слова рускамоўнаму перакладчыку Янкі Купалы Міхаілу Ісакоўскаму: «*Паэзія*

Янкі Купалы – гэта не толькі прыгожыя творы высокай мастацкай вартасці, але і гісторыя жыцця беларускага народа, дзе зафіксаваны яго характар і звычкі, думы і надзеі, барацьба і перамогі. Упершыню прачытаўшы зборнік Янкі Купалы, я быў уражаны не толькі запамінальнымі радкамі паэта, але яшчэ і тым, што я нібы ўбачыў жывую Беларусь з яе раўнінамі і ўзгоркамі, яе лугамі і лясамі, яе рэкамі і азёрамі. Я атрымаў глыбокае разуменне пра жыццё працавітага і гераічнага беларускага народа. Усёй душой палюбіў Беларусь, хоць ніколі раней там не быў. З таго часу, калі я думаю пра Беларусь, я не магу не думаць пра Янку Купалу, і гэтак жа, калі я чытаю вершы Янкі Купалы, я быццам бачу ўсю Беларусь, яе цяжкае мінулае і ішчаслівае сёння» [2, с. 1–2].

Асновай для стварэння паэмы «Над ракой Арэсай», напісанай у маі 1933-га года, паслужылі паездкі Янкі Купалы па калгасах, саўгасах, новабудоўлях; наведанне камуны і саўгаса, заснаваных на Мар’інскіх балотах у Любанскім раёне Мінскай вобласці. Паэма – водгук паэта на велічную барацьбу камунараў і саўгасаўцаў з балотамі. Асушэнне балот у 1930-я гады ўспрымалася як глыбока рэвалюцыйная з’ява. У канкрэтным факце будаўніцтва камуны, саўгаса на непраходных балотах паэт убачыў тыповую прыкмету сацыялістычнай эпохі, яе наступальны, пераўтваральны дух. Кітайскія перакладчыкі назвалі паэму самым важным творам Янкі Купалы савецкага перыяду: «У канцы 1920-х гадоў у Савецкім Саюзе пачалося шырокае сацыялістычнае будаўніцтва. Працоўныя Савецкага Саюза пачалі здзяйсняць усё тое, аб чым людзі ў іншыя гістарычныя перыяды не адважваліся і марыць. У творчасці Янкі Купалы распачаўся новы этап, і новая рэчаіснасць стала частай тэмай. Ён быў вельмі заклапочаны і захоплены будаўніцтвам Радзімы, пабываў на будаўніцтве Дняпроўскай ГЭС, удзельнічаў у веснавым ворыве калгасаў. Пэўны час жыў у двух буйнейшых калгасах Беларусі на Палессі, бываў на калгасных сходах, друкаваў свае вершы ў калгасных сценгазетах, ад усяго гэтага адчуваў радасць будаўніцтва новага жыцця, пашыраў свае веды аб гаспадарцы, маштаб і глыбіню разумення рэчаіснасці. На аснове гэтых глыбокіх жыццёвых пераменаў Янка Купала напісаў гераічную паэму “Над ракой Арэсай”, у якой адлюстравана барацьба беларускага народа з суровымі праявамі прыроды» [2, с. 4–5].

Аднак трэба адзначыць, што сучасныя беларускія літаратуразнаўцы часта крытыкуюць творчасць Янкі Купалы 30-х гадоў: «...У канцы 20-х і 30-я гады лірыка Купалы рабілася залішне агульнай, адцягнена-

рытарычнай і была не здольна даваць паэтычныя адбіткі жывой, рухомай рэчаіснасці. Пафас “агульнага” ўслаўлення радасных перамен, якія адбываліся ў краіне, не мог замяніць жывых мастацкіх карцін гэтых перамен... Лірыка Купалы, як і многіх іншых паэтаў, працягвала ж заставацца сузіральнай, лунала ў высях узнёслых паэтычных абстрактных» [1, с. 74].

Увогуле, літаратурны твор (арыгінальны ці перакладны) – гэта прыкмета часу, і разважаць пра яго змест і асноўны пасыл можна толькі абавіраючыся на гістарычны кантэкст. Па сучасным разуменні, паэма «Над ракой Арэсай» наўрад ці ўваходзіць у лік лепшых твораў літаратурнай спадчыны Янкі Купалы, аднак яе выданне на кітайскай мове ў 1950-я гады – гэта яшчэ адзін доказ, што Янку Купалу ў Кітаі ведаюць розным, і Янка Купала ў вачах кітайскіх літаратуразнаўцаў і чытачоў застаецца знакавым паэтам беларускай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі. Адрэ-не гуманіт. навук і мастацтваў, Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы. – 3-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – Т. 1 : 1901–1920 / У. В. Гніламедаў [і інш.]. – 2003. – 583 с.

2. Купала, Янка. Над ракой Арэсай / Янка Купала. – Пекін : Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ, 1958. – 66 с.

3. Ян, Юйця. Кароткая гісторыя беларускай літаратуры / Ян Юйця. – Кайфэн : Хэнань дасюэ чубаньшэ, 1993. – 227 с.

Карлюкевіч Вераніка Аляксандраўна, намеснік дырэктара ЗТАА «ЗТЕ», Мінск, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3

С. А. Кошур

ПАМЯТНЫ ФОТАЗДЫМАК З ЯНКАМ КУПАЛАМ БЕЛАРУСКІХ СТУДЭНТАЎ У ПРАЗЕ

Згадваецца пра пражскую сустрэчу беларускіх студэнтаў, у прыватнасці, землякоў з Навагрудчыны, з беларускімі пісьменнікамі, у тым ліку з Янкам Купалам, падчас якой быў зроблены памятны фотаздымак.

Каштоўныя фотаздымкі, якія шмат гадоў беражліва захоўваліся ў старых альбомах нашых землякоў, даюць магчымасць прыадкрыць заслону часу і даведацца пра падзеі даўно мінулых дзён. Старому фотаздымку, які мне ўдалося адшукаць у карэліцкага настаўніка Міхаіла

Жука, сёння амаль сто гадоў. Зроблены ён у 1927 годзе ў Празе і адлюстроўвае цікавы эпізод гісторыі нашай краіны – сустрэчу беларускіх пісьменнікаў са студэнтамі з Заходняй Беларусі, сярод якіх ёсць і нашы землякі з Навагрудчыны. Угледзімся ўважліва ў твары людзей: у першым радзе сядзяць Міхась Чарот, Цішка Гартны, **Янка Купала**, Міхась Зарэцкі, Мікола Шыманка. У верхнім радзе стаяць – будучы рэдактар «Беларускай газеты» з в. Трашчычы Алесь Карповіч, будучы інжынер з в. Рап’ёва Антон Жук, іх сябры Лявон Шавейка і Міхась Каўцэвіч, выпускніца і будучая настаўніца Навагрудскай беларускай гімназіі Наталля Сазановіч-Орса, выпускнік Навагрудскай гімназіі Пётр Орса і будучы ўдзельнік падпольнага руху ў Заходняй Беларусі Юрка Муха.

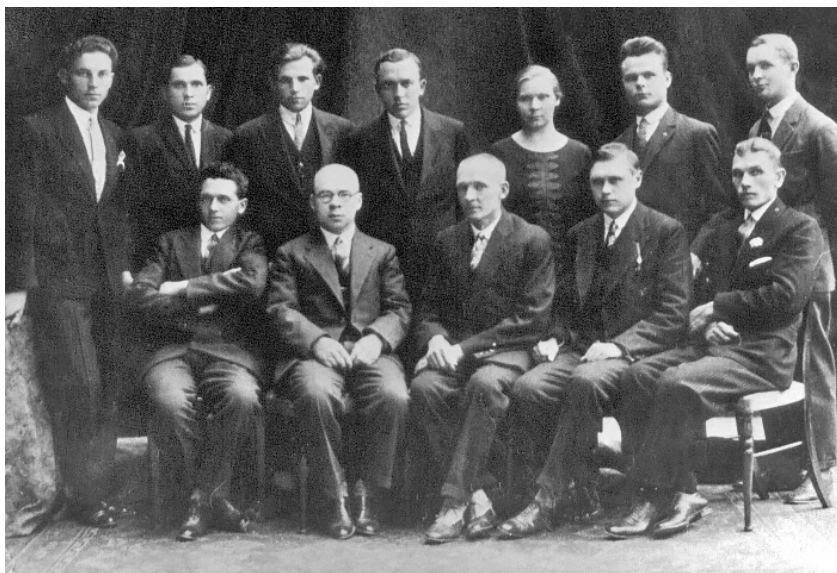
У той час у Празе працавалі беларускія арганізацыі, выдаваліся беларускія газеты і часопісы. У 1924 годзе тут адбылася канферэнцыя беларускіх студэнтаў Заходняй Беларусі, у якой удзельнічалі прадстаўнікі розных арганізацый. У спісах членаў студэнцкай секцыі Беларускай грамады («думкі паступовай»), якую ўзначальваў Ксенафонт Бусько, значацца імёны Алеся Карповіча і яго сяброў [1].

У Празе ў 1925 годзе беларускія студэнты святкавалі 400-годдзе скарынаўскага беларускага друку. Пазней, у 1930-я гады, тут існавала Беларускае (Крывіцкае) культурнае таварыства імя Францыска Скарыны. У 1929 годзе ў Славянскай бібліятэцы ў Празе быў створаны беларускі аддзел, куды паступалі кнігі з БССР і Заходняй Беларусі.

Чэхаславакію неаднаразова наведвалі пісьменнікі. У гонар іх арганізаваліся вечары, іх творы друкаваліся ў газетах і часопісах. У час сустрэчы з беларускімі пісьменнікамі студэнты з Навагрудчыны і зрабілі той **памятны здымак з Янкам Купалам** (вылучана намі. – С. К.) і іншымі творцамі. А як жа хлопцы з Навагрудчыны трапілі ў Прагу?

У 1920-я гады ў Празе на стыпендыі, якія былі выдзелены чэхаславацкім урадам, вучыліся студэнты з Заходняй Беларусі. Да 1929 года каля 40 навагрудчан змаглі атрымаць там адукацыю, сярод іх А. Орса, В. Лаўскі, І. Сланеўскі, Н. Сазановіч, Ф. Гарошка і іншыя. Частка моладзі імкнулася любымі шляхамі трапіць у Прагу, каб атрымаць грунтоўную адукацыю ў адной з вышэйшых навучальных устаноў Чэхаславакіі. Дабірацца да Прагі даводзілася нелегальна. Паводле ўспамінаў інжынера Леаніда Гірыса, у 1924 годзе па дарозе ў Прагу ён, П. Орса і Т. Аніскевіч начавалі ў Вільні ў Язэпа Драздовіча. Дарожны дакумент атрымалі ў Браніслава Тарашкевіча. Там быў акрэслены маршрут, адзначана, дзе пераходзіць мяжу, куды ехаць.

Юльян Сак з вёскі Сёгда (цяпер Карэліцкі раён), які атрымаў у Празкім універсітэце медыцынскую адукацыю, ўспамінаў, што ён прыбыў у Вільню з А. Сакам, В. Лаўскім, К. Бусько, А. Клаўсцем і А. Жуком, хлопцамі з Навагрудчыны. Там ім дапамаглі аплаціць дарогу, а затым вакольным шляхам яны накіраваліся ў Прагу [3].

**Малюнак – Памятны фотаздымак з Янкам Купалам
беларускіх студэнтаў у Празе**

Рыгор Тананка з в. Лукі (цяпер Карэліцкі раён) у Чэхаславакію прыехаў у верасні 1923 г. Вучыўся ў Вышэйшай школе земляробства і лесаводства, якую закончыў у 1928 г. У час вучобы ў Празе пісаў вершы і дасылаў іх у рэдакцыю газеты «Беларуская ніва». Вярнуўся на радзіму, пасля вайны працаваў аграномам у саўгасе.

З асаблівай цеплынёй успаміналі былыя студэнты прыезд Янкі Купалы ў Прагу. Пасля афіцыйнага сходу моладзь акружыла паэта, і яго запрасілі на сяброўскую гутарку, дзе ў цёплай атмасферы можна было абмяняцца думкамі і ўражаннямі. Пасля адной з такіх сустрэч (Янка Купала тры разы прыезджаў у Прагу) і быў зроблены памятны фотаздымак.

Алесь Карповіч, Лявон Шавейка і Юрка Муха ў 1923 годзе даехалі на цягніку да Вільні, атрымалі ў Беларускаім нацыянальным камітэце накіраванне на вучобу, затым па чыгунцы дабраліся да азначанай станцыі, знайшлі хату правадніка, які дапамог ім перабрацца на той бок мяжы, і хутка апынуліся ў Чэхаславакіі. Старшыня пражскага Беларускага камітэта параіў ім спачатку ўладкавацца на працу, але зрабіць гэта было няпроста, бо хлопцы не мелі дакументаў на права пражывання ў Чэхаславакіі. І толькі з цяжкасцю атрымаўшы пашпарты, яны пачалі працаваць. Адначасова паступілі на курсы, каб падрыхтавацца да паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Былы семінарыст Віленскай духоўнай семінарыі з вёскі Трашчычы (цяпер Карэліцкі раён) Алесь Карповіч працаваў чорнарабочым на будоўлі, атрымліваў мізэрны заробак і так стамляўся, што не меў ні сіл, ні часу, каб наведваць курсы, таму да экзаменаў яго спачатку не дапусцілі, а прапанавалі рыхтавацца далей [2]. Праз некаторы час ён, нарэшце, здолеў не толькі стаць студэнтам ляснога факультэта, але і членам «Марксісцкай групы», удзельнікі якой актыўна супрацоўнічалі з чэшскімі газетамі, дзе пісалі пра жыццё Заходняй Беларусі, а таксама арганізавалі вечары мастацкай самадзейнасці, якія карысталіся поспехам у гледачоў. У Беларускаім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва захоўваецца фотаздымак (перадаў яго Мікола Шыманка), дзе можна ўбачыць Алеся Карповіча сярод 88 беларускіх студэнтаў, якія вучыліся ў Празе.

Вучоба ў горадзе, дзе традыцыі беларускага асветніцтва цягнуцца з часоў Францыска Скарыны, асабістыя сустрэчы з беларускімі пісьменнікамі, знаходжанне ў асяроддзі беларускіх студэнтаў, якія або супрацоўнічалі з чэшскімі газетамі (як Ю. Муха ці М. Шыманка), або прымалі ўдзел у выданні часопіса беларускага студэнцтва (як У. Жылка), пакінулі след у свядомасці Алеся Карповіча і паўплывалі пэўным чынам на яго далейшы лёс.

Пасля вяртання на радзіму ў 1933 годзе Алесь Карповіч выехаў у Вільню, дзе паспрабаваў свае сілы на пасадзе рэдактара-выдаўца «Беларускай газеты». Выданне з'яўлялася легальным неафіцыйным органам КПЗБ і выходзіла восем месяцаў – ад 8 чэрвеня 1933 года да 30 студзеня 1934 года. Газета выступала супраць нацыянальнага ўціску, акупацыйнага рэжыму, прапагандавала аб'яднанне Заходняй Беларусі з БССР. На старонках газеты друкавалі свае творы заходнебеларускія

пісьменнікі П. Пестрак, М. Танк, М. Васілёк. Атрымаў запрашэнне супрацоўнічаць з газетай і пачынаючы паэт з вёскі Скорычы Алесь Мілюць (Алесь Нядоля).

Па ініцыятыве «Беларускай газеты» 10 снежня 1933 года ў Вільні быў скліканы нелегальны з'езд заходнебеларускіх пісьменнікаў. На ім арганізатары стварылі літаратурны фронт сялянска-рабочых пісьменнікаў Заходняй Беларусі. Ён праіснаваў да пачатку сакавіка 1934 года. На 17-м нумары «Беларуская газета» была забаронена, а рэдактара Алеся Карповіча 13 лютага 1934 года арыштавалі і прыгаварылі да васьмі гадоў турэмнага зняволення. Чатыры гады правёў ён за кратамі, адкуль быў вызвалены датэрмінова ў 1937 годзе.

На фотаздымку, аб якім ішла гутарка, побач з беларускімі пісьменнікамі можна ўбачыць Лявона Шавейку і Юрку Муху, разам з якімі Алесь Карповіч дабіраўся да Прагі. Сын мірскага ганчара Юрка Муха скончыў Мірскае вышэйшае пачатковае вучылішча і паступіў вучыцца ў Навагрудскую беларускую гімназію. У 1923 годзе пасля заканчэння 7 класаў гімназіі разам з сябрамі накіраваўся на вучобу ў Прагу. Там ён спачатку ўладкаваўся на працу ў рэстаран звычайным рабочым. У 1924 годзе здолеў паступіць на лясны факультэт політэхнічнага інстытута. У час вучобы быў членам «Марксісцкай групы», а потым яе кіраўніком, удзельнічаў у стварэнні арганізацыі «Саюз студэнтаў – грамадзян БССР», якую пазней узначаліў. Ён пастаянна супрацоўнічаў з цэнтральным органам КПЧ газетаю «Rude pravo» («Чырвонае права»), пісаў аб сацыяльным і нацыянальным прыгнёце на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

У 1930 годзе Юрка Муха скончыў інстытут і, атрымаўшы дыплом інжынера-лесавода, вярнуўся на радзіму, але ў хуткім часе пакінуў м. Мір і пераехаў у Вільню. У той час наш зямляк накіроўваў ад ЦК КПЗБ дзейнасць беларускага рабоча-сялянскага клуба «Змаганне», быў інструктарам Таварыства беларускай школы. За агітацыйную працу ў кастрычніку 1930 года Георгій Муха быў арыштаваны польскімі ўладамі і зняволены ў віленскую турму Лукішкі, адкуль праз тры месяцы вызвалены пад залог. У лютым 1931 года яго зноў арыштавалі, на гэты раз з турмы ён выйшаў у канцы снежня.

У 1932 годзе па рашэнні ЦК КПЗБ перабраўся ў БССР. Атрымаўшы пашпарт на імя Мухноўскага, выехаў у Сочы, дзе ўладкаваўся на працу ў лясгас. У 1933 годзе быў арыштаваны органамі НКУС і асуджаны на

10 гадоў. Рэабілітаваны ў 1956 годзе. Пра сваё жыццё і падпольную дзейнасць Г. Муха-Мухноўскі пазней расказаў у кнізе мемуараў «Шляхі-дарогі».

Наталля Сазановіч выйшла замуж за Аляксандра Орсу, студэнта Пражскага ўніверсітэта. Пасля вяртання на радзіму яны разам працавалі ў Навагрудскай беларускай гімназіі. Выпускнік Навагрудскай гімназіі Пётр Оrsa пасля вяртання з Чэхаславакіі звязаў свой лёс з кааперацыяй.

Мікола Шыманка быў родам з Пружаншчыны, у Празе атрымаў прафесію інжынера. За актыўнае супрацоўніцтва з газетай «Чырвоная права» быў арыштаваны, а затым пакінуў краіну і вярнуўся на радзіму, уладкаваўся на працу ў АН БССР, але ў 1935 годзе быў рэпрэсіраваны, вызвалены ў 1940 годзе. Пасля вайны жыў у Гродне. У 1960-я гады ён наведаў Чэхаславакію, а затым перадаў у Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва шэраг дакументаў, якія расказваюць пра жыццё беларускіх студэнтаў у Празе.

Побач з А. Карповічам на фотаздымку яшчэ адзін наш зямляк – Антон Жук з в. Рап’ёва (цяпер Карэліцкі раён). Выпускнік Навагрудскай беларускай гімназіі, атрымаўшы вышэйшую адукацыю, застаўся ў Чэхаславакіі, дзе доўгі час працаваў інжынерам. На ўскраіне Прагі яшчэ засталіся масты, якія ён збудаваў. Ён паказваў іх сваім сяякам, калі яны наведвалі яго ў Празе. Антон Жук прыязджаў на радзіму, сустракаўся з роднымі людзьмі, па якіх сумаваў, а летам 1965 года яго наведваў у Празе пляменнік з Карэліч Міхаіл Жук. Яму і перадаў дзядзька ўнікальны фотаздымак, які нагадвае пра студэнцкія гады навагрудчан і памятную сустрэчу з Янкам Купалам. Прозвішчы людзей, дата і месца сустрэчы з беларускімі пісьменнікамі (Прага, 1927 г.) напісаны на адваротным баку здымка рукою Антона Жука. Так удалося даведацца, каму з нашых землякоў пашанцавала сустрэцца з Янкам Купалам далёка ад дома.

Спіс літаратуры

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ). – Ф. 3. Воп. 1. Адз. зах. 181. Арк. 20.
2. Муха-Мухновский, Г. М. Пути-дороги / Г. М. Муха-Мухновский. – Минск : Беларусь, 1973. – 216 с.
3. Чэмер, А. Наваградская беларуская гімназія / А. Чэмер ; прадм. Б. Кіта. – Вільнюс : УАВ «Saverenas», 1997. – 133 с.

Кошур Святлана Андрэўна, член Гродзенскага абласнога аддзялення ГА «Саюз пісьменнікаў Беларусі», краязнаўца, Карэлічы, Рэспубліка Беларусь.

В. А. Максімовіч

**КАНЦЭПТУАЛЬНА-АКСІЯЛАГІЧНЫЯ ДАМІНАНТЫ
Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ ПАЧАТКУ ХХ ст.**

Акрэсліваецца роля канцэптуальна-аксіялагічных дамінантаў як індыхатараў асноўнага сэнсу твора ў паэзіі Янкі Купалы пачатку ХХ ст.

Аксіялагічныя і канцэптуальныя дамінанты, паводле сучасных навуковых практык, аднесены ў разрад стрыжнёвых канцэптаў, якія выступаюць у ролі цэнтральнай, арганізуючай адзінкі канцэптуальнай сістэмы нацыянальна-культурнага і індывідуальна-аўтарскага самавыяўлення. Яны складаюць семантыка-аксіялагічную дамінанту тэксту, а таксама могуць утвараць значныя для яго інтэрпрэтацыі скразныя апазіцыі. У такой трактоўцы гэтыя дамінанты ў большай ступені суадносныя з паняццем ключавых слоў. Ключавыя словы ў мастацкім творы – гэта такія апорныя словы, якія акумулююць асноўны сэнс тэксту, з’яўляюцца яго семантычным і кампазіцыйным цэнтрам і спрыяюць тым самым вызначэнню галоўных сэнсавых і семантыка-стылістычных канстантаў. Дамінанта ўспрымаецца ва ўсіх прыведзеных вызначэннях як цэнтр, ядро тэксту, індыхатар асноўнага сэнсу.

У плане асаблівасцей структурна-кампазіцыйнай пабудовы мастацкага твора паняцце дамінанты ў большай ступені адпавядае такому паняццю, як ключавы элемент тэксту. Асобнае слова, словазлучэнне, выраз або цэлы сказ, якія выступаюць у ролі дамінанты, непасрэдна звязаны з выяўленнем асноўнага сэнсу пэўнай часткі тэксту або цэлага твора. З пазіцыі аксіялогіі дамінанта адлюстроўвае каштоўнасці, якія з’яўляюцца вядучым фактарам развіцця гуманітарнай культуры асобы як сродку маральнага, сацыяльнага, культурнага і светапогляднага самавызначэння. У нашым жа канкрэтным выпадку гэта яшчэ і тое, што выступае ў ролі сэнсаўтваральнага дэтэрмінанта, маркёра асноўнай ідэі творы, важнага канцэптазначнага складніка, які спрыяе ідэнтыфікацыі яго зместу і праблемнай накіраванасці.

Аксіялагічныя дамінанты змяшчаюць у сабе шматстайныя модусы каштоўнасных адносін, што знаходзіць сваё праламленне ў такіх сэнсавых блізкіх паняццях, як мастацкі ідэал, каштоўнасныя арыентацыі, каштоўнасная пазіцыя аўтара. З дапамогай прадметна-вобразных сэнсавых словаформаў, якія характарызуюцца пэўнай ступенню выражанасці эмоцыягенных маркёраў, прадстаўленых у паэтычнай мове,

стылістыцы, рытміцы і строфіцы, пісьменнік стварае сваю мастацкую версію вобраза свету, выказвае ўласнае стаўленне да рэчаіснасці. Вельмі важна, каб гэтыя аксіялагічныя маркёры, якія выступаюць у якасці канцэптазначных ідэалагічных сімвалаў-рэпрэзэнтантаў, карэлявалі з сэнсавым значэннем грамадскага ідэалу, што з'яўляецца важнай перадумовай эмацыянальнай кансалідацыі грамадства. Выяўленая ў тэксе прысутнасць умоўнага плана, сімвалічных дыспазіцый з'яўляецца сігналам, які забяспечвае рух суб'екта інтэрпрэтацыі ад аб'ектыўнай рэальнасці (тэкставых першасных намінацый) да суб'ектыўнай (падтэксту) і далейшаму выхаду на змястоўна-канцэптуальнае выяўленне ўнутрана запатэнцыяваных сэнсаў. Вось чаму для аксіялагічнай дамінанты абавязковай умовай выяўлення сэнсу (сэнсаў) з'яўляецца ўключэнне яе ў кантэкст тэкстуальнасці, г. зн. такіх адносін тэкстаўтваральных элементаў, у якіх кожны з'яўляецца неабходным і гучыць у ансамблевым адзінстве з іншымі.

Варта ў гэтай сувязі падкрэсліць, што аксіялагічныя дамінанты ў мастацкай творчасці, у адрозненне ад аксіялагічных асноў, маюць большую асобасную, эмацыянальна-ацэначную афарбаванасць. Гэта не статычныя, канстантныя, што характарызуюцца структура-сэнсавай «завершанасцю» вобразы, якія маюць у сваёй аснове інтэнцыянальную быццёва-анталагічную накіраванасць, звязаную з выражэннем вечных тэм і праблем. Падобныя «вечныя праблемы» маюць месца быць, калі духоўна-эмацыянальным і структурным цэнтрам верша становіцца аўтар твора, які канцэнтруецца перш за ўсё на ўласным духоўным і экзістэнцыяльным вопыце, звяртаецца да самааналізу і самарэфлексіі. У дадзеным выпадку ён у большай ступені імкнецца да самавыяўлення, да раскрыцця свайго ўласнага ўнутранага свету, псіхічнага стану, светапогляду. Акцэнт тут робіцца на лірызацыю вершаванага сюжэту з апорай на свае ўнутраныя каштоўнасныя прырытэты і інтэнцыі («падзеі свядомасці» па М. Бахціну), на падставе якіх фарміруецца карціна навакольнага свету, што ўвасабляецца ў мастацкім тэксце. Мастак як бы самаізаляецца, цалкам захоплены рэфлексіяй, адмысловым сузіраннем свайго ўнутранага стану, які ў дадзены момант замяшчае яму ўвесь свет.

Аксіялагічныя дамінанты, якія ўзнікаюць з прычыны суб'ектна-аб'ектнага падыходу, наадварот, закліканы выражаць сацыяльна значныя, актуальныя сэнсы, будучы ўмоўна-метафарычнымі выразнікамі «долі людскай» / грамадска-гістарычнай сітуацыі, адлюстроўваючы ідэі і думкі сваіх сучаснікаў і прэзентуючы мастацкую карціну ўзаемасувязей і ўзаемаадносін з'яў аб'ектыўнай рэальнасці. Таму

дапушчальна сцвярджэнне, што аксіялагічныя дамінанты выступаюць у якасці мастацкай мадэлі сацыяльнага жыцця, лакалізаванага ў канкрэтных сэнсавабразях і канцэптах. У іх знаходзяць сваё мастацкае праламленне супярэчнасці і канфлікты ў дынаміцы сацыяльнай рэальнасці праз раскрыццё ўнутранай энергіі разважанняў і перажыванняў творчай асобы, якая ў сілу сваёй крэатыўнай прыроды імкнецца спасцігнуць сутнасць «сацыяльных чаканняў» па ўсталяванні справядлівых правілаў грамадскага сужыцця. У ідэале, аксіялагічныя дамінанты, уяўляючы сабой прыватны выпадак сцвярджэння сапраўднай духоўнай каштоўнасці, заключаюць у сабе гіпатэтычную магчымасць пераходу грамадства на больш высокі ўзровень культуры і цывілізацыі.

Стаўленне аўтара да адлюстраванага ў творы раскрываецца праз сістэму суб'ектна-аб'ектных і інтэрсуб'ектных узаемаадносін. Гэта заўвага, на наш погляд, адыгрывае канцэптualaную ролю пры вызначэнні асновасутнасных характарыстык аксіялагічнай дамінанты мастацкага твора. Патэнцыйная прысутнасць у творы аксіялагічнай дамінанты мае на ўвазе магчымасць выхаду на дыялагічную платформу, зварот да «іншага» («іншых»), вострую неабходнасць у наладжванні духоўна-інтэлектуальнага дыялагічнага кантакту аўтара з «іншым» (рэцыпіентам – чытачом – слухачом – лакацыяй людзей – грамадствам). Такі кантакт неабходны ў сілу празмернай актуальнасці, грамадскай значнасці прапануемай для абмеркавання праблемы, якая не проста ставіцца, а патрабуе свайго апэратыўнага вырашэння, ажыццяўлення, увасаблення ў рэальным жыцці.

Пераважнымі канцэптualaна-аксіялагічнымі дамінантамі (у дадзеным выпадку канцэптualaныя і аксіялагічныя дамінанты мэтазгодна разглядаць у якасці сумежных паняццяў і ўніверсальнай аднаго ментальнага, кагнітыўнага ўзроўню) у беларускай літаратуры пачатку XX ст. становяцца мастацкія ідэалагемы свабоды і волі, якія выступаюць у ролі шматузроўневых канцэптаў, у структуры якіх актуалізуюцца ідэалагічна маркіраваныя канцэптualaныя прыкметы, што заключаюць у сабе вольналюбівыя памкненні нацыі і народа. «Свабода і воля – ключавыя словы ў мастацкім лексіконе двух волатаў беларускай літаратуры – Янкі Купалы і Якуба Коласа. У іх творчасці гэтыя словы-паняцці вельмі цесна суседнічаюць і ўнутрана ўзаемазвязваюцца з балючай, клопатнай думкай пра лёс і жыццё заняволенанага народа і чалавека» [1, с. 107], – слухна заўважае В. Жураўлёў.

Ярка выражанай праграмнай скіраванасцю характарызуецца верш Я. Купалы «Ворагам Беларучшыны». Гэта адзін з найярчэйшых ранніх

узораў публіцыстычна-пафаснай патрыятычнай лірыкі паэта, канцэнтраванае выяўленне агульнанародных ідэалаў, мастацкае абгрунтаванне запытаў перадавых сіл нацыянальна-вызвольнага руху ў Беларусі. Праз сістэму настойлівых пытанняў і сцвярдзальных адказаў паэт выказвае сваё ўнутранае перакананне ў перамозе справядлівых патрабаванняў народа па ўсталяванні цывілізацыйных асноў жыццядзейнасці. Верш адрозніваецца строга вытрыманай інтанацыйна-сітаксічнай формай арганізацыі паэтычнай мовы, унутранай раскаванасцю і эмацыянальнай экзальтаванасцю выказвання, павышанай маўленчай градацыяй. Аксіялагічныя прыярытэты аўтара раскрываюцца дзякуючы ўнутрылінаму паэтычнаму рэгістру метафар і ўвасабленняў («Напасцю, лаянкай напраснай // Грудзей не варта мазаліць! // Не пагасіць вам праўды яснай: // Жыў беларус і будзе жыць»), пра сістэму эпітэтаў («Не столькі “хамскія” натуры // На карках вынеслі сваіх! // І свіст даносчыкаў пануры, // Паверце, не запудзіць іх!» [2, с. 134]. У другой частцы верша назіраецца эфект спадзення напружання, на змену якому ідзе рытмічна сцвярдзальная інтанацыя, якая месцамі мяжуе з інтанацыяй клічнай, жыццесцвярдзальнай, што змяшчае ў сабе момант найвышэйшай эмацыянальнай кульмінацыі, у якой прыкметныя ноткі патэтычна-ўрачыстага крэшэнда. Заключная страфа скандэнсавала ў сабе ўсю сілу аптымістычнай упэўненасці паэта ў перамогу светлага пачатку: «К свабодзе, роўнасці і знанню // Мы працягнем сабе след! // І будзе ўнікаў панаванне // Там, дзе сягоння плача дзед!» [2, с. 134].

Красамоўнай праявай «стратэгіі абуджэння», удасканалення сродкаў эстэтычнага і псіхалагічнага ўздзеяння на рэцыпіента выступае настойліва паўтаральны зварот паэта да ўсяго комплексу грамадзянскіх пачуццяў, маральных і этычных каштоўнасцей. Пра гэта сведчыць шырокая і багатая вобразная палітра твораў. Здавалася б, на самым прадвесні ХХ стагоддзя, калі Беларусь спакваля пачала заяўляць пра сябе словамі яе песняроў, Я. Купала ў вершы «Маладая Беларусь» («Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка...» (1909)) прароча апавяшчаў пра спраўджаную волю і славу Беларусі, якая паўстала *«не з вясласці яснай, не з ясных палацаў, / А з канаючай крыўды ў пахіленай хатцы, / Вызываная праўдай, таптанай, жывой...»* [3, с. 47]. Нястрымнае і непераможнае жаданне ашчаслівіць людзей, напоўніць іх сэрцы *«гартам, надзеяй»*, паказаць *«ім жыцця іх праўдзіву зару»*, дапамагчы ім выйсці з хітрасплеценага лабірынта беспрасвецця, векавечнага заняпаду, занядання сваіх правоў і свабод, збудзіцца ад летаргічнага

снугу, бяспамяцтва і безнадзейнасці было галоўным унутраным стымулюючым фактарам жыццятворчасці паэта.

Першаступеннай становілася задача мастацкім словам узварухнуць, абудзіць гістарычна прыспаную свядомасць народа з тым, каб наладзіць з ім духоўную дыялагічную сувязь, заклікаць да суразмоўя, да супольнага супрацьстаяння жыццёвым злыбедам, да пошукаў светланосных шляхоў у будучыню. Выпрацоўка стрыжнявога нацыянальнага ідэалу стала зладзённым патрабаваннем часу і аб'ектыўнай гістарычнай заканамернасцю. Толькі супольнымі намаганнямі, пры ўмове кансалідацыі ўсяго грамадства можна было дасягнуць мэты.

Разам з тым, творчая свядомасць Я. Купалы характарызуецца катэгарычнай нязгодай з такім станам рэчаў, калі людзьмі авалодвае апатыя, страх, распач, абьякавае звыканне з жыццёвым бязладдзем. Паэт заклікае да гатоўнасці рашучага супрацьстаяння неспрыяльным, гнятлівым абставінам, да выказвання сваёй нязгоды з гістарычнымі рэаліямі нацыянальнага заняпаду. У вершы «Беларускія сыны», напісаным у рэчышчы адраджэнскага пафасу, уласна словазлучэнне «*беларускія сыны*» набывае ў кантэксце паэтычнага цэлага канцэпта-значнае гучанне, наўпрост звязанае з працэсам выпявання нацыянальнай ідэі, што знайшло сваё канкрэтнае ўвасабленне ў імкненні да незалежнай дзяржавы, раўнапраўнага існавання паміж «захадам» і «ўсходам», у паслядоўным выражэнні нацыянальнай апазіцыі чужога панавання і вярнасці прынцыпам нацыянальнай незалежнасці Беларусі.

Вобразам-антыподам «беларускім сынам» у творах Купалы выступае не толькі «чужынец, але і «чужак»: «<...> у нашым краі пануе чужак» («На нашым...», 1919), «разбойны чужаніца» («Свайму народу», 1918), «чужыя бадзякі» («Паўстань...», 1919), «сусед паганы» («Як цені», 1918), «паганцы», суседзі, якія «нябожна паганьбілі нас» («На біблейныя матывы», 1920), «руганы», што «продкаў косці рвуць» («На сход!», 1918) і інш. пеяратыўныя (якія маюць негатыўную ацэнку) фрагменты канатацыі.

Як мы бачым, аксіялагічныя дамінанты, якія ўяўляюць сабой пераважна мастацкае выражэнне грамадска значнага эквіваленту, могуць быць абумоўлены і крызіснымі зрухамі ў свядомасці творчага суб'екта, які перажывае глыбінныя душэўныя ўзрушэнні. Але і ў гэтым выпадку падобныя душэўныя афекты інспіраваны знешнімі прычынамі, абумоўлены ў большай ступені дынамічна-хаатычным характарам грамадскіх працэсаў.

Ступень адэкватнага мастацкага ўзнаўлення ўнутраных узрушэнняў шмат у чым залежыць ад светапогляднага фактару, сістэмы перакананняў і прыярытэтных ідэалагем самога аўтара. Як правіла, у лірыка-публіцыстычных творах, дзе выразна можна акрэсліць, структураваць сістэму аксіялагічных дамінант, важнае значэнне набывае камунікатыўны аспект, звязаны з мадэляваннем грамадскіх ідэалаў і каштоўнасцей, якія маюць практыка арыентаваны характар. Пры гэтым аўтары звяртаюцца да розных мастацкіх стратэгий у вырашэнні сацыяльна-псіхалагічных канфліктаў, дэманструюць свае пазіцыі ў абарону чалавечай годнасці, сваё непрыманне тыраніі і гвалту. Падобную «мяцежную» лінію можна прасачыць у творчасці Я. Купалы, цесна спалучанай з каштоўнасным, г. зн. духоўным перажываннем свайго быцця ў свеце, непазбежным зваротам да экзистэнцыяльных, сэнсажыццёвых, нацыянальных аспектаў быцця. Літаратура, мастацтва, як гэта бачылася Купалу, павінны спрыяць сацыяльнай, грамадзянскай актыўнасці мас, усведамленню імі сваіх законных правоў і свабод, магчымасці творчай самарэалізацыі.

З літаратурай, якая непасрэдна заключае ў сабе кансалідуючы пачатак, наўпрост звязаныя культурныя пераўтварэнні, закліканія змяніць духоўны свет чалавека. Менавіта ўсведамленне датычнасці да адзінай сацыякультурнай прасторы было істотнай першапрычынай духоўнай інтэграцыі грамадства, яго эвалюцыі і далучэння да заваёў чалавечай цывілізацыі. Я. А. Гарадніцкі справядліва заўважае, што ў паэзіі Я. Купалы першага дзесяцігоддзя ХХ ст. «у яшчэ большай ступені разгортваецца шматгалоссе, у якім увасабляюцца чаканні і надзеі беларусаў як нацыі, якая ў гэты час імкнецца заняць годнае месца між іншымі народамі, сцвердзіць сваё неад’емнае права на паўнату нацыянальнага быцця. Купалаўскі лірычны голас у многіх выпадках зліваецца або цесна пераплятаецца з галасамі яго шматлікіх і шматаблічных герояў, прадстаўляючы калектыўную самасвядомасць народа ў яе эстэтычных праявах» [4, с. 95].

Вялікія надзеі паэт ускладаў на моладзь, з якой ён звязваў будучыню роднага краю, выказваючы ўпэўненасць, што толькі яна абудзіць «прыспанія сілы» і пакліча «на вольны прастор». З моладдзю звязвалася адначасова цяжкая, але і ганаровая задача зрабіць свой народ сапраўдным гаспадаром роднай зямлі, чаго не здолелі дамагчыся ранейшыя пакаленні: «Ты на бацькоўскім, моладзь, кургане // Узнясеш нездабыты пасад, // Што расточыць сваё панаванне // На ўвесь край, дзе

сягне твой пагляд» [5, с. 190–191]. Верш мае шмат імператыўных канструкцый, у якіх выяўлены гістарычны аптымізм паэта ў правату святой справы адраджэння Радзімы: «Схамянайся ж ты, моладзь арліна! // Ё бок другі віхры веяць прымусь, // Бяры светач, ідзі за судзьбінай, // Ідзі з словам святым: Беларусь!» [5, с. 191].

Купала з самага пачатку сваёй працы на ніве беларускага адраджэння ставіў сабе грандыёзную задачу, якая звязвалася з нацыянальным будаўніцтвам, з ліквідацыяй любых формаў адчужанасці, варожасці, адасобленасці – усяго таго, што перашкаджала нацыянальнай кансалідацыі, працэсу набыцця нацыянальнай ідэнтычнасці, ідэнтыфікацыі. Без усякага сумнення, літаратура, уласна творчасць мелі для яго надзвычайную сацыяльную важкасць у плане фарміравання грамадскай свядомасці, вызначэння свайго жыццёвага статусу, сваіх адносін да самых розных фактаў і рэалій рэчаіснасці.

У цэнтры ўвагі беларускага класіка нязменна стаялі пытанні нацыянальнага самавызначэння, нацыянальнай ідэнтыфікацыі, наладжвання і ўдасканалення ўсіх сфер грамадскага жыцця. Думка паэта ўсё больш схілялася да таго, што ў грамадскім развіцці павінны адбыцца нейкія істотныя перамены, якія прывядуць чалавека да разумення таго, што многае ў яго жыцці залежыць не толькі ці не столькі ад нейкага непераадольнага фатуму, недарэчных выпадковасцей або дзеянняў стыхійных сіл, колькі ад яго самога.

Ён надаваў велізарнае значэнне суверэннай асобе, якая ўсведамляе сваю чалавечую годнасць як неадчужаную ад яго вышэйшую каштоўнасць. Разняволеная творчая асоба, для якой арганічна ўласціва пачуццё свайго гонару, годнасці і маральнай адказнасці і якая ўсведамляе сваю ўнікальнасць і права на фарміраванне, развіццё, самараскрыццё і запатрабаванасць сваіх творчых сіл, у мастацкай канцэпцыі Я. Купалы ўвасабляла сабой ўзор дзейсна-пазітыўнага развіцця ўсіх грамадскіх бакоў жыцця.

Згодна з Купалам, літаратура – гэта магутны сродак камунікацыі, наладжвання дыялогу з людзьмі, з народамі, незаменная магчымасць праз мастацкае слова выказаць самае набалелае, глыбіннае, сутнаснае, абудзіць нацыянальную свядомасць, гістарычную памяць, акрэсліць духоўныя арыенціры. Для паэта сутнасна важным з’яўлялася тое, каб яго творчасць была адэкватна ўспрынята людзьмі, якія належаць да адной этна-нацыянальнай і культурнай прасторы, каб яна стала арганічнай часткай іх жыццёвага вопыту.

Для Прарока беларускага адраджэння асаблівую значнасць набывала праблема пазытычнага адрасата, здольнасць, унутраная настроенасць чытача з народа зразумець змястоўнае, праблемнае напаўненне яго твораў, спасцігнуць сутнасць выказанага. Паэт быў вельмі зацікаўлены ў фарміраванні адзінай культурна-камунікатыўнай прасторы, якая б выяўляла, генерывала ідэю адзінства, узаемасувязі, пераемнасці ўсіх складнікаў сацыяльнага арганізму. Па яго глыбокім перакананні, усведамленне далучанасці кожнага суб'екта да адзінай культурнай прасторы адкрывае магчымасць дасягнуць адзінства поглядаў, сумеснага дзеяння ў кірунку рашэння найважнейшых задач культурнага і дзяржаўнага будаўніцтва. Адзінае культурнае поле было заклікана спрыяць фарміраванню індывідуальнай і нацыянальнай самасвядомасці і дазваляла актывізаваць унутраныя рэзервы і накіраваць іх на стваральную дзейнасць. Мастацкае слова, пры адсутнасці іншых формаў грамадска-культурнай практыкі, насамрэч брала на сябе інтэграцыйныя функцыі, звязаныя са стварэннем нацыянальнай карціны свету, мастацкай панарамы культурна-гістарычнага працэсу, з выяўленнем маральна-духоўных імператываў і каштоўнасцей, пазнавальна-рэфлексійных інтэнцый, вызначэннем агульнай культурабудаўнічай стратэгіі, здольнай забяспечыць паўнафартаснае і поўнафарматнае існаванне ўсіх грамадскіх інстытутаў.

Спіс літаратуры

1. Жураўлёў, В. П. У пошуках духоўных ідэалаў: на матэрыяле беларускай літаратуры XIX – пачатку XX ст. / Нац. Акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Янкі Купалы ; В. П. Жураўлёў ; пад рэд. У. В. Гніламёдава. – Мінск : Бел. навука, 2000. – 191 с.
2. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т., 10 кн. / Янка Купала ; прадм. У. В. Гніламёдава. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1. Вершы, пераклады 1904–1907. – 462 с.
3. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т., 10 кн. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1996. – Т. 2. Вершы, пераклады 1908–1910. – 342 с.
4. Гарадніцкі, Я. А. Па абодва бакі тэксту: увасабленні, інтэрпрэтацыі / Я. А. Гарадніцкі. – Мінск : Бел. навука, 2018. – 272 с.
3. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т., 10 кн. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 3. Вершы, пераклады 1911–1914. – 342 с.

Максімовіч Валерый Аляксандравіч, доктар філагічных навук, прафесар, загадчык аддзела філасофіі літаратуры і эстэтыкі Інстытута філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Рэспубліка Беларусь.

А. Г. Міхалевіч

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ КАМЕДЫІ ЯНКІ КУПАЛЫ «ПАЎЛІНКА»

Апісаны структурныя і стылістычныя асаблівасці найбольш распаўсюджаных у асобных рэпліках персанажаў і ў дыялогах камедыі «Паўлінка» сінтаксічных адзінак – сказаў складаных і сказаў простых, у якія Янка Купала ўключае параўнанні, звароткі, паўторы і іншыя экспрэсіўныя сінтаксічныя фігуры.

Далёка за межамі Беларусі і сёння гучыць імя Івана Дамінікавіча Луцэвіча, больш вядомага як Янка Купала. Менавіта ён, класік нацыянальнай літаратуры, узбагаціў апошняю сваімі адметнымі і па жанры, і па тэматыцы творами: паэмамі «Курган», «Магіла льва», п'есамі «Тутэйшыя», «Раскіданае гняздо» і інш. Да іх ліку адносіцца і камедыя «Паўлінка» (1912 г.), у якой аўтар засяродзіў асаблівую ўвагу на выкрыцці недахопаў і паказаў асноўны канфлікт паміж Паўлінкай і Якімам Сарокам, з аднаго боку, і, з другога, астатнімі персанажамі (Сцяпанам і Альжбетай Крыніцкімі, Пранцісем і Агатай Пустарэвічамі, Адольфам Быкоўскім). Варта адзначыць, што аўтарскую задумку вядомы майстар слова змог рэалізаваць у творы ў многім дзякуючы шматлікім экспрэсіўным сінтаксічным сродкам, у тым ліку і з беларускага фальклору і гутарковай мовы. Менавіта такія сінтаксічныя адзінкі перадаюць разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

У асобных рэпліках персанажаў, аформленых як маналог, назіраецца ўжыванне складаных сказаў, і гэта мае месца, напрыклад, пры апісанні паслядоўных дзеянняў. Так, абмяркоўваючы ўцёкі Паўлінкі з дому, Якім гаворыць: *«Я ўсё акуратненька прыгатую, ты толькі звяжаш у клунак што патрэбнейшае, а там праз момант – і ты мая на векі вечныя»* [1, с. 306]. Менш кампанентныя складаныя сказы прысутнічаюць і ў маналогам іншых герояў. У прыватнасці, чытач мае магчымасць вылучыць сказы складаназлучаныя, складаназалежныя і бяззлучнікавыя складаныя ў рэпліках Сцяпана Крыніцкага: *«Валасы доўгія, а розум кароткі»* [1, с. 308]; *«Скора састарышся, каханенькая, родненькая, як усё будзеш ведаць»* [1, с. 310]; *«Не будзе Гірша, будзе чорт іншы»* [1, с. 322].

У мове герояў камедыі даволі шырока прадстаўлены канструкцыі з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі, да якіх адносяцца такія адзінкі, якія характарызуюцца наяўнасцю хоць бы адной нерэалізаванай абавязковай валентнасці, што кампенсуецца сродкамі мікра- і макракантэксту,

а таксама сітуацый выказвання. Аднак асаблівай пашыранасцю вызначаюцца няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных сказаў з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка. Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдняй канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі: Паўлінка. *Заўтра госці будуць, а дзядзька* (тут і далей выдзелена намі. – А. М.) апошняю міску стоўк. *Трэба, каб на кірмашы дзве адкупіў* [1, с. 312]. Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый Янку Купалу ўдаецца стварыць больш поўнае апісанне сітуацыі і душэўнага перажывання гераіні. Абумоўленасць кантэкстам дазваляе драматургу ўжываць у камедыі і канструкцыі з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка: Агата. *Каго прывязаць?* Пранцісь. *Кабылу, кабылу...* Агата. *Дык дзе ж кабыла?* [1, с. 318]. Разгледжаныя структуры ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюцца на аб’екце гаворкі.

Займальны сюжэт перадае Янка Купала і дзякуючы параўнальным канструкцыям. У якасці апошніх у творы выступаюць радзей адзінкавыя словы, часцей словазлучэнні і нават сказы, што шляхам параўнання раскрываюць змест іншых лексем сказа і служаць для дакладнай і вобразнай характарыстыкі асоб і прадметаў. З дапамогай параўнальных канструкцый, напрыклад, аўтар перадае душэўны стан Якіма Сарокі ў звароце да Паўлінкі: *«Як захочаш – такая і песенька выйдзе: або вясёлая, радасная, як бы самое неба яснае, або сумная, гаротная, як асеннія хмары над гэтай зямелькай чорнай»* [1, с. 304]. Намі заўважана, што ў рэпліках герояў камедыі пераважаюць дзеяслоўныя параўнанні – параўнанні, што паясняюць дзеяслоў: Якім. *Дакуль, як сухавей, сушыць і мучыць нас будзе?* [1, с. 304]. Пры гэтым згаданыя дзеясловы найчасцей абазначаюць перамяшчэнне ў прасторы: Агата. *Пакуль аб’ехаў, тудэма-сюдэма, усю ваколіцу, як пагарэлец, дык і поўнач чуць не агарнула* [1, с. 330]. Аснову ж адзначаных параўнанняў складаюць у большасці выпадкаў адзіночныя назоўнікі назоўнага склону, якія называюць асоб.

Дзеяслоўныя параўнанні Янка Купала афармляе і як даданыя часткі складаназалежнага сказа, што маюць форму двухсастаўных поўных сказаў, звязаных злучнікамі *як, як бы, нібы, быццам* і размешчаных пасля галоўнай часткі. Яны выконваюць функцыю семантычнага дапаўнення, як, напрыклад, у сказе: Паўлінка. *Неяк сэрцайка трасецца, як бы хто яго знячэўку перанужаў* [1, с. 301–302].

У гэст камедыі «Паўлінка» класік уключае і прыметнікавыя параўнанні, якія паясняюць у асноўнай частцы прыметнікі, пераважна якасныя. Напрыклад, характарызуючы Адольфа Быкоўскага і здзекаваючыся з яго, Паўлінка ужывае параўнальны двухсастаўны няпоўны сказ з метафарычным значэннем: «*Ну, і зграбны ж! Не раўнуючы – як вол ля карэты*» [1, с. 338]. Сустракаюцца выпадкі ўжывання ў творы і сінтаксічных канструкцый, дзе параўнанні паясняюць прыслоўе – звычайна азначальнае спосабу дзеяння. Такія параўнанні характарызуюць названія прыслоўем прыметы дзеяння, звязаныя ў першую чаргу з дзейнасцю чалавека. Напрыклад, у сказе-рэпліцы Паўлінкі «*Але ж, калі мяне ўжо неяк, як цмокам, стала цягнуць да гэтага Бык...*» [1, с. 323] параўнанне *як цмокам* паясняе прыслоўе *неяк*, што больш вобразна характарызуе пагардлівыя, насмешлівыя адносіны герайні да Адольфа Быкоўскага.

Стылістычнай насычанасцю вызначаюцца ў камедыі і канструкцыі са звароткам. Варта адзначыць, што тут пераважаюць развітыя звароткі дзвюх семантычных разнавіднасцей. З аднаго боку, такія звароткі, уключаючы, акрамя асноўнага слова (назоўніка ў памяншальна-ласкальнай форме) залежныя ад яго кампаненты (прыналежаныя займеннікі і прыметнікі), падкрэсліваюць прыязныя адносіны таго, хто гаворыць, да суразмоўцы. Асабліва частыя такія звароткі ў рэпліках Якіма Сарокі: «*Ёсць, ёсць, мая ты сакатушачка, шчабятушачка*» [1, с. 303]. Менавіта згаданы герой, каб прыцягнуць увагу Паўлінкі, называе апошняю «*маё ты сонейка*» [1, с. 304], «*зязюлька мая ненаглядная*» [1, с. 307], але асабліва часта лексмай *золатца* разам з залежнымі кампанентамі. Напрыклад: «*Што, золатца маё ненагляднае, працакалася трохі мяне, ненавісніка?*» [1, с. 303]. З другога боку, развітыя звароткі могуць падкрэсліваць у творы і – наадварот – пагардлівыя адносіны адной асобы да другой. Так, Альжбета звяртаецца да Сцяпана «*Ах ты, гнілая качарэжка!*» [1, с. 343]; Агата – да Пранціся «*Дык чаго ж ты, тудэма-сюдэма, несвянцоная костка, рассеўся, як у сваёй хаце?*» [1, с. 318]. Неразвітыя звароткі таксама вызначаюцца стылістычнай насычанасцю. Так, Паўлінка звяртаецца да бацькоў *мамка* [1, с. 309, 315], *татка* [1, с. 310, 322], ужываючы таксама памяншальна-ласкальныя формы агульных назоўнікаў, і дадзеныя адзінкі яшчэ раз падкрэсліваюць адпаведныя адносіны дачкі да маці і бацькі. Зваротак нярэдка з'яўляецца ў камедыі і сродкам індывідуалізацыі персанажаў. Напрыклад, Сцяпан увесь час ужывае зваротак «*Каханенькія,*

родненькія» ў форме адзіночнага ці множнага ліку, Пранцісь – «Глупства, глупства, пане дабрудзею» і інш.

Сярод сінтаксічных асаблівасцей камедыі «Паўлінка» сваёй частотнасцю вылучаюцца канструкцыі з паўторам – прыёмам, які заключаецца ў перыядычным паўтарэнні ў межах адной структуры словаформы, словазлучэння ці прэдыкатыўнай часткі з аднолькавым лексічным напаўненнем. Такі прыём з’яўляецца адным з найбольш дзейсных сродкаў дасягнення неабходнага стылістычнага эфекту. Напрыклад, пры апісанні сцэны ў канцы твора, калі Паўлінка, уцякаючы з дому праз акно і выкідваючы рэчы, была злоўлена бацькам, аўтар уключае ў рэпліку Сцяпана канструкцыі з паўторам: *Хто тут? Хто тут лазіць апоўначы? Альжбета! Альжбета! Хутчэй суды* [1, с. 343]. У дадзеным кантэксце паўтор кампанентаў надае мове героя натуральнасць і дазваляе больш дакладна паказаць здзіўленне персанажа.

Заўважана, што ў камедыі Янка Купала шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх найчасцей у межах дзвюх рэплік розных персанажаў. Сінтаксічныя адзінкі такога тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформлены як:

- пыталыныя сказы: Пранцісь. *Глупства, пане дабрудзею. Собственно, жонка давязе, калі б кабыла ўцякла.* (Да Агаты). *Праўда, баба?* Агата (з месца). *Што – праўда?* [1, с. 316];

- апавядальны сказ і пыталыны сказ як перапытванне: Паўлінка (беручы ў яго шклянку). *Добра, добра. Пан Адольф як ведаў, што я трохі глухавата.* Адольф. *Глухавата?* [1, с. 327];

- пыталыны сказ і апавядальны сказ як адказ на запытанне: Госць. *І лес ёсць?* Адольф (абціраючы хустачкай лоб). *А як жа – ёсць: з паўвалокі, калі не болей. Сосна ў сасонку!* Госць. *І сенажаць ёсць?* Адольф. *Ёсць, ёсць...* [1, с. 327].

Варта адзначыць, што Янка Купала нярэдка ўключае ў тэкст і паэтычныя радкі ў выглядзе песень ці частушак, у якіх таксама маюць месца сінтаксічныя канструкцыі з паўторам. Апошнія нярэдка аформлены ў выглядзе п’ўных стылістычных фігур. Гэта можа быць анафара, што характарызуецца паўторам лексем у пачатку сказаў: *Наша поле камяніста – / Ні праехаць, ні прайсці. // Нашы дзевачкі фарсісты – / Нельга к ім і падысці* [1, с. 331]. Мае месца і апострафа, пры якой паўтор лексемы ці яе формы ўключаны ў зварот да адсутнай асобы як прысутнай: *Ты, бярозачка, бярозка мая, / Ты, бярозка, нецярэбленая;*

Тваё лісце не сярэбранае, / Нашы дзеўкі непаседлівыя [1, с. 336]. Сустракаюцца на старонках твора і сказы з кальцом страфы, калі сказ пачынаецца і заканчваецца аднолькавымі словамі: *Танцовала рыба з ракам, / А пятрушка з пастернакам, / А цыбуля дзівовала, / Цо пятрушка танцовала* [1, с. 333]. Можна адзначыць і ўжыванне кампазіцыйнага стыку – паўтарэннем у пачатку новага сказа слоў ці іх форм, якія заканчваюць папярэдні сказ: *А на печы, на лучыне, / Дзеўкі грошы палічылі. // Налічылі паўталера / І купілі кавалера* [1, с. 330]. Нельга не адзначыць выкарыстання аўтарам і эпіфары – паўтору ў канцы сінтаксічных адзінак: *Ой, пайду я лугам, лугам, / Дзе мой мілы арэ лугам. // Ой, пайду я лугам, лугам!* [1, с. 301].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы ў камедыі Янка Купала «Паўлінка» шырока выкарыстоўвае складаныя і простыя сказы, што вызначаюцца наяўнасцю звароткаў, параўнанняў і паўтораў. Такія сінтаксічныя адзінкі служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб'ектыўна-мадальных значэнняў.

Спіс літаратуры

1. Купала, Янка. Паэмы. Драматычныя творы / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1989. – С. 301–345.

Міхалевіч Алена Генадзьеўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Мінск, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3`373.6:27-186:821.161.3-3*Я.Купала

В. А. Ляшчынская

ФРАЗЕАСЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ 'СМЕРЦЬ' У МОВЕ ТВОРАЎ ЯНКИ КУПАЛЫ

На матэрыяле фразеалагізмаў з агульным значэннем 'смерць', ужытых у творах Янкі Купалы, адлюстроўваюцца ўяўленні, погляды і меркаванні чалавека пра смерць, вобразнае прадстаўленне гэтай тэмы, мудрая філасофія беларусаў пра ўспрыманне смерці, спосабы яе ажыццяўлення, ацэнку і адносіны чалавека.

Акадэмік В. У. Вінаградаў пісаў: «Задача изучения языка писателя и – шире – языка художественной литературы состоит в том, чтобы определить общие национально-специфические закономерности развития того или иного народа и его великих писателей» [1, с. 132]. Зварот да

фразеалагічных адзінак, скарыстаных у творах Янкі Купалы, абумоўлены найперш іх асаблівасцю адлюстроўваць і захоўваць культурныя сэнсы, выконваць ролю знакаў культуры народа і, выступаючы адным з моўных сродкаў пісьменніка, быць крыніцай пазнання адбору і ўжывання іх у творах мастака, прадстаўляць і характарызаваць нацыянальна-культурныя асаблівасці, светапогляд, філасофію народа і аўтара як прадстаўніка гэтага народа.

Аб'ектам аналізу ў межах артыкула абрана фразеасемантычнае поле 'смерць' як адна колькасна прадстаўленая група з ліку ўсіх фразеалагічных багаццяў пісьменніка, зафіксаваных у «Слоўніку фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы» [3], а гэта амаль 300 адзінак, што карэціруе меркаванне пра «адносную беднасць вербальнага аснашчэння такога важнага фрагмента традыцыйнай культуры, якім з'яўляюцца народныя ўяўленні пра смерць і якія ўвасабляюць іх рытуалы і нормы бытавых паводзін» [4, с. 229]. Несумненна, выбар гэтай групы фразеалагізмаў абумоўлены значнасцю самога паняцця *смерць* і важнасцю выяўлення яго канцэптуалізацыі і катэгарызацыі ў семантыцы і структуры адзінак, скарыстаных Купалам, нацыянальнага ўяўлення, асэнсавання і філасофіі смерці для беларусаў і Купалы менавіта канца XIX – пачатку XX ст., што асабліва важна для ўсведамлення на пачатку XXI ст.

Аналіз семантыкі, структуры, кампанентаў корпуса адзінак фразеасемантычнага поля 'смерць' дазваляе выдзеліць шматлікія мікрапалі, прадстаўленыя рознай колькасцю адзінак, спосабы канцэптуалізацыі смерці, пры гэтым праз выражэнне, як правіла, супрацьпастаўленняў, якія ляжаць у аснове пабудовы большасці фразеалагізмаў, выразных скразных матываў і канцэптуальных метафар.

Так, адзінкавымі фразеалагізмамі прадстаўлены мікраполе 'смерць' (*вечны сон*; ці, дзякуючы персаніфікацыі, смерць выступае суб'ектам, радзей аб'ектам дзеяння – *зазірае смерць <галодная> у вочы; смерць возьме; смерць калыхала касою; у зубы смерць глядзіць*), мікраполе 'месца пасля смерці' як проціпастаўленне таго і гэтага свету, верху і нізу (*божыя пасцель; вечная пасцель; вечная хатуля; той свет; рай нябескі; царства нябеснае*), мікраполе 'пакойнік' (*патухшая душа*), мікраполе 'быць бліжкім да смерці' (*на божай пасцелі; пры смерці; зазірае смерць <галодная> ў вочы каму; у зубы смерць глядзіць*) ці мікраполе 'заўчасная смерць' (*урэзаць трацініну века*).

Найбольш колькасна і разнастайна прадстаўлена мікраполе 'перастаць жыць, памерці', якое выступае ядром фразеасемантычнага

поля ‘смерць’ і якое ў залежнасці ад «відаў, спосабаў» завяршэння змянога жыцця распадаецца на шэраг груп, што дазваляе вызначыць спосабы канцэптуалізацыі заканчэння жыцця і даць кожнаму характарыстыку і ацэнку. Так, група фразеалагізмаў са значэннем ‘закончыць жыццё сваёй смерцю’ прадстаўляе гэта як звычайны і зразумелы заключны этап жыцця чалавека, але пры гэтым праз розныя ўяўленні. Часцей прадстаўлены адзінкі з матывам дарогі, пазнавальным дзякуючы скарыстанню дзеясловаў руху як апорных кампанентаў фразеалагізмаў і канцэптуальнай метафары «смерць – дарога», дзе ўказваецца месца «адпраўлення», а гэта свет, зямля, жыццё (*з жыцця сыходзіць; на век адысці; свет <гэты> пакінуць; сыходзіць са свету; пакінуць граніты зямлі*), ці часцей месца «назначэння», якім выступае той свет у супрацьлегласць гэтаму (*на той свет сысці; пайсці на той свет*), магіла (*ісці ў магілу; сысці ў магілу, дайсці да магілы; дапекацца да магілы; уцячы ў магілу; легчы ў магілу/магілку*), дамоўка, дамавіна (*ісці ў дамавіну; знайсці дамавіну; у дамоўку сысці*) або зямля (*ісці ў зямлю; сысці ў зямлю на вечныя госці*). Жартоўны «дарожны» фразеалагізм *пайсці да Абрагама на півя*, утвораны па мадэлі фразеалагізма *пайсці на той свет*, выклікае асацыяцыю з небам, куды Богам быў прызваны Абрам, і з жыхаром зямлі беларусаў праз уласнае імя яўрэя, што быў уладальнікам карчмы, даводзячы такі факт з гісторыі жыцця беларусаў.

Другім найбольш выразным матывам і канцэптуальнай метафарай выступае «смерць – зямля», што ілюструе еднасць беларуса з зямлёй і пасля яго смерці, адухаўленне зямлі як жаданай (*злучыцца з зямлёю, узяць шлюб з зямлёю*), рытуалы пахавання (*аддаваць зямлі; аддаваць зямлі косці; насыпаць зямлёю; насыпаць зямелькай сырою; насыпаць пяском і інш.*). Смерць для беларуса з яго цяжкім жыццём нярэдка служыць выратаваннем, жаданым прыстанішчам (*вабіць магіла; уцячы ў магілу; знайсці магілу; хоць кладзіся ў магілу*).

Нават такі кароткі агляд фразеалагізмаў з канцэптуальным матывам дарогі, зямлі як асноўнага месца прыстанішча цела чалавека пасля яго смерці выражаюць і перадаюць філасофію беларусаў пра смерць як заканамерны этап існавання чалавека і новае яго месцазнаходжанне цела пасля смерці.

Яшчэ адно ўяўленне і разуменне смерці ў вобразах фразеалагізмаў з мовы твораў беларускага мастака выяўляецца праз усведамленне аддзялення душы ад цела, месца якога ў зямлі, і гэта ніз, а душы як вечна жывой у імкненні ўверх, да неба, да Бога (*душа ад цела адышла;*

вылушчыць душу з цела; выпусціць душу з цела; душу веяць ад цела; душу ўзяў Бог; дух к Богу ўзнёсся; расстацца з душой). Пры гэтым даецца характарыстыка чалавеку, які памёр, праз аўтарскую мадыфікацыю фразеалагізма (*анёльская душа адышла*), а на аснове супрацьпастаўлення зямлі і неба, што асабліва выразна выяўляецца ў зваротах магічнага характару, свайго роду заклінаннях, аднесеных да фразеалагізмаў (*А матуля мая (рай нябескі ўжо ёй) Так любіла яе*), у пажаданнях пакойніку раю (*Над курганам тым сэрцаў мільёны шаптала: / Дай Бог рай табе, / Лірнік вясковы*), лёгкай зямлі (*Няхай зямелька будзе лёгкай для цябе [С. Палуяна], / Як лёгка рваўся ты да сонца*), лёгкага пяску (*Сні, наш Барысенка, / Лёгкім будзь пясок*) ці ў аўтарскім варыянце – кветкамі зямлі (*Сні, грамадзянін добры наш, / Хай будзе кветкамі зямля, / Як кветкай мілаю для нас / Ты [Э. Шыпіла] быў, гаротнік за жыцця*), а каму – пажаданне-праклён (*Хай калом магіла / Для вас, злыдні, будзе, / Каб гэтай магілы цураліся людзі!*).

Вобразнае ўяўленне пра надыход смерці беларусы перадаюць з дапамогай дзеяслоўных словазлучэнняў з кампанентам *душа*, што і скарыстана паэтам у творах (*душой загавець, загавеціся душой; навек загавеці*), дзе апорны дзеяслоў часткова захоўвае сваё значэнне (*гавець* ‘пасціць і хадзіць у царкву, рыхтуючыся да споведзі’ [5, с. 8], *загавець* – ‘пачаць гавець’ [6, с. 294]), а ў выніку пераасэнсавання маем адметныя фразеалагізмы для новага наймення і вобразнага прадстаўлення смерці, калі душа, адыходзячы ад цела, як і чалавек у пэўныя перыяды, «захоўвае пост».

Яшчэ адзін матыў, што ўласцівы скарыстаным фразеалагізмам у творах Купалы, – гэта матыў сну і адметныя канцэптuallyныя метафары «смерць – сон» (*вечны сон* ‘смерць’; *вечны супакой* ці *вечнае спачыванне* як пажаданні пакойніку) ці «памерці – заснуць» (*заснуць навекі; заснуць у магіле; спаць вечным сном; сыходзіць на вечныя сны; у зямлі / зямельцы спаць; у зямлю кінуць спаць і інш.*).

Дзякуючы такім адзінкам відавочным становіцца эксплікацыя разумення смерці як часу адпачынку, пакою ад зямных клопатаў. У гэтых адносінах зразумелым становіцца ўжыванне выразу *пакой вечны* пры ўпамінанні пакойніка. Узгадаем і ўнутраную форму лексемы *пакойнік* як наймення такога стану чалавека. Дзякуючы такім вобразам фразеалагізмы даводзяць адну істотную інфармацыю: паколькі смерць – гэта сон, заканчэнне жыцця – гэта спаць вечна, то, зразумела, няма і не можа быць страху перад смерцю.

Радзей скарыстаны фразеалагізмы, вобразы якіх адлюстроўваюць рытуальную, абрадавую практыку, асабліва падрыхтоўку ў дарогу пакойніка: *неабходнасць закрыць вочы (вочы самкнуцца; зачыніць вочы; закрыць зрэнка; зачыніць сухія наведкі)*, *палажыць (у труну злажыць; легчы ў магілу / у магілку; у магілу палажыць; у пасцелі легчы жвіровай; легчы ў зямельку навек)*, *скласці рукі (складаць рукі)*, *паставіць крыж, помнік (легчы пад белы крыж; даць камень на грудзі і інш.)*.

Зусім іншыя вобразы фразеалагізмаў, што адлюстроўваюць стэрэатыпнае ўяўленне пра заканчэнне жыцця чалавека дзякуючы метанімічным мадэлям «смерць – страта галавы» і «смерць – праліванне крыві», што звязана з іншымі ўмовамі, часцей з вайной (*жыццё класці на таку; з жыццём развітацца; злажыць косці; рассяваць косці; легчы касцямі; выліваць кроў; праліваць кроў; кроў пальеца; класці галовы; легла галава; складаць галовы; галавой легчы; галаву навек злажыць*), расстрэлам (*прыставіць да сценкі*), неразумнымі ўчынкамі самога чалавека (*заплаціць галавой; класці дурныя галовы; галаву навек злажыць*) ці фізічнага ўздзеяння каго-небудзь іншага (*адабраць жыццё; выбіць з жыцця; загнаць у магілу; збяёдаць са свету; галаву зняць; заліць крывёй; кроў выпусціць з жыл; пятлю налажыць*) і інш.

Асобна выдзелім мікрагрупу адзінак са значэннем ‘самагубства’, вобразы якіх прадстаўляюць заканчэнне жыцця без указання «спосабу» (*рукі на сябе налажыць; душу загубіць*), часцей праз вобразы розных «спосабаў»: *утапіцца (азнацца з палонкай; пайсці на дно; русалкам аддаць галаву)*, *павесіцца (пятлёй заключыць жыццё; у пятлю пайсці)* ці *давесці да гэтага (у пятлю цягнуць; пятлю налажыць; пятлю віць)*.

Такім чынам, у фразеалагізмах, што складаюць семантычнае поле ‘смерць’ у творчай спадчыне класіка беларускай літаратуры Янкі Купалы, зафіксаваны і прадстаўлены разнастайныя ўяўленні беларусаў у новых найменнях смерці ў розных яе праяўленнях, звязаных з нацыянальнай матэрыяльнай і духоўнай культурай беларусаў. Утварэнне аналізаваных фразеалагізмаў магчыма растлумачыць самой тэмай ‘смерць’, якая мела ў далёкім мінулым забарону, ці табу, на яе прамое найменне, калі на пачатку свайго існавання чалавек хацеў абараніць сябе ад варожых праяўленняў цёмных сіл, калі чалавек знаходзіў новыя найменні, «скрываючыя свой предмет, отвлекаючыя от его узнавания, якобы превращающие силой словотворчества злые качества, действия в благоприятные, желательные или хотя бы безвредные» [2, с. 101–102]. Аднак пазней фразеалагізмы набылі іншы характар: яны сталі сродкам і спосабам захавання культурнай інфармацыі, тых выпрацаваных правіл і норм, іх трансляцыі ў часе і

прасторы. А адным з доказаў гэтага можа быць ужыванне кампанента-лексемы *смерць* у фразеалагізмах і нават вобразаў самой смерці (гл. вышэй прыведзены адзінкі).

Пры ўсёй разнастайнасці вобразаў (дарога ў рай, на той свет, пахаванне цела ў зямлі, аддзяленне душы ад цела, знаходжанне ў стане сну, покою, адпачынку), знешнія, візуальна ўспрынятыя прыкметы, характэрныя рысы і паказчыкі абрадаў пахавання (ляжачае становішча, складзеныя рукі, закрытыя вочы, дамавіна, магіла, месца ў зямлі для цела), сустрэча са смерцю ў выглядзе старой з касой і інш. даводзяць пра смерць як заканамерны канец жыцця чалавека на зямлі. Такія вобразы адлюстроўваюць філасофскую мудрасць народа, спакойнае ўспрыманне ім смерці як лагічнага і заключнага акта жыцця на зямлі і пераходу ў вечнае далейшае існаванне на тым свеце (вечнае спачыванне, вечны пакой). А вось смерць як вынік фізічнага ці іншага ўздзеяння на чалавека, што прадстаўлена вобразнымі выразамі пазбаўлення галавы як галоўнай часткі цела чалавека, яго «верха», пускання ці праліцця, выпускання, выпівання, пралівання крыві як сімвала жыццёвых сіл чалавека, расстрэлу, павешання ці давядзнення да гэтага суправаджаецца негатывнай ацэнкай, выразным адмоўным стаўленнем. І зусім грахоўна, як сведчаць фразеалагізмы, заканчваць жыццё самагубствам, прадстаўленым вобразамі ў яго разнавіднасцях, паколькі гэта пярэчыць чалавечым і рэлігійным законам, выпрацаваным правілам і нормам жыцця чалавека, бо інакш *душу згубіш*.

Спіс літаратуры

1. Виноградов, В. В. Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1967. – 134 с.
2. Ларин, Б. А. Об эвфемизмах / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание: Избранные работы. – М. : Просвещение, 1977. – С. 100–111.
3. Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.
4. Толстая, С. М. Славянские народные представления о смерти в зеркале фразеологии / С. М. Толстая // Фразеология в контексте культур. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 229–234.
5. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 1 : А–В / рэд. М. П. Лобан. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. энцыкл., 1977. – 608 с.
6. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 2 : Г–К / рэд. А. Я. Баханькоў. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. энцыкл., 1978. – 768 с.

Ляшчынская Вольга Аляксееўна, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, Гомель, Рэспубліка Беларусь.

М. Б. Пажарыцкі
ПРА КУПАЛУ-НАШАНІЎЦА

Газета «Наша ніва» пачала выходзіць 23 (10 па старым стылі) лістапада 1906 года. З ёй звязана станаўленне многіх творчых лёсаў, у тым ліку літаратурна-мастацкага феномена першага Народнага паэта Беларусі – Янкі Купалы (Івана Дамінікавіча Луцэвіча).

Газета «Наша ніва» (1906–1915 гады выдання) адыграла найважнейшую ролю ў развіцці беларускай літаратуры. Невыпадкова аўтар першага падручніка па яе гісторыі Максім Гарэцкі ўрачыста ўзнёсла, але і досыць аб'ектыўна ахарактарызаваў-абагуліў усю нацыянальную славеснасць міжрэвалюцыйнага дзесяцігоддзя як літаратуру нашаніўскай пары [2]. Гэтае перыядычнае выданне належным чынам цаніў і Янка Купала. Ён друкаваўся ў ім. У 1908–1909 гадах, працуючы бібліятэкарам знакамітай Віленскай прыватнай бібліятэкі-чытальні Б. Л. Даніловіча «Веды», І. Д. Луцэвіч адначасова быў членам рэдакцыі «Нашай нівы» [3, с. 96], выконваў рэдактарскую, карэктарскую работу, падтрымліваў матэрыялы здольных творчых асоб з народу. Па падліках вядомага беларускага і рускага бібліятэказнаўца і літаратуразнаўца, сябра Янкі Купалы Я. І. Хлябцэвіча, у «Нашай ніве» друкаваліся творы 61 паэта [5, с. 33].

Газета мела каласальны рэйтынг найперш таму, што ў ёй публікаваліся геніяльныя шэдэўры самога Янкі Купалы і яго паплечніка-аднагодка Якуба Коласа. Дзякуючы перадусім гэтай надзвычай станоўчай акалічнасці падпісчыкам беларускай «Нашай нівы» быў вялікі рускі пісьменнік А. М. Горкі. Разам з тым, паводле ўспамінаў-рукапісаў Я. І. Хлябцэвіча, якія захоўваюцца ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы і Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, у Янкі Купалы былі неадназначныя, калі казаць шчыра, сапсаваныя, напружаныя адносіны з кіраўніцтвам рэдакцыі «Нашай нівы» [6, л. 117]. Купалу ў гэтай установе-арганізацыі недаацэньвалі, ігнаравалі, нярэдка з затрымкай друкавалі ягоныя ўласныя вершы або размяшчалі іх на непрыкметных, другарадных газетных палосах. Мела месца не толькі захапленне талентам маладога літаратара, але і пэўнае непрыманне яго, раздражнёная зайздрасць. Я. І. Хлябцэвіч лічыў, што ў апошнім, нягледзячы на важнасць імкнення пашыраць веды, прычым у адпаведнасці з перадавой праграмай зарэкамендаваўшых сябе сталічных

агульнаадукацыйных курсаў А. С. Чарняева, была ўсё ж асноўная прычына ад'езду І. Д. Луцэвіча з Вільні ў Пецяярбург [4, с. 186].

Аднак, нягледзячы на супярэчлівасць адносін з рэдакцыяй віленскай газеты «Наша ніва», беларускі пясняр, наш нацыянальны прарок быў вышэй асабістых амбіцый. Ён добра адчуваў і разумеў высакародную, унікальную нашаніўскую культурна-асветную падзвіжніцкую місію, варта ацэньваў яе і ў 1911 годзе ў Пецяярбургу напісаў цудоўны эмацыйна-ўзнёслы і сэнсава-змястоўны грамадзянска-патрыятычны верш-прысвячэнне «Нашай ніве» на пяцігоддзе выхаду яе першага нумара [1, с. 165].

Але, нягледзячы на рашучыя, мужныя, а, галоўнае, мудрыя крокі-ўступкі з боку Янкі Купалы, яго карэктны, дыпламатычны, «кампрамісны» ад'езд з Вільні, заўсёднае паважлівае, добрамыслівае, чалавечнае стаўленне да нашаніўскіх калег і згаданы апагейны верш-оду ў адрас агульнага дзецішча – «Нашай нівы», – ранейшыя няладныя стасункі з начальствам газеты доўга давалі аб сабе знаць. Калі, напрыклад, у 1913 годзе ў Пецяярбургу выйшаў выдатны зборнік лідара сакавітага беларускага слова Янкі Купалы «Шляхам жыцця», гэты годны факт здэкліва-наўмысна не быў зафіксаваны-адлюстраваны ў бібліяграфічнай рубрыцы «Нашай нівы» [6, л. 120–121]. Тым не менш лёс распарадзіўся так, што ў 1913–1915 гадах да набліжэння фронту Першай сусветнай вайны да Вільні І. Д. Луцэвіч сам амаль два гады паспяхова ўзначальваў рэдакцыю газеты «Наша ніва».

Выкладзены штрых з біяграфіі Янкі Купалы гаворыць аб тым, што ён рухаўся-імчаўся да зорак праз цэрні. Цяжкасці, у тым ліку маральна-псіхалагічныя, яго не палохалі. Апостал беларускай нацыі заўжды быў і ёсць на недасягальным духоўным п'едэстале. Таму мы, купалаўцы Гродзенскага ўніверсітэта, не перастаем ганарыцца тым, што носім светлае імя заслужанага мэтра айчыннага прыгожага пісьменства – нашага незабыўнага Янкі Купалы.

Спіс літаратуры

1. Бурбоўская, А. Нам засталася спадчына... : Асоба Янкі Купалы па ўспамінах Яўгена Хлябцэвіча / А. Бурбоўская // Польшча. – 2009. – № 7 (957). – С. 146–173.
2. Гарэцкі, М. Нашаніўская пара / М. Гарэцкі // Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі ; рэд. М. І. Мушыньскі ; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб ; камент. Т. С. Голуб, І. В. Саверчанкі, Я. Я. Янушкевіча. – Мінск, 1992. – С. 281–283.
3. Пажарыцкі, М. Б. Бібліятэчная дзейнасць Янкі Купалы (паводле прац Я. І. Хлябцэвіча, Л. І. Уладзімірава, Ф. В. Гінтаўта) / М. Б. Пажарыцкі // Бібліятэчны

веснік : навук. зб. / Нац. б-ка Беларусі ; рэдкал.: Р. С. Матульскі (старш.) [і інш.] ; склад.: Л. Г. Кірухіна, В. В. Бандарчук. – Мінск, 2017. – Вып. 9. – С. 92–102.

4. Пажарыцкі, М. Б. Купалазнаўства Я. І. Хлябцэвіча (да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы) / М. Б. Пажарыцкі / Матэрыялы XVIII міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 28–29 крас. 2022 г. / Нац. б-ка Беларусі ; рэдкал.: А. Ю. Кніжнікава (старш.) [і інш.] ; склад.: Т. У. Карнілава, Г. У. Кірэва. – Мінск, 2022. – С. 182–194.

5. Хлебцевич, Е. Возрождение белорусской народнической литературы / Е. Хлебцевич // Белорусский научно-литературный кружок студентов С.-Петербур. ун-та : отг. из отчета о состоянии и деятельности Имп. С.-Петербур. ун-та за 1913 г. – СПб., 1914. – С. 19–36.

6. Хлябцэвіч, Я. І. Матэрыялы да манаграфіі Я. Хлябцэвіча пра Янку Купалу : падборка артыкулаў, успамінаў і іншых матэрыялаў ; машынапіс з аўтарскімі праўкамі, рукапіс, друкаваны тэкст (Яўгені Хлябцэвіч. Янка Купала і бібліятэкі) ; асноўная частка тэксту на рускай мове, асобныя артыкулы і друкаваны тэкст на беларускай мове / Я. І. Хлябцэвіч. – Без даты, запіс у кнізе паступленняў ад 25.09.1969. – Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. КП 1436. – [Б. м.], [б. д.]. – 264 л.

Пажарыцкі Міхаіл Багданавіч, бібліятэкар I катэгорыі аддзела абслугоўвання Навуковай бібліятэкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.1

Г. Ч. Рыжковіч

КАТЭГОРЫЯ ЧАСУ ў ПАЭМАХ ЯНКІ КУПАЛЫ

Разглядаецца катэгорыя часу ў паэмах Янкі Купалы. Выяўлены хрананімы, якія ўжывае Янка Купала ў сваіх паэмах.

Час, будучы першапачаткова філасофскай катэгорыяй, з'яўляецца аб'ектам вывучэння розных навук, у тым ліку і філалогіі. Тэмпаральныя параметры з'яўляюцца адной з найважнейшых характарыстык тэксту. З іх дапамогай на любым адрэзку тэксту чытач арыентуецца адносна часу падзей, якія адлюстроўвае аўтар [3, с. 180].

У сучаснай навуцы разуменне асабліва сцяжур прасторава-часовай арганізацыі тэксту становіцца адным з ключавых спосабаў характарыстыкі як аўтарскага стылю, так і ідэйна-эмацыйнай, звычайнай і эстэтычнай канцэпцыі аўтара.

В. Я. Халізеў адзначае, што літаратурныя творы прасякнуты часавымі і прасторавымі ўяўленнямі, бясконца шматстайнымі і глыбока

значнымі. Даследчык адзначае існаванне некалькіх разнавіднасцяў часу ў літаратурных творах: «біяграфічнага (дзяцінства, юнацтва, сталасць, старасць), гістарычнага (характарыстыкі змены эпох і пакаленняў, буйных падзей у жыцці грамадства), касмічнага (уяўленне аб вечнасці і сусветнай гісторыі), каляндарнага (змена пор года, будняў і свят), сутачнага (дзень і ноч, раніца і вечар)» [4, с. 213].

Большасць даследчыкаў гавораць аб існаванні трох тэмпаральных «восяў» у тэкстах:

1) каляндарны час, які выяўляецца пры дапамозе лексічных адзінак з семай «час», а таксама з дапамогай дакладных дат;

2) падзейны час, арганізацыйна звязаны з прэдыкатамі;

3) перцептыўны час, выяўлены пазіцыяй апавядальніка і персанажа (пры гэтым выкарыстоўваюцца розныя лексіка-граматычныя сродкі і часавыя зрушэнні) [1, с. 23].

Як правіла, дынаміка часу знаходзіць сваё ўвасабленне ў спалучэнні лінейнай і цыклічнай мадэляў часу.

У паэмах Янкі Купалы хранонімы (словы з семай тэмпаральнасці) можна класіфікаваць наступным чынам:

1) лексемы са значэннем ‘сезонны час’ (*поры года: зіма, вясна, лета, восень*): **Вясна, лета, восень, зіма** – Я з ім, як царыца сама; *Спіць Тарас, адначывае Ў вёсны і прадвесні; У летні час, і ў галаледдзе, І ў зімавы глыбокі снег*. Адзначым, што Янка Купала ўводзіць у тэкст паэмы хранонім прадвесне – час, які звычайна абазначае новыя пачынанні, надзеі, радасць. Хранонім *вясна* ў форме множнага ліку выкарыстоўваецца як сінонім лексемы *год*. Таксама паэт характарызуе поры года праз з’явы прыроды: *галаледдзе* (канец зімы – пачатак вясны), *глыбокі снег* (зіма);

2) адзінкі вымярэння часу (*год, век*): **Семнаццаць год** шоў прыгожай Ганулі, *засядала, расцвітала; За гадамі годы;*

3) адзінкі сутачнага часу (*раніца, вечар, дзень, ноч, світанне*): **Дзён лепшых яму не чакаць; Ідзе, а ці днём, ці уночы; Выхаў ўчора цёмнаю раніцай; Ночнай парою з бара недалёкага; Ночкі каратаці?; Ой, гуляй жа, Бандароўна, 3 вечара да ранку! Свісне касой на світанні!**

Адзначым, што хранонім *дзень* ужываецца ў некалькіх значэннях: частка сутак, час ад усходу да заходу сонца, ад раніцы да вечара і пэўны час, перыяд жыцця (*лепшых дзён*);

4) лексемы, якія абазначаюць этап жыцця чалавека (*маленства, маладосць, скананне, смерць*): *Жыла ж з табой моладасць ясная, Бо*

згіналі адналькова; *З малку да сканання; Бандароўна хоць на смерці Думае праславіць; З самых дзён малку Сымона свайго; Ўспамінаючы свой Век з людзьмі малады.* Адзначым, што ў паэмах толькі адзін раз мы сустракаем указанне на канкрэтны ўзрост гераніні: *Семіцаты год шоў прыгожай Ганулі.* У астатніх выпадках Янка Купала выкарыстоўвае перыфразы: *моладасць ясная, век малады;*

5) назвы свят (*Каляды, Пакровы, Піліпаўка, Купалле, Дзяды*): *К Калядам я змалоў; І сам сеяць я рад, Ды, як бачыш, з Каляд; Як ноч на Пакровы, – сам чорны і сэрца; На Купалле там птушка садзіцца, пяе, У Піліпаўку воўк нема вые.* У паэмах знайшлі сваё адлюстраванне светапогляды беларусаў, паколькі мы сустракаем як хрысціянскія святы (Каляды – царкоўнае хрысціянскае свята нараджэння Хрыста, якое адзначаецца 25 снежня і ў наступныя дні да Вадохрышча. Піліпаўка – пост перад Калядамі.

Пакровы – царкоўнае свята, якое адзначаецца праваслаўнай царквой першага кастрычніка па старому стылю. Дзяды – дзень, калі выконваўся гэты абрад памінення нябожчыкаў. Куцця – урачыстая вячэра напярэдадні каляд, новага года, якая суправаджалася варажбаю), так і язычніцкія (Купалле – старажытнае свята летняга сонцастаяння ва ўсходніх славян, якое святкавалася ў ноч з 23 на 24 чэрвеня па старому стылю). Прычым дадзеным хранонімы сустракаюцца у назвах раздзелаў паэм (*На Дзяды, На куццю, У Піліпаўку*);

б) лінейны парадак адзінак часу (*першы, другі, трэці*): *Дзень, другі ўжо грывела у князя гульня; Тры дні на Божай пасцелі...; Збегла па гэтым дзён нешта са тры; Тры дні – а шмат даказалі; На трэці дзень быў чуцен гоман.* Адзначым сакральны сэнс лічэбніка *тры*: лічба *тры* мае біблейскае паходжанне (адносіцца да Святой Тройцы, якая прадстаўляе Бога ў трох асобах).

У паэмах Янкі Купалы рэалізуюцца як лінейная (*Бегам беглі дні і ночкі, Леты за лятамі...; Жылі... Дзянькі за днямі гналі*), так і цыклічная мадэлі часу (*Мінула восень, а за ёю Прыйшла з марозамі зіма; Так ад вясны і да вясны*).

Асаблівае месца ў паэмах Янкі Купалы займае хранонім *век* і яго вытворныя (*вечны, навек, вечна*): *Бяссільны жыць вечна са мной; Каб складаці свае песні Навек адвучыўся; Хай жа памяць гэтай крыўды Навек застанеца!; Спіць сном вечным Бандароўна І болей не ўстане, А над ёй пяюць старыя «Вечна спачыванне».*

У паэмах знайшло сваё адлюстраванне супрацьпастаўленне дня і ночы, характэрнае для фальклора. Дзень – гэта светлая паласа ў жыцці чалавека, таму паэт характарызуе яго як *ясны* (*Покі дзень засвеціць ясны*). Ноч – цёмная паласа ў жыцці чалавека, гэта ўвасабленне няўдач, нягод, няшчасцяў і смерці. У народнай паэзіі ноч азначае гора: *Сцелецца ноч тут ценьмі магільнымі; Вечна не можа мучыць мяцеліца, Вечна не можа ноч панаваць; Ночка цёмная глядзела Ды цямнейша стала; Ці загінуць сярод ночкі*.

У паэмах Янкі Купалы мы сустракаем такія хранонімы, як *калядная ноч і рабінава ноч*. Калядная ноч, з аднаго боку, характарызуе хрысціянскія погляды беларусаў (ход новай гісторыі, летазлічэнне вядзецца ад Каляд), з другога боку, менавіта ў гэты час дзяўчаты і жанчыны займаліся гаданнем. Рабінавая ноч – навальнічная ноч, якая абавязкова чакаецца ў канцы лета, на працягу рабінавай ночы неба сатрасаюць грывоты, бліскаюць маланкі, лье праліўны дождж, дзьме страшэнны вецер, узнікаюць вихоры. Згодна з народнымі павер’ямі ў гэтую ноч з пекла на свет выходзілі ўсе злыя сілы, якія нібыта спраўлялі сваё галоўнае гадавое свята. Адзначым таксама, што паэт ужывае памяншальна-ласкальнае *ночка*, як у беларускіх народных песнях: *Што нам кажэ ночкай цёмнай; Калядная ночка ўвесь свет пакрывае; Але вось у гэту рабінаву ночку*.

Такім чынам, у паэмах Янкі Купалы рэалізуюцца лінейная і цыклічная мадэлі часу. Ужыванне хранонімаў у творах адлюстроўвае светаўспрыманне беларусаў.

Спіс літаратуры

1. Золотова, Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидоров. – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1998. – 544 с.
2. Купала, Янка. Вершы і паэмы / Янка. Купала ; маст. М. Басалыга ; уклад. В. Бечык. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 431 с.
3. Лукин, В. А. Художественный текст. Основы лингвистической теории. Аналитический минимум / В. А. Лукина. – М. : Ось-89, 2005. – 560 с.
4. Хализев, В. С. Теория литературы / В. С. Хализев. – М. : Высш. шк., 1999. – 300 с.

Рыжковіч Ганна Чаславаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры журналістыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

А. Э. Сабуць

НЕКАТОРЫЯ ШТРЫХІ
ДА ПСІХАЛАГІЧНАГА ПАРТРЭТА ЯНКІ КУПАЛЫ
(З МЕМУАРНАЙ І ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЫ)

Разглядаецца спецыфіка ліставання, што падкрэслена выяўляе прыроду мыслення паэта, абгрунтавана расшыфроўвае псіхалогію літаратурнай персаналіі Янкі Купалы. Адзначаецца бяспэная вартасць пэўных мемуараў, якія бездакорна аздабляюць псіхалагічны партрэт Купалы як творцы і асобы.

Спадчына Янкі Купалы як паэта і мысляра, «бацькі нацыі» (В. Рагойша) заўсёды актуалізавала ўвагу літаратуразнаўцаў (у прыватнасці, тэксталагаў, біёграфістаў, архівістаў), ды і самых дапытлівых чытачоў. Бо адчуць і перадаць аб'ектыўна, з найбольшай паўнотай драматычную напружанасць думкі Творцы, увасобіўшы і рысы характару, і багацце душы, і псіхалогію мыслення – гэта спецыфічны дар спасціжэння паэта-летуценніка, публіцыста-ваяра, прарока з пакутна-спавядальным «*мне Бацькаўшчынай цэлы свет*» [2, с. 313] і балесна-надрыўным «*мне сняцца сны аб Беларусі!*» [2, с. 313]. Як вядома, Янка Купала «*ва ўсякай прыгодзе, ва ўсякую пору*» пакутна маліўся «*небу, зямлі і прастору, магутнаму Богу – Усясвету ... за родны загон Беларусі*» [2, с. 195]. Расшыфроўка «траекторыі душы» паэта з гімнічнымі «*я буду маліцца*», «*малюся я*», «*буду пець*» і распачным «*мне сняцца сны*» вымагае асэнсаваць веліч беларускага класіка, генія нацыі, які адольваў час, каб завяшчаць наступнікам быць дастойнымі «*людзьмі звацца*».

Таму псіхалагічны партрэт творцы – вельмі тонкая рэч, своеасаблівы жыццяпіс асобы. У купалазнаўстве адно з прырытэтных месцаў займаюць біяграфічныя матэрыялы: гэта эпісталарый, успаміны, дакументы. Вагомае значэнне ў вывучэнні Купалавай мастацкай біяграфіі, яго псіхалогіі мыслення мае эпісталарная спадчына. Надзвычай разнастайная па стылі пісьма, аб'ёме камунікацыі, па часе напісання, яна змяшчае больш за **140 лістоў да самых розных асоб**: найперш рускага крытыка, публіцыста, першага біёграфа Янкі Купалы, а таксама аўтара першай манаграфіі пра Янку Купалу («Янка Купала. Вопыт характарыстыкі літаратурнай і біяграфічнай» (1929–1934, не надрукавана, машынапісны варыянт захоўваецца ў фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы ў Мінску)) Льва Клейнбарта; заснавальніка беларускага выдавецкага таварыства «Загляне сонца і ў

наша аконца», рэдактара Купалавых лірычных зборнікаў «Жалейка» (1908) і «Гуслія» (1910), апекуна Браніслава Эпімаха-Шыпіль; грамадскага дзеяча, публіцыста, літаратурнага крытыка, аўтара прац пра Купалаву творчасць («Янка Купала як прарок Адраджэння» (1921), «Нашы песняры» (1918), «Пуцяводныя ідэі беларускай літаратуры» (1921)) Антана Луцкевіча; грамадска-палітычнага дзеяча, гісторыка, філалага, літаратуразнаўцы, тагачаснага рэдакцыйнага сакратара г. «Наша Ніва» Вацлава Ластоўскага; вядомага беларускага грамадска-палітычнага і асветнага дзеяча, мовазнаўцы і літаратуразнаўцы Браніслава Тарашкевіча; акадэміка, заснавальніка беларускай філалогіі, аўтара асобнага раздзела пра Янку Купалу ў 3-м томе працы «Беларусы» Яфіма Карскага; беларускіх нашаніўскіх паэтаў Гальяша Леўчыка і Кандрата Лейкі; рускіх паэтаў, перакладчыкаў Купалавых твораў Апалона Карынінскага і Івана Белавусава, Міхаіла Ісакоўскага (пераклаў звыш 70 твораў Я. Купалы) і Сяргея Гарадзецкага (блізкага сябра, які пераклаў больш за 40 твораў Я. Купалы), а таксама рускага перакладчыка, крытыка, аўтара манаграфіі «Янка Купала. Жыццё і творчасць» (1949), сведкі апошняй сустрэчы з Я. Купалам 28 чэрвеня 1942 года ў гасцініцы «Масква» Яўгена Мазалькова і інш. Прыватнымі дзелавымі лістамі з прывітальна-ветлівымі этыкемамі вызначаюцца лісты Янкі Купалы ў рэдакцыю газет «Наша Ніва», «Дзянніца». Інтымнай інтанацыяй, шчырасцю, сямейнай лагодай вылучаецца перапіска з сябрам і доктарам (які неаднаразова лячыў паэта) Яўгенам Канітоўскім, братам жонкі Вікенціем Станкевічам, жонкай Уладзіславай Луцэвіч і інш. Эпістальярная спадчына Янкі Купалы прадстаўлена ў 9-м томе (Кн. 1) Поўнага Збору твораў Янкі Купалы [3].

Безумоўна, абмалёўцы псіхалагічнага партрэта Купалы слугуюць і **мемуары тагачаснікаў**. Так, беларускі пісьменнік Максім Лужанін, якому пашчасціла сустрэцца з Янкам Купалам, пакінуў тагачасныя ўспаміны (1924 г.), якія надзвычай цікавыя непадробнай дэталізацыяй, суб'ектыўнымі высновамі: *«Перад усім жа паэт падараваў мне свет роднай мовы: “Шляхам жыцця” было першае выданне, якое сцвердзіла, што пісаць кнігі можна так, як гаворыш ты сам і ўсе твае сваякі і знаёмыя (тут і далей падкрэслена намі. – А. С.). Адкрыццё гэтае многае пабунтавала ў істоце, з'явілася адчуванне, што ў цябе прыбавілася нейкіх невядомых дагэтуль магчымасцей... <...> Вось і цяпер гляджу я на той юнацкі партрэт. Як мала ў ім... сапраўднага Купалы! <...> Малады твар з вусікамі, дзіўнаватая на сягонняшні густ вопратка, відаць, старанна падабраная для фатаграфавання, каб выглядаць*

“паэтам”. Але высокі лоб і праніклівыя вочы, карыя, а не блакітныя, як пішучь цяпер ва ўспамінах і нават у вершах, вызначалі ўжо склад аблічча таго Купалы, якога давялося ўбачыць зблізку, зблізку пачуць, зазірнуць у вочы і адчуць у часіны адкрытай размовы іх бясконную глыбіню» [4, с. 279]. І далей – фіксацыя псіхалагічнага стану Купалы, дакрананне да таямнічых штрыхоў яго мастацкага мыслення: «Купала быў стрыманы на выяўленне пачуццяў, раскрываўся перад суразмоўнікам не часта і ненадоўга. Гаварыў мала і скупа, ажыўленую размову падтрымліваў хіба што ў коле прыемных яму людзей, калі быў у асабліва добрым настроі. Хто ведае, можа, ім кіравала жаданне ашчадзіць сваё ўнутранае багацце для вершаў, можа, вяло падсвядомае імкненне ўвабраць паболей уражанняў ад людзей, ад таго, што адбывалася на яго вачах. А магчыма, ... лічыў думку канчаткова выказанай толькі пасля замацавання яе на паперы? Вось чаму гаворка-роздум, захопленне разважанне пра ўбачанае не былі ў Купалы пераважнай формай для выяўлення пачуццяў. Гэта не значыць, што ён шукаў адзіноты. Купала любіў бываць сярод людзей, і людзі шанавалі і ўмелі цініць яго прысутнасць. Паэтычная моладзь таго часу гарнула за Купалы, дзверы яго гасціннага дома не паспявалі зачыняцца за шматлікімі наведвальнікамі. Ён ведаў у твар усіх, каму ўжо ўдалося напісаць дзясяткі прыстойных радкоў, заўсёды прыветна вітаўся, запрашаў да сябе, дарыў кнігі, вадзіў аглядаць сад, зусім па-дзіцячы радуючыся даволі вялікаму разарыю, якім ён асабліва ганарыўся» [4, с. 281]. Пагодзімся, згаданыя мемуарныя штрыхі М. Лужаніна да партрэта Янкі Купалы дапамагаюць у пэўнай ступені дакрануцца да светаадчування не толькі як паэта-творцы, але і звычайнага чалавека, асобы.

Універсальнасць літаратурнай персаналіі Янкі Купалы, увасобленай у мемуарах і ліставанні, спрыяюць два салідныя кніжныя выданні, якія заявілі пра сябе зусім нядаўна. Гэта мемуарны нарыс **Л. М. Клейнбарта «Сустрэчы. Янка Купала»** (2021) [1] і энцыклапедыя **«Янка Купала»** (2022) [6]. Укладальнік апошняга выдання, даследчык Наталля Якавенка справядліва адзначыла, што дадзенае выданне «кожнага з чытачоў пазнаёміць са “сваім Купалам” <...> дасць магчымасць па-іншаму паглядзець на асобу, <...> дасць штуршок да навуковага пошуку» [6, с. 7].

Псіхалагічны партрэт паэта дапаўняе **мемуарны нарыс-партрэт «Сустрэчы. Янка Купала»** тагачасніка, калегі, літаратурнага крытыка, першага Купалавага біёграфа, аднаго з першых даследчыкаў ягонаі

творчасці Льва Клейнбарта. Рукапісныя ўспаміны Л. М. Клейнбарта «Сустрэчы. Янка Купала» пабачылі свет у 2021 годзе ў мінскім дзяржаўным выдавецкім доме «Звязда» [1]. У дадзеным выданні псіхалагічны партрэт Янкі Купалы падаецца праз дыялогі аўтара Льва Клейнбарта і героя ўспамінаў – самога Янкі Купалы. Мемуары маюць і нарысавы фармат: яны аздоблены аўтарскімі лірычнымі адступленнямі, крытычным аналізам Купалавай творчасці, суб’ектыўнымі аўтарскімі ўражаннямі, а таксама **эпістальнымі фрагментамі**.

Як вядома, пасля першай сустрэчы (дзякуючы Цішку Гартнаму) Льва Клейнбарта з Янкам Купалам у 1910-м годзе, яны перапісаліся досыць працягла час. Захавалася 13 лістоў Янкі Купалы да Л. Клейнбарта, прычым 6 з іх – цалкам аўтабіяграфічныя [3, с. 225–228, 229–230, 232–233, 261–281, 282]. Пра давер адрасанта і адрасата сведчаць скразныя этыкемы з ліставання: «Глыбокапаважаны і дарагі Леў Максімавіч!», «Шчыра адданы Вам Я. Купала» [3, с. 273, 278, 282] і інш. Або, у адным з апошніх лістоў ад 13 лютага 1929 г. з Мінска: «*Яшчэ раз напамінаю Вам, дарагі Леў Максімавіч, што я прывязу Вам... што ў мяне ёсць пад рукой, дзе так ці інакш згадваецца пра мяне, і, канешне, паўтараю, пажадана з Вамі разам разабрацца ў гэтым матэрыяле. <...> Ваш Я. Купала*» [3, с. 279]. У мемуарным нарысе «Сустрэчы. Янка Купала» Леў Клейнбарт шчыруе адносна ліставання: «*Пісаў мне Купала нямала. Прыводзіць тут лісты цалкам няма патрэбы. <...> Важнае тое, з чаго складаецца агульнае аблічча, паэтычная сутнасць гэтага найстарэйшага паэта Беларусі, які пайшоў ужо з жыцця. Тое, што мне пісалі Колас, Власт, Эпімах-Шыпіла, зразумела, дапаўняе тое, што мне пісаў сам паэт*» [1, с. 140].

Аднак важна тое, што сам мемуарыст Леў Клейнбарт у дыялогах адорвае Купалу, бадай, самай вызначальнай, надзвычай трапнай характарыстыкай: «*Вы паэт, Янка, беларускі паэт*» [1, с. 70]. І далей – шчымлівая, пакутная споведзь Купалы-паэта, выяўленая праз ягоныя «*перажыванні і светапогляды*», відавочная расстаноўкай «*чужога*» і «*свайго*» (пецярбургскі перыяд творчасці): «*Але што мне рабіць з сабою? <...> для мяне тут усё зачынена, усё чужое. <...> гэтыя белыя ночы... <...> нават гэтая Нява з паньлымі світкамі параходаў... Зусім іншая справа – Нёман з яго вясеннім разлівам, лясы Беларусі, хлопцы ў магілёўскіх світках, дзяўчаты ў вышываных кашулях, у чырвоных хустачках!*» [1, с. 72]. Насамрэч, невытлумачальнае, спадчыннае адчуванне «*свайго*», невынішчальная моц «*у любові да майй радзімы, да майго народа*» [1, с. 72] сцвярджалі Купалу-творцу сутнасна

нацыянальным паэтам, а пасля – і геніем, прарокам. Нельга не пагадзіцца з абгрунтаваным сцвярджэннем сучаснага беларускага літаратуразнаўцы Міхася Тычыны: «Беларускасць, беларушчына прарасталі ў душы Янкі Купалы з ранняга дзяцінства як нешта глыбіннае, родавае, як голас крыві. Чужыя ўплывы, вядома, былі таксама моцнымі, абуджалі яшчэ няясныя самому іх носьбіту патаемныя парывы і жаданні, стымулявалі роздум і распальвалі фантазію... Аднак у аснове ўсяго была генная памяць, архаічная беларуская ментальнасць» [5, с. 22].

Менавіта што мацавала беларускі дух у Купалавых творах? **Культ кнігі? Знакаваць асобных апекуноў? Народная творчасць?** На пытанне Клейнбарта-адрасата Купала адказвае адназначна: *«Але больш за ўсё, я думаю, паўплывалі на мяне – гэта беларускія народныя казкі, чутыя мною ў дзяцінстве <...> ці пойдзе ён (рабочы, які служыў у Прудзішчы. – А. С.) у поле араць або паедзе на начное, я заўсёды з ім і ўсюды вымольваю ў яго казкі»* [3, с. 270-271] (у лісце ад 21 верасня 1928 г. да Л. Клейнбарта). Менавіта народная творчасць была *«першым настаўнікам, хутчэй, натхняльнікам»*, абуджала ў Купалы творчую фантазію; прычым, што цікава, з фальклорна-рамантычных пазм на матэрыяле этнаграфіі напісаны паэма-трагедыя «Магіла льва» і гераічная паэма «Бандароўна»; творчая фантазія паслужыла штуршком для напісання самабытнай гераічнай паэмы «Курган» (з эпістальных прызнанняў паэта да Л. Клейнбарта ад 11 студзеня 1929 г.) [3, с. 276].

Ліставанне – дастаткова інтымны, «аголены» жанр. Як сведчаць лісты Янкі Купалы, важнымі творчымі імператывамі, якія схілялі да задумы напісання твораў, стымулявалі паэтава майстэрства, былі ўжо згаданыя **кнігі** і асобныя **творцы**. Культ кнігі для Купалы-пачаткоўца быў пачаткам пачаткаў, жыццёвай крыніцай натхнення, пазнання свету і сябе ў свеце. У лісце (1910 г.) да Л. Клейнбарта Купала шчыруе: *«Адзінае, што заставалася, – гэта кнігі, і я ім аддаўся ўсёй душой і сэрцам <...> ноччу чытаў і перачытваў усё, што траплялася пад руку»* [3, с. 226]. І далей, досыць нязмушана, у **тлумачальным лісце** да Л. Клейнбарта (ад 21 верасня 1928 г.) Купала апавядае, нават інтымлізуе: *«Чытаць кнігі я пачаў рана <...> у начное... я браў з сабой кнігі і пры святле кастра або месяца чытаў. <...> Вядома, чытаў я без разбору, усё, што магло трапіць пад руку ў глухой правінцыі, – ад “Северо-Зап. Календаря” да “Философии польской истории”»* [3, с. 267]. Паказальным у падкрэсленні Купалавай кніжнай апантанасці, асабліва ў набышці кніг па беларусазнаўстве, выглядае **ліст-скарга** (ад 4 мая 1919 г.)

да рускага паэта, перакладчыка Івана Белавусава, дзе адзначана, што «*тут у Мінску няма ніводнай прыстойнай бібліятэкі, і дастаць сур'ёзную кнігу не ўяўляецца аніякай магчымасці*» [3, с. 250]. Або, у лісце-пажаданні (ад 20 верасня 1922 г.) да Б. Эпімаха-Шыпілы, фактычна, Купалавага апекуна, чытаем пажаданне адрасанта: «*Апрача таго, каб з Вамі, паночку, павідацца, маю справу яшчэ і ў Публічную бібліятэку*» [3, с. 260]. Не пазбаўлены дадзены ліст і **развігальных этыкем вєглівасці**, якія сведчаць пра паважлівае стаўленне Купалы не проста як да калегі («*Дарагі паночку!*»), творчай асобы, больш вагомай па статусе, але і як да блізкага па духу чалавека, які, фактычна, апекаваўся над маладым Купалам-пачаткоўцам:

«Затым бывайце здаровенькі і вясёленькі. Будзьце добрых думак аба мне і аб усіх нашых беларусах.

Шчыра Вам addаны і Ваш пакорны слуга Ів. Луцэвіч. Менск. 20/ІХ-22 г.» [3, с. 260].

У лісце да Льва Клейнбарта (ад 23 лістапада 1927 г.) Янка Купала дае звесткі пра сваё навучанне і пра садзейнічанне Б. Эпімаха-Шыпілы станаўленню яго літаратурнага таленту і паступленню на агульнаадукацыйныя курсы А. С. Чарняева (1909 г.): «*У Пецярбург прыехаў я без капейкі за душой і толькі дзякуючы выключна чуламу сэрцу прафесара Б. І. Эпімаха-Шыпілы неяк уладкаваўся і сяджу ў халоднай і суровай сталіцы*» [3, с. 225]. Зрэшты, яскрава пра гэта сведчыць і рэфлексія Купалы на запытанне Л. М. Клейнбарта пра ягонае пецярбургскае пачуванне: «*Што Пецярбург? Мала ў ім пакідаю свайго. Жыццё тут маё такое сухое, такое бясколернае. Ходзіш, бадзяешся, прыйдзеш дахаты – туга, як сабака, грызе мяне. <...> Так, я лірык. Толькі лірык. А душы тут халодна*» [1, с. 70]. У сваю чаргу, Леў Клейнбарт надзвычай шчыра, вобразна інтымлізуе з чытачом, калі малое эскізамі прыгнечаны стан самадастатковага Купалы-свабодалюбцы, які «*патрапіў у цэнтр усерасійскай культуры, стукнуўся аб яго, як аб сцяну*» [1, с. 72]. Або: «*жыццё яго не шкадавала, мяла гэтага чалавека з дня нараджэння па сённяшні дзень*» [1, с. 58].

Пра няпростасе, часам скрушнае матэрыяльнае становішча Купалы-ахвярніка, апантанага падзвіжніка культурна-нацыянальнага руху, сведчаць **роspачныя ліст-падзяка, ліст-просьба** (ад 28 верасня 1914 г.) да Б. Эпімаха-Шыпілы-апекуна, дарадцы, выслаць ганарар за зборнік «Шляхам жыцця»: «*Са стараны я нідзе не магу зарабіць, нават выехаць дамоў не магу, бо сам адзін рэдагую цяпер “Нашу Ніву”. <...> Вы ўжо, паночку, не раз мяне ратавалі ў цяжкую мінуту, дык дапамажыце і*

цяпер. Іначай прыйдзеца згінуць без часу і вырачыся ўсёй беларускай справы, якая мне цяпер стала даражэй жыцця. <...> А жыць хочацца і шчыра працаваць для сваёй Бацькаўшчыны» [3, с. 242].

Нельга абмінуць увагай Купалаву характарыстыку і самаацэнку свайго творчага сталення, мастацкага таленту, якому слугавалі вышэйзгаданыя і народныя казкі, і кнігі, і знакамітыя асобы (Б. Эпімах-Шыпіла, С. Чаховіч, Ядвігін Ш. і інш.), і, відаць, пакручасты, поўны драматызму, жыццёвы вопыт. Вось толькі некаторыя фрагменты з Купалавага ліставання: «*Я мог за адзін дзень напісаць 200–300 радкоў вершаў і рэдка калі пасля напісання прапуляў. Пісаў дзе і як траплялася: пры кастры, пры месяцы, вобмацкам ноччу, у дарозе, за працай*» [3, с. 271], «*Свайм “жыццёадчуваннем”, вядома, мне бліжэй Колас, чым Багдановіч*» [3, с. 276], «*Прыродная здольнасць ці талент і без выпраўленняў праб’юць сабе дарогу*» [3, с. 275].

Такім чынам, зафіксаваныя ў мемуарах і ліставанні – строгіх сведках часу – падзеі, асобы, думкі, уражанні, пачуцці, настроі наглядна раскрываюць псіхалогію Купалавай творчасці, светаадчуванне Купалы-творцы, што клалася выразнай пячаткай на ягоныя творы.

Адухоўленым запеветам гучыць і сёння для кожнага беларуса купалаўская глыбока ёмістая, панавіта ўладарная дабраславёная формула «*буду пець*»:

Буду пець не за славу, праз вас абяцаную;
Буду пець, бо люблю свайго краю паляны.
Буду пець, бо люблю сваю песню загнаную;
Буду пець, бо мне дар гэты доляй пасланы [2, с. 79].

Спіс літаратуры

1. Клейнбарт, Л. М. Сустрэчы. Янка Купала = Встречи. Янка Купала / Л. М. Клейнбарт; уклад.: Г. Ю. Варонава [і інш.]; пад навук. рэд. А. Р. Ляшкова; пер. з рус. А. М. Карлюкевіча. – Мінск: Звезда, 2021. – 352 с.
2. Купала, Янка. Выбраныя творы / Янка. Купала; уклад. У. Гніламёдава, А. Шамякінай; камент. А. Шамякінай; прадм. Н. Гілевіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2002. – 640 с.
3. Купала, Янка. Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 9. / Янка. Купала. – Мінск: Маст. літ., 2003. – Кн. 1. Пераклады; Эпістальная спадчына; Дарчыя надпісы; «Расейска-беларускі слоўнік»; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак. – 686 с.
4. Лужанін, М. Шляхам жыцця / М. Лужанін // «Мне сняцца сны аб Беларусі...»: успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы. – Мінск: Маст. літ., 2012. – С. 278–299.
5. Тычына, М. А. Янка Купала і Якуб Колас: учора і сёння / М. А. Тычына. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 495 с.

6. Янка Купала / уклад. Н. Якавенка. – Мінск : Маст. літ., 2022. – 383 с. – (Жыццё знакамітых людзей Беларусі : ЖЗЛБ).

Сабуць Аліна Эдмундаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 801.161.3

А. С. Садоўская
СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ
З КАМΠΑНАНТАМ БОГ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ)

Аналізуюцца фразеалагічныя адзінкі, у кампанентны склад якіх уваходзіць лексема *Бог*. Такія ўстойлівыя выразы шырока выкарыстоўваюцца ў сваіх творах Янка Купала. Яны рэалізуюць разнастайныя семантычныя рэаліі, часцей за ўсё згаданы кампанент *Бог* з іншымі лексемамі ў межах фразеалагічнай адзінкі набывае семантычную цэласнасць, нераскладальную на асобныя значэнні кампанентаў.

Глыбіня, веліч, маштабнасць купалаўскай спадчыны смакуецца не адным пакаленнем чытачоў і прыхільнікаў класіка. Яго магутнае слова сілкавала і сілкуе сваёй моцаю нацыю, бо як ніхто іншы ён жыў для яе, выражаў інтарэсы, марыў аб светлым будучым, ганарыўся ёю і тварыў для яе. Яго творы глыбокія па змесце, тэматычна разнастайныя, па-філасофску мудрыя. Маштабнасць задум аўтара і іх рэалізацыя дасягаліся ў многім дзякуючы таму, што класік у дасканаласці валодаў моўным багаццем, умеў выкарыстаць кожную адзінку да месца, з пачуццём густу мог надаваць ім новае жыццё, што, безумоўна, узбагачала нацыянальную мову і дазваляла ёй падымацца да новых вярынь. Янка Купала па-майстэрску ўжываў увесь арсенал лексічных сродкаў мовы, у тым ліку і фразеалагізмаў, якія па сваёй прыродзе валодаюць унікальнымі магчымасцямі не толькі называць прадмет, з'яву, рэалію, дзеянне, але і даваць дадатковую сэнсавую характарыстыку, паказваць самабытнасць той мовы, якую яны прадстаўляюць.

Творы Янкі Купалы ўвабралі ў сябе ўсю палітру фразеалагічнага багацця беларускай нацыянальнай мовы, што надало ім прыцягальнасць і запатрабаванасць на шматлікія стагоддзі. Разглядаючы фразеалагізмы з семантычнага боку, можна адзначыць факт існавання розных у

семантычных адносінах адзінак. Дзеянні персанажаў, іх хваляванні, настроі і псіхалагічныя перажыванні, унутраны свет, характар і знешнасць, узаемаадносіны людзей, становішча ў грамадстве, адносіны герояў да падзей ці з’яў і меркаванні аб іх, уздзеянне падзей на ўдзельнікаў, адчуванні персанажаў – усё гэта адлюстроўваецца ў багатай семантыцы фразеалагізмаў. У іх фіксуецца ўсё, што ўласціва народу: мудрасць, звычаі, багаты жыццёвы вопыт, уклад жыцця, асаблівасці мыслення і псіхікі. Будаўнічым матэрыялам для фразеалагізмаў становяцца шматлікія лексічныя адзінкі. Часта адна і тая ж лексема ўваходзіць у склад фразеалагічных адзінак, якія рэалізуюць разнастайную семантыку. Таму аб’ектам нашай увагі сталі фразеалагізмы з кампанентам *Бог*, якія выкарыстоўваюць у сваіх творах Янка Купала. Увогуле, згаданыя адзінкі характарызуюцца высокай ступенню прадуктыўнасці ўжывання ў творах мастацкай літаратуры самых розных пісьменнікаў, бо рэлігія заўсёды была носьбітам культурных каштоўнасцяў, яна прысутнічала ў жыцці людзей, нягледзячы на разнастайныя формы забароны. Фразеалагічны фонд беларускай мовы ўтрымлівае ў сваім складзе значную долю адзінак, у якіх кампанент *Бог* ці вытворныя ад яго словы выступаюць сэнсаўтваральным ядром устойлівых зваротаў (*сам бог наслаў, мець бога ў сэрцы, богам пакрыўджаны, не даведзі божа, з божай ласкі, божы адуванчык, на божай пасцелі* і інш.). Гэта невыпадкова, бо нельга ўявіць гісторыю чалавецтва без рэлігіі, якая накладвала адбітак на ўсе сферы жыцця чалавека. Хрысціянскія каштоўнасці з’яўляюцца моцным падмуркам існавання чалавека, бо абапіраюцца на ідэі добра, справядлівасці, роўнасці, праўды, усяго таго, што надае жыццю сапраўдны сэнс. А ўсе моўныя адзінкі, у тым ліку і фразеалагізмы, увабіраюць у сябе гэтыя заканамернасці жыцця.

Фразеалагізмы з лексмай *Бог*, якія выкарыстоўваюць у сваіх творах Янка Купала, дастаткова разнастайныя ў семантычным плане. Згодна з ТСБМ згаданае слова рэалізуе два значэнні: 1) ‘паводле рэлігійнага ўяўлення – вярхоўная істота, якая стварыла свет і кіруе ім’; 2) перан. ‘выдатны спецыяліст у якой-небудзь справе’ [4, с. 391]. У «Энцыклапедычным слоўніку рэлігійнай лексікі беларускай мовы» сустракаем такое тлумачэнне слова *Бог*: ‘вярхоўная сутнасць, надзеленая вышэйшым розумам, абсалютнай дасканаласцю, што стварыла Сусвет і кіруе ім’ [1, с. 130]. Але, увайшоўшы у склад фразеалагічнай адзінкі, згаданы кампанент разам з іншымі лексэмамі рэалізуе іншыя семантычныя рэаліі. Прааналізуем некаторыя з іх.

Можна вылучыць сінанімічны рад фразеалагізмаў, якія адносяцца да разраду выклічнікавых і выступаюць як выказванне папярэджання, засцярогі ад нечага непажаданага, недапушчальнага або рашучага адмаўлення чаго-н. або нягоды з чым-н., напрыклад, *барані божа, крый божа, не дай бог, хавай божа, хай бог крые*: Баюся, дзедка, вельмі баюся, каб з імі, *барані божа* чаго благага не сталася [2, V, с. 268]; Я не паэта, о *крый мяне божа!* [2, I, с. 215]; – Ах, *не дай бог* за чужою Поўзаць гаспадаркай! [2, III, с. 234]; [Лейба]: «*Хавай жа божа*, які я жыд?» [2, V, с. 463]; [Максім]: *Хай мяне бог крые!* [2, VI, с. 263].

Шматлікія фразеалагізмы, якія Янка Купала ўкладваў у вусны персанажаў або выкарыстоўваў у аўтарскай мове, валодаюць здольнасцю выражаць розныя пачуцці:

- узрушэнне, хваляванне: [Януш]: (спасцярогшы Гальку, убок) *Моцны Божа!* Яна тут! [2, VII, с. 40];

- здзіўленне, абурэнне, роспач і іншыя пачуцці чалавека: [Сляпая]: Што тут творыцца за дзіва, *Божа ты мой літасцівы!* [2, VI, с. 113];

- радасць, задавальненне, палёжку, супакой з якой-н. прычыны: [Паўлінка]: Піць і есці, *дзякаваць богу*, хватае, часам татка дае грошы і на сукенкі... [2, VI, с. 180];

- згоду, прымірэнне, уступкі і пад.: [Данілка]: Як Сымон не хоча з гэтым няшчасным папялішчам расстацца, то і *бог з ім!* [2, VI, с. 335];

- пажаданне добра: Ты плачаш [сватаная]?! Чаго? *Бог з табой* [2, I, с. 48];

- пажаданне поспеху, удачы ў якой-н. справе: Памаліся ды йдзі з *богам* [2, V, с. 383];

- выказванне жадання прысаромець, абразуміць каго-н.: *Пабойся бога* гэтка рэчы гаварыць напроць ночы [2, VI, с. 127];

- прабачэнне: [Бацька]: *Няхай бог* табе *даруе* Ды добрыя людзі... [2, V, с. 383];

- пацвярджэнне чаго-н., запэўніванне ў чым-н.: Я гуляю, банкітую У няделю і ў будзень. А вам нудна! А вам шкода! *Яй-богу*, не чую [2, V, с. 327];

Семантычны дыяпазон іншых фразеалагізмаў са згаданым кампанентам *Бог*, якія выкарыстоўваў у сваіх творах Янка Купала, дастаткова шырокі. Яны суадносяцца з рознымі часцінамі мовы і, у сваю чаргу, могуць выражаць значэнне прадметнасці (назоўнікавыя), прымету асобы ці прадмета (прыметнікавыя), дзеянне і стан (дзеяслоўныя), прымету дзеяння або ступень якасці (прыслоўныя):

- ‘невядома’: [Марыля]: *Бог яе ведае!* [2, VI, с. 324];

- ‘зусім, абсалютна ні ў чым (не вінаваты)’: [Зоська]: ён [паніч] *богу душой не вінен*, як і я ні ў чым благім не вінна [2, VI, с. 304];

- ‘стаць верным, прысвяціць сябе чаму-н.’: К яснаму сонцу з цьмы, з беспрасвецця, К славе з бяслаўя ўсім нашым людзям – Гэткай шукаю сцежкі на сведе, Гэткаму *богу і душу аддам* [2, III, с. 121];

- ‘як прыйдзеца, як будзе’: [Малады]: *Дасць бог* – хату адбудуем [2, VI, с. 94];

- ‘заядбаны, недагледжаны’: Паявіліся паэты, песняры свайго, *забытага богам* і людзьмі краю... [2, VII, с. 198];

- ‘вельм, што ёсць сілы’: Калі ж не, то прашу [Купала] Вашай ласкі *на ўсіх багоў* земскіх і нябескіх, пашліце іх [2, VII, с. 44594];

- ‘быць неспагадлівым’: [Марыля]: На мяне, матку сваю, і на гэтых малых *не маеш* [Сымон] *бога ў сэрцы* [2, VI, с. 306];

- ‘не прыйшлося, не давялося (пазнаць, сустрэцца, убачыцца і інш.)’: Мне мудрасці кніжнай *не даў бог* пазнаці, мой бацька не мог даць раскошаў такіх... [2, VI, с. 143];

- ‘нічога добрага’: [Данілка]: Вярхнік толькі мой да скрыпкі сапсаваўся, і выйшла з яго *ні богу свечка, ні чорту качарга* [2, VI, с. 293];

- ‘вельмі моцна прасіць’: [Данілка]: А братачка, а родненькі! Пасячы лепей мяне самога на дробныя кусочкі, а скрыпку не чапай! *Богам цябе прашу!* [2, VI, с. 326];

- ‘што ёсць’: [Сцёпка]: Чым *наслаў бог* – рад дзяліцца [2, I, с. 311].

Такім чынам, высокая частотнасць выкарыстання фразеалагізмаў з лексмай *Бог* ярка дэманструецца шматлікімі творамі Янкі Купалы і гаворыць аб пашыранасці такіх фразеалагічных адзінак. У пераважнай большасці кампанент *Бог*, увайшоўшы ў структуру фразеалагізма, не заўсёды захоўвае свае слоўнікавае значэнне і рэалізуе іншыя семантычныя рэаліі. І гэта зразумела, бо ў фразеалогіі толькі невялікая частка ўстойлівых адзінак мае кампаненты з непераасэнсаваным значэннем. Гэта вынікае з галоўнай прыкметы фразеалагізма, якому ўласціва «семантычная цэласнаць, унутранае сэнсавое адзінства, нераскладальнае на асобныя значэнні кампанентаў» [3, с. 7].

Спіс літаратуры

1. Завальнюк, У. М. Энцыклапедычны слоўнік рэлігійнай лексікі беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч. – Мінск : Изво Гребцова, 2013. – 808 с.

2. Купала, Янка. Збор твораў : у 7 т. / Янка Купала. – Мінск, 1972–1976.

3. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.

4. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1. 1977. – 608 с.

Садоўская Алена Станіславаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3+(092Я.Купала)

Ж. С. Сіплівеня

СЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ «ЗІМА» Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Разглядаюцца асаблівасці вобразнай рэалізацыі адзінак семантычнага поля «зіма» ў дакастрычніцкай паэзіі Янкі Купалы. Даследуецца семантыка, структурная арганізацыя і парадыгматычныя адносіны кампанентаў поля.

Структура і склад лексіка-семантычных палёў, прадстаўленых у мове твораў Янкі Купалы, выразна рэпрэзентуе спецыфіку індывідуальнага мастацкага мыслення паэта, яго каштоўнасныя арыенціры. Аўтарскія лексіка-семантычныя палі ўпарадкаваныя і арганізаваныя ў адпаведнасці з адметнасцямі светаўспрыняцця творцы. Выбар лексікі, семантычнае пераасэнсаванне слоў, ужыванне аказіяналізмаў як сродкаў выразнасці абумоўлены сістэмай філасофскіх і сацыяльна-палітычных поглядаў паэта, яго эстэтычным густам. Лексічны ўзровень мовы Янкі Купалы адлюстроўвае яго лінгвапаэтыку. Палявы падыход да аналізу мовы мастацкага твора дазваляе акрэсліць характар аўтарскага словаўжывання, прадэманстраваць творчае выкарыстанне паэтам патэнцыяльных магчымасцей лексікі роднай мовы.

Асновай ідэйна-вобразнага мыслення Купалы з’яўляецца сістэма пейзажных вобразаў. Па словах А. І. Бельскага, «гэта тая сфера духоўнага і эстэтычнага, з якой арганічна спалучаны аўтарскія эмоцыі, пачуцці, думкі» [1, с. 24]. Паэту ўласціва рамантычнае адчуванне яднання з прыродай, Сусветам [2, с. 75]. У творах Янкі Купалы прырода паўстае як актыўная дзеючая сіла, звязаная з жыццём чалавека. Гэтым тлумачыцца разнастайнасць адзінак семантычнага поля «поры года».

Падкрэслім, што ў сучаснай лінгвістыцы тэрмін «семантычнае поле» дазваляе апісаць асобныя фрагменты рэчаіснасці ў выглядзе больш ці менш аўтаномных лексічных мікрасістэм. «Поле – сукупнасць моўных (галоўным чынам лексічных) адзінак, што аб’яднаны агульнасцю зместу (часам таксама агульнасцю фармальных паказчыкаў) і адлюстроўваюць паняццйнае, прадметнае або функцыйнае падабенства абазначаных з’яў [3, с. 380]. З мноства трактовак дадзенага тэрміна для нас найбольш абгрунтаваным падаецца традыцыйны падыход, акрэслены ў працах Л. М. Чурылінай, А. А. Уфімцавай, Л. А. Новікава, дзе «семантычнае поле» разглядаецца як іерархічная структура мноства лексічных адзінак, што аб’яднаны агульным значэннем і вызначаюць у мове пэўную паняццйнаую сферу [4; 5; 6]. Аўтары шматлікіх даследаванняў у галіне семантычнага поля прыходзяць да адзінага меркавання пра яго сістэмную арганізацыю. У якасці асноўных характарыстык семантычнага поля найбольш часта выдзяляюць наступныя:

- семантычнае поле ўтвараецца сукупнасцю моўных адзінак, якія аб’ядноўваюцца агульнасцю зместу;
- моўныя адзінкі поля адлюстроўваюць паняццйнае, прадметнае або функцыйнае падабенства з’яў, якія абазначаюць;
- поле змяшчае мноства значэнняў, якія маюць хоць адзін агульны кампанент;
- поле можа перасякацца з іншымі палямі, што вядзе да ўтварэння агульных сегментаў, зон семантычных пераходаў [6, с. 138].

У творчасці Янкі Купалы фрагментам семантычнага поля «поры года» з’яўляецца субполе «зіма», мадэллю якога можна лічыць моўную семантычную прастору, што рэпрэзентуе фрагмент карціны свету паэта. Безумоўна, шмат якія мастакі слова звяртаюцца да адзінак гэтага поля як да элементаў стварэння пейзажу. Аднак Янка Купала, выкарыстоўваючы багаты арсенал лексічных сродкаў беларускай мовы, падсвядома стварае сваё індывідуальна-аўтарскае семантычнае поле, якое адрозніваецца ад агульнамоўнага.

Субполе «зіма» выступае сродкам вербалізацыі канцэпту «зіма». Ядро названага субполя прадстаўлена гіперсемай – субстантывам *зіма*, якая арганізуе вакол сябе семантычнае разгортванне поля.

Ядро субполя складаюць прыметы, што вызначаюць семантыку лексемы *зіма*: ‘самая халодная пара года паміж восенню і вясной’. Як сведчыць «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», назоўнік *зіма*

паходзіць ад праславянскага слова *zima*, што ўзыходзіць да індаеўрапейскага *g^hei-m-. На думку Трубачова, індаеўрапейскі карань суадносіцца з *g^heu- ‘ліць’, гэта значыць першасна зіма была часам, калі ліў дождж, а потым ‘час снегу’ [7, с. 333].

Такім чынам, слова *зіма* ў беларускай мове з’яўляецца адназначным і выкарыстоўваецца для называння найбольш халоднага перыяду года. Але ў паэтычнай мове Янкі Купалы лексема *зіма* набывае і дадатковыя сэнсавыя адценні, што перадаюць індывідуальна-аўтарскае ўспрыняцце гэтай пары года. З аднаго боку, *зіма* ў Купалы з’яўляецца адзінкай для абазначэння каляндарнага адрэзку часу, з другога – гэта і складаны перыяд у жыцці каго-небудзь, час неабароненасці, нягод. Асабліва цяжка ўспрымаецца зімовая ноч (*Аж жудка на сэрцы, душа ажно млее*). Аднак халоднымі фарбамі аўтар малюе не толькі ноч, што «*сцэлеца ценьмі магільнымі*», але і зімовую раніцу (*цёмную, хмурную*). А ясная бель зімовага дня, з белым снегам, што «*мёртва сцэлеца пасцеляй грабавой*», выклікае пачуццё холаду і страху на душы. *Зіма* сімвалізуе варажасць, жорсткасць, суровасць, ад якіх пакутуе народ, родная зямля. Змрочнасць зімовага перыяду года найбольш выразна перададзена ў дакастрычніцкай паэзіі Янкі Купалы.

Прышла зіма халодная,
Нягодная зіма, –
Цярпі, зямелька родная,
Няма жыцця, няма.

У такую пару лірычны герой купалаўскіх твораў добра ўсведамляе сваю адзіноту, сіроцтва. Аўтарскае ўспрыняцце зімы выяўляецца і праз выкарыстанне эпітэтаў *нягодная, страшная, строгая, жудасна-халодная*, якія ўзмацняюць эмацыянальную напружанасць:

Няма вясны, сонца,
Светлых дзён няма, –
Марозам марозіць
Строгая зіма...

Іншыя семы, якія дапаўняюць план зместу адзінкі *зіма*, – доўгі, працяглы сон, смерць. Але смерць, на думку паэта, – гэта ўмова для зараджэння новага жыцця.

Вяселіць сонца цэлы свет
Надзеяй блізкае вясны,

З якой зімы загіне след,
Зямелька скіне свае сны.

У ядзерную зону субполя ўваходзіць форма суб'ектыўнай ацэнкі зімка (*Ой, Зімка, пані ясная!*), а таксама састаўная назва *зімовая пара*, што суадносіцца з іменным словазлучэннем, кампаненты якога звязаны атрыбутыўнымі адносінамі (*Першае – чацвёртае Жывіць свет сабою, Хоць – гультайка шчырая Зімавой парою*).

Каляядзерную частку поля арганізуюць лексемы, розныя па семантыцы і часцінамоўнай прыналежнасці, якія асацыятыўна звязаны са словам *зіма*. Нашы назіранні дазваляюць вылучыць сярод іх некалькі асобных мікрапалёў:

- Зіма як прыродная стыхія.

Згаданае мікраполе аб'ядноўвае лексічныя адзінкі, што адлюстроўваюць змены ў атмасферы ў зімовы перыяд: *снег, сняжніца, мароз, мяцеліца, завая, завіруха, збяядуха, сівер, сцюжа, холад, шэрань, вецер, віхор, віхура* і інш. Сярод іх сустракаем як агульнаўжывальныя словы, што ўзыходзяць да праславянскіх каранёў (*снег, мароз, вецер, холад* і пад.), так і аказіянальныя ўтварэнні, у структуры якіх бачым кампаненты эмацыянальна-ацэчнага характару, якія складаюць канатацыйную частку лексічнага значэння (*збяядуха, завіруха-папаўзуха, зацьмішча*). Вобразы праяў зімы, што абазначаны адзінкамі гэтага поля, па-мастацку канкрэтызуюцца з дапамогай эпітэтаў-прыдаткаў, якія даюць нярэдка ацэчную характарыстыку прыродным стыхіям: *ведзьма-мяцеліца, завіруха-папаўзуха, вецер-сокал, снег-пух* і г. д.

Заўважана, што адзінкі названага мікраполя актыўна ўступаюць у сінанімічныя адносіны (*мяцеліца, завая, завіруха, віхура; вецер, віхор, сівер* і пад.), у выніку чаго мастацкія вобразы з'яў навакольнай рэчаіснасці ў купалаўскіх творах набываюць больш разгорнутае апісанне і змястоўнасць.

- Мікраполе, адзінкі якога выяўляюць успрыняцце зімы органамі слыху, прадстаўлена прыслоўямі і прэдыкатывамі (*ціха, мёртва, дзіка*), формамі назоўнікаў (*свіст, шум, скрып, краканне* (варон), (воўчае) *выцце*), прыметнікаў (*магільнай, дзікай* (песняй)). Але найбольш актыўна паэт ужывае дзеяслоўныя формы (*шуміць, вые, рагоча, гудзіць, стогне, няе, скаголіць, скавыча, свішча, скрыпяць, смяецца, стукае, каркаюць, трашчыць, шэпча* і г. д.). Большасць згаданых дзеясловаў выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні. Нярэдка фізічныя

характарыстыкі чалавека пераносзяцца на з’явы нежывой прыроды, што сведчыць пра цесную сувязь чалавека са светам прыроды. Такія вербальныя метафары выступаюць як важны выяўленчы сродак паэтычнай мовы Янкі Купалы.

Га! нічога не чуць, толькі неяк, здаецца,
Жудка *вые, гудзіць* сівер з поўначы зімны,
Толькі шум баравы з цёмнай далі *нясецца*
І *ляе* ў душы пахавальныя гімны.

- Мікраполе, адзінкі якога перадаюць успрыняцце зімы органамі зроку, уключае ў сябе колераабзначэнні *белы, сіні, чорны, срэбны, цёмны*. Часам пры стварэнні зімовага пейзажу аўтар звяртаецца да ад’ектываў *снежны, іскрысты, бледны*. Карціны зімай пары дапаўняюцца з дапамогай складаных паводле структуры ад’ектываў *беласнежны, сіня-белы, бледна-замглёны*, а таксама слоў, вытворных ад прыметнікаў-каларатываў (зімавая *бель*; зімняе неба сонейкам *беліцца*), дзеяслова *засвяціцца*. Падобныя адзінкі, па-мастацку выкарыстаныя паэтам, надаюць творам не толькі своеасабліваю танальнасць і вобразнасць, але і пэўныя сэнсава-ацэнныя адценні.

- Мікраполе, адзінкі якога раскрываюць характар зімы ў дзеянні, руху.

Кампанентамі дадзенага мікраполя выступаюць формы дзеясловаў са значэннем фізічнага дзеяння, руху або стану: *рынуўся, ходзяць, нясецца, блудзіць, мяце, сячэ, ламае, спавівае, пужае, плача, дрыжыць* і інш. Ужываючы такія дзеясловы, Янка Купала выкарыстоўвае прыём мастацкага паралелізму свету прыроды і настрояў лірычнага героя, што дазваляе паэту не толькі добра перадаць атмасферу зімай пары, але і выявіць складанасць унутранага свету героя.

То не свісты зімай мяцеліцы
Над зямлёю шумяць і гудуць, –
Гэта дзікім мучыцелем сеецца
Сяўба – у пугы працоўных закуць.

- Мікраполе, адзінкі якога выяўляюць эмацыянальна-псіхалагічнае успрыняцце зімы, рэпрэзентуецца словамі розных лексіка-семантычных разрадаў – прэдыкатывамі і прыслоўямі (*жудка, панура, зласліва, пуста, мёртва, ціха, трывожна* і г. д.), што ўтварыліся ад асноў прыметнікаў суфіксальным спосабам, назоўнікамі з адцягненым значэннем (*страх*,

холод, бяда, дрож), а таксама ўстойлівымі выразамі і словазлучэннямі, у складзе якіх ёсць слова з пераносным значэннем (*душа млее, душой загавецця, жудка на сэрцы*). Падобныя лексічныя сродкі перадаюць стан адзіноты, сіратлівасці, трывогі, іншыя ўнутраныя перажыванні героя, характар яго ўспрыняцця навакольнай рэчаіснасці.

- Мікраполе, што ствараюць адзінкі для называння абрадаў, элементаў царкоўнага календара, язычніцкіх і хрысціянскіх свят, якія традыцыйна адзначаліся на беларускай зямлі (*Каляды, калядная ночка, вадохрышча, куцця, мясаед, Піліпаўка, Новы год, Грамніцы*). Сюды варта аднесці дзеясловы, з дапамогай якіх абазначаюцца розныя абрадавыя дзеянні, рытуалы: *паваражыць, пазабаўляцца, спраўляць, зачаруем, загулялі*. Выкарыстанне такой лексікі ў паэзіі Янкі Купалы, у творчасці якога знайшлі адбітак разнастайныя праявы жыцця беларускага народа, было невыпадковым. Уся сістэма свят была звязана са зменамі пор года, ад якіх залежала жыццё селяніна-працаўніка. Разам з тым, ужыванне рэлігійных і абрадавых назваў з'яўляецца сродкам дэманстрацыі аўтарскіх адносін да тых звычаяў і традыцый, якія былі блізкімі для народнага песняра.

Было, як помню, гэта самай
Перад *Вадохрышчам* куццёю.
Вячэру з'еўшы, да Адама
Сышліся ўсе мы грамадою –
От, пры лучыне ў цёплай хатцы
Паваражыць, пазабаўляцца.

Безумоўна, семантычнае поле «зіма» не з'яўляецца замкнутым, яно перасякаецца з субпалямі «раслінны і жывёльны свет», «чалавек і яго побыт у зімовы час», «гаспадарчая дзейнасць людзей» і інш., адзінкі якіх дапаўняюць малюнак зімовай пары, умацняюць драматызм паэтычнага апісання, дапамагаюць больш глыбока выявіць своеасаблівае характару лірычнага героя.

Як бачым, зіма ў творчасці Янкі Купалы – гэта не толькі аб'ект зрокавага ці акустычнага ўспрыняцця. Праз мастацкае апісанне зімы аўтар раскрывае ўзаемаадносінны чалавека і прыроды, складаны ўнутраны свет лірычнага героя, яго перажыванні і настроі. Валодаючы вялікім вобразным патэнцыялам, адзінкі семантычнага поля «зіма» выяўляюць фрагмент моўнай карціны свету паэта.

Спіс літаратуры

1. Бельскі, А. І. Сістэма пейзажных вобразаў у зборніку Янкі Купалы «Жалейка» / А. І. Бельскі // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. арт. / ГрДУ імя Янкі Купалы ; рэдкал.: У. І. Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – С. 23–28.
2. Мятліцкая, Г. М. Вобраз лірычнага героя ў паэзіі Янкі Купалы нашаніўскага перыяду / Г. М. Мятліцкая // Міфалогія – фальклор – літаратура: праблемы паэтыкі : зб. навук. прац. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. В. П. Рагойшы. – Мінск, 2009. – Вып. 7. – С. 75–91.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 683 с.
4. Актуальные проблемы современной лингвистики : учеб. пособие / сост. Л. Н. Чурилина. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2017. – 416 с.
5. Новиков, Л. А. Избранные труды. Т. 2 : Эстетические аспекты языка. Miscellanea / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – Сер. «Труды ученых филологического факультета». – С. 554–570.
6. Уфимцева, А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 286 с.
7. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Т. 3. – 408 с.

Сіплівеня Жанна Сямёнаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

УДК 821.161.3(092Карамзаў)

Т. А. Аляшкевіч

«У СМЕРЦІ НАША ВЕЧНАСЦЬ...»: СЭНСАВОБРАЗНАЯ СТРУКТУРА АПАВЯДАННЯ В. КАРАМАЗАВА «БОГ З НАМІ»

Даследуецца сэнсавобразная структура апавядання В. Карамзава «Бог з намі». Увага звернута на своеасабліваць сюжэтай і суб'ектай арганізацыі, праблемна-тэматычнае поле, прасторава-часавыя каардынаты, у якіх ява, успаміны пераплятаюцца са сном, які ў дадзеным апавяданні становіцца асноўнай формай сюжэту. Менавіта праз сон галоўнага героя даводзіцца асноўная ідэя твора.

У 2023 годзе не стала пісьменніка В. Ф. Карамзава.

Шлях да прызнання Віктара Філімонавіча не быў вельмі лёгкім. У абдымках лёсу пісьменніку ніколі не было ўтульна. Пераадолець цяжкасці, якія сустракаліся на творчым шляху, было дадзена не кожнаму. В. Ф. Карамзаў заўсёды заставаўся верным праўдзе жыцця і сваім чытачам.

Творчасць В. Ф. Карамзава на сённяшні дзень вывучана далёка не поўнаасцю. Разам з тым, калі існуюць асобныя працы, то яны прысвечаны Карамазаву-раманісту. Спадчына Віктара Карамзава, у прыватнасці, значны пласт твораў малой эпічнай формы, да гэтага часу застаецца даследаваным не ў поўнай меры. Літаратуразнаўцы, ігнаруючы складаную эвалюцыю ідэйна-мастацкіх пошукаў пісьменніка, бачаць у Карамазаве найперш аўтара буйных раманаў, а вывучэнне яго малой эпічнай формы – апавядання – застаецца па-за ўвагай літаратурнай навукі. У сувязі з гэтым звернемся да аналізу апавядання «Бог з намі» (1992 год).

Апавяданне даволі няпростое для ўспрыняцця па многіх прычынах: сінтэтычная дыскурсіўнасць (сплаў публіцыстыкі і прозы), своеасаблівая сюжэтна-фабульная і суб'ектная арганізацыя, праблемна-тэматычнае поле, прасторава-часавыя каардынаты, у якіх ява, успаміны

пераплятаюцца са сном, які ў дадзеным апавяданні становіцца асноўнай формай сюжэту, бо менавіта праз сон галоўнага героя даводзіцца асноўная ідэя твора. Увогуле ўвесь мастацкі свет апавядання аказваецца перанасычаны рознымі знакавымі падзеямі, кожная з якіх магла быць асобнай мастацка-публіцыстычнай замалёўкай пісьменніка.

Аповед у творы вядзецца ад імя апавядальніка, які распавядае пра падзеі, што мелі месца і час адбыцца з ім у розныя перыяды яго жыцця, у розных частках гэтага свету. Тут мы бачым поўнае зліццё суб'екта гаварэння і суб'екта свядомасці. Выбраная форма аповеду – ад першай асобы – прадугледжвае максімальную тоеснасць аўтара і апавядальніка, а таксама максімальную шчырасць з чытачом.

Апавяданне графічна падзелена на пяць частак, узаемазвязаных кампазіцыйна вобразам аўтара-апавядальніка. Распачынаецца твор апісаннем паездкі аўтара з сябрамі, знаёмымі на радзіму Максіма Гарэцкага, у вёску Малая Багацькаўка. З першых радкоў адчуваецца скразная лірызацыя, меладычнасць і пранізлівае захапленне аўтарам ад падзеі: *«Мы радыя, што едем да яго. І дарога радая. І радуецца поле. І радуецца неба <...> Мы з Кудраўцом сядзім ля сонечнага акна і то размаўляем пра што-небудзь, то моўчкі радуемся хай сабе яшчэ зімоваму, але ўжо з вясновай усмешкаю дню. І ўся гэтая радасць не сама па сабе ў нас і навокал. Штосьці яшчэ яна абуджае, некуды кліча. Туды, дзе мы не былі, і туды нібыта, дзе ўжо былі»* [1].

Такая душэўная шчырасць героя дапаўняецца далей успамінамі ягонага сябра і сваімі ўласнымі. Кудравец згадаў, як калісь вандраваў да сяброў на грузавічку *«на свежай, з роднае ніўкі, саломе»*, як самога аднойчы *«на ўскраіне горада сябры пасадзілі <...> на спадарожны грузавік, і я паехаў. У кузаве былі людзі і было сена. Хто кімарыў, хто шаптаўся. А нейкі малады чалавек усю ноч чытаў вершы...»*. Здавалася б, звычайны, будзённы факт, аднак толькі сапраўдны мастак, творца можа адчуць «паэзію» тае ночы: *«Каб зразумець паэзію тае ночы, трэба ўявіць яе таямнічую, у святле месяца, цемь, свежую, з ветрыкам, цяплынь пасля душнага дня, раўняўкі палтаўскі стэп, што імчаў насустрач, з цемні ў цемь, на абочынах дарогі – высокія пірамідальныя таполі, яркі круглы месяц за таполямі, які плыў небама паралельна з дарогаю...»* [1].

У наступнай частцы ярка праяўляецца антыномія аб'ектыўнага і суб'ектыўнага, агульначалавечага і інтымнага, асабістага. Герой-апавядальнік успамінае навагоднюю ёлку ў доме літаратара, на якой пабывала яго ўнучка Алёнка. Ёй вельмі хацелася штосьці там

праспяваць, але не ўдалося, *«не асмелілася»* [1], чым была вельмі расчараваная. Згадка пра Алёнку невыпадковая. Яна – увасабленне чыстай дзіцячай душы, ні кім і ні чым яшчэ не сапсаванай, яна адкрыта ўсяму свету. У працяг згадвае аўтар і пра хлопчыка, які ўжо колькі гадоў прыходзіць да яго ў сне. Да драбніц апісвае герой свой сон. Менавіта праз сон ён задумваецца над важным філасофскім пытаннем: *«Хіба можна здрадзіць самому сабе?»* [1].

Сон дапамагае аўтару перадаць рэальную рэчаіснасць, перажыванні, думкі, таемныя жаданні і страхі героя, дапамагае зразумець, што не так у сённяшнім свеце, перасцерагчы чалавека ад здрады, найперш самому сабе. Жудасны сон пра шкілетаў у пячоры лепш дапамагае зразумець назву апавядання, яго эмацыйную афарбоўку, а таксама псіхалагічны стан апавядальніка. Герой бачыць сон пра сябе, тым самым адбываецца раздвоенне персанажа, *«нібыта я падзелены на дзве палавіны, мінулую і цяперашнюю, і што яны, мае кроўныя і кроўныя між сабою, не могуць жыць разам. Усё гэта, вядома, былі сны, але ці мала і ў снах праўды? Я адчуваў страту самога сябе і прадчуваў штосьці жахлівае. Клаўся спаць і гадаў: убачу зноў свайго хлопчыка ці не ўбачу? Я вельмі хацеў бачыць яго. Хацеў спытаць, за што ён мяне называе, чаму не рады сустрэчы са мною – самім сабою, хацеў з ім памірыцца, і ў той жа час баяўся сустрэчы»* [1]. Але асноўная функцыя сну ў дадзеным апавяданні – у папярэджанні наступных падзей (функцыя сюжэтная) – сон сам ёсць падзея, своеасаблівая рэтраспекцыя падзей.

Хлопчыкам ў сне аказваецца сам герой-апавядальнік, які размаўляе з сабой дарослым. Такі дыялог паміж імі носіць спавядальны характар, герой быццам за штосьці хоча пакаяцца, у чымсьці прызнацца: *«<...> Цяпер усе людзі, калі вырастаюць, здраджваюць сваім маленькім хлопчыкам і дзяўчынкам, забіваюць іх, і што я такі самы, як усе, нягоднік, бо няма ў свеце большага жаху, як забіць свой пачатак, сваю чыстую ад прыроды душу»*. Выпадак, які будзе мець месца раніцай, тлумачыць прычыну ўвядзення прыёму сну: сон зноў прымушае героя задацца вечным пытаннем: *«Забіць у сабе прыродную дабрыню да навакольнага свету, пяшчоту і спачуванне, угадаваць у сваім сэрцы лжывасць, здраду і жорсткасць – ці не самае жахлівае гэта зладзейства і забойства?»*. Герою вельмі баліць, ён перажывае за кожнага, і быццам шукае апраўдання і сам: *«Можна даказваць, што вінаватыя сістэма, асяроддзе, дурное выхаванне. Але няма і не будзе нікому апраўдання перад судом свайго адзінага хлопчыка ці сваёй адзінай дзяўчынкі, калі не змаглі ўратаваць іх ад духоўнае смерці»* [1].

Алёнка выклікае перажыванні ў героя, ён непакоіцца за яе будучыню, за яе маральны стан: *«Што чакае Алёнку? Ці знойдзе яна гэтакая, уся ў мілых песеньках, сённяшняя, згоду з той яшчэ невядомай нікому жанчынаю сваёй будучыні? Што, калі і тая... здрадзіць нашаму маленькаму дзіву прыроды – Алёнцы?»* [1].

Аднак аўтара не пакідае і думка пра Бога, пра веру ў яго выратавальную моц, якая праходзіць праз увесь твор. Хрысціянскі матыў становіцца арганізуючым і сэнсаўтваральным. Герой верыць у тое, што ўсё ж такі *«Бог з намі»: «Цяпер вось і я, дзівячыся, што вакол адбываецца, бачачы, як абылганы, абабраны, згвалтаваны народ паварочваецца да Бога, думаю так, як думаў Гарасім Іванавіч: чым жа яшчэ могуць быць моцныя людзі, калі ўсё, на чым спакон веку трымаліся зямля і яны самі, апяванья і панішчаныя, калі ўсё святое збэшчана, а людзі жывуць? Мы ўсе – чым яшчэ моцныя і чым жывём? Якой яшчэ вераю, калі не той, што – Бог з намі»* [1].

Апавяданне мае кальцавую кампазіцыю. Герой на пачатку едзе на Радзіму Максіма Гарэцкага, а ў канцы зноў вяртаецца да яго, прыгадваючы яго імя і як бы падводзячы выснову ўсім сваім думкам, усім сваім перакананням: *«Цяжка жыць з заўсёдным адчуваннем смерці. Але цяжка ўсяго толькі ў той меры, у якой цяжка быць сапраўдным пісьменнікам. Вянок з церняў – самы пачэсны яму вянец.// Так жыву Максім Гарэцкі. Так і сказаў: «Слава жыццю! Слава і смерці!»* [1].

Духоўны свет чалавека ў апавяданні «Бог з намі» паўстае ў аналітычным, глыбока псіхалагічным асэнсаванні. Ён супастаўляецца з праблемамі вечнасці. У канцы апавядання аўтар выступае філосафам, які ў яўнай афарыстычнай манеры пастуліруе ісціну, тым самым становіцца на шлях самараскрыцця. Суб'ектыўная аўтарская манера, якую ён не прыхоўвае, успрымаецца як гарант праўдзівасці: *«<...> Пісьменнік заўсёды павінен думаць пра смерць. Шэдэўры літаратуры часцей за ўсё ствараюцца з вострым адчуваннем блізкае смерці. // Адчуванне смерці робіць пісьменніка дэмакратычным, роўным з усімі смяротнымі. Яно дае яму выйсце да глыбіняў людскога жыцця. // Адчуванне смерці пазбаўляе пісьменніка ад спакусаў разбэшчанага побыту і ўлады. Яно прымушае ўвесь час узвышацца над бездухоўна-атлусцелым натоўпам. // Адчуванне смерці робіць пісьменніка філосафам. // Адчуванне смерці прымушае пісьменніка выходзіць з чарады. Не баяцца адзіноты і помсты той самай чарады, бачыць сябе арганічнай часцінкаю, жывой яясчынкаю неабдымнага і магутага цела прыроды і вяртацца да яе*

зноў. // *Адчуванне смерці вядзе пісьменніка да Бога, але не дзеля ратунку ад смерці, а дзеля служэння ў жыцці і смерці*» [1]. Афарыстычная канцоўка вызначае суадносіны тэксту і рэчаіснасці, а таксама камунікатыўную стратэгію Карамазава, якую ён здзяйсняе сваім апавяданнем. Афарыстычнае выслоўе заўсёды пашырае лакальны хранатоп твора, таму што яно вясцкуе ісціну. Больш за тое, афарыстычнасць пісьма Карамазава абумоўлівае жанрава-стылявую своеасаблівасць створанага ім апавядання інтэлектуальнага па форме і філасофскага па змесце.

Спіс літаратуры

1. Карамазаў, В. Бог з намі [Электронны рэсурс] / В. Карамазаў // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Viktar_Karamazau/Boh_z_nami.html. – Дата доступу: 30.08.2023.

Аляшкевіч Таццяна Анатольеўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.162.1

А. А. Брусевіч

«МІЦКЕВІЧАЎСКІ ШЛЯХ» ЧЭСЛАВА МІЛАША

Артыкул прысвечаны нобелеўскаму лаўрэату Чэславу Мілашу, які прыйшоў у польскую літаратуру «міцкевічаўскім шляхам», культывуючы тыя самыя ідэалы, духоўныя і эстэтычныя каштоўнасці, што і першы ліцвінскі рамантык. Звяртаецца таксама ўвага на некаторыя прынцыпы фарміравання творчай свядомасці паэта.

Постаць Адама Міцкевіча заўсёды прыцягвала ўвагу. У тым ліку і яго калег – іншых паэтаў. Адбывалася і адбываецца такое дзякуючы розным фактарам і прычынам, але найперш таму, што талент нашага земляка ніколі не мясціўся ў разнастайныя рамкі, якія ўвесь час прыдумваюцца літаратуразнаўцамі, філосафамі, культуролагамі, гісторыкамі і другімі тэарэтыкамі. Разбіваючы барыкады ўмоўнасцей і стэрэатыпаў, спадчына А. Міцкевіча ўжо больш за два стагоддзі ўплывае на творчую свядомасць мастакоў па ўсім свеце. Вядома, «міцкевічаўскім шляхам» крочылі найперш яго землякі – беларуска-ліцвінскія рамантыкі Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Габрыэля Пузыня, Арцём Вярыга-Дарэўскі, Уладзіслаў Сыракомля, Адам Плут, Вінцэнт Каратынскі. Але і наступнае пакаленне літаратараў,

асабліва прыхільнікаў нерэалістычных тэндэнцый у мастацтве, таксама не збочыла з праторанай дарогі: прысутнасць А. Міцкевіча назіраецца ў творчасці М. Арла, Максіма Багдановіча, Канстанцыі Буйло, Зоські Верас, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Гальяша Леўчыка і другіх вядомых нашаніўцаў.

Да плеяды майстроў слова, чый талент шліфаваўся пад уплывам літвінскага рамантыка, адносіцца і Чэслаў Мілаш (1911–2004), паэт, эсэіст, перакладчык, літаратуразнавец, лаўрэат Нобелеўскай прэміі (1980). Як і А. Міцкевіч, нарадзіўся Ч. Мілаш у правінцыі ў вёсцы Шэтэйні, што на Ковеншчыне, а сістэмную адукацыю атрымаў у колішняй сталіцы ВКЛ – Вільні: спачатку скончыў Віленскую гімназію (1929), пасля – Віленскі ўніверсітэт (1934). Як і ў міцкевічаўскія часы, гэты горад заставаўся еўрапейскім полікультурным цэнтрам, дзе спляліся ў адно цэлае розныя традыцыі – літоўскія, беларускія, рускія, габрэйскія, польскія. Натуральна, сярод культурнага шматгалосся Віленшчыны польскі «голас» гучаў найбольш выразна. Магчыма, таму і Ч. Мілаш, перад якім неўзабаве паўстаў выбар, якой нацыянальнай музе яму служыць, не доўга вагаючыся, мовай сваёй паэзіі абраў польскую. Аднак гэта не азначала, што ён збіраўся быць толькі польскім паэтам. Як і А. Міцкевіч, Ч. Мілаш не мог пачувацца сапраўдным, паўнаважным палякам. Гэтаму перашкаджаў, па-першае, так званы «хатні» патрыятызм, а па-другое – пэўны касмапалітызм творцы. Такія дзве супрацьлеглыя рысы дзіўным чынам суіснавалі ў паэце, фарміруючы яго творчую свядомасць, эстэтычныя і мастацкія прынцыпы.

Што тычыцца «хатняга» патрыятызму, любові Ч. Мілаша да «малой» радзімы, то яна, канешне, была не менш моцнай за любоў А. Міцкевіча: ён, як і яго славыты папярэднік, увесь час падкрэсліваў сваю прыналежнасць да Літвы. Тым самым звяртаў увагу на існаванне мноства духоўных каштоўнасцей, якія засталіся ад колішняга Вялікага Княства Літоўскага і без якіх аблічча сучаснай еўрапейскай культуры было б невыразным. Дзякуючы менавіта гэтаму паэт знайшоў сваю «вялікую» айчыну, але гэта была не Польшча. Гэта была Еўропа, «Rodzinna Europa».

І калі гаварыць пра мастацкі касмапалітызм паэта, то тут трэба мець на ўвазе менавіта еўрапейскасць Ч. Мілаша, якой даволі цесна ў нацыянальных рамках. Усё гэта заклалася, хіба што, яшчэ ў раннім дзяцінстве будучага літаратара, у тыя часы, калі яму давалося вандраваць разам з сям’ёй па бяскрайніх прасторах шматнацыянальнай Расійскай імперыі (бацька працаваў ваенным інжынерам, будаваў дарогі

і масты для расійскай арміі). Пад час вучобы ў шматаблічнай Вільні «наднацыянальнасць» Ч. Мілаша набыла больш выразныя рысы і канчаткова замацавалася ў выніку заходнеёрапейскіх падарожжаў маладога паэта.

Першае такое падарожжа адбылося ў 1931 годзе. Будучы студэнтам, Ч. Мілаш прыязджае ў Парыж, дзе наладжвае першыя літаратурныя кантакты: знаёміцца са сваім сваяком, вядомым французскім паэтам Оскарам Мілашам. Пад час другога прыезду ў сталіцу еўрапейскага і сусветнага мастацтва (1934–1935 гг.) гэтае знаёмства перарастае ў сапраўднае сяброўства. Як прызнаецца пазней сам Ч. Мілаш, яго французскі дзядзька стаў фактычна духоўным бацькам маладога віленскага літаратара. І сапраўды, ролю О. Мілаша ў фармаванні творчай і эстэтычнай свядомасці паэта нельга пераацаніць. Дзякуючы яму правінцыйны польска-ліцвінскі літаратар-пачатковец прымае канчаткова і незваротна свой новы «наднацыянальны» статус – статус еўрапейскага творцы.

Цікава, што Мілашы належалі да старажытнага польскага шляхецкага роду, але не лічылі гэтую прыналежнасць падставай для гонару. Вось як, напрыклад, выказваецца пра польскую шляхту О. Мілаш у размове з Ч. Мілашам: «Запомні: няма нічога больш прымітыўнага ў Еўропе, больш жорсткага ў сваёй дробнай нянавісці, чым польская шляхта» [1, с. 37]. Падобным сцверджаннем, як нам здаецца, О. Мілаш стараецца вынесці сябе не толькі па-за саслоўныя, але і нацыянальныя межы, абазначыўшы сябе проста і сціпла: ён – еўрапеец. Дарэчы, Еўропа для О. Мілаша – не сума народаў і нацый, а пэўная наднацыянальная катэгорыя. Следам за сваім настаўнікам Ч. Мілаш таксама пазбаўляецца ад уласнай «польскасці», таму што бачыць у ёй замаскіраваную штучнасць: «Ці не падобныя палякі да некаторых гомасэксуалістаў? – задаецца пытаннем Мілаш, – якія ў страху перад сваім збачэнствам звязваюць сябе сямейнымі вузамі?» [1, с. 205]. Дарэчы, і ў Ч. Мілаша быў свой страх: стацца фетышам для польскіх нацыяналістаў. І як гэта звычайна бывае, страх спраўдзіўся – яго, як у свой час А. Міцкевіча, зрабілі сімвалам польскасці, таму што мова твораў чарговага таленавітага спадкаемца духоўных традыцый Вялікага Княства Літоўскага была зноў польскай. Канешне, мова з'яўляецца важным фактарам пры нацыянальнай ідэнтыфікацыі яе носьбіта, але не адзіным. Тым больш, калі гаворка ідзе не пра звычайна абывацеля, а пра складаную, неадназначную, творчую асобу, якая жыве па сваіх уласных законах, часта адрозных ад законаў грамадства. Так, напрыклад,

А. Міцкевіч змог атаясаміць радзіму з успамінамі і марамі пра яе, «радзімай для О. Мілаша была пэўная традыцыя, непадуладная часу» [1, с. 39], а не канкрэтная тэрытарыяльна-гістарычная адзінка, а Ч. Мілаш змог паставіць знак роўнасці паміж айчынай і роднай (сваёй) мовай:

Moja wierna mowa <...>
Wyłaś moją ojczyzną bo zabrakło innej.
Myślałem że będziesz także pośredniczką
pomiędzy mną i dobrymi ludźmi [2, с. 111].

Як бачым, для лірычнага героя (а гэта сам Ч. Мілаш) паміж мовай і яе носьбітамі – цэлая прорва. Такім чынам, сцвярджае паэт, пісаць вершы на польскай мове – яшчэ не азначае быць палякам. Больш таго, паміж ім і астатняй польскай літаратурай таксама паўстае прорва, тая самая, што аддзяліла ад польскай літаратуры і А. Міцкевіча. Дарэчы, некаторую ізаляванасць ад сучаснай яму польскай літаратуры адчуваў і сам Ч. Мілаш. У сваёй кнізе-споведзі «Rodzinna Europa» пісьменнік шчыра прызнаецца: «У стасунках з маімі калегамі-літаратарамі musię паўставаць пэўны фальш, таму што ўнутры мяне сядзела нейкая ўмоўнасць, ім чужая і незразумелая, а шляхі, мною абіраныя, іх амаль заўсёды рана ці позна проста бянтэжылі» [1, с. 217]. Вытлумачыць гэтую ізаляванасць можна толькі ўступленнем Мілаша на так званы «міцкевічаўскі шлях», рамантычны шлях паэта-прарока. Дарэчы, мастацка-эстэтычныя і філасофскія праблемы, узнятыя аднойчы А. Міцкевічам, чамусьці былі праігнараваныя наступнымі пакаленнямі польскіх літаратараў. Чаго нельга, напрыклад, сказаць пра беларускіх пісьменнікаў, таго ж Я. Купалу, які працягнуў традыцыю свайго знакамітага земляка. Можна, напрыклад, згадаць вобраз Міцкевічавага Гусяляра, які ўмее выклікаць душы і прадбачыць будучыню, валадарыць над стыхіяй часу, але пры гэтым не ўзвышаецца над звычайным чалавекам, а наадварот, згуртоўвае вакол сябе грамаду простых людзей, становіцца выразнікам іхніх думак, пачуццяў і ўяўленняў, сведкам чужых крыўд і пакут. Аналагічны вобраз узнікае ў паэзіі Я. Купалы:

Гэй, гусяляр, гусяляр!
Ты удар, удар
Па струнах-званах,
Дай нам з песен дар,
Дум вялікіх чар,
К сонцу зорны шлях,
Дай, гусяляр, гусяляр! [3, с. 150].

У паэзіі Ч. Мілаша таксама сустракаем вобраз паэта-прарока, які з'яўляецца захавальнікам народнай памяці, а гэта значыць, што і ён валадарыць над часам. І паколькі людская памяць вечная, то і слова паэта нельга знішчыць, яно таксама неўміручае:

Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta.
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.
Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
I szum i gałąź pod ciężarem zgięta [2, с. 42].

Пра «міцкевічаўскі шлях», на які не ступала да Ч. Мілаша нага польскіх паэтаў, гавораць і некаторыя польскія даследчыкі, напрыклад, Ежы Квяткоўскі: «Мілаш увайшоў у кола праблематыкі, даўно забытае польскай літаратурай. Шлях тут вядзе наўпрост да вялікіх рамантыкаў: Міцкевіча і Славацкага» [4, с. 18]. Што тычыцца Юльюша Славацкага, то паміж ім і Ч. Мілашам таксама можна знайсці нешта агульнае, асабліва ў гнастычных разважаннях паэтаў. Але калі гаварыць пра сапраўдную прысутнасць на самых розных узроўнях мастацка-стваральнай прасторы тэкстаў Ч. Мілаша таго альбо іншага з названых рамантыкаў, то А. Міцкевіч тут па-за канкурэнцыяй. Бо акрамя філасофска-светапоглядных і эстэтычных уплываў, існуе безліч іншых, часта ледзь улоўных сувязяў, якімі злучаны Ч. Мілаш з А. Міцкевічам. Прыгадаем, напрыклад, «сельскае, анельскае» дзяцінства апошняга, якое сталася галоўнай крыніцай натхнення ліцвінскага рамантыка. Так, дарэчы, лічыў і Ч. Мілаш. Вось што ён піша: «Уражання з яго (Міцкевіча. – А. Б.) дзяцінства былі даволі трывалымі, у першых ужо вершах, напалову дзіцячых, праглядаюцца асноўныя рысы ягоных пазнейшых твораў. Бо менавіта хвіліны шчасця ці трывогі, перажытыя ў дзяцінстве, раскрываюць асобу чалавека. Гэтак сама свядомасць паэта залежыць ад ведаў пра навакольны свет, атрыманых некалі ад бацькоў і настаўнікаў» [5, с. 42]. І пра сябе самога Ч. Мілаш разважае падобным чынам, сцвярджаючы, што і яго паэзія бярэ вытокі з дзяцінства. Разважаючы пра «міцкевічаўскі шлях», нельга тут не згадаць і Канстанціна Міцкевіча, альбо Я. Коласа, чья паэзія таксама родам з дзяцінства, і найбольш яскравы гэтаму доказ – паэма «Новая зямля». Як бачым, шлях гэты ніколі не заставаўся бязлюдным. Ды і наўрад ці калі такім застаецца.

Сніс літаратуры

1. Miłosz, Cz. Rodzinna Europa / Cz. Miłosz. – Warszawa : Czytelnik, 1998. – 370 s.

2. Miłosz, Cz. Poezje wybrane / Cz. Miłosz. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1981. – 160 s.
3. Купала, Янка. Поўны збор твораў : у 9 т. / Янка Купала. – Мінск : Маст. літ., 1996. – Т. 2 : Вершы, пераклады 1908–1910. – 342 с.
4. Kwiatkowski, J. Miejsce Miłosza w poezji polskiej / J. Kwiatkowski // Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja. – 1981. – № 4–5. – S. 5–26.
5. Miłosz, Cz. Świadectwo poezji. Sześć wykładów o dotkliwościach naszego wieku / Cz. Miłosz. – Paryż : Instytut Literacki, 1983. – 93 s.

Брусевіч Анатоль Аляксандравіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры польскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3

Р. К. Казлоўскі

МАСТАЦКАЯ АДМЕТНАСЦЬ МІНІЯЦЮРЫ Ў ПРОЗЕ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Раскрываецца сутнасная спецыфіка ідэйна-філасофскага зместу твораў малых праявітых жанраў Змітрака Бядулі паводле эстэтычнай канцэпцыі мастацкага адлюстравання рэчаіснасці. Разглядаюцца асноўныя жанрава-стылістычныя асаблівасці, адметнасць вобразнага ладу мініяцюр. Паказваецца традыцыйнае, што характэрна творах малой праявітай формы, а таксама наватарскае, што прынёс З. Бядуля ў беларускую літаратуру сваімі мініяцюрамі, на падставе аналізу творчасці пісьменніка.

Літаратурная спадчына Змітрака Бядулі (Самуіла Плаўніка) багатая і разнастайная. Гэта раманы, апавесці, апавяданні, абразкі, вершы, мініяцюры, публіцыстычныя артыкулы. Прышоўшы да беларускай мовы ў сваёй творчасці не адразу, З. Бядуля здолеў стаць на адну прыступку з лепшымі пісьменнікамі «нашаніўскай пары», асабліва калі мець на ўвазе праявітыя творы «малой формы». Ён іх называе «абразкамі», «мініяцюрамі», але аўтарскія вызначэнні не заўсёды дакладныя. Дастаткова цяжка акрэсліць жанравую прыналежнасць некаторых з іх. У адным выпадку ў творы сумяшчаюцца прыкметы абразка і мініяцюры, у іншым – абразка і маленькага лірычнага апавядання. Утвараюцца жанравыя перакрываванні (накладанні) малых праявітых формаў, якія можна вызначыць наступным чынам: мініяцюра – абразок – лірычнае апавяданне.

Надрукаваўшы ў «Нашай ніве» нізку «Мініяцюры» (1912–1913) і выдаўшы зборнік «Абразкі» (1913), З. Бядуля набыў вядомасць у

тагачасным літаратурным свеце сваімі малымі праявімі творамі. Многія даследчыкі яго творчасці (І. Навуменка і інш.) звяртаюць увагу на тое, што на яго моцна паўздзейнічала мастацтва дэкадансу, якое падкрэслівала адчуванне безнадзейнасці, непрыманне многіх з'яў жыцця. У сваёй творчасці ён сумясціў біблейскае (у маладосці атрымаў іўдзейскую духоўную адукацыю) і фальклорнае, што праяўляецца не толькі ў вобразах, матывах, але таксама і ў стылі. Дадзеныя дзве асаблівасці добра стасуюцца да дзвюх стылістычных ліній: рэалістычнай, якая характарызуе значную колькасць побытавых замалёвак, і рамантычнай [5, с. 35]. Кніга «Абразкі», напрыклад, згодна з меркаваннем даследчыка М. Смолкіна, «уяўляе сабою кароткія імпрэсіяністычныя замалёўкі прыроды, адчуванняў чалавека, вясковага побыту. Рэалістычныя і рамантычныя лініі, узвышанае і будзённае пакуль яшчэ ідуць паралельна, не яднаюцца. Суб'ектыўныя адчуванні выліваюцца ў эмацыянальныя, прыўзнятыя, рамантычныя вобразы, створаныя аўтарам, а таксама запазычаныя з розных літаратурных крыніц» [5, с. 35]. Вядома, рамантычнаму характэрны фальклорныя элементы, дэталі ў творах, а прыўзняты тон некаторыя аўтары ствараюць з дапамогаю біблейскіх вобразаў, матываў, асаблівасцей стылю Святога Пісання альбо нават прац багасловаў. Сінтэз рэалістычнага і рамантычнага, фальклорнага і біблейскага ўтварае асаблівы мастацкі эфект.

У мініяцюрах З. Бядулі чытач можа сустрэць русалак «з доўгімі валасамі», якія «пляюць песні захаду», можна адчуць веру ў цуды і нячыстую сілу, напрыклад, у тое, што кол асінавы супакойвае любую душу. Хаця трэба заўважыць, што многія вобразныя элементы, дэталі далучаюцца канкрэтна да ўнутранага стану чалавека. «Як памру, хай асінавы кол у курган мой доўбнай дубовай загоняць, бо душа мая людзям па вёсках супакою не дасць» [2, с. 15]. Нярэдка аўтар многія пададзеныя падзеі, дэталі прыроды можа наўпрост называць казачнымі. Творы маюць нават адпаведныя назвы: «У заварожаных казках», «Снілася мне казка». Хаця казачнага ў іх вельмі ж мала. Казкай пісьменнік называе рамантызаваную рэчаіснасць, прапушчаную праз асабісты ўнутраны свет.

Для стварэння рамантызаванай рэчаіснасці З. Бядуля можа скарыстоўваць устойлівыя выразы, узятыя з беларускай народнай творчасці: «...выходжу я раніцай на дзядзінец *яшчэ як сам бог спіць*» [2, с. 24]. Можна заўважыць цэлыя кавалкі тэксту, у якіх робіцца спроба стылізаваць пад замову ці галашэнне, асабліва калі гэта тычыцца

маналогаў тых герояў, якія трапляюць у безвыходнае становішча. «Пабегу абарваная, галодная ў родную бедную вёску. Міну я братаву хату, міну вялікі выган, зайду на магільнік сумны да маці-нябожчыцы. Павалосся вобземлю на жоўты пясок, прытулюся гарачай галавой да халоднага крыжа, тварам урыюся ў мяккі курган, каб бліжэй было да трупны матчынай...» [2, с. 31]. Акрамя таго, нельга забываць, што завовам, галашэнням характэрныя рытм, рыфма, можа адчувацца памер, ёсць падвойныя звароткі і паўторы, якія служаць узмацняльнаму эфекту. Сустрэкаюцца ў творах Бядулі характэрныя для фальклору параўнанні. Так, парабкі «як тыя дубы на ўзгорку», маладзік купаецца ў хвалях, «нібы шчупак», нуда прырасла да чалавека, «нібы смоўж да апенькі» і г. д. Эпітэты: «яснае сонейка», «шаўковыя валасы», «чыстая раса». Фальклорная эстэтыка патрабуе ўвасабленняў і духаўленняў, якія ў «Абразках» не рэдкасць: «Нямела ноч. Чорныя вольхі драмалі», «раса купала яе (кветку) ды няньчыла», «шаптаў ёй панскі сад».

У мініяцюрах, безумоўна, адчуваецца і тое, што іх аўтар меў яшчэ і духоўную адукацыю. Так, у абразку «Бяссоннасць» пісьменнік прыводзіць словы са Святога Пісання: «У поце твару твайго будзеш ты есці хлеб свой!» [2, с. 17]. Даволі часта сустракаецца вобраз анёла. У адным выпадку гэта адлюстраванне дзяўчыны ў люстры вады, чыстае, прыгожае. У другім – анёл спускаецца з неба з залатою місаю, «дзе ляжала жывое сэрца чалавека і трапяталася» [2, с. 44]. Заўважаецца падабенства да радкоў «Адкрыцця святога Яна», дзе анёлы зыходзяць з неба і кожны з іх сімвалізуе нейкія змены ў свеце, катастрофы, разбурэнні ў апошнія часы чалавечтва перад вялікім судом. Лірычны герой у творах – нярэдка пакутнік, які ў душы мае Бога і чакае канца сваіх пакутаў. Гэтаму спрыяе цёмная, хаця і рамантычна велічная карціна рэчаіснасці, якая сваімі фарбамі ў многім нагадвае апакаліпсічную. Зварот да біблейскіх матываў быў невыпадковым. Можна меркаваць, што З. Бядуля хацеў падкрэсліць, з аднаго боку, гуманістычнасць сваёй творчасці, пошук крыніцы чалавечнасці, з другога боку, паказ духоўнага адраджэння беларускага народа пасля пэўнага апакаліпсісу, які адбываецца на гэтых землях.

Эстэтычная сістэма, характэрная творам пэўнага мастака слова, у кожнага своеасаблівая. Асэнсаванне прыгожага і пачварнага, камічнага і трагічнага, стануўчага і адмоўнага выяўляецца не толькі праз нейкае філасофскае разуменне гэтых паняццяў, але і праз сістэму мастацкіх вобразаў і прыёмаў. Чытаючы мініяцюры Змітрака Бядулі, можна ўбачыць, з аднаго боку, трагічную рэчаіснасць, дзе ёсць пагібель,

знішчэнне, адчуванне набліжэння чагосьці жахлівага, з другога боку, з'явы гэтай рэчаіснасці ўзвышаныя, яны нярэдка надзеленыя незвычайнай прыгажосцю. Узвышанае і трагічнае, як спецыфічныя асаблівасці, ідуць часта поруч, у большай ці меншай ступені аддаляючыся адно ад другога або набліжаючыся. З. Бядуля, скарыстоўваючы ў сваіх творах элементы біблейскай філасофіі, некаторыя моўныя і стылістычныя асаблівасці Святога Пісання – інверсію, спецыфічна афарбаваныя эпітэты і г. д., – не проста падкрэслівае прыгажосць беларускай зямлі, ён яе ўзвышае, паказвае яе святасць, глыбокае, дзесьці прыхаванае пачуццё гонару за людзей, якія на ёй жывуць. Нярэдка сумныя пейзажы, трагічныя здарэнні толькі дапамагаюць адцяніць узвышанае ад той карціны нейкіх разбуральных чорных адчуванняў, якія трымаюць усё ў страху. І страх гэты ўнутраны, глыбінны, пераадоўваецца з дапамогаю Бога, веры, Святога Пісання. Ідзе нябачнае падкрэсліванне таго духоўнага патэнцыялу, які закладзены ў гэтай зямлі і народзе, патэнцыялу, які рана ці позна выявіцца, абудзіцца.

Многія мініяцюры З. Бядулі прасякнуты пачуццём суму, чагосьці страчанага, пэўным трагізмам. Трагізм працінае ўсё: прыроду, рэальнае жыццё чалавека, душу. Лірычны герой яго асабліва адчувае, бачыць у многіх рэаліях рэчаіснасці: ад аратага, які, знямогшы ад працы, засынае на халоднай вясновай зямлі і ў хуткім часе памірае ад хваробы, да кветкі, якую растоптваюць «брудныя атопкі» чалавека. Душа лірычнага героя – гэта душа пакутніка, магчыма, змагара, барацьба якога не мела выніку. І вакол яго дзіўныя, нярэдка злосныя людзі, якія не спрабуюць яго зразумець. Але ў Бядулевай карціне трагізму дзе-нідзе ўзнікае вобраз крыжа, які мае рэальнае значэнне (на магіле маці) і ў той жа час нясе глыбокую філасофскую нагрузку. Пераплятаючыся з біблейскім, рэлігійным, ён становіцца сімвалам будучага выратавання, якога яшчэ трэба чакаць, бо душа лірычнага героя цвікамі рэчаіснасці прыбіта да гэтага крыжа. Герой абхоплівае яго рукамі, як апошнюю надзею на выратаванне пасля шматлікіх няўдач і цяжкасцей у сваім яшчэ маладым жыцці: «Шмат магілак выкапаў я ў грудзях сваіх для невыпаўненых маладых жаданняў і цяпер без нічога астаўся... Доўга я плакаў над старым крыжам у роднай убогай вёсцы, пакуль ужо і людзям надаела стаяць і дзівавацца і сабакам брахаць надаела...» [2, с. 19]. Лірычны герой – жыхар тутэйшых мясцін, рухі душы якога адпавядаюць трагічным рухам рэчаіснасці гэтых прастораў. І крыж, які асацыіруецца не толькі з магілай, але і з выратаваннем, становіцца надзеяй яшчэ і для краю, і «чэрствых» яго жыхароў. Надзеяй далёкай, цьмянай, але і бачнай, рэальнай, у якую трэба верыць. Тут варта нагадаць меркаванне

Ю. Борава: «Трагедыя – гэта суровае слова, поўнае безнадзейнасці. За ім так і бліскае халодны водбліск смерці, ад яго так і цягне ледзяным подыхам. Але ў сапраўдным мастацтве нават смерць служыць жыццю. Блізкае суседства ж са смерцю прымушае чалавека глыбей успрымаць жыццё» [1, с. 91]. І тады «больш дакладна праступае ісціна і фальш, дабро і зло, самы сэнс чалавечага жыцця» [1, с. 91]. Акрамя таго, у сваіх «абразках» З. Бядуля ўзмацняе трагізм рытарычнымі пытаннямі лірычнага героя, чалавека сумленнага, шчырага, але няшчаснага, лёс якога далёка не лёгка, што праявілася ў абразку «Ці я вінават?». У ім сцвярджаецца ідэя любові да ўсяго прыгожага, ідэя існавання неардынарнай асобы з душою паэта, каму цяжка жыць сярод людзей, якія не разумеюць гармоніі душэўнай і прыроднай.

Лірычны герой любіць харакство, тую прыгажосць, якую топчуць ў рэальным жыцці і ў душах людзей. У многім гэта праяўляецца ў вобразе кветкі, якая набывае яскравае сімвалічнае значэнне. Аўтар называе яе «раслінаю неба», «дзіцянім блакітнага неба», паказвае, што не заўсёды яна спалучаецца з такім паняццем, як карыслінасць, якая нярэдка губіць прыгожае, незвычайнае.

У мініяцюрах і абразках Змітрака Бядулі прырода набывае незвычайны ракурс. Гэта як зашыфраваны свет душы чалавека. Кожная дэталю мае сваё, пэўнае значэнне. Так, пісьменнік з усіх дрэваў больш за ўсё надае ўвагі бярозе. Праз вобраз дзвюх сплеченых бярозаў паказвае закаханых, якіх можа разлучыць толькі смерць, якая «хаваецца» за вобразам сякеры: «...На высокім беразе дзве бярозкі разам зрасліся, спляліся галінкамі сваімі, толькі сякера вострая разлучыць іх... Часам сярод іх пахучых галін салоўка пяе адвечную песню кахання...» [2, с. 30]. У беларускім фальклору, асабліва ў песнях, бярозка сімвалізуе маладую дзяўчыну, дубок – хлопца, а дзве бярозы – закаханую пару.

Паводле жанравых асаблівасцей абсалютная большасць мініячур Змітрака Бядулі менавіта лірычныя, і сярод іх амаль адсутнічаюць творы эпічнага зместу. Лірызм праяўляецца не толькі ў прысутнасці лірычнага героя, але і ў тым, што даследуе пісьменнік. У Бядулевай малой прозе прадметам адлюстравання з'яўляецца пачуццёвы свет чалавека, духоўны базіс успрымання навакольнай рэчаіснасці, эмацыянальны настрой. Сыходзячы з думкі Г. Паспелава, «лірызм – гэта ўласцівасць, якая належыць не да «родавага» аспекту зместу літаратурных твораў, а да таго боку іх зместу, які можна назваць пафасам твора. Пафас твора – гэта выражаная ў ім пэўная і актыўная ідэйна-эмацыянальная ацэнка пісьменнікам выкладзеных ім характараў, якая нараджаецца іх

аб'ектыўнай унутранай супярэчнасцю і выцякае са светаразумеання пісьменніка і яго ідэалаў. Пафас выражаецца ўсімі бакамі формы твора...» [4, с. 198]. Мініяцюрам З. Бядулі характэрныя эмацыянальная выразнасць радка, своеасаблівыя інтанацыйна-сінтаксічныя звароты. Суб'ектыўна-іманентнасць пісьма ўплывае на мастацкую тканіну твора такім чынам, што звужае сюжэтнае «поле» твора да свядомасці лірычнага героя. Дарэчы будзе падаць меркаванне В. Жураўлёва: «У патэнцыяльных духоўных, сацыяльна-псіхалагічных магчымасцях герояў трэба шукаць і сюжэтна-кампазіцыйныя магчымасці яго (З. Бядулі. – *Удакладн. Р. К.*) твораў, адметнасць і тыпалагічную якасць іх структурнай мадэлі» [3, с. 15]. І далей: «Герой дакастрычніцкіх бядулеўскіх «абразкоў» і апавяданняў досыць інтэнсіўны на лініях сузіральна-абстрактнага мыслення і ўяўна слабы, пасіўны на каардынатах знешняга дзеяння» [3, с. 15]. Адпаведна светапоглядны грунт пісьменніка, яго ідэйна-эстэтычная канцэпцыя патрабуюць малой формы праявітых твораў з поўнай ці частковай адсутнасцю знешняга сюжэтнага дзеяння, што дае магчымасць максімальна раскрыць духоўную сутнасць асобы аўтара, яго пачуццёвыя, перажыванні. З. Бядуля ў лірычных мініяцюрах здолеў паказаць сваё разуменне прыгожага, пры гэтым не абыходзячы бокам сямперажыванні, трагічнае. Сумяшчэнне ў творах, на першы погляд, супрацьлеглых з'яў, наданне ім карціны цэласнасці праз уяўленне лірычнага героя зрабіла малыя праявіныя творы пісьменніка значнай з'явай у беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя. Лірычныя мініяцюры З. Бядулі ляглі ў падмурак новай беларускай літаратуры як сціслая цікавая форма праявінай творчасці. Сам пісьменнік у хуткім часе захапіўся навеламі, драматычнымі абразкамі.

Спіс літаратуры

1. Боров, Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Боров. – М. : Политиздат, 1969. – 350 с.
2. Бядуля, З. Збор твораў : у 5 т. Т. 2 : Вершы ў прозе. Лірычныя імпрэсіі. Апавяданні / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 351 с.
3. Жураўлёў, В. П. Структура твора. Рух сюжэтна-кампазіцыйных форм / В. П. Жураўлёў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 312 с.
4. Поспелов, Н. П. Лирика среди литературных родов / Н. П. Поспелов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 208 с.
5. Смолкін, М. Змітрок Бядуля / М. Смолкін. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1961. – 209 с.

Казлоўскі Руслан Канстанцінавіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

З. П. Мельнікава

**ПАЭЗИЯ ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА:
ГІСТАРЫЧНЫ І ФІЛАСОФСКА-ЭСТЭТЫЧНЫ КАНТЭКСТ**

Аналізуецца паэзія выбітнай асобы «нашаніўскага» перыяду – Вацлава Ластоўскага. Паэтычныя набыткі пісьменніка разглядаюцца ў шырокім гістарычным і філасофска-эстэтычным кантэксце. Адзначаецца жанрава-тэматычная разнастайнасць вершаў В. Ластоўскага, прасочваецца выяўленне ў іх мадэрнісцкай эстэтыкі.

Творчая спадчына Вацлава Ластоўскага (1983–1938) доўгі час заставалася па-за кантэкстам беларускай літаратуры і даследчага працэсу. Па-сапраўднаму шматграннасць і грамадзянскае аблічча вучонага, палітыка, таленавітага літаратара прадставіў літаратуразнаўца Я. Янушкевіч. Ён клапатліва сабраў шматжанравую спадчыну В. Ластоўскага («Вацлаў Ластоўкі. Выбраныя творы», Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997). Перад сённяшнімі пакаленнямі беларусаў паўстаў «з немагчымага» (Я. Янушкевіч) гісторык, палітык, філолаг, кнігавыдавец, пісьменнік, дзеяч беларускай навукі, адзін з першых акадэмікаў Акадэміі навук Беларусі [3, с. 4].

Уклад В. Ластоўскага ў станаўленне беларусазнаўства надзвычайна важны: ён аўтар вядомых навуковых даследаванняў «Кароткая гісторыя Беларусі» (1910), «Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік» (1924), «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (1926).

Надзвычай змястоўная літаратурная спадчына В. Ластоўскага. Гэта ён – нашаніўскі прэзаіт Власт, ён жа крытык Юрка Верашчака, распачаў дыскусію аб эстэтыцы, шляхах і творчых накірунках маладой беларускай літаратуры. Звяртаючыся да тагачасных беларускіх творцаў, ён пераконваў, што пісаць патрэбна не толькі пра сумнае жыццё і «што народ, нацыя жыве ў бяспраўным палажэнні», што душа «народа, <...> скручана ланцугамі, <...> як прыгонніца, як раб» [1, с. 274]. Ён настойваў на місіі паэта быць прарокам, пасланнікам Бога і прапаведнікам красы, што было архіважна для фарміравання ідэалогіі і паэтыкі маладой беларускай літаратуры. Гэтую эстэтычную адметнасць дакладна ахарактарызаваў аўтарытэtnы вучоны, літаратуразнаўца Я. Чыквін, акрэсліваючы *верхні і нізавы* кірункі літаратуры [2, с. 13]. Разуменне місіі творцы, і тым больш паэта, выказанае прафесарам і паэтам-філосафам Я. Чыквіным пра М. Багдановіча, судакранаецца з пафасам Ластоўскага-крытыка і яго намаганнямі эстэтызаваць

беларускую літаратуру (артыкул «Сплачвайце доўг»). В. Ластоўскі, на наш погляд, разгортае, удакладняе сваё разуменне канцэпцыі творцы як медыума, пасланніка-прарока. Больш за тое: з вышыні часу яго радкі ўспрымаюцца як дэкларацыя эстэтыкі, ідэалогіі і нават паэтыкі беларускага мадэрнізму: «...вы, каторыя пачуваецеся на сілах *даць красу, даць мысль, паднімаць і вясці душы*, чаму не выпаўняеце свайго пасланніцтва, чаму маўчыце, калі забіваюць у душах – незапісаных картах, красу, чаму не вучыце нас *любіць і разумець гоман бору, плеск вады ў сонцы, задуму ўзмеркаў, ясныя ўсходаў*, – чаму не распяляеце *душ нашых пажарам любові...*» (курсіў наш. – *З. М.*) [1, с. 275]. У 1913 годзе В. Ластоўскі пісаў, што глядзіць на паэта як на «памазанніка Божага», і таму сам «ніколі не памкнуўся ўзяцца за пяро, каб накідаць вершы, бо я ў душы сваёй чуюся нягодным гэтага высокага імені» [1, с. 13].

Аднак пройдуць гады, будзе напісана мноства публіцыстычных і крытычных артыкулаў, апавяданняў, абразкоў, дзве аповесці... І нечакана В. Ластоўскі адчуе пакліканне да паэзіі, да вершаў у прозе. Патрэба выказаць стан душы, любоў, пакуты і гнеў вершаваным радком з’явіліся ў 1922–1924 гадах, у драматычны перыяд яго жыцця. Актыўную палітычную дзейнасць В. Ластоўскі імкнуўся кампенсаваць выдавецка-асветніцкай, літаратурнай творчасцю, і ў тым ліку – паэзіяй, вершамі. Ён пачынае выданне часопіса «Крывіч» (1923–1927). І як паэт ён стаў наватарам.

Вяртанне ў беларускі літаратурны працэс канца ХХ стагоддзя спадчыны, у тым ліку і вершаў В. Ластоўскага, мае сваю гісторыка-культурную прадвызначанасць. Літаратуразнаўства ў апошнія дзесяцігоддзі асэнсоўвае беларускі мадэрнізм як мастацкі перыяд у нацыянальнай літаратуры. І крытычныя артыкулы, мастацкія творы В. Ластоўскага даюць шмат аргументаў для абгрунтавання і выяўлення спецыфікі беларускага мадэрнізму першай трэці ХХ стагоддзя. Вершы В. Ластоўскага – лепшы ўзор беларускага мадэрнізму, заснаванага на *адраджэнцкай парадызме*. У паэзіі, як і ў публіцыстыцы, аўтар дэкларуе імкненне да *новых формаў*, да творчага эксперыменту і сам рашуча адыходзіць ад банальнай традыцыйнасці «старых стоптаных дарог»:

Формаў трупехлых я вораг дасконны,
сцежак стаптаных не зношу тварэнні;
новым імкненням даць новыя формы,
стаўлю я мэтай (курсіў наш. – *З. М.*) [1, с. 202].

Вершаваная спадчына сведчыць аб перавазе грамадзянскай лірыкі, аб тым, што В. Ластоўскі быў арыгінальным паэтам, а яго лірычны герой – сын, патрыёт Беларусі. Яго вершы 20-х гг. – часта маналог лірычнага героя, патрыёта беларускага краю, звернуты да апанентаў, тых, хто спадзяецца трымаць край у няволі, як, напрыклад, у вершы «*Наперад, змагарна наперад!*» (1922). У рэчышчы рамантычна-патрыятычнай парадигмы паэт звяртаецца да ганебных гістарычных падзей, часоў паніжэння беларускага народа і краю, згадваючы антыбеларускія палітычныя дамовы («*Бярэсце і Рыгу ў дзень судны, / Ў дзень помсты спамяне народ!*»). Ён катэгарычна не прымаў падзелу Беларусі 1921 г., таму ў вершах прамаўляе лірычны герой-патрыёт, які бласлаўляе кожнага, хто «за Маці чэсць гатоў да бітвы стаць... / свабодны дзень для ўсіх / сваёй крывёй / купіць ахвярна» (в. «*Блага-слаўлён сын...*») [1, с. 205].

З эстэтыкай рускага мадэрнізму судакранаюцца некаторыя вершы цыкла В. Ластоўскага «*Конадні*» (1923). Яго склалі творы «*Вясной*», «*На Радуніцу*», «*На Каложы ў Горадні*», «*Дума на Полацкім замчышчы*». Верш «*Вясной*» пабудаваны выключна на сімволіка-асацыятыўнай вобразнасці, тут не ўжываюцца назвы «*Беларускі край*» ці «*Беларусь*». Аўтар ужывае экспрэсіўна сімвалічны зварот да Беларусі-Крывіі: «*Ой ты / зямля крыві / і волі маладой, / задушанай ў калыбцы*» (калысцы. – *З. М.*). Паэт стварае таямніча-гатычны, фантасмагарычны пейзаж, што было ўласціва паэтыцы рускага мадэрнізму. Пейзаж – абразок беларускай вясны – перададзены праз сістэму экспрэсіўных вобразаў і матываў. У традыцыйнай паэтыцы класікаў беларускай літаратуры матыву *вясны* мае станоўчую канатацыю, увасабляе аднаўленне, адраджэнне, што адпавядае фальклорнай паэтыцы. У вершы ж В. Ластоўскага дамінуе трывожна-містычнае ўспрыманне вясны ў краі. Метафарычныя радкі ствараюць экспрэсіўны крывава-дымны пейзаж: нівы – гэта магілы, разоры, залітыя крывёй, рудая іржа, што «лягла паверх дрыгвы», гэта запечаная кроў забітых і задушаных, якім хацелася волі. Таму вясна на гэтай зямлі – не росквіт, а кананне: сярод багнаў і лясоў краю ўладарыць Мор («*Марва трызнуе тут*») [1, с. 207]. Матывы памірання, экспрэсія трагічнага светаадчування лірычнага героя былі новымі, выразна мадэрнісцкімі для тагачаснай беларускай паэзіі.

У вершы «*На Радуніцу*» паэт разгортвае тэму памяці аб продках, якія ўжо ляжаць у зямлі пад курганамі-валатоўкамі: тут «*волатаў славыты род / між бронзавых аздоб*» [1, с. 207]. У дзвюх апошніх

строфах верша з'яўляецца абагульнены наратар-суб'ект – «Мы». Гэта – нашчадкі, якія прыходзяць на магільны продкаў, выконваюць заведзеныя мінулымі пакаленнямі абрады на Радуніцу і Дзяды. Паэтыка гэтага верша адпавядае традыцыйнай адраджэнскай тэме беларускай літаратуры, выразна акрэсленай яшчэ Я. Баршчэўскім у аповесці «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях», падхопленай затым пісьменнікамі-нашаніўцамі і самім В. Ластоўскім.

Неарамантызм, зварот да містычнасці ў беларускім мадэрнізме мелі нацыянальна-эстэтычную адметнасць, абумоўленую ідэалагічнай парадыгмай. Гэта засведчана рэалізацыяй матываў слаўнага, гераічнага мінулага, памяці аб продках, вобразахі валатовак, замчышчаў, храмавых святынь. У В. Ластоўскага гэта вершы аб Каложы ў Гародні, аб Полацкім замчышчы. Так, у вершы «*На Каложы ў Гародні*» аўтар звяртаецца да гістарычнага падання аб тым, што старажытны хрысціянскі храм узнік на месцы гаю, дзе «ў час прадаўны» продкі-язычнікі спраўлялі культ «княгіні апраметнай – багіні Марвы» [1, с. 208]. З цягам часу продкі памянялі веру прашчураў на хрысціянства, і нейкі мясцовы валадар, «у багамільства ўпаўшы сець», знішчыў астаткі старога месца пакланення і заклаў фундамент новага, хрысціянскага, храма. У сцены новай святыні, побач з каштоўнай грэчаскай плінфай, будаўнікі паклалі «старых багоў алтар / і прадзедаў прысок». На іх месцы ў старых замшэлых сценах засталіся пустоты-галаснікі. Аднак паэт іх называе «жаласнікамі» – ад слова «жаліцца» (скардзіцца). Таму заўсёды, калі святар у Каложы пачынае набажэнства, «у жалніках і вые, і гудзе...» [1, с. 208].

Лірычны герой, а тут ён выразна супадае з асобай аўтара, зноў вяртае рэцыпіента да асэнсавання мінулага: што значаць гэтыя гукі, якія пасылаюць продкі нашчадкаў?.. Ці продкі каюцца перад сучаснікамі («пакайны стог»), ці з даўняга нябачнага замагілля лаюцца, абураюцца справам і жыццём тых, хто прыйшоў ім на змену?..

Зварот да мінулага ў творах В. Ластоўскага рамантызаваны, аўтар адметна, па-свойму апрацоўвае легенды. Адукаваны і праніклівы творца, ён чуйна ўслухоўваўся ў міфы, паданні, назвы роднай зямлі, даваў ім уласную інтэрпрэтацыю. Паданні, звязаныя з полацкай гісторыяй, асабліва цікавілі В. Ластоўскага і знайшлі арыгінальнае ўвасабленне ў яго творчасці (напрыклад, аповесць «*Лабірынты*», інш.). У вершы «*Дума на Полацкім замчышчы*» В. Ластоўскі дае паэтычную версію падання аб зямлі, дзе з часам паўстаў Полацк. Процьма год таму тут было даўняе паганскае капішча (аўтар паўтарае мадэль лабірынта, які вядзе ў

даўніну). На гэтым капішчы «складалі Дзеве чэсць». І раку, што цякла ля падножжа святой гары продкаў, называлі Дзевай. У старым храме перад выявай Дзевы дзяўчаты выконвалі абрады і набажэнствы, а «Святарны хор» славіў справы таго мудрага народа: «Збіралісь старцы тут / на раду й суд» [1, с. 208]. Але старое жыццё тых мудрых людзей «разбурыў крыжа знак...». Несумненна, што так аўтар гаворыць пра хрысціянства, прынесенае «агнём і мячом» князем Уладзімірам. Асацыятыўна, праз звароты да сівых паданняў, аўтар асэнсоўвае цывілізацыйную пераемнасць эпох, стварае свае мастацка-патрыятычныя легенды.

Ластоўскі-паэт даў узоры выдатнай *філасофскай лірыкі*. У вершы «*Рэйнскі вадаспад*» трапнымі метафарамі і параўнаннямі перадаецца відовішча і шум знакамітага вадаспада, у якім лірычнаму герою чуецца і чыйсьці кліч, і цяжкі плач. Гукі вадаспада выклікаюць асацыятыўны роздум: шум вады, што падае з вышыні, нагадвае распачны плач-рык пераможаных хваль, якія шкадуюць, што болей не ўздымуцца ўвысь «у напружанні змагарным» [1, с. 209]. Хвалям, упаўшым з вышыні, наканавана ціха і мірна сплываць у раку вечнасці, у забыццё. Іх магутны ўздым закончыўся падзеннем. В. Ластоўскі звяртаецца ў памяці да свайго сябра Івана Луцкевіча – выдаўца, прэзаіка, публіцыста, археолага, жыццё якога абарвалася ў 1919 г. Лёс узнёс гэтага выдатнага чалавека на вышыню, але наканаванне дачасна зрынула яго ў плынь вечнасці. Згадваючы сябра, з якім калісьці быў на гэтым вадаспадзе, аўтар прыгадаў, што ім тады шум вады нагадаў шум беларускага бору, стук дажджу па даху ў бяссонную ноч. Яны, рамантыкі-патрыёты, марылі аб шчаслівай будучыні роднага краю.

Па перакананні Ластоўскага-мысляра, вяршыні чалавечага генія, творчага духу, зямное і боскае ў чалавеку паяднаны. Імкненне людзей да духоўна-эстэтычнага ўзвышэння, да характава, узлёты таленту над змрочнай паўсядзённасцю выяўлены ў філасофскім вершы «*Кельнскі сабор*». Паэт услаўляе стваральнікаў шэдэўра сусветнай архітэктуры і мастацтва, «натхнёны дух готаў». Сабор будаваўся больш за шэсць стагоддзяў, у яго ўкладзены талент і праца многіх пакаленняў. У вершы выразна гучыць *ідея боганатхнення*. Хвала Усывышняму, які даў чалавеку пачуццё духоўнай свабоды, гармоніі і красы асабліва адчуваецца тут, у гэтым саборы і побач з ім. Паэт бласлаўляе творчыя ўзлёты душы і розуму, бо менавіта яны – імгненні сапраўднага шчасця.

Аб няскоранасці чалавечага духу, які намагаецца падпарадкаваць сабе «зямны ці то нябесны цэзарызм», разважае паэт у вершы-элегіі

«*Сабор св. Марка ў Венецыі*». У радках, інтанацыях гучыць пэўны выклік «Візантыі таўпежнай – / бліскучай, чваннай, мнагагрэшнай» [1, с. 212]. У храме і па-за храмам чалавеку нагадваюць, што ён – раб, мізэрная істота. За пазалотай – «халад, пыха і суровасць». Патрабавальныя, строгія позіркы «святых поснікаў» з абразоў не абяцаюць спагады і літасці лірычнаму герою. Веліч храма не дае натхнення герою, бо ён адарваны ад роднай зямлі, па якой сумуе яго душа.

Наведваючы еўрапейскія краіны (1920–1923), захапляючыся іх прыгажосцю і экзотыкай, В. Ластоўскі душой і думкамі былі скіраваны да роднага краю, яго будучыні. Тэма Радзімы дамінантна гучыць у вершы «*У Альпах*». Лірычнага героя ўражвае вечная, не тапаная чалавечай нагой бель альпійскіх снягоў, вечныя льды, якія «сінеюць <...> дамаксай сталлю», прываблівае блакіт нябёс, горны арал, «што з годнасцю спакойнай <...> цікуе зайчы троп» [1, с. 211]. Побач з інтанацыямі захаплення «правечнай беллю снягоў», высокімі вяршынямі у вершы скразным матывам праходзіць балючая і трывожная тэма Радзімы – «краіны вечных сцюж», родных абшараў, «дзе лютуе зіма, / дзе белым саянам снягоў / засцелена зямля...»

Трывожны паэтычны роздум аб лёсе радзімы, аб драматычнай гісторыі беларускага народа дамінуе і ў вершы «*Генуэзскі рынак*». Італьянскі горад Генуя здаўна быў вядомы ў Еўропе рынкам нявольнікаў:

Зусюль сюды палон звязіўся,
з далёкай нат Русі,
які штогоду набіралі
у нас святыя, добрыя князі [1, с. 213].

Выразна балючая аўтарская іронія гучыць у значэннях «святыя, добрыя». В. Ластоўскі-гісторык добра ўяўляў, як маглі тут гандляваць непакорнымі крывічамі-беларусамі, палоненымі яшчэ ў Х стагоддзі Алегам... Дасведчаны знаўца мінулага ўявіў, як кіеўскі князь Уладзімір, наглуміўшыся над полацкай князеўнай Рагнедай і забіўшы яе сям'ю, «збываў у Геную» няскораных ім полацкіх мяшчан. Гістарычныя часы паўстаюць ва ўяўленні лірычнага героя: як Уладзімір гвалтам землі Полацкага і Тураўскага княстваў «да Бога навярнуў», а «бунтароў, а гэта ўсіх, пляніў» і прадаў корсуньскім купцам – «на віны кіпрскія змяніў» [1, с. 213]. У форме апавядальнага верша сучаснікам даводзяцца малавядомыя факты: сюды адпраўлялі лепшых дзяўчат, крывічанак-

язычніц; рускія князі паводзілі сябе на крывіцка-беларускіх землях, як воўк у аўчарні, не клапаціліся аб людзях, «як некалі мясцовыя князі».

Думкі аб драматызме лёсу беларускага народа выразна прачытваюцца і ў вершы «*На Смаленскіх сценах*». Вядома, што ў выніку падзелаў беларускай зямлі Смаленшчына стала часткай іншай дзяржавы. Сцены горада аўтар метафарычна, з выразнай экспрэсіяй называе «надгробкам <...> забітай волі крывічоў» [1, с. 216].

В. Ластоўскі заклікаў беларускіх пісьменнікаў па-мастацку асэнсоўваць і актуалізаваць для сучаснікаў «чарназём мінуўшчыны радзімай» – звяртацца ў творчасці да герояў і падзей гісторыі. І сам даваў прыклады творча-эстэтычнай папулярызацыі гераічнага і трагічнага мінулага, бачачы ў гэтым фундамент адукацыі і выхавання новых патрыятычных пакаленняў. Такім заклікам-пасланнем з’яўляецца верш «*Паэт, ты вольнага Пегаса...*»:

Бо толькі родны чарназём,
цяплом духовым абагрэт,
здалее даць пітомнае красы
прадзіўны квет [1, с. 215].

Пафасным зваротам да творцаў пісаць праўдзіва і шчыра, быць голасам свайго народа, выразнікам яго чулай і мужнай душы вызначаецца верш «*Пішы...*» Аўтар ужывае трапныя, экспрэсіўныя метафары, каб пераканаўча давесці гэтым вершам-пасланнем місію мастака, сына і заступніка народа: пісаць праўдзіва, сумленна – слязамі, нервамі, крывёю, распінаючы сябе на крыжы пакут, не страчваючы любові-міласці да народа. Аб місіі творцы, аб хуткаплыннасці чалавечага жыцця і гісторыі разважае В. Ластоўскі ў вершы «*Чытаючы Гамера*». Усе даўнія, нават самыя выдатныя падзеі канулі б бяследна, калі б пра іх не пакінулі ўпамін паэты. В. Ластоўскага натхнялі асобы і несмяротныя гістарычныя эпасы вялікіх старажытных паэтаў – грэчаскага Гамера і італьянскага Гарацыя. Хаця яны жылі вельмі даўно, але, на думку аўтара, засталіся прыкладам для творцаў усіх часоў. Гэта перакананне гучыць і ў вершы «*На оды Гарацыя*». В. Ластоўскі захапляецца «нясмертным духам <...> яго тварэнняў векапомных», якія і праз тысячагоддзі выпраменьваюць прыгажосць і святло. Верш яшчэ раз сведчыць аб філасофска-інтэлектуальным патэнцыяле В. Ластоўскага, выяўляе ў яго асобе творцу-эстэта, прыхільніка красы і характава ў жыцці і мастацтве. У філасофскім творы «*З Мікеланжэла*» аўтар разважае пра жорсткі час, бесчалавечны век – «такі праступны і

бясцудны», калі не хочацца жыць, чуць, адчуваць, калі лепей быць мёртвым каменем. Верш перадае трагічны стан асобы, аднак нагадвае, што духоўны, этычны цяжар павінен умець несці кожны чалавек.

Для літаратуры беларускага мадэрнізму быў характэрны зварот да народна-песеннай, фальклорнай паэтыкі і эстэтыкі, да творчай распрацоўкі народных сюжэтаў. Творы такога плана ёсць у спадчыне М. Багдановіча, Янкі Купалы, Алеся Гаруна, Змітрака Бядулі, інш. творцаў пачатку ХХ стагоддзя. В. Ластоўскі ў некаторых вершах таксама звяртаецца да стылістыкі народных матываў. Сярод іх – твор «*На чужыне*», у якім скразным матывам праходзіць супастаўленне чужыны і роднай старонкі. «*На старабеларускія матывы*» арыентаваўся аўтар і ў вершы «*Песня а князю Вітаўце*». Да згадкі пра унію 1569 года, якая скасавала самастойнасць ВКЛ, звяртаецца В. Ластоўскі ў вершы «*У гадаўчыну Люблінскай ганьбы*». Герой В. Ластоўскага перакананы, што гэта падзея была ганебнай, што Маці Боская не даруе пакут «крывіцкага народа». Гэтая ж тэма пакладзена ў аснову лірычнага перажывання ў вершы «*Пакутнік*». У ім створана аблічча не проста чалавека з цяжкай доляй, а цэлага народа, загартаванага пакутамі: народ упрагалі ў ярмо няволі, глуміліся над ім гвалтаўнікі, але людзі настойліва і ўпарта ішлі сваім шляхам... Гэтым народам гандлявалі браты, вялі на крыж, закоўвалі ў ланцугі. Але ўсе пакуты толькі гартавалі дух беларускага народа-пакутніка.

Ідэйны культ старой дзяржавы Крывіі, яе народа – крывічоў часта сустракаецца ў творах В. Ластоўскага. Гэты матыву знаходзіць філасофскае асэнсаванне ў вершы «*Зорнік*», лірычны герой якога перакананы, што сэнс жыцця – пазнанне вечных таямніц, гаючага святла ідэалаў хараства. Чаканнем цуду і верай у яго непазбежнасць эматыўна прасякнуты верш «*На Каляды*». Людзі славяць надыход Свята традыцыямі продкаў: у хаце за сталом гаспадар-месяц, сонейка-жонка, дзеткі-зоркі – «вось і нябёсы спусціліся ў хату», а людзі адчуваюць сябе багамі.

Як бачна, акрамя жанрава-тэматычнай разнастайнасці вершы В. Ластоўскага вызначаюцца арыгінальнасцю матываў, сярод якіх пераважаюць патрыятычна-адраджэнцкія, грамадзянскія і філасофскія. У гэтых творах выразна выяўляецца мадэрнісцкая эстэтыка, адметны мастацкі сінтэз неарамантызму, сімвалізму, імпрэсіянізму. У вершах, як і ў творах іншых жанраў, В. Ластоўскі асэнсоўваў найперш праблемы быцця беларускага народа, драматычны шлях беларусаў з мінулага ў будучыню. Разам з класікамі беларускай літаратуры М. Багдановічам,

Янкам Купалам, Якубам Коласам, Змітраком Бядулем, М. Гарэцкім ён прымаў самы чынны ўдзел у беларускім літаратурным працэсе першых дзесяцігоддзяў XX стагоддзя. І яго імя назаўсёды застанецца ў плеядзе лепшых сыноў Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі ; уклад., прадм., і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск, 1997. – 510 с.
2. Чыквін, Я. Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя / Я. Чыквін. – Беласток, 2014. – 166 с.
3. Янушкевіч, Я. Вяртанне з нематы / Я. Янушкевіч // Выбраныя творы / В. Ластоўскі ; уклад., прадм. і кам. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997. – С. 5–24.

Мельнікава Зоя Пятроўна, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры беларускай філалогіі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна, Брэст, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3(092)

Дз. М. Радзівончык

**ПАФАС НАРОДНАСЦІ Ў ЛІРЫЦЫ ЛЮДМІЛЫ КЕБІЧ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ЗБОРНІКА
«МАЕ НАЧНЫЯ БЛІСКАВІЦЫ» (2023))**

Артыкул знаёміць з кампазіцыяй і ідэйным зместам зборніка лірыкі Людмілы Кебіч «Мае начныя бліскавіцы». На прыкладзе новай кнігі вылучаюцца некаторыя асаблівасці мастацкага стылю паэтэсы, раскрываюцца сацыяльна-псіхалагічныя аспекты яе творчай свядомасці.

Кожнае выданне гэтай пісьменніцы – падзея для айчынай культурнай спадчыны і для мяне асабіста. Таму што гэта падстава для роздуму. Новая кніга Людмілы Кебіч, зборнік лірыкі «Мае начныя бліскавіцы» [1], выключэннем не стала.

Адкуль такая назва? Які сімвалічны сэнс у гэтай з’явы? Адкаж знаходзім у анатацыі да зборніка: «Вершы звычайна пішучца па начах, калі не спіцца, калі перад вачыма мільгаюць абразкі ўбачанага і перажытага за дзень і нагадваюць бліскавіцы, што спадаюць з начных нябёсаў». Бессань, роздумы, зорнае начное неба за акном. Хто з нас не перажываў такія моманты? Спадзяюся, што мой аповяд аб гэтай кнізе знойдзе разуменне з пункту гледжання асабістага жыццёвага вопыту многіх з нас.

Кампазіцыя кнігі – гэта чатыры раздзелы: «Пакліканая Беларуссю», «Экспацыя з перажытага», «Песні сэрца і душы», паэма «Дзяцелаўцы». Рэдактар новага зборніка Людмілы Кебіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, член Саюза пісьменнікаў Беларусі Аліна Сабуць піша ў прадмове да кнігі: «У свеце паэзіі Людмілы Кебіч заўсёды ўтульна і гасцінна. Як самавіты творца, паэтэса ўмее распагодзіць настрой любога чытача: ці ўлюбёна-рамантычнага, ці здэкліва-іранічнага. Бо тонка адчувае тое мастацтва, якому годна служыць ужо больш за паўстагоддзя. Начныя бліскавіцы... Таямніча і таёмна, дзівосна і дзіўна. Уражліва-іскрысты зарапад думак і пачуццяў, рацыё і эмоцый, пасланых адтуль, з паднябесся, каб азарыць зямное быццё. Чатыры раздзелы кнігі – чатыры сцяжыны-пуціны ў жыццёвым кругазвароце да роднага беларускага краю, да малой радзімы, да штодзённага і вечнага, урэшце, да самой сябе...» [2, с. 4].

Тэма Радзімы з'яўляецца магістральнай для гэтага аўтара. Але ж у радках Людмілы Антонаўны патрыятычны пафас набывае вельмі выразнае асабістае гучанне:

У радасці з табою я і ў горы,
Хварэш ты, і мне душа баліць.
Паправішся – звярну любыя горы...
Мне Бога за цябе ўвесь век маліць.

І я малю, каб ты была здаровай,
Я лекі табе лепшыя куплю.
Прыгожай песняй, вершаваным словам,
Душой адданай за цябе малю [1, с. 17].

Складваецца ўражанне, што лірычная гераіня (вобраз шмат у чым тоесны вобразу аўтара) звяртаецца да блізкага чалавека – сваячкі або сяброўкі. Звяртаецца неформальна, раскавана, вельмі натуральна, на «ты». Настолькі высокая ступень трапяткой чалавечай увагі, спагады да аб'екта. Насамрэч так кранальна, па-народнаму, па-жаночаму робіцца

зварот да вобразу Беларусі (верш «Пакліканая Беларуссю»). Вуснамі Я-гераніні паэтэса падкрэслівае сваю непарыўную сувязь з Радзімай, якая зафіксавана на фізіялагічным узроўні. Усе мы жывем не на незаселенай выспе і добра разумеем, пра якое здароўе Беларусі ідзе гаворка. Тым больш, што гэта гаворыцца пра ўсіх нас. Але няма крытыканства, ментарства, маралізатарства. Толькі дабрыня чулага жаночага сэрца. Толькі шчырае сяброўскае імкненне прынесці карысць, падтрымаць у цяжкі час. Найбагацейшы жыццёвы вопыт, назапашаная чалавечая мудрасць і, вядома, найвышэйшая ступень адказнасці, грамадзянскай самасвядомасці паэтэсы дазваляюць бачыць у сакральным вобразе Радзімы блізкаю, роднаую душу.

Засынаю пад шум каласоў,
Быццам мама пяе калыханку
З тых далёкіх дзіцячых часоў...
Прачынаюся светла наранку.

Насцеж вокны! І першы прамень
Урываецца ў дом мой вясковы.
І мне верыцца – мой новы дзень
Загучыць новай музыкай слова [1, с. 59].

Людміла Антонаўна жыве ў абласным цэнтры. Аднак рамантычныя мроі яе лірычнай гераніні пастаянна адносяць нас да вясковага каларыту. Вобраз вёскі, прыкметы вясковага ладу жыцця ў свядомасці паэтэсы непарыўна звязаны з вобразам Радзімы. Менавіта там, дзе ў палях шумяць каласы, дзе матуля спявае калыханку, свет падаецца ўдасканаленню і гарманізацыі. Ён прадказальны і камфортны. Менавіта такой мадэлі існавання паэтэса-філосаф, грамадскі дзеяч жадала б сваёй Радзіме. У рамках дадзенай эстэтычнай палітры культывуецца матыў ідэальнага мінулага – калі яшчэ не скончана дзяцінства, калі жывыя бацькі, калі жыццё ўяўляецца ў ласкавых сонечных промнях, і ўсё яшчэ наперадзе. Новы дзень – гэта імгненнае вяртанне да рэальнасці. Асабіста мне ў гэтых словах бачыцца паралелізм. З намі ўжо гаворыць не інфантальна-жыццярадасная вясковая дзяўчынка, а дасведчаны прагматык, перакананы аптыміст, здольны бачыць святло нават на фоне начнога неба. Шматкроп’е пасля слова «часоў» – не канец, а сярэдзіна сказа. Гэты знак прыпынку выкарыстоўваецца аўтарам, як сігнал, для чытача і для гераніні: раптам, быццам па камандзе, вобраз дзяўчынкі змяняецца на вобраз дарослай жанчыны. Нельга не заўважыць пагаспадарску, па-жаночаму абвостранага асабістага пачатку ў

прапанаванай паэтэсай карціне свету: «дом мой», «мне верыцца», «мой дзень», «мае бліскавіцы»...

Без тэмы кахання іерархію тэм, традыцыйных для творчасці Людмілы Кебіч, нельга ўявіць. Яна спускае лірычную герайню з вышынь грамадскай трыбуны і збліжае яе вобраз з тысячамі беларускіх жанчын, шчаслівыя з якіх далёка не ўсе:

Вочы азораны поўняю,
Горкай слязою струменяцца.
Ранаю, век незагойнаю,
Наша расстанне абярнецца.

Хутка чарговая раніца
Свет абнадзеіць падманамі.
Як мне з пачуццямі справіцца,
Сёння табой разарванымі? [1, с. 142]

Паэтэса дэманструе, як скажаецца рэчаіснасць у свядомасці няшчаснай, пакрыўджанай жанчыны. На авансцэну ўрываецца песімізм. Па законах жаночай мадэлі паводзін лірычная герайня ўпэўнена лічыць нанесеную рану незагойнай і гэтак жа пакорна чакае падманаў, інтрыг. Я літаральна чую гучныя галасы разумення і адабрэння. Шмат каму, вельмі шматлікім чытачкам не толькі зразумелая старая, як свет, сардэчная драма, але і знаёмая на ўласным горкім вопыце. Таму, нават здзяйсняючы манеўр са сферы грамадзянскасці ў сферу пачуццёвую, інтымную, слова паэтэсы не губляе сацыяльнага гучання. Гэта паэзія, якую чакаюць у народзе, у якой маюць патрэбу. «*Ты не адна такая!* – запэўнівае сучасніцу, зямлячку інтымная лірыка гродзенскай пісьменніцы. – *Будзь моцнай, махні на яго рукой!*» І чытачкам, гэтым параненым птушачкам, адразу становіцца лягчэй перахварэць і зноў расправіць крылы.

І тут успамінаецца гатоўнасць лячыць, прыйсці на дапамогу ў цяжкі час, пра якую лірычная герайня згадвае ў патрыятычным кантэксце. Вось яно! Не эфемерная высакапарнасць, а ўвасобленыя ў словы сардэчная дабрыня плюс жаночы практыцызм і эмпатыя, салідарнасць, гуманнасць. Напэўна і крыўдзіцель у канчатковым выніку будзе дараваны, памілаваны. Вам кепска? Вось вам у дапамогу вершы, часцінкі душы, на долю якой таксама хапіла ўсякага.

Як мне падаецца, паэтыка Людмілы Кебіч наогул не мае нічога агульнага з высакамоўнасцю, высакапарнасцю. Яе пафас – гэта

народнасць. Творчасць паэтэсы на розных этапах, перажываючы розныя метамарфозы, стабільна дэманструе нам невычэрпную свежасць, прыгажосць беларускай народнай гаворкі. У яе заўсёды шмат прастамоўяў, слоўцаў кшталту «расплюхала», «пакумячыла», «казытуха», «гайсае», «выкрунтасы» і г. д. Сучасная спецыфічная лексіка («сэнсарным», «інтэрнэтныя») таксама выкарыстоўваецца паэтэсай, але значна радзей, для надання максімальнай змястоўнасці, прадметнасці аналізу нашага свету і нашага часу. Так, як гэта робіць Людміла Антонаўна, яшчэ не пісала ніводная беларуская паэтэса. Проста і празрыста, вытанчана і глыбока, арыгінальна і актуальна (верш «Грае восень»):

Грае восень на струнах аголеных дрэў
Нешта вельмі шчымлівае з Брамса.
І плыве гэты светлы прывабны напеў
Нада мной, над Гародняй, над часам.

Грае восень фінал лістападнай пары –
Хутка Кода, і гук абарвецца.
Толькі лісце на бруднай зямлі дагарыць –
Ператворыцца золата ў смецце [1, с. 166].

Філасофская тэма чалавека ў мастацтве (паэта і паэзіі) – таксама візітная картка Людмілы Кебіч. Матыў восені – гэта алузія тленнасці быцця. Ён выконвае ролю антытэзы матыву сонечнага лета дзяцінства. Адчуванні прасторы і часу працягтыя меланхоліяй. У ёй, быццам у апалай лістоце, патанае ўсё і ўся: і горад, і час, і сама жанчына-творца, якая вырашыла азірнуцца на пражытае, падвесці вынікі. Ці суцяшаюць яны, ці радуюць? Пакідаю гэтае пытанне адкрытым. Знайдзіце гэтую кнігу – з яе дапамогай у вас атрымаецца самастойна многае спасцігнуць.

Як і прадпісана законамі лірыкі, сусвет гэтай кнігі пабудаваны з бінарных апазіцый: радасць і боль, начное неба і промні сонца, надзеі і падманы, лета і восень, ноч і раніца, золата і смецце... Каштоўнасці, якія адстойвае Людміла Кебіч на старонках сваіх кніг, ясныя. Гэта гармонія, праўдзівасць, бескампраміснасць. Паводле Людмілы Антонаўны, штодзённае далёка не заўсёды ператвараецца ў вечнае. Па гэтай прычыне Людмілу Кебіч я лічу самай недаацэненай з беларускіх жанчын-паэтэс сучаснасці. Мабыць яшчэ і таму, што гэтай жанчыне ўдалося расставіць свае творчыя прыярытэты, зрабіўшы іх недасягальнымі для многіх.

Спіс літаратуры

1. Кебіч, Л. А. Мае начныя бліскавіцы : зб. паэзіі / Л. А. Кебіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2023. – 236 с.

2. Сабуць, А. Пад сузор’ем музыкі і слова / А. Сабуць // Мае начныя бліскавіцы : зб. паэзіі / Л. А. Кебіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2023. – С. 4–14.

Радзівончык Дзмітрый Мікалаевіч, галоўны спецыяліст Гродзенскага абласнога аддзялення ГА «Саюз пісьменнікаў Беларусі», Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3(092)

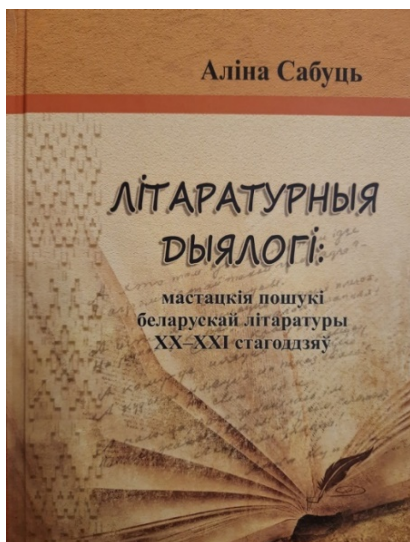
Дз. М. Радзівончык

**КНІГА АЛІНЫ САБУЦЬ «ЛІТАРАТУРНЫЯ ДЫЯЛОГІ:
МАСТАЦКІЯ ПОШУКІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
XX–XXI СТАГОДДЗЯЎ»
ЯК АРТЭФАКТ «ЗВЫШЛІТАРАТУРЫ»**

Аналізуюцца элементы кампазіцыі кнігі Аліны Сабуць «Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў» у культуралагічным і сацыяльна-псіхалагічным аспектах.

Гаворка пойдзе аб новай кнізе «Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў» (Мінск, Выдавецкі цэнтр БДУ, 2022). Аўтар кнігі, літаратар, навуковец, педагог з Гродна Аліна Сабуць стала пераможцам галоўнага літаратурнага спаборніцтва Гродзенскай вобласці – IV Абласнога конкурсу рукапісаў імя Цёткі ў намінацыі «Крытыка і літаратуразнаўства».

Зрэшты, дзякуючы перамозе ў конкурсе рукапісаў, фармат якога апошнім часам набывае папулярнасць, і нарадзілася гэтая кніга. Літаратурная крытыка – справа няўдзячная. І лёс яе ўвогуле шматпакутны. Але ў свеце ўсё імкліва мяняецца, жыццё рухаецца па спіралі. Сёння мы назіраем узмацненне пазіцый крытычнага слова ў сацыяльных і культурных працэсах агульнаацыянальнага і глабальнага маштабаў. Сучасная літаратурная крытыка ўспрымаецца не толькі як частка мастацтва, але і як рухавік яго развіцця. Усё проста. Уявіце сабе: чалавек чытае кнігі, падрабязна вывучае іх асаблівасці, затым са сваіх уражанняў, высноў стварае ўласную кнігу. І пра яе таксама варта напісаць. Рэфлексія за рэфлексіяй, досвед за досведам: карціны свету мастацтва змяняюць адна адну. Такі

своесаблівы кругаварот адлюстраванняў магчымы толькі дзякуючы даследчыкам літаратуры, стваральнаму характару іх крытычнага мыслення.

Але ж нельга недаацэньваць і ролю прадметаў даследавання. Як відаць з назвы кнігі, у цэнтры ўвагі Аліны Сабуць, кандыдата філалагічных навук, дацэнта кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы – сучаснасць і недалёкае мінулае айчыннага мастацтва слова. З-пад увагі даследчыка не выпадае ні адна нязначная дэталё, ні адзін нюанс бязмежнай касмічнай прасторы, імя якой – прыгожае пісьменства. Аўтару ўдалося ўзвесці складаны кангламерат з характэрных рыс айчыннай літаратурнай спадчыны, з яе пачуццёвага, ментальнага ўспрымання і прымусяць усё гэта ўзаемадзейнічаць, працаваць, як зладжаны механізм. Дыялогамі Аліны Сабуць акцэнтуюцца сацыяльнае, грамадзянскае гучанне літаратурнага свету; папулярныя кампетэнцыі, веды, культурныя ўзаемасувязі, пераемнасць традыцый – будаўнічы матэрыял для нашага агульнага беларускага дома. «Дыялог літаратур – адзін са складнікаў культурна-эстэтычнага развіцця грамадства» [1, с. 3], – з такога тэзіса пачынаецца аўтарская прадмова з акадэмічнай назвай «Уводзіны». Так, усё нагадвае пра навуковасць гэтай кнігі: крыніцы і спасылкі на іх; выкарыстаная ў кампазіцыі кнігі выключна навуковая жанравая форма – параграф; спецыяльная лексіка: «дыскурс», «канцэпт», «мадыфікацыя»... Не бяда, што адзін сказ можа займаць амаль палову старонкі. Як і належыць навуцы, канчатковая мэта – развіццё. На прыкладзе гэтай кнігі можна канстатаваць, што літаратурны крытык сёння – грамадскі актывіст-асветнік, краязнаўца, раздзімазнаўца, выхавальнік інтэлектуальнай эліты і асобаснага патэнцыялу кожнага адукаванага грамадзяніна. Тут вас чакае інтэлігентная, добразычлівая гутарка з сучаснікам на мове яскравай, эфектнай, напоўненай вобразнасцю, вытанчанасцю і жаночым шармам.

«Кожны творца і кожны мастацкі твор – гэта непаўторны індывідуальны свет-бачанне, свет-адлюстраванне, свет-сцвярджэнне. У творчай асобе тоіцца патэнцыял мастацкай дзейнасці. Унутраны свет твора і ўнутраны свет чалавечай асобы невычарпальныя» [1, с. 235], – напэўна, кожны з нас гатовы падпісацца пад аксіёмамі Аліны Сабуць. Самы час зазірнуць углыб нашага персанальнага мастацкага свету і азірнуцца вакол, пачаць *бачыць, адлюстроўваць, сцвярджаць*, нібыта нагадвае аўтар кнігі. На шляху спасціжэння аўтарскіх ісцін чытач умацоўваецца ў думцы аб тым, што літаратура – гэта нашмат больш, чым проста мастацтва: падмурак для існавання чалавека як асобы. Максім Багдановіч, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Цётка, Адам Міцкевіч, Леў Клейнбарт, Алэг Лойка, Алесь Адамовіч, Рыгор Барадулін – пералік удзельнікаў «Літаратурных дыялогаў» Аліны Сабуць, апісаных у першым і другім раздзелах кнігі («Класіка: суразмоўны дыялог праз стагоддзе» і «Слова пра класікаў і класіка слова: актуальнасць заветаў»), здольны абудзіць у нас гонар за нашу нацыянальную культуру, культуру слова і стаўлення да яго.

У трэцім раздзеле «Сучасны літаратурны свет» на старонкі кнігі трапілі вобразы беларускіх пісьменнікаў, якія рака часу паспела аднесці не так далёка: Максім Танк, Рыгор Барадулін, Леанід Галубовіч, Яўгенія Янішчыц, Генадзь Пашкоў, Вольга Русілка і іншыя. Мне падаецца, што эпітэт «сучасны» для апісання гэтай тэрыторыі айчыннага літаратурнага свету ўжыты Алінай Сабуць таксама ў дыялагавым кантэксце, у сэнсе судакранання і суіснавання – «сучасны». Сучаснасць тут – хутчэй не якасна-ўтылітарная, а філасофская катэгорыя, якая ўказвае на ўстойлівую цэласнасць часоў і частак – гістарычных эпох як асобных элементаў адзінага цэлага. Большасць узаемасувязей маюць наогул пазачасавы і пазапрасторавы характар; амаль нічога не падзяляе паняцці «свет» і «сусвет». Калі першы і другі раздзелы кнігі – пра пераемнасць літаратурных традыцый, то трэці ў большай ступені прысвячаецца іх развіццю.

З хваляваннем мной прачытаны чацвёрты раздзел «Літаратурных дыялогаў» Аліны Сабуць – «Літаратурная Гродзеншчына сёння». Ігар Жук, Аляксей Пяткевіч, Данута Бічэль, Людміла Кебіч, Людміла Шаўчэнка, Анатоль Апанасевіч, Віктар Кудлачоў і Ірына Фамянкава – са старонак «дыялогаў» чуюцца імёны, галасы блізка знаёмых нам людзей, землякоў, сяброў. Калі творца і чытач адчуваюць на сабе ўвагу аўтара гэтай кнігі, наша літаратурнае сёння атрымлівае прагрэсіўны імпульс. Духоўнае жыццё мастацкага слова на старонках кнігі выглядае займальным і гарманічным. Больш за тое: прапанаваныя навукоўцам

веды пра мастацтва нясуць прыклады людскога паразумення, святло надзеі на лепшае.

Пісьменніца выказвае свой шчыры клопат пра лёс беларускай кнігі, разбіраецца з рэцэпцыяй сусветнай літаратуры ў нашым грамадстве, аналізуе лёсы некаторых перакладаў... Сувязь ідэі дыялогу з працэсам пошуку, гэта значыць, з высакароднай традыцыяй стваральнай працы бачыцца мне непарыўнай, лагічнай, уласцівай айчыннаму мастацтву і навуцы аб ім. Нездарма Аліна Сабуць называе мастацкае майстэрства «імкненнем да новага, вышэйшага ўзроўню пазнання, да “звышлітаратуры”» [1, с. 316]. Пяты раздзел мае назву «Беларуская літаратура ў сусветным кантэксце» і прысвячаецца інтэграванасці беларускай літаратурна-дыялогавай традыцыі ў глабальны палілог, супольнасць сусветных мастацкіх дыялогаў. Літаратуразнаўца даследуе мастацкае судакрананне Максіма Багдановіча і Поля Верлена, Рыгора Барадуліна і Федэрыка Гарсія Лоркі, Рыгора Барадуліна з Барысам Пастэрнакам і Андрэем Вазнясенскім, Алесея Разанава і Мацуа Басё.

Творы, імёны, перапляценні шляхоў... Насамрэч, у сваёй кнізе пра літаратуру мая калега гаворыць на тэмы надзвычай важныя сёння. Вялікім творчым дыялогам, як альтэрнатывай вечнай несустрэчы, рухаецца наша жыццё. Сапраўднае мастацтва грунтуецца на ўзаемасувязях. Пра гэта сказана і ў «Глыбах і слях» Максіма Багдановіча, і ў Цётчынай «Лучынцы», а таксама ў «Вавілонскай бібліятэцы» Х. Л. Борхеса, у рускага вучонага-філолага М. М. Бахціна... Калі творчы чалавек застаецца ў адзіноце, замыкаецца на сабе, вымушаны сам пісаць пра свае працы, займацца аўтарэцэнзаваннем, прагрэс мастацтва, гэты сімвалічны кругаварот адлюстраванняў, спыняецца (пра гэта згадвае, напрыклад, Уладзімір Набокаў у сваім рамане «Дар»). Памятаецца, Аліна Эдмундаўна вельмі тактоўна прапанавала мне спачатку толькі анатацыю да сваёй кнігі. Але, на шчасце, пазней уручыла для знаёмства і саму кнігу. Знаёмства адбылося. Кніга – тым больш.

Спіс літаратуры

1. Сабуць, А. Э. Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў: манагр. / А. Э. Сабуць. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2022. – 335 с.

Радзівончык Дзмітрый Мікалаевіч, галоўны спецыяліст Гродзенскага абласнога аддзялення ГА «Саюз пісьменнікаў Беларусі», Гродна, Рэспубліка Беларусь.

С. М. Тарасава

РОЛЕВА-МАНАЛАГІЧНАЯ РАЗНАВІДНАСЦЬ ПАЭМЫ Ў ТВОРЧАСЦІ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Прадстаўлены аналіз мастацкіх твораў, што па сваёй мастацкай форме суадносяцца з мадэллю ролева-маналагічнай паэмы. У цэнтры паэм І. Снарскай, Л. Русілкі – вобраз рэальнай гістарычнай асобы, думкі і перажыванні якой падаюцца ў адпаведнай маналагічнай форме.

Паэма як жанр заўсёды вылучалася гнуткасцю формы, жанравым сінкрэтызмам, гатоўнасцю да абнаўлення. І ў беларускай літаратуры яна прызнана жанрам неардынарным, дынамічным. На этапе канца ХХ – пачатку ХХІ стагоддзяў паэма прадстаўлена дзвюма спецыфічнымі формамі: класічнай некананічнай і эксперыментальнай, узнікненне якіх абумоўлена наяўнасцю ў літаратуры традыцыйнай і авангарднай парадыгмаў.

У названых паэмных формах можна вылучыць тры асобныя віды. Так, класічную некананічную форму прадстаўляюць віды ліра-эпічнай, лірычнай і драматычнай паэмы, кожная з якіх утварае свой комплекс жанравых разнавіднасцей. Іх характэрнай класіфікацыйна-жанравай адзнакай з’яўляецца тое, што паэтыка і стыль ўзаемадзеінічаюць на родавым узроўні, выяўляючы тую ці іншую родавую дамінанту.

Мадэль ролева-маналагічнай паэмы з’яўляецца адной з разнавіднасцей ліра-эпічнага віду паэмы. Яна вызначаецца па асобай пазіцыі аўтара-апавядальніка, якая сутнасна адрозніваецца ад тых, што выяўляюцца ў іншых мадэлях ліра-эпічнай паэмы. Згадваючы ролева-маналагічную паэму, варта прыгадаць такія катэгорыі, як «суб’ект свядомасці» і «суб’ект маўлення». Гэтыя паняцці ў дадзенай жанравай форме катэгарычна не супадаюць. Таму што аўтар, які ў дадзенай мадэлі паэмы дакладна выступае як «суб’ект свядомасці», не з’яўляецца «суб’ектам маўлення». Ім ў ролева-маналагічнай паэме выступае іншая асоба – уведзены ў тэкст персанаж, так званы ролевы герой, які вылучаецца на пярэдні план са сваімі ацэнкамі, думкамі, пачуццямі. Твор будуюцца як суцэльны жывы або ўнутраны маналог персанажа, абранага аўтарам для выказвання.

Да ролева-маналагічнай разнавіднасці ліра-эпічнай паэмы адносяцца «Рагнеда» І. Снарскай, «Зямлі і людзям» Л. Русілкі, «Касцюшкава прысяга» У. Саламахі і інш.

У творчасці беларуска-ўкраінскай пісьменніцы, журналісткі Іны Снарскай з пакалення «васьмідзясятнікаў», паэтычны эпас не з'яўляецца частым жанрам. Тым не менш, у часопісе «Дзеяслоў» убачыла свет яе паэма «Рагнеда», якая прыцягвае не толькі адметным выяўленнем вобразу вядомай асобы беларускай гісторыі – полацкай князеўны Рагнеды, але і арыгінальнай мастацкай формай твора.

Паэма «Рагнеда» І. Снарскай паводле свайго зместу і арыентацыі на выяўленне рэальнай гістарычнай асобы адносіцца да гістарычнага жанру, а дакладней, вылучаная аўтарам легендарная асоба полацкай вольналюбивай князеўны дазваляе характарызаваць твор як гісторыка-біяграфічны. Сюжэтную канву паэмы «Рагнеда» складаюць падзеі пэўнага гістарычнага перыяду і лёс галоўнай гераіні, чыё імя вынесена ў назву твора. Тым не менш, характэрнай прыкметай паэмы І. Снарскай з'яўляецца спецыфічны ракурс, абраны аўтарам для выяўлення творчай задумы. Пра Рагнеду апавядае не летапіс, не старонняя асоба, не сам аўтар твора, апавяданне пра свой лёс і няспраўджаны надзеі падае сама гераіня. Такім чынам, паэма «Рагнеда» І. Снарскай па ўсіх сваіх мастацкіх адзнаках прадстаўляе мадэль ролева-маналагічнай паэмы.

Вызначаючы характэрныя рысы названай мадэлі, варта звярнуць увагу на форму выяўлення аўтарскай пазіцыі ў паэме І. Снарскай праз ролевага героя. Б. Корман сфармуляваў падобны тып выяўлення аўтарскай свядомасці наступным чынам: «<...> *Автор выступае не от своего лица, а от лиц разных героев. Здесь используется лирический способ овладения эпическим материалом: автор даёт слово героям явно отличным от него. Он присутствует в произведении, но скрыто, как бы растворившись в своих героях, слившись с ними*» [1, с. 80]. Гэтак жа Б. Корман указвае і на стылістычную афарбаванасць мовы ролевага героя, дапамагаючы гэтым самым суаднесці персанажа з сацыяльна-бытавам і культурна-гістарычным асяродкам пэўнай эпохі.

Аўтарам у паэме «Рагнеда» створаны вобраз гераіні, якая ў маналагічнай форме выказвае сваё светаўспрыняцце, бачанне перажытых падзей, выяўляе свой эмацыяна-псіхалагічны стан. Так мы пазнаём сумную гісторыю сям'і і кахання Рагнеды, адчуваем адбітак на яе душэўным стане трагедыі, вінаватым у якой быў князь Уладзімір. У перажываннях Рагнеды выразна прачытваецца матыў віны перад бацькам і родам, пакутлівае асэнсаванне гераіняй няспраўджанасці мараў пра росквіт і свабоду роднай зямлі. Гэтак жа выяўляецца ў маўленні Рагнеды туга па радзіме, сум па яе непаўторным характэве. У перажываннях Рагнеды ў адно цэлае яднаюцца прага звычайнага жаночага шчасця і

адказнасць за будучыню свайго краю. Фінальная частка паэмы называецца «Ізяславу». Натуральна, гэта мацярынскае пасланне-запавет сыну, якому Рагнеда напамінае і пра сваю няскоранасць, і пра абавязак перад Радзімай, і пра адказнасць перад ёй:

Мой сынок, паглядзі, гэта я,
Ты хіба не пазнаў матулю?
Я канаю ў чужых краях
Свой ластаўкай беспрытульнай...

...Княжа мой, пакладзі ў труну
Васілёчкі з палёў радзімых,
І сьвяшчэнную даўніну,
І гаротны пагляд Радзімы [4, с. 94].

У паэму ўключаны маналог і асноўнага апанента Рагнеды – князя Уладзіміра, які, апраўдваючы сваю жорсткасць, папракае князёўну ў неабдуманасці яе ўчынкаў, яе неабачлівасці. Відавочна, што прамова гэтага героя рэзка кантрастуе з тым, чым жыве Рагнеда-Гарыслава. Тым не менш, аўтар ніякім чынам не выяўляе сваёй ацэначнай пазіцыі ў адносінах да ўсіх персанажаў паэмы.

Яшчэ большую аддаленасць аўтара ад яго герояў падкрэслівае асаблівая форма маўлення, якой пісьменнік надзяляе сваіх персанажаў. У маналогіх Рагнеды выяўляюцца канструкцыі і дэталі, характэрныя для народна-песеннага стылю, паўторы і інверсіі, памяншальна-ласкальная лексіка:

Прыляцела ластаўка,
Прынясла мне шчасьцейка,
Шчасьцейка бяссоннае,
Сэрцайка калёнае [4, с. 85].

Яе маналогі насычаны элементамі іншасказальнасці, паралелелізму, сімвалікі, адпаведных паэтыцы фальклору. Такая стылізацыя таксама спрыяе выяўленню характэрных адзнак вобразу Рагнеды, падкрэсліваецца яе тонкая душэўная арганізацыя, чулівасць. Яе маналог адкрывае нам асобу з высокім пачуццём годнасці і самадастатковасці, і ў той жа час глыбока няшчасную і спакутаную.

Сваю эмацыйна-стылёвую афарбоўку мае і маналог князя Уладзіміра. У яго выказваннях няма чуллівых элементаў, у фразях гучыць цвёрдасць і жорсткасць, уладарнасць:

Калі б ты не назвала
Рабынічам мяне,

Адлік бы не пачаўся
Сіроцтву і вайне.

І вёскі не гарэлі б,
Не расьпіналі б дзеў,
І рэкі не крывелі б...
Я на цябе глядзеў! [4, с. 86]

Тым не менш, і ад гэтага героя аўтар аказваецца дастаткова дыстанцыяваны, ацэначна нейтральны. Асаблівая пазіцыя аўтара, які свядома выступае ў творы пасіўнай асобай, дае магчымасць глыбей убачыць свет думак і пачуццяў тых асоб, што сышліся ў ідэйна-непрымірым канфлікце. Письменнік давярае чытачу самому расстаўляць акцэнтны і рабіць высновы.

Мадэль ролева-маналагічнай паэмы па-мастацку таленавіта ўвасоблена і ў паэме Л. Русілка «Зямлі і людзям», дзе аўтарам прадстаўлены яшчэ адзін яркі вобраз гістарычнай асобы – письменніцы-спадзвіжніцы XIX стагоддзя Элізы Ажэшкі. Найперш варта адзначыць, што Л. Русілка выявіла ў сваім творы выключную абазнанасць у біяграфіі, жыццёвых перыпетыях і творчасці вядомай асобы, чый лёс быў цесна звязаны з Гродна і Гродзеншчынай. Аўтар артыкула, прысвечанага названай паэме, В. Русілка адзначае наступныя асаблівасці твора: *«Паэма Л. Русілка «Зямлі і людзям» – своеасаблівая, напісаная паводле ўспамінаў самой Элізы Ажэшкі, яе пільмаў і ўрыўкаў з некаторых твораў письменніцы. Твор вызначаецца асаблівым пранікнёным лірызмам і ўсхваляванасцю, бо дзяцінства Л. Русілка прайшло ў Мількаўшчыне, былым маёнтку Э. Ажэшкі, дзе зараз ёсць музей, у афармленні якога выкарыстоўваюцца ўрыўкі з паэмы»* [2, с. 373].

Такім чынам, у самім творы прысутнічае непасрэдная ўстаноўка на маналагічнасць, размоўнасць. Аўтар адназначна вылучае на першы план голас сваёй гераіні. Так Л. Русілка рэалізуе сваю непасрэдную задуму: раскрыць вобраз Элізы Ажэшкі, беларуска-польскай письменніцы XIX ст., праз яе успрыманне рэчаіснасці, разважанні, ацэнкі, успаміны. Абраная форма адпавядае канонам ролева-маналагічнай паэмы, першаснай прыкметай якой з'яўляецца несупадзенне «суб'екта свядомасці» і «суб'екта маўлення». Аўтар прысутнічае ў творы імпліцытна, не падаючы адкрыта свае ўспрыманні і ацэнкі. Яго пазіцыя пазнаецца толькі ў адборы матэрыялу, у падборы фактаў і жыццёвых сітуацый, што суадносяцца з вобразам галоўнай гераіні.

Відавочна, што вобраз Элізы Ажэшкі вылучаецца паўнатай раскрыцця і велічнасцю, ён «вядзе» сюжэт, бо гераіня нібыта пражывае сваё жыццё занова, згадваючы ў храналагічнай паслядоўнасці яго асноўныя падзеі: у першай частцы паэмы «Алея Элізы» апавядаецца пра першыя творчыя вопыты пісьменніцы, другая частка «З Нёманам мілым» ахоплівае перыяд жыцця Элізы Ажэшкі ў Гродна, у трэцяй частцы «Гараднічанка» згаданы падзеі мяжы XIX–XX стагоддзяў.

Аўтар нязменна падкрэслівае ў вобразе сваёй гераіні яе неадлучную прывязанасць да сваіх родных мясцін, пра якія яна згадвае з надзвычайнай пяшчотай і душэўным трымценнем:

Дзень добры, край радзінны,
Прытулак мой адзіны!..
Спустошаны, самотны, як і душа мая..
І што нас уратуе,
Што дасць нам сілу тую,
Каб здолеў ты акрэпнуць, каб узнялася я? [3, с. 38]

Маналогі Элізы Ажэшкі не аднастайныя па інтанацыі, па рытмічным малюнку. Так і В. Русілка трапна адзначыла, што асобныя часткі маналогу ў творы падаюцца праз энергічны, аптымістычны рытм. Асабліва там, дзе гераіня дзеліцца ўражаннямі пра першыя крокі ў творчасці: «*Радкі кароткія, лаканічныя і насычаныя дзеяннем; рыфма гучная, змястоўная (світанне – стане, стол – прастор, уцячы – і ўначы)*» [2, с. 374]. І цалкам пагаджаемся з даследчыкам, што ў іншых момантах, там, дзе гераіня згадвае драматычныя моманты жыцця («*пакутлівыя развагі, разлад і супярэчнасці паміж побытам і творчасцю*») [2, с. 374], рытм набывае запаволенасць, паэтычны радок – працягласць. Такая пабудова маналогаў дае магчымасць улавіць тыя душэўныя, псіхалагічныя працэсы, якімі было напоўнена ўнутранае жыццё галоўнай гераіні. Рысы характару Элізы Ажэшкі раскрываюцца не толькі праз яе ўспрыманне рэчаіснасці, але і праз пачуцці, перажыванні, душэўны стан:

...Год прайшоў, і праходзіць другі.
Гаспадарка ў знясіллі. Даўгі.
Трэба думаць і ночы і дні,
Як такую навалу спыніць.
Ды развагі ўсяго – хвілін пяць.
Потым думак маіх не суняць..
Аддаліўся маёнтак... і знік..
Толькі прывід задуманых кніг [3, с. 40].

Так у паэме «Зямлі і людзям» аўтарам выяўляецца асоба жанчыны-творцы, у характары якой пазнаецца выключнай сілы самаахвярнасць, свбодалюбства, незалежнасць, адданасць творчай працы, жаданне з карысцю служыць свайму народу і Айчыне.

Л. Русілка ўводзіць у змест паэмы рэплікі іншых персанажаў, тых, каму было наканавана лёсам быць побач з вядомай пісьменніцай, далучыцца да яе таленту. Але іх маналогі неаб'ёмныя, неразгорнутыя, у іх часцей за ўсё гучыць або ацэнка галоўнай герані, або падаецца інфармацыя аб яе жыцці ці творчасці.

Паэмы І. Снарскай, Л. Русілка пры абсалютнай адрознасці ідэйнага зместу і мастацка-стылёвых адзнак з'яўляюцца прыкладам адной жанравай разнавіднасці – ролева-маналагічнай паэмы. Творы названых пісьменнікаў у падобнай форме падаюць галоўны мастацкі вобраз і аднолькава выяўляюць аўтарскую пазіцыю. Абраны пісьменнікамі прыныцы падачы матэрыялу даказвае, што разнавіднасць ролева-маналагічнай паэмы можа ў дастатковай меры поўна адлюстроўваць разнастайныя бакі рэчаіснасці праз прызму пачуццяў і перажыванняў яе герояў.

Спіс літаратуры

1. Корман, Б. Многоэлементная лирическая система / Б. Корман // Изучение текста художественного произведения / Б. Корман. – М., 1972. – С. 77–86.
2. Русілка, В. Ідэйна-мастацкая спецыфіка ўвасаблення вобраза Элізы Ажэшкі ў паэме Л. Русілка «Зямлі і людзям» / В. Русілка // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія : зб. навук. арт. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – С. 373–375.
3. Русілка, Л. Зямлі і людзям. Паэма / Л. Русілка. – Гродна, 2013. – 162 с.
4. Снарская, І. Рагнеда / І. Снарская // Дзеяслоў. – 2009. – № 5 (42). – С. 85–94.

Тарасва Святлана Мікалаеўна, магістр філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ МОВАЗНАЎСТВА

УДК 81'373.422:821.161.3

А. М. Асіпчук

КАНТЭКСТУАЛЬНЫЯ АНТОНІМЫ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Разглядаюцца стылістычныя магчымасці кантэкстуальных антонімаў, якія з'яўляюцца адным са сродкаў мастацкай выразнасці ў паэзіі Рыгора Барадуліна.

Антонімы з'яўляюцца адным са сродкаў мастацкай выразнасці і шырока выкарыстоўваюцца майстрамі слова для паказу кантрасных з'яў рэчаіснасці, для перадачы супярэчлівых пачуццяў лірычнага героя і інш. Акрамя моўных (рознакаранёвых і аднакаранёвых) антонімаў, у мастацкіх творах сустракаюцца антонімы маўлення, ці кантэкстуальныя антонімы. Ужо сама назва гэтай катэгорыі антонімаў сведчыць пра тое, што словы ўступаюць у антанімічныя адносіны толькі ў строга акрэсленым кантэксце і па-за межамі яго не маюць супрацьлеглых значэнняў. Кантэкстуальныя антонімы – паняцце менш строгае, чым антонімы моўныя. У якасці кантэкстуальных антонімаў могуць выступаць словы з канкрэтна-прадметным значэннем, якія не валодаюць зыходнай спалучальнасцю і ў кожным кантэксце ўтвараюцца па-новаму. Трэба заўважыць, што ў мовазнаўстве адзінай думкі наконт кантэкстуальных антонімаў няма і некаторыя даследчыкі такое супрацьпастаўленне ўвогуле не лічаць з'явай антаніміі. Тым не менш, як заўважае Л. А. Новікаў, «кантэкстуальныя антонімы – гэта далёка не заўсёды максімальна магчымая супрацьлегласць, а ўсяго толькі дадзенае ў пэўнай маўленчай сітуацыі супрацьпастаўленне. У індывідуальным маўленні можа быць рэалізавана тое, чаго няма ў нарматыўным ужыванні, тое, што закладзена як патэнцыя ў сістэме мовы» [3, с. 74]. Кантэкстуальныя (індывідуальна-аўтарскія) антонімы надаюць стылю кожнага паэта, пісьменніка сваю адметнасць, ствараюць трапныя, запамінальныя вобразы.

Аб'ектам нашага даследавання сталі кантэкстуальныя антонімы, зафіксаваныя ў паэзіі Рыгора Барадуліна. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што яны неаднолькавыя па структуры і стылістычных функцыях. Па будове кантэкстуальныя антонімы ўяўляюць сабой пары, кампанентамі якіх выступаюць як асобныя словы, так і словазлучэнні. Напрыклад: *Сняць арыкі перасмяглы звон. Цепліць хмурыны прозалаць. Міг – І няпрошаны каркат варон Лірыку скрэсліць прозаю!* [1, с. 216]; **Чорны вол маёй трывогі, Белы вол маёй надзеі** Цягнуць лямку да зямлі, *Змрок турбот ані радзее* [1, с. 6]. Тут першая антанімічная пара прадстаўлена асобнымі лексемамі *лірыка – проза*, другі рад складаецца з метафарычных словазлучэнняў *чорны вол трывогі – белы вол надзеі*.

Кантэкстуальныя антонімы, як і моўныя, утвараюць стылістычныя фігуры, якія адрозніваюцца сваім зместам і прызначэннем. Па частаце ўжывання ў паэтычных творах Рыгора Барадуліна пераважае антытэза. Менавіта ў антытэзе найбольш рэзка супрацьпастаўляюцца палярныя вобразы, ярка праяўляецца прырода антонімаў: *Жывем, Каб урэшце спытацца, Скрышыўшы журбы ледзяшы, Утульна Богу ў палацы, А ці ў пакайнай душы?* [2, с. 203]; *Чым болей глотак – болей права. З грахамі доўга едзе воз. У кожным з нас жыве Варавя, І рэдкім госцем – Пан Хрыстос* [2, с. 165]; *І рукі ўмыў Пілат, Калі не змог Адмыць віну За свой прысуд крываваы. Відаць, натоё клапаціўся Бог, Каб не звяліся на зямлі варавы. Каб выбіраць людской галдзе было б Спаміж жыццезагубцам і Месіяй. Каб небасхіл хмурыніў жалем лоб, Каб даравання ўсе вякі прасілі* [2, с. 135]; *Гавеюць вернікі. Жыруюць душы гібляы. Усё на гэтым свеце, як у Бібліі* [2, с. 479]; *Каму ўсяго – Каму галечы ўволю. Каго чакае трон – Каго астрог. Але з жывых Ніхто ўцячы ад болю, Як ад Даўца жыцця, Яшчэ не змог* [2, с. 198] і інш. Прыклады ўзяты з кнігі паэзіі «Ксты», у якой аўтар звяртаецца да Біблейскіх сюжэтаў, закранае адвечныя тэмы хрысціянскай маралі, духоўнага свету чалавека, яго існавання з Госпадам. Тут кантэкстуальным антонімам *пакайнай душы – палац, Хрыстос – Варавя, Месія – жыццезагубца, гавеюць вернікі – жыруюць душы гібляы* адпавядаюць моўныя антонімы *святасць – грахоўнасць, дабро – зло, выратаванне – пагібель, багацце – беднасць, уладарыць – падпарадкоўвацца*. Заўважым, што па сваім унутраным змесце і вобразнасці кантэкстуальныя антонімы больш багатыя за моўныя.

Даволі пашыранай з'яўляецца стылістычная фігура амфітэза, якая будзецца не на супрацьпастаўленні кантрасных паняццяў, а на іх злучэнні: *Паэзія – хвароба ўсіх вякоў. Паэзія – служанка й каралева.*

Лірычных слёз рашучая залава Астудзіць стому босых ступакоў [2, с. 415]; *Дзеці – І Гасподні дар, і кара Ёсім бацькам за іхнія грахі. Крылы адракліся ад Ікара. Пасвіць цень прысталі настухі* [2, с. 400]; *Пясок Ушач – Пачатак мой і скон, Рачны, лагчынны, баравы, курганны. Ім, як гадзіннік продкаў без заганы, Па сэрцы Поуны я ад першых дзён* [1, с. 12]; *І толькі манастырская віно Прыняць зарок не хоча Надта хмуры. Адно за ўсіх смялей шуміць яно, Вяшчуючы народзіны й хаўтуры* [2, с. 78]; *Перапляліся промні і вужы, Перапляліся радасць і дакука, Спагадныя ўніяцкія крыжы Паганства асланілі светларука* [2, с. 186]; *Неба, як чоўна варажскага днішча, Трэба – прасмоліць імгла. Зоры, як вершы Жэні Янішчыц, – З суму і са святла* [1, с. 174]; *Адчуеш на раздарожжы, Бо будзеш яшчэ пулат, І старасці зірк варожы, І сталасці ціхі пагляд* [2, с. 40] і г. д. Умоўна амфітэзу можна абазначыць формулай «х і у», «і х, і у». Прыведзеныя вышэй кампаненты антанімічных радоў сінанімічныя слову «ўсё». Асабліва запамінальным і яркім, на нашу думку, з’яўляецца апошні прыклад амфітэзы, дзе аўтар трапна размяжоўвае і супрацьпастаўляе разгорнутыя кантэкстуальныя антонімы *старасці зірк варожы – сталасці ціхі пагляд*.

Стылістычная фігура дыятэза служыць для адмаўлення, нейтралізацыі супрацьлеглых паняццяў. Яна адпавядае формуле «ні х, ні у»: *Богу ў вочы глядзець І душою Размаўляць з Усявышнім Тварцом. Піць бяду і нагбом, і карцом. Ані срэбрам не быць, ні іржою* [2, с. 202]; *Вось ён [час] якраз Вяртацца не прывык. Паўсюдны, а свайго не мае ценю. Няўжо ў яго нябачнага трымцення Няма сцяжын Ні простых, ні крывых?* [2, с. 377]; *Ні белай варонай між чорных, Ні чорнай між белых гусей Не будзь на разорынах зорных Ні ў спёку, ані ў грыбасей* [1, с. 39]; *Мы пад небам – бабылі, Хвалім неба юрты ў тосце: – Каб не ў страхі вам былі Ані ворагі, ні госці!* [1, с. 206] і інш.

Стылістычная фігура пераўтварэння паказвае на пераход адной супрацьлегласці ў іншую: *Унія яднае і гартуе, Ачужэлых робіць зноў братамі. Верай у Тварца душу гартуе. Да святога алтара вяртае* [2, с. 186]; *Цякуць [рэкі], каб паўтарыць маленства І зноў памкнуцца ў свет рачулкамі, З шаленства ўпасці ў паслушэнства, Змірыцца з рэчышчамі мулкімі* [2, с. 37].

Зафіксаваны адзінкавыя прыклады фігур раздзялення і супярэчлівасці. Напрыклад: *Што ёсць жыццё? Падзённасць ці мастацтва? Хто пераможца – хітрасць ці наіў? Дазволіў Усявышні запытацца, А даць адказ усім забараніў* [2, с. 345]. Пары кантэкстуальных антонімаў *падзённасць – мастацтва, хітрасць – наіў*

ілюструюць фігуру раздзялення і адпавядаюць формуле «х ці у». Для паказу неадпаведнасці, супярэчлівага характару з'яў, паняццяў, душэўнага стану лірычнага героя аўтар выкарыстоўвае стылістычную фігуру супярэчлівасці: *На ўсё стае бязбожных, Бо без іх, Відаць, было б і небу сумнавата. І ціхі кат за брата лічыць ката. І вечны грэх На ўсё глядзіць, як мніх* [2, с. 85]. Тут кантэкстуальныя антонімы *брат* – *кат* адпавядаюць моўным антонімам *сябар* – *вораг*.

Такім чынам, стылістычныя фігуры, заснаваныя на кантэкстуальных антонімах, ствараюць цікавыя мастацкія вобразы, надаюць паэтычным творам аўтара адметнае гучанне.

Спіс літаратуры

1. Барадулін, Р. Вечалле : кн. паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 336 с.
2. Барадулін, Р. Ксты / Р. Барадулін. – 3-е дапоўн. выд. – Мінск : Рым.-Катал. парафія св. Сымона і св. Алены, 2009. – 528 с.
3. Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.

Асінчук Аксана Мікалаеўна, старшы выкладчык кафедры гуманітарных навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3*[373.232+373.231]

В. Л. Варановіч

ФЕНОМЕН ВУЛІЧНЫХ ПРОЗВІШЧАЎ ВЁСКИ ПРАКОПАВІЧЫ ІНДУРСКАГА СЕЛЬСАВЕТА

Увага засяроджана на гэтак званых вулічных прозвішчах жыхароў вёскі Пракопавічы Індурскага сельскага Савета Гродзенскага раёна, прыводзіцца меркаванне адносна агульнага матыву ўзнікнення і развіцця названай з'явы. Акрамя таго, падаюцца ўласныя імёны мясцовых жыхароў у іх найбольш распаўсюджаных, побытавых формах. Увага надаецца ў асноўным імёнам прадстаўнікоў пакалення, народжанага ў перыяд ад канца XIX стагоддзя да пачатку Другой сусветнай вайны.

У Гродзенскім раёне ёсць дзве вёскі з назвай Пракопавічы: адна з іх знаходзіцца ў Падлабенскім сельскім Савеце на захад ад Гродна за 4 кіламетры ад дзяржаўнай мяжы з Польшчай, а другая ў Індурскім – на поўдзень ад абласнога цэнтра менш за 2 кіламетры ад мяжы Гродзенскага раёна з Бераставіцкім.

У другой з названых вёсак, суцэльна каталіцкай, што ў даўнейшыя часы абсалютна абумоўлівала поле для выбару імён для дзяцей, нарадзіліся і жылі прадзед з прабабкай і дзед па мацярынскай лініі, а таксама да выхаду замуж – баба па бацькоўскай лініі аўтара гэтага артыкула. Прадзеда па мацярынскай лініі сямейнікі і аднавяскоўцы ў будзённых зносінах называлі імем *Міхась*, дзеда – *Вацюк* (афіцыйнае імя пры хрышчэнні – *Waclaw*), а прозвішча яны мелі *Клунэйко* (тут і далей прозвішчы пададзены паводле мясцовага вымаўлення; на падставе толькі што прыведзенага можна бачыць, што гаворцы вёскі ўласцівае няпоўнае аканне: канцавое «о» вымаўляецца ў ёй і не пад націскам). Аднак калі аўтар, будучы ў малодшым школьным узросце, аднойчы ў чарговы раз прыехаў да бацькоў сваёй маці і намерыўся пакінуць свой падворак, каб пашпацыраваць па ходніку пры шашы, уздоўж якой працягнуліся практычна ўсе Пракопавічы, яго баба, жонка Вацюка *Моня* (афіц. *Monika*), дала яму такі наказ на дарогу: «Калі ў цябе будуць пытацца, чый ты, адказвай, што Мацеевых». Так аўтар даведаўся, што ўсе жыхары дзедавай хаты не толькі *Клунэйкі* (у вёсцы прозвішчы ўжываюцца пераважна ў форме множнага ліку), але перш за ўсё *Мацеевыя*, а ў вёсцы акрамя сапраўдных прозвішчаў ужываюцца і гэтак званыя вулічныя, прычым апошнія для вяскоўцаў нават больш значныя за афіцыйныя.

А пра сапраўднае прозвішча дзвюх сем'яў, што жылі ў сумешчаных хатах праз шашу насупраць падворка дзеда аўтара артыкула і былі вядомыя яму як *Францішовыя*, аўтар, наадварот, даведаўся ў другую чаргу адносна іх вулічнага прозвішча, прычым толькі апошнім часам. І што было нечакана для яго, у братоў *Ясюка* з жонкай *Стэфкай* (афіц. *Stefania*) і *Казюка* з жонкай *Вэрцай* (афіц. *Weronika*) сапраўднае прозвішча было такое самае, як у яго дзеда – *Клунэйко*. Пры гэтым названыя сем'і не лічыліся сваяцкімі ў адносінах да сям'і дзеда аўтара. Затое для Клунэйкаў Францішовых былі сваякамі Клунэйкі *Цырулікавыя* (найстарэйшыя з іх, каго сёння помняць, – муж і жонка *Ёзік* і *Аміля* (афіц. *Emilia*)), якія з гэтай прычыны ў больш шырокім плане таксама адносіліся да Францішовых і, такім чынам, фактычна валодалі двума паралельна ўжыванымі вулічнымі прозвішчамі. Гэтак жа сама і сям'я дваюраднана брата дзеда аўтара мела фактычна два паралельныя вулічныя прозвішчы: па-першае, *Ёзік*, яго жонка *Галена* і іх дзеці, што натуральна, былі таксама *Мацеевымі*, а па-другое, з увагі на адметную і вельмі шанаваную аднавяскоўцамі прафесію галавы сям'і іх нярэдка называлі і *Кавалёвымі*. Два апошнія факты (узнікненне

апронімаў *Цырулікавыя* і *Кавалёвыя*) паказальныя адразу ў некалькіх адносінах. Па-першае, на іх падставе можна сцвярджаць, што працэс узнікнення новых вулічных прозвішчаў, прынамсі да сярэдзіны ХХ ст., меў жывы і няспынны характар. Па-другое, нельга не заўважыць, што набыццё адной сям’ёй другога вулічнага прозвішча (а агульным лікам, разам з афіцыйным, – трэцяга) дазваляе антрапонімнай карціне вёскі станавіцца шматузроўневай за кошт узнікнення сярод родавых імёнаў градацкі ў ступені ахопу насельнікаў (не кожны з Клуноўкаў належыць да Мацеевых, а Кавалёвыя або Цырулікавыя – толькі асобныя часткі Мацеевых). Ну і па-трэцяе, таксама не можа быць сумненняў у тым, што ў цэлым узнікненне кожнага новага вулічнага прозвішча дазваляе дасягаць усё большага парытэту ў судносінах «асобная сям’я – адметнае прозвішча» ва ўмовах павышанай канцэнтрацыі аднолькавых прозвішчаў у межах аднаго населенага пункта.

Сведчаннем таго, што тэндэнцыя да разрастання вязковай сістэмы вулічных прозвішчаў у ХХ ст. магла абапірацца на самыя розныя фактары, з’яўляецца наступная сітуацыя. Калі яшчэ адзін прадстаўнік супольнасці Клуноўкаў, *Казюк* з вулічным прозвішчам *Маішэнікаў*, пабраўся шлюбам з *Галенай*, якая часцей згадвалася пад мянушкай *Малінка*; і калі прадстаўніцтва новай сям’і ў вачах вязкоўцаў у сілу пэўнай харызматычнасці жонкі пачало ўсталёўвацца галоўным чынам на аснове яе асобы, то дзеці названай пары, а за імі і ўнукі сталі называцца *Малінчынымі*.

Яшчэ ж адзін самастойны род сярод Клуноўкаў утваралі ў Пракопавічах *Каралёвыя* (як старажылаў тут можна згадаць сужэнцаў *Антося* і *Марысю*).

Найбольш жа разгалінаваным на вулічныя прозвішчы з’яўляецца ў вёсцы афіцыйнае прозвішча *Канюшок*. *Канюшкі* ў Пракопавічах адрозніваліся наступныя: *Жаваронкавыя* (старажылы – муж і жонка *Эдзэ* (афіц. *Edward*) і *Броня*), *Талановыя* (*Вікторак* і *Рэня*), *Балотнікавыя* (*Казэ* і *Янка*), *Маслоўскія* (*Стасюк* і *Янка*), *Ацмановыя* (сёстры *Гэльця*, *Марыся* і *Стася*, якія ў 50-я гады з’ехалі ў Польшчу), а таксама *Тумашавыя*, што былі блізкімі суседзямі Мацеевых. У найбліжэйшай да Мацеевых хаце жылі сёстры *Вэрця* і *Гэля*, бацька якіх зваўся *Петруком*. Апошні быў братам *Івана*, што жыў у хаце, якая прымыкала да таго самага падворка. Сын жа *Івана* (і *Волькі*, якая паходзіла з суседняй вёскі *Круглікі*, што была пераважна праваслаўнай, – адсюль і нехарактэрнае для Пракопавічаў імя) *Стасюк* меў мянушку *Туміс*, і, што вельмі паказальна, пры тым, што сам ён належаў

да Тумашавых і называўся адпаведным чынам (*Стасюк Тумашаў*), яго жонка і дзеці ў размовах аднавяскоўцаў часцей фігуравалі ўжо як **Тумісавыя**. Да Тумашавых належалі таксама яшчэ адзін прадстаўнік Клузэйкаў *Міхась* з жонкай *Ганусяй*; пры гэтым звяртае на сябе ўвагу мянушка галавы сям'і – *Велікалелны*, якую ён атрымаў, часта прыгаворваючы зусім нязвычайнае для аднавяскоўцаў адпаведнае прыслоўе. Былі ў вёсцы яшчэ *Канюшке Канавалавыя*, і называліся яны так невыпадкова, паколькі пра іх, у прыватнасці, вядома, што галава сям'і *Костусь* трымаў жарабцоў.

Некалькі менш разгалінаванай на розныя вулічныя прозвішчы была «супольнасць» з прозвішчам *Шагдай* (мн. л. – *Шагдаёвыя*, *Шагдаё*; вымаўляецца з «г» выбухным, даволі распаўсюджаным у гаворцы вёскі, асабліва ў антрапаніміцы; гэты гук і далей будзе абазначацца ў артыкуле спецыяльнай літарай). У прыватнасці, гаспадар *Франак* з жонкай *Гандзяй* і іх нашчадкі належалі да **Мазуровых**. А Шагдай *Антось* разам з жонкай *Касяй* (афіц. *Katarzyna*) згадваліся як **Рускія**. Сужэнцы ж *Стасюк* і *Вэра* (афіц. *Weronika*) пэўны час «узначальвалі» неафіцыйны род **Касцюшкавых / Касцюшчыных**. Былі таксама *Шагдаё Троськавыя* (*Ясюк* і *Галена*). Нарэшце, браты *Гёнэ* (афіц. *Eugeniusz*), *Уладак* (афіц. *Władysław*), *Юрак*, *Стасё* і *Зюто* (афіц. *Józef*) называліся ў вёсцы **Панавымі**.

Чатыры розныя вулічныя прозвішчы мелі носьбіты афіцыйнага прозвішча *Вэнско* (мн. л. – *Вэнскі*). Сярод іх у вёсцы адрознівалі **Барабанічыкавых** (найстарэйшыя з іх на памяці сучаснікаў – муж і жонка *Казюк* і *Гандзя*), **Кубальскіх** (*Стасюк* і *Марыся*), **Крупнікавых** (былі высланы ў Казахстан, а пасля рэабілітацыі з'ехалі адтуль у Польшчу) і **Якубавых**. Сярод апошніх старажыламі з'яўляюцца муж і жонка *Ясько* (вядомае імя яго бацькі – *Клеманс* (афіц. *Klemens*)) і *Косця* (афіц. *Konstancja*). Паказальна, што калі з першай з іх дачок *Франкай* (*Франяй*; афіц. *Franciszka*) ажаніўся жыхар вёскі Старая Дубавая *Віталіс* (афіц. *Witold*) *Грыгенч* (пасля заўчаснай смерці Франкі ажаніўся пазней з яе роднай сястрой *Стасяй*), прыйшоўшы жыць у сям'ю Венскаў, ён таксама стаў называцца Якубавым. Дарэчы, памяць пра заснавальніка роду «дзеда Якуба» (магчыма, ён быў бацькам Клеманса, а можа быць, належаў да яшчэ больш даўняга пакалення) жыве ў сям'і і ў нашы дні.

Яшчэ адно прадстаўнічае для Пракопавічаў афіцыйнае прозвішча – *Шарамёта*. За кошт вулічных прозвішчаў сярод яго носьбітаў у пэўны час вылучыліся наступныя роды: **Сакундзіныя** (найстарэйшыя на памяці сучасных вясцоўцаў яго прадстаўнікі – муж і жонка *Антось* і *Марыся*),

Шутавыя (*Стасюк* і яго жонка ў другім шлюбе *Броня*). А сям'я, галаву якой называлі імем *Мецько* (афіц. *Mieczyslaw*), мела вулічнае прозвішча **Мецькавыя**, і гэта яшчэ адзін для вёскі выпадак, калі неафіцыйны сямейны антрапонім зусім малады і з выдавочнай для сучасных жыхароў вёскі і яе выхадцаў прывязкай, а таксама з эфектам задання градацыі прозвішчаў (бо Мецькавыя захоўвалі прыналежнасць да больш шырокага роду Сакундзіных). На жаль, праіснаваць гэтаму прозвішчу давялося нядоўга, паколькі ў другой палове 50-х гадоў уся сям'я Мецькавых пераехала ў Польшчу, хоць яе гаспадар у мясцовым калгасе і вёсцы быў на добрым рахунку, прапрацаваўшы, у прыватнасці, пэўны час на пасадзе брыгадзіра.

Сярод носьбітаў прозвішча *Самец* (мн. л. – *Самцовыя*, *Самцэ*) за кошт вулічных прозвішчаў вылучаліся *Уладак* і *Ганэфа* (афіц. *Genowefa*) **Ваішчылкавыя**, а таксама *Болесь* (афіц. *Boleslaw*) і *Франка Міхалкавыя*. Адзін з пяцярых дзяцей апошніх, *Стасюк* (*Стасё*), атрымаў вышэйшую адукацыю і працаваў у калгасе аграномам; фактар «выхаду ў шырокі свет» паўплываў на яго рашэнне памяняць сваё афіцыйнае прозвішча на менш канатацыйна абцяжаранае – *Салікоўскі* (мяркуем, выбар рабіўся сярод тых патэнцыяльных найменняў, што пачыналіся з той самай літары «С»). Некаторыя з Самцоў вулічнага прозвішча не мелі. У прыватнасці, сям'я *Ясюка* і *Ядвігі*, у пасляваенны час прызнаная кулацкай і высланая ў Казахстан (праўда, адзін з сыноў, *Зюто*, змог схавацца ў сваіх цёткаў і пазбегнуць высылкі). Іх выдатны цагляны дом на пэўны час стаў выкарыстоўвацца як калгасная кантора; пасля рэабілітацыі сям'я вярнулася ў роднае гняздо.

Два розныя вулічныя прозвішчы можна адзначыць і для *Арлоўскіх*. Так, да **Дзядзенькавых** належалі браты *Стасюк* і *Чэсё*, а таксама іх сёстры *Ромка*, *Марыся* і *Ірка*. А сям'я *Казюка* і *Зосі* мела вулічнае прозвішча **Гарчыкавыя**.

Некаторыя з *Альшэўскіх* (па-вясковому – *Галішэўскія*, з прыстаўным зычным і дадатковым складам) набылі вулічныя прозвішчы не раней за сярэдзіну ХХ ст. Па-першае, сястра і брат *Рома* і *Міша* (маці называла яго, у адрозненне ад вяскоўцаў, *Міцько*), паколькі іх маці *Казя* (афіц. *Kazimiera*) называлася *Шушцяранкай*, па-вулічнаму згадваліся як **Шушцяранчыныя**. Галава ж іншай сям'і, брат мужа *Казі Уладка*, меў імя *Фэлько* (афіц. *Feliks*), таму яго жонка *Геня*, яна ж *Ганэфа*, і нашчадкі называліся **Фэлькавымі**.

Для Пракопавічаў можна адзначыць шэраг пашпартных прозвішчаў, якія знаходзіліся як бы ў парызных адносінах з вулічнымі, гэта значыць, што на адно афіцыйнае прыпадала адно неафіцыйнае. Так,

сужэнцы *Тадзік* і *Ядзя* Яцкоўскія з сям'ёй згадваліся ў вёсцы як **Бўкравыя**; *Мецько* і *Амілька* Янушкі (адз. л. – *Янушко*) – як **Хвалькавыя**; нашчадкі *Ясюка* і *Зюні* (афіц. *Józefa*) Януцэвічаў – як **Прымаковыя** (Ясюк, ажаніўшыся, прыйшоў у сям'ю жонкі); *Ясюк* і *Гандзя* Лешкі (адз. л. – *Лешко*) – як **Віруціныя**; *Ёзік* і *Аміля* з прозвішчам *Камарэц* – як **Семаковыя**. У апошняй пары нарадзіліся дачкі *Гея* (афіц. *Genowefa*) і *Польця* (афіц. *Apolonia*), і калі, ажаніўшыся з першай з іх, у названую сям'ю прыйшоў у якасці зяця *Чэсё* Квяткоўскі, ён таксама стаў называцца *Семаковым*. Нарэшце, браты прабабкі аўтара артыкула *Амэлькі* (афіц. *Amelia*) *Казюк* (з жонкай *Гандзяй*), *Стасюк* (з *Лелькай* (афіц. *Leokadia*)), *Ясюк* (з *Моняй*) *Борысы* былі вядомыя як **Яхімавыя**.

Некаторыя ж сем'і ў вёсцы вулічных прозвішчаў не мелі, аднак іх афіцыйныя прозвішчы, будучы ўжыванымі пераважна ў форме множнага ліку, або набывалі суфіксы прыналежнасці, або выяўлялі характэрныя для Пракопавічаў і адметныя на фоне іншых мясцовасцей і рэгіёнаў фанетычна-марфалагічныя ўласцівасці. Так, сужэнцы *Адам* і *Розя* (афіц. *Rozalia*; жонкай Адама ў другім шлюбе была *Ёзя* (афіц. *Józefa*)) з прозвішчам *Ашурак* згадваліся як *Ашуркавыя* або *Ашуркэ*; *Бронюсь* і *Міхаліна* Шпак – як *Шпакавыя* або *Шпакэ*; *Чэсё* і *Вэрця* Туркель – як *Туркялёвыя* або *Туркялё*; *Уладак* і *Марыся* Курстак – як *Курстакавыя* або *Курстакэ*; *Сцяпан* з *Франкай* і *Ясюк* з *Веркай* (афіц. *Vera*; паходзіла з праваслаўнай вёскі) Гойдзь – як *Гойдзевыя*; *Адоль* (афіц. *Adolf*) і *Лёля* (афіц. *Leokadia*) Барцэвіч – як *Барцэвічавыя*; *Казюк* і *Моня* Прэдко – як *Прэдкавыя*; *Ігнась* і *Марыся* Дабрэнка – як *Дабрэнкавыя*; *Янак* і *Зося* Салкевіч з дачкамі *Лёняй* (афіц. *Leonarda*) і *Ядзяй* – як *Салкейчавыя*; сёстры *Янка* і *Броня* Жук – як *Жуковыя*; *Казюк* і *Янка* (мелі мянушкі адпаведна *Цар* і *Царыца*) Вяршышко – як *Вяршышкавыя* (незамужнія сёстры Казюка-«Цара» *Моня* і *Амілька*, аднак, мелі сваё вулічнае прозвішча – **Габр'элевыя** (матывацыя звязана з імем *Gabriel*)); *Бронюсь* і *Стэфка* Мыслівец – як *Мысліўцавыя* і г. д.

Некаторыя ж прозвішчы, у каго яны не мелі альтэрнатыўных вулічных, не патрабавалі ніякай адаптацыі да вясковых асаблівасцей іменавання. Таму, напрыклад, муж і жонка *Янак* і *Франка* называліся проста *Каханскімі*. Дарэчы, названы мужчына меў у вёсцы асаблівы аўтарытэт, таму нават у пасляваенныя дзесяцігоддзі вяскоўцы калінікалі звярталіся да яго словамі «пане Каханскі».

Падсумоўваючы выкладзеную інфармацыю, можна адзначыць наступнае. Перавага вулічных прозвішчаў над афіцыйнымі палягае найперш у тым, што яны ў момант свайго ўзнікнення абумоўліваюцца абсалютна актуальнай для суседзяў-аднавяскоўцаў падставай: такое

прозвішча трэба прысвоіць канкрэтнай новаўзніклай групе жыхароў вёскі, як правіла сям'і, вылучыўшы яе ў адносінах да ўсіх астатніх жыхароў. За кошт гэтага адбываецца пастаяннае пераразмеркаванне ў вясковым калектыўным успрыняцці груп жыхароў па меры змянення актуальнай «сваяцка-гаспадаркавай карціны (структуры) вёскі». Па-другое, вулічнае прозвішча мае максімальна функцыянальную матываванасць (выяўляе суадноснасць з вядомай асобай – гаспадаром, часам гаспадыняй – праз іх імя, мянушку, род заняткаў, значны для ўсёй вёскі, і інш.). Па-трэцяе, ва ўмовах існавання ў межах адной вёскі часам вялікай колькасці сем'яў з аднолькавымі афіцыйнымі прозвішчамі вулічныя прозвішчы служаць дадатковымі дыферэнцыятарамі жыхароў на больш дробным узроўні.

Што тычыцца засведчаных у вёсцы ўласных імён, то тут варта адзначыць, што ў будзённым жыцці яны выключна рэдка ўжываліся ў форме, якая цалкам супадала з афіцыйнай для польскага іменаслову, і нярэдка вызначаліся рэгіянальнымі асаблівасцямі (з фанетычнага боку і ў галіне суфіксацыі), якія ў агульных рысах можна ахарактарызаваць як беларускія. Таксама звяртае на сябе ўвагу такая асаблівасць, што адно і тое ж афіцыйнае ўласнае імя ў побытавых зносінах не толькі ўжывалася ў альтэрнатыўных формах пры называнні той самай асобы (*Казюк / Казё, Стасюк / Стасё*), але яго формы маглі мець больш істотныя, комплексныя адрозненні, за кошт якіх дасягалася выразная дыферэнцыяцыя розных асоб, напрыклад: *Янак і Ясюк, Ясько; Ёзік і Зюто; Міхась і Міша; Вэця і Вэра; Гандзя і Гануся; Зюня і Ёзя*.

Варановіч Валерый Леанідавіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161

I. А. Герасімчык

ГІСТАРЫЧНАЯ АСОБА ЯК «ГЕНІЙ МЕСЦА» Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЖУРНАЛІСТЫЦЫ ПАДАРОЖЖАЎ

Вылучаны асаблівасці прадстаўлення ў беларускім трэвел-дыскурсе інфармацыі аб гістарычнай асобе праз раскрыццё характару яе ўдзелу ў жыцці месца. Выяўлена спецыфіка рэалізацыі стратэгіі устанаўлення сувязей паміж знакамітай персонай і тэрыторыяй, геаізацыі і дэсакралізацыі гістарычнай асобы, звязанай з месцам, і абзначэння ўплыву месца на станаўленне героя.

Развіццё зацікаўленасці нацыянальнай культуры і гісторыяй з'яўляецца адным з прыярытэтных накірункаў у дзейнасці сучасных СМІ. Актualityныя гістарычныя факты становяцца часткай кантэнтнага сучасных масмедыя, інтэрпрэтуюцца ў медыятэксце, выступаюць сродкамі аргументацыі, што сведчыць пра стварэнне своеасаблівага гістарычнага наратыву ў СМІ і пашырэнне працэсу медыятызацыі гісторыі.

Асобнае месца ў сучасным медыядыскурсе займаюць трэвел-публікацыі (з англ. *travel* 'падарожніцаў'), якія ілюструюць свайго роду «перапляценне» гістарычнага і сучаснага кантэкстаў. «Трэвел-журналістыка сканцэнтравана на прадметным разглядзе і аналізе інфармацыі, звязанай з турызмам, а таксама закранае такія тэмы, як гісторыя, геаграфія, мастацтва, культура, філасофія, этыка і многія іншыя» [4, с. 7]. Падрыхтоўка матэрыялаў пра падарожжы сведчыць аб жаданні рэдакцый прэзентаваць аўдыторыі новыя цікавыя факты пра Беларусь, раскрыць яе турыстычны патэнцыял. Актualityнай для падобных публікацый становіцца прэзентацыя звестак пра гістарычных асоб. Раскрываючы факты біяграфіі персоны, журналіст робіць яе часткай медыярэальнасці, стварае «медыявобраз». Даследчык Д. Э. Горбаль вызначае дадзены феномен як «сукупнасць уяўленняў аб аб'екце рэчаіснасці, якія з'яўляюцца на аснове аналізу не рэальнасці, а медыйнага асяроддзя» [1, с. 72]. Арэсліваючы маштаб чалавечага ўдзелу ў жыцці мясцовай супольнасці, журналіст фарміруе ўяўленні аўдыторыі пра геаграфічную прастору, удзельнічае ў пошуку яе ідэнтычнасці і адначасова раскрывае характар асобы, паказвае яе моцныя бакі, фіксуе дасягненні, тым самым ствараючы медыйны вобраз «генія месца». Паняцце «геній месца» (лац. *genius loci*) актыўна выкарыстоўваецца ў мастацтвазнаўстве, культуралогіі, літаратуразнаўстве, гісторыі, архітэктуры, геаграфіі і інш. У канцы ХХ ст. апеляцыя да ідэі «генія месца» становіцца адным з інструментаў развіцця індустрыі турызму і тэрытарыяльнага маркетынгу. «Геній месца – гэта творца (палітык, навуковец, дзеяч культуры), чыё жыццё, праца ці творы звязаны з пэўным месцам (домам, вёскай, горадам) і могуць служыць істотнай часткай вобраза месца» [2, с. 62]. Вобраз месца, «афарбаваны» фактамі жыцця яго генія, «пераўтварае любоў гараджан да горада з інтуіцыйнай у свядомую. Геній указвае, за што канкрэтна можна любіць / не любіць горад» [2, с. 72].

Аналіз трэвел-публікацый беларускіх СМІ дазволіў вылучыць наступныя прыёмы фарміравання вобраза гістарычнай асобы як «генія

месца»: устанаўленне сувязі паміж асобай і горадам, гераізацыі асобы, десакарлізацыі асобы, абазначэнне ўплыву месца на станаўленне героя.

Устанаўленне сувязі паміж асобай і месцам. У журналісцкім матэрыяле абазначаецца факт нараджэння, пражывання, навучання чалавека ў горадзе, указваецца на часовую ці пастаянную прыкмету далучанасці персоны да жыцця гарадской супольнасці. У якасці героя матэрыялу абіраецца знакамітая асоба, якая дзякуючы свайму статусу або ўнікальным асабістым якасцям значна паўплывала на развіццё гістарычных падзей і, як правіла, з’яўляецца вядомай не толькі ў сваёй краіне, але і за яе межамі. «Геній» у дадзеным выпадку дапамагае гораду сваёй славай, падвышае яго статус. Напрыклад: *«Дарэчы, праз Зембін праходзіць вуліца беларускага яўрэйскага паэта Ізі Харыка, які нарадзіўся тут, у сям’і шаўца. Ізі Харык сам пісаў на ідышы, перакладаў Якуба Коласа і Міхася Чарота, быў настолькі папулярны ў часы “Маладняка” і “Узвышша”, што на ягоныя выступленні набіваліся поўныя залы...»* (Звязда, 01.11.2021).

Гераізацыя гістарычнай асобы. У аснове дадзенай стратэгіі ляжыць інтэнцыя аўтара, накіраваная на стварэнне станоўчага, «гераічнага» вобраза за кошт указання на вынікі працы і прафесійныя дасягненні гістарычнай асобы, ажыццёўлення ў імя горада: *«Той, хто нам патрэбен, – месье Жан Эмануэль Жылібер, 34-гадовы доктар з Францыі, які заклаў вось тут, на месцы, дзе насяля будуць круціцца каруселі, найлепшы ў Еўропе батанічны сад з экзотамі кшталту д’ябальскага муштука, або караня аднарога»* (Звязда, 14.05.2015); *«Валодаў маёнткам Замошша, быў чалавекам прагрэсіўным. Сялян адпусціў на волю, для работы наймаў іх за грошы. <...> У маёнтку ўжываў купленны ў Еўропе паравыя рухавікі»* (Звязда, 01.11.2021). Журналіст умацавае ў свядомасці аўдыторыі СМІ аўтарытэт чалавека, які прадстаўляе сабой узор для пераймання, які мае толькі стваральныя мэты. Для прасоўвання ідэі гераізацыі асобы аўтар тэксту звяртае ўвагу на сістэму каштоўнасцей гістарычнага дзеяча, падкрэслівае яго маральна-этычныя якасці, а таксама ўзвышае персону праз параўнанне яе з іншымі гістарычнымі персанажамі, расстаўляючы такім чынам акцэнт на шкале «свой – чужы»: *«Рядом с костелом – живописный Вселюбский парк, заложенный в XVIII веке владельцами Вселюба О’Рурками. <...> Говорят, когда графа Иосифа увозили большевики, он, навсегда покидая поместье, попрощался со Вселюбом: снял шляпу и поклонился местным жителям»* (Народная газета, 16.03.2020); *«Зладзіў.*

Вось толькі шляхта не хацела аддаваць дзяцей вучыцца "нізкаму" рамяству доктара. Таму Жылібер дамогся, каб дазволілі вучыцца медыцыне дзецям простых саслоўяў» (Звязда, 12.06.2023). Негатыўная ацэнка дзеянняў асобы (яе дэгералізацыя) разбурае становачы вобраз гістарычнага персанажа, што не дазваляе замацаваць за ім статус «генія месца»: *«Адметнае мястэчка і тым, што з канца XVIII стагоддзя перайшло ва ўладанне графа Валіцкага... Фантастычны персанаж! <...> Тут, у Азёрах, ён стварае суконную і папяровую мануфактуры <...>. Праўда, у Азёрах меліся і ямы, куды граф садзіў непакорлівых сялян і цешыўся іх крыкамі...»* (Звязда, 12.06.2023).

Дэсакралізацыя гістарычнай асобы. Дадзеная стратэгія прадстаўлення звестак пра дзеяча мінулага мае на ўвазе цікавасць журналіста да гісторыі штодзённасці, зварот да «сферы чалавечай звычайнасці» [3, с. 7–8]. Увазе аўдыторыі прапануюцца бытавыя аспекты жыцця персанажа, абставіны яго ўзаемаадносін з людзьмі, эмацыйныя рэакцыі на жыццёвыя падзеі, што дазваляе журналісту «ажывіць» гістарычную асобу, раскрыць яе стаўленне да горада і людзей у ім. Напрыклад: *«Гродна Эліза Ажэшка не любіла. "Не цярпела", кажучы яе словамі. Хоць шмат пры гэтым для яго зрабіла. А дом на Садавай – наадварот, любіла вельмі, хоць гэтая любоў была спецыфічнай, панурай»* (Звязда, 27.11.2014). У межах рэканструкцыі штодзённасці ў медыятэксце ажыццяўляецца і свайго роду «перанясенне» гістарычнага персанажа ў іншую эпоху: аўтар змяшчае загадку аб тым, якімі маглі быць учынкi дзеяча мінулага, напрыклад, у сучасным свеце: *«Уверен, что и Владимир Короткевич не один раз стоял на этом детинце, взглядываясь в горизонт, пытаясь разглядеть далекое прошлое этой земли»* (СБ, 13.07.2018); *«Вось тут дзесьці па брукаванцы хадзіў ён, хударлявы, аскетычны, імклівы, а за ім – прыручаная зубрыца, і ела з ягонага капелюша сена...»* (Звязда, 12.06.2023).

Абзначэнне ўплыву месца на станаўленне асобы. Для рэалізацыі падыхода журналісты намагаюцца адшукаць у характарыстыках горада такія рысы, якія маглі паўплываць на станаўленне характару чалавека, патлумачыць прычыны і матывацыю здзяйснення ім пэўных учынкаў, абумовіць ход гістарычных падзей, звязаных з героем. Такія фактарамі ўплыву могуць станавіцца нацыянальны і канфесійны склад насельніцтва горада, размяшчэнне населенага пункта, яго прыродныя, архітэктурныя, гістарычныя і інш. выдатнасці – усё, што можа ўказаць на ідэнтычнасць месца, яго ўнікальныя рысы. Напрыклад: *«мы*

адправіліся ў Альбуць. Менавіта гэтая мясіна сфарміравала Якуба Коласа як паэта. Класік успамінаў, што Альбуць вызначалася надзвычай цікавай прыродай ды незмаўкальнымі гутаркамі» (Звязда, 04.11.2022); «Заўсёды цікава, якіх знакамітых асоб выстэваць можа такая выключна адметная працаздольнасцю сваіх жыхароў старонка... У Чацінах нарадзіўся беларускі паэт Янка Журба» (Звязда, 25.07.2023).

Фарміраванне вобраза Янкі Купалы як «генія месца» ў трэвел-публікацыях беларускіх СМІ ўстойліва звязваецца з трыма кропкамі на мапе Беларусі. Гэта «славутая» Вязынка – «радзіма паэта», «мемарыяльны запаведнік», Акопы – «живописное место, которое называют литературной колыбелью Янки Купалы», вёска Ляўкі – «лецішча», «гасцінны прытулак», «месца, дзе добра жылося, вольна дыхалася», якое «часам называюць залатой клеткай паэта». Журналісты адзначаюць галоўныя артэфакты купалаўскіх мясцін: «вялізны куфар» – «сімвал вандроўнага жыцця класіка», «огромный валун», «пристроившись» на якім «Янка Купала писал свои произведения» і які «и сегодня, как колыбель творчества поэта, стоит посреди поля и слушает колыбельные колосьев и звезд» і інш. Найбольш актыўна выкарыстанымі прыёмамі канструявання ўяўленняў пра характар удзелу Янкі Купалы ў жыцці месца з'яўляюцца прыём дэсакралізацыі асобы і прыём абазначэння ўплыву месца на станаўленне асобы. Так, у медыятэкстах апісваюцца прыкметы штодзённага жыцця Песняра, акрэсліваюцца, «рэканструююцца» яго пачуцці, звязаныя з месцам і яго людзьмі: «Янка Купала любіў блукаць па наваколлі, назіраць, як коціць хвалі Дняпро, хадзіць па сасновым бары... Праз інтэрактыўнае вакно ў Ляўках можна пабачыць “прывід” паэта, які гуляе паміж яблынь. Няцяжка ўявіць, як Іван Дамінікавіч кожны дзень падыходзіць да прылады, замацаванай на сцяне, і вылічвае, ці спрыяльнае для прагулкі чакаецца надвор'е» (СБ, 01.08.2020); «Купала любил выйти на крыльцо и смотреть на силуэты деревьев вдалеке» (Звязда, 21.06.2016). «Ажыўленне» гістарычнай асобы адбываецца і праз абазначэнне ў трэвел-тэксце ролі мясінаў у творчай біяграфіі Мастака, падкрэсленне сілы прыгажосці прыроды ў фарміраванні таленту, развіцці здольнасцей, выяўленні патэнцыялу знакамітай персоны: «Месца паэт выбраў сам: не аднойчы адпачываў у гэтых мясінах, дзе добра пісалася» (СБ, 01.08.2020); «Поэт просто не мог не писать на такой живописной земле» (Звязда, 21.06.2016); «У найпрыгажэйшай

гэтай вёсачцы паэту дыхалася вольна, а вершаваныя радкі ішлі ад самаго сэрца» (СБ, 07.07.2022).

Такім чынам, канструяванне вобраза «генія месца» ў трэвел-дыскурсе рэалізуецца праз дэманстрацыю сувязі пэўнага геаграфічнага аб'екта з канкрэтнай гістарычнай асобай – «асоба ўслаўляе горад», герайзацыю ці дэсакралізацыю асобы – «асоба стварае горад», выяўленне абумоўленасці характару героя спецыфікай месца – «горад стварае асобу». «Геній месца» ў журналісцкіх матэрыялах становіцца своеасаблівым сімвалам, выкарыстанне якога накіравана на павышэнне цікавасці да той ці іншай мясцовасці ў сучаснасці праз апеляцыю да вопыту мінулага, спрыяе рэалізацыі стратэгіі пазіцыянавання месца, раскрыццю яго ідэнтычнасці ў межах фарміравання тэрытарыяльнага брэнду.

Спіс літаратуры

1. Горбаль, Д. Э. Современные подходы к феномену медиаобраза / Д. Э. Горбаль // Наука и образование сегодня. – 2020. – № 11 (58). – С. 72–75.
2. Замятина, Н. Ю. Геній места и город: варианты взаимодействия / Н. Ю. Замятина, Д. Н. Замятин // Вестник Евразии. – 2007. – № 1. – С. 62–87.
3. Пушкарева, Н. Л. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от Школы Анналов к российской философской школе / Н. Л. Пушкарева, С. В. Любичанковский // Вестн. Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. – 2014. – Т. 4, № 1. – С. 7–21.
4. Тревел-журналистика: понятие, жанры, особенности профессиональной деятельности / А. С. Василенко [и др.] ; под ред. И. И. Карпенко. – Белгород : Политerra, 2019. – 124 с.

Герасімчык Ірына Аляксандраўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры журналістыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3'373.421

А. І. Дзінгілеўская

ПОЎНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ-ПАРОНІМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Разглядаюцца словаўтваральныя ад'ектыўныя паронімы. Даюцца звесткі пра некаторыя класіфікацыі прыметнікаў-кадэрыватаў, што існуюць ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве. Прапануецца класіфікацыя поўных ад'ектыўных паронімаў у беларускай літаратурнай мове, заснаваная на ўліку колькасці ЛСВ кожнага складніка паранімічнай пары.

Даследчыкамі ўсходнеславянскіх моў былі прапанаваны розныя класіфікацыі паронімаў. Некаторыя з мовазнаўцаў уключаюць у свае класіфікацыі як аднакаранёвыя, так і рознакаранёвыя словы, іншыя – толькі аднакаранёвыя. Напрыклад, У. І. Красных адносіў да паронімаў толькі аднакаранёвыя словы, якія маюць гукавое падабенства і семантычныя адрозненні. Даследчыкам вылучаны наступныя тыпы паронімаў: 1) поўныя паронімы – словы, якія маюць адрозныя значэнні; 2) няпоўныя паронімы – словы, якія з’яўляюцца сінонімамі ў асобных значэннях; 3) паронімы, якія з’яўляюцца сінонімамі ва ўсіх сваіх значэннях [1]. В. У. Вішняковай вылучаны таксама поўныя, няпоўныя і частковыя паронімы [2, с. 15]. В. П. Анціпіна прапанавала функцыянальна-семантычную тыпалогію паронімаў, у аснове якой семантычнае падабенства ці адрозненне паранімічных адзінак, для якіх характэрная фанетычная блізкасць. Даследчыцай вылучаны рэкурэнтныя і аказіянальныя паронімы, якія могуць быць як аднакаранёвымі, так і рознакаранёвымі [3].

Нягледзячы на тое, што ў беларускім мовазнаўстве праблема параніміі таксама распрацоўвалася некаторымі даследчыкамі (С. М. Грабчыкаў, В. М. Лапанік, А. Я. Баханькоў, С. М. Запрудскі, А. І. Шаблоўскі), нельга прызнаць яе вырашанай і ўсебакова даследаванай. А. І. Шаблоўскім была прапанавана класіфікацыя паронімаў, у аснове якой тры ўніверсальныя аспекты: план суб’екта, план аб’екта і план прэдыката. З улікам гэтых трох тыпаў зместавых супрацьпастаўленняў, уласцівых параніміі, даследчыкам адзначаецца: 1) адрозненне суб’ектнага і аб’ектнага плана (*абанент // абанемент, фуражырскі // фуражырны*); 2) адрозненне суб’ектнага і прэдыкатыўнага плана (*памятлівы // памятны, хваравіты // хворы*); 3) адрозненне прэдыкатыўнага і аб’ектнага плана (*навархоўны // наверхневы, падзолісты // падзолны*) [4, с. 72]. Даследчыкам адзначаецца, што паронімы належаць да розных семантыка-сіntaxічных планаў [4, с. 73].

У нашым даследаванні разглядаюцца **словаўтваральныя ад’ектыўныя паронімы**, якія ўтвараюцца ад адной асновы пры дапамозе адрозных або аднолькавых афіксаў, выяўляючы адрозныя значэнні.

З СПЛЗП [5] намі былі выбраны прыметнікі-кадэрываты і была складзена картатэка ад’ектыўных утварэнняў, якія выяўляюць адрозныя адносіны (поўнаасцю або часткова). Агульная колькасць паранімічных ад’ектыўных утварэнняў склала 585 пар. Пры гэтым 415 пар з’яўляюцца поўнымі паранімамі (што складае 71 % ад агульнай колькасці) і 170 пар

(29 %) выступаюць у якасці няпоўных (частковых) паронімаў, значэнні якіх часткова разыходзяцца, але і часткова супадаюць. Няпоўныя паронімы з'яўляюцца і няпоўнымі сінонімамі адначасова. Таму ў залежнасці ад ступені адрознення сэнсавай структуры мы падзяляем усе прыметнікі-кадэрываты на **поўныя** (абсалютныя) і **няпоўныя** (частковыя).

Аб'ектам разгляду ў артыкуле з'яўляюцца **поўныя** (абсалютныя) прыметнікі-паронімы.

Як мы ўжо адзначалі вышэй, абсалютныя **словаўтваральныя** ад'ектыўныя паронімы – гэта вытворныя ад адной асновы прыметнікі (прыметнікі-кадэрываты), якія выяўляюць адрозныя значэнні. У большасці выпадкаў словаўтваральныя ад'ектыўныя паронімы ўтвараюцца пры дапамозе адрозных суфіксаў, але сярод ад'ектыўных паронімаў можна вылучыць таксама прыметнікі-кадэрываты з тоеснай марфемнай структурай, дзе дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск.

Сярод **поўных** ад'ектыўных паронімаў вылучым наступныя **тры групы**:

1) *пары, у якіх абодва складнікі з'яўляюцца монасемічнымі словамі* (267 пар); 2) *пары, у якіх адзін прыметнік монасемічны, другі – мнагазначны* (122 пары); 3) *пары, у якіх абодва складнікі з'яўляюцца мнагазначнымі словамі* (26 пар).

Самай шматлікай па колькасці пар сярод поўных ад'ектыўных паронімаў з'яўляецца першая група, дзе абодва складнікі паранімічнай пары з'яўляюцца монасемічнымі словамі. Да словаўтваральных паронімаў гэтай групы адносяцца наступныя пары аднаасноўных утварэнняў: *агідлівы // агідны, абанентны // абаненцікі, абаронны // абарончы, акіянічны // акіянскі, арбітны // арбітальны, асцюковы // асцюкаваты, багетавы // багетны, багуністы // багуновы, барсуковы // барсучыны, броварны // броварскі, бромавы // бромісты, брыльянтавы // брыльянцісты, вавёркавы // вавёрчын, ваўністы // ваўняны, вугляродзісты // вугляродны, выбівальны // выбіўны, гаспадынін // гаспадыньскі і інш.*

Большасць пар прадстаўленай групы ўключае нейтральную лексіку. Некаторыя пары (або адзін са складнікаў пар) маюць дачыненне да рознай паводле сферы ўжывання лексікі. Невялікую частку з гэтых пар складаюць размоўныя словы: (*бабін // бабскі, кудзелісты // кудзельны, мазгавіты // мазгавы, мачалісты // мачальны¹, збродлівы // збродны, чапурны // чапурысты*). Некаторыя пары належаць да спецыяльнай

лексікі, напрыклад *выбівальны // выбіўны*. Абодва названыя ўтварэнні фіксуюцца ў ТСБМ з паметай «спец.» [6, с. 518]. Дэрыват *выбівальны* прадстаўлены з дэфініцыяй ‘прызначаны для выбівання малюнкаў на тканіне’, а слова *выбіўны* мае значэнне ‘зроблены шляхам выбівання, чаканкі’ [6, с. 518]. Таму ў спалучэннях *выбівальная машына* і *выбіўны дыван* словы *выбівальны* і *выбіўны* з’яўляюцца словаўтваральнымі паронімамі.

Другой групе поўных ад’ектыўных паронімаў, дзе *адзін прыметнік паранімічнай пары монасемічны, другі – мнагазначны*, адпавядаюць 122 пары аднаасноўных утварэнняў. Прыметнікі гэтай групы падзяляюцца на 6 падгруп у залежнасці ад колькасці ЛСВ кожнага складніка паранімічнай пары:

а) *пары, у якіх адно ўтварэнне з’яўляецца адназначным словам, а другое мае два значэнні* (93 пары).

Напрыклад: *дэкарацыйны // дэкаратыўны, болевы // балесны, вужовы // вужачы, гліняны // гліністы, плямкі // плямісты, саломісты // саламяны, сумётны // сумёцсты, тварожысты // тварожны, тхаровы // тхарыны, цагельны // цагляны, хуліганскі // хуліганісты, гразевы // гразкі, кароністы // каронны і інш.;*

б) *пары, у якіх адно ўтварэнне з’яўляецца монасемічным словам, а другое мае тры значэнні* (15 пар).

Напрыклад: *водны // вадзяны, вуглаваты // вуглавы, круглы // кругаваы, мікраскопны // мікраскапічны, памятливы // памятны, хмелевы // хмельны; нуднаваты // нудлівы і інш.;*

в) *пары, у якіх адзін дэрыват монасемічны, а другі мае чатыры значэнні* (9 пар).

Гэтай падгрупе адпавядаюць наступныя пары: *салісты // сальны, цыклавы // цыклічны, масіўны // масавы, прыметны // прыметлівы, прыкметны // прыкметлівы, мурожны // мурожысты, салільны // салёны, туманны // туманісты, свінцовісты // свінцовы;*

г) *пары, у якіх адзін дэрыват адназначны, другі мае пяць значэнняў* (2 пары: *сонцаў // сонечны і сабакаў // сабачы*);

д) *пара, у якой адно ўтварэнне з’яўляецца монасемічным словам, а другое мае шэсць значэнняў* (1 пара).

Да гэтай падгрупы належыць пара аднаасноўных утварэнняў *хадавы* і *хадовы*. Вытворныя прыметнікі-кадэрываты *хадавы* і *хадовы* маюць тоесную марфемную структуру, але адрозніваюцца месцам націску, што надае семантычную розніцу паміж дэрыватамі. Адрозныя адносіны выразна выяўляюцца праз спалучальныя характарыстыкі прыметнікаў, параўн.: *хадавая сістэма* (аўтамабіля) ці *хадавы вал*, але *хадовы чалавек*;

е) *пары, у якіх адно ўтварэнне з'яўляецца монасемічным словам, а другое мае сем значэнняў* (2 пары: *камяністы // каменны і жалезісты // жалезны*).

Да **трэцяй** групы поўных паронімаў адносяцца тыя **ўтварэнні, якія з'яўляюцца мнагазначнымі словамі**. Гэтая група налічвае 26 пар ад'ектыўных утварэнняў. Сярод гэтай групы можна вылучыць таксама **6 падгруп**:

а) *пары, у якіх абодва ўтварэнні маюць па два ЛСВ* (14 пар).

Гэтая падгрупа ўключае 14 пар аднаасноўных утварэнняў: *чарапахавы // чарапашы, карысны // карыслівы, пад'ёмісты // пад'ёмны, палавінны // палавінчаты, энергетычны // энергічны, бавоўнавы // баваўняны і інш.*;

б) *пары, у якіх адно ўтварэнне прадстаўлена праз два ЛСВ, а другое мае тры ЛСВ* (8 пар).

Напрыклад: *мясны // мясісты, пісьменны // пісьмовы, разумовы // разумны, цукрысты // цукровы і інш.*;

в) *пара, у якой адно ўтварэнне прадстаўлена праз два ЛСВ, а другое мае чатыры ЛСВ* (алеісты // алейны);

г) *пара, у якой адно ўтварэнне прадстаўлена праз два ЛСВ, а другое мае пяць ЛСВ* (шумавы // шумны¹);

д) *пара, у якой абодва ўтварэнні прадстаўлены праз тры ЛСВ* (вузлаваты // вузлавы);

е) *пара, у якой адно ўтварэнне прадстаўлена праз тры ЛСВ, а другое мае чатыры ЛСВ* (конскі // конны).

Такім чынам, на аснове складзенай картатэкі аднаасноўных ад'ектыўных утварэнняў, якія выяўляюць адрозныя значэнні, вылучаны поўныя ад'ектыўныя паронімы. У залежнасці ад колькасці ЛСВ кожнага складніка паранімічнай пары сярод поўных ад'ектыўных паронімаў вылучаны тры групы. Самай шматлікай па колькасці пар сярод поўных ад'ектыўных паронімаў з'яўляецца першая група, дзе абодва складнікі паранімічнай пары з'яўляюцца монасемічнымі словамі.

У другой групе, дзе адзін прыметнік адназначны, а другі мнагазначны, часцей за ўсё паранімія выяўляецца ў парах, дзе адно ўтварэнне адназначнае, а другое прадстаўлена двума ЛСВ. Найменшая колькасць прыметнікаў-кадэрыватаў гэтай групы адзначана ў парах, дзе мнагазначнае слова прадстаўлена пяццю (2 пары) і сямю (таксама 2 пары) ЛСВ.

Група поўных ад'ектыўных паронімаў, у якой абодва складнікі мнагазначныя, з'яўляецца самай малалікай, што адлюстроўваецца ў

колькасных паказчыках (26 пар). Падгрупа, дзе пары прадстаўлены ўтварэннямі з двума ЛСВ, мае найбольшую колькасць паранімічных пар (14). Самымі малалікімі з’яўляюцца падгрупы, дзе адно ўтварэнне мае 2 ці 3 ЛСВ, а другое – 3–5 ЛСВ пэўнай лексемы. Гэтыя падгрупы прадстаўлены праз 1 пару ў кожнай, з чаго вынікае, што поўная (ці абсалютная) ад’ектыўная паранімія часцей выяўляецца сярод монасемічных і тых полісемічных слоў, якія прадстаўлены найменшай колькасцю ЛСВ.

Аднак неабходна мець на ўвазе, што існуюць і няпоўныя паронімы, значэнні якіх часткова разыходзяцца, але і часткова супадаюць, а гэта азначае, што суадносіны паміж полісемічнымі словамі маюць больш складаны характар, паколькі розныя ЛСВ могуць выяўляць не толькі семантычнае адрозненне, але і семантычную блізкасць. Таму калі развіць даследаванне за кошт уліку і сінанімічных адносін паміж рознымі ЛСВ прыметнікаў, то гэта дазволіць атрымаць складаную канкрэтную карціну семантычных узаемасувязей паміж аднаасноўнымі прыметнікамі. Праведзенае даследаванне поўных ад’ектыўных паронімаў з’яўляецца толькі частковай, але карыснай і неабходнай працай для ўстанаўлення семантычных суадносін паміж прыметнікамі-кадэрыватамі.

Спіс літаратуры

1. Красных, В. И. Современный словарь русского языка / В. И. Красных. – М. : Астрель, 2010. – 606 с.
2. Вишнякова, О. В. Словарь паронимов русского языка / О. В. Вишнякова. – М. : Русский язык, 1984. – 351 с.
3. Антипина, В. П. Сопоставительный анализ паронимов русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. П. Антипина. – Уфа, 2012. – 24 с.
4. Шаблоўскі, А. І. Паранімія як сістэмная адзінка лексікі і лексічная катэгорыя / А. І. Шаблоўскі // Беларуская лінгвістыка. – 1998. – Вып. 48. – С. 67–74.
5. Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ-ры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; навук. рэд. В. П. Русак. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1 : А–В / рэд. М. П. Лобан. – 1977. – 604 с.

Дзінгілеўская Алена Іванаўна, магістр філалагічных навук, выкладчык кафедры замежных моў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Ш. В. Дусматова

МНОГОКОМПОНЕНТНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С СОЧИНИТЕЛЬНОЙ СВЯЗЬЮ ПРЕДИКАТИВНЫХ ЕДИНИЦ

Определяется содержание понятия «сложные многокомпонентные предложения», выявляется их компонентный состав, представляется классификация сложных многокомпонентных предложений.

Сложные многочленные предложения с сочинением, части которого соединяются при помощи сочинительных союзов, называются многокомпонентными сложносочиненными предложениями. Предложения этого типа отличаются от обычных сложносочиненных предложений только количеством предикативных единиц, входящих в их состав. Обращение к многочленным сложносочиненным предложениям оправдано при описании каких-либо фактов, наблюдений, констатации результатов исследований.

Многокомпонентные сложносочиненные предложения представляют отдельный тип многочленных сложных предложений со специфическими структурными, семантическими и коммуникативными признаками. Многокомпонентные сложносочиненные предложения (далее – МССП) различаются средствами синтаксической связи и характером выражаемых отношений между частями. В зависимости от типа союза, соединяющего компоненты МССП, можно выделить:

1. Предложения с соединительными отношениями и разделительными отношениями, которые могут иметь большое количество компонентов в своём составе.

Между предикативными единицами сложного компонента чаще всего возникают отношения одновременности, временной последовательности или сопоставительных отношений. Структурным признаком этих отношений является употребление сочинительного союза И.

Например:

*Яцик поставили в самой светлой и теплой комнате, у окна, **и** через день опустившиеся ветки березы поднялись, **и** вся она повеселела, и даже листья у нее шумели... (Паустовский. Подарок).*

*Редкие, голубоватые звёзды мелькали тучами над нами, **и** небо немногу расчищалось, **и** тополи на обрывах чернели резче, **и** море всё более отделялось от далеких горизонтов (Бунин. Осенью).*

*Пустеет воздух. Птиц не слышно боле, **и** далеко еще до первых зимних бурь, **и** льется чистая и теплая лазурь на отдыхающее поле (Тютчев. Есть в осени первоначальной...).*

На первом уровне между предикативными единицами сложного компонента – отношения последовательности. Все глаголы-сказуемые стоят в форме прошедшего времени совершенного вида.

2. Предложения с противительными отношениями и предложения с отношениями градации и присоединения имеют только двухчастную структуру.

В МСП с сочинительной связью добавляется оттенок уступительности, который, как отмечает Усманова, «выражается в противопоставлении ситуаций, из которых одна существует вопреки другим» [3, с. 36].

Например:

*Мы были когда-то короткими друзьями, **но** настал недобрый миг, **и** мы расстались как враги (Тургенев. Последнее свидание).*

В данном примере на первом уровне членения между компонентами союз **но** выражает противительные отношения, на втором уровне появляются уступительные отношения, переданные соединительным союзом **и**.

*Написать записку по-французски казалось ей неуместным, **а** в русской орфографии сама матушка не была сильна – **и** знала это – **и** не хотела компрометироваться (Тургенев. Первая любовь).*

*Ехать Сереже очень хотелось, **но** он еще никогда не уезжал из родного города, **и** было страшно от неизвестности... (Павленко. Степное солнце).*

На первом уровне членения между компонентами союз **а** (в первом предложении) и союз **но** (во втором предложении) выражают противительные отношения, на втором уровне появляются уступительные отношения, переданные при помощи соединительного союза **и**.

*День давно погас, **и** вечер, сперва весь огнистый, потом ясный и алый, потом бледный и смутный, тихо таял и переливался в ночь, **а** беседа наша все продолжалась, мирная и кроткая, как воздух, окружавший нас (Тургенев. Ася).*

*Уж сосны золотятся днем, **И** с красногрудым снегирем Клесты кричат на острых елях... **Но** пусто все на сих берегах... (Глинка. Великий сын России).*

В приведенных примерах соединительные отношения первого уровня переходят в противительные на втором.

Сочинительные союзы являются главным средством связи предикативных единиц и компонентов в МСП с сочинением, они занимают важную позицию между ними. В примерах из художественных произведений в качестве основного средства связи предикативных единиц и компонентов преобладает сочинительный союз **и** для выражения сочинительных отношений со значением одновременности или последовательности действия. Основным противительным союзом в исследуемых МСП является союз **а**.

Среди многокомпонентных сложносочинённых предложений можно выделить следующие разновидности.

С одинаковыми сочинительными союзами между частями:

*Вода в пруде почернела, **и** легкая лодочка уже скользила по ней, **и** слышался плеск весла и смехи какой-то гражданки в лодочке (Булгаков. Мастер и Маргарита).*

***Ни** солнца мне не виден свет, **ни** для корней моих простору нет, **ни** ветеркам вокруг меня свободы (Крылов. Дерево).*

Между частями таких конструкций возникают перечислительные отношения. Перед нами предложения открытой структуры, которые характеризуются отсутствием уровней членения: предикативные части здесь абсолютно равноправны в семантическом плане.

Могут повторяться и разделительные союзы:

***То** за две комнаты от меня быстро проговорит что-нибудь моя дочь Лиза, **то** жена пройдет через залу со свечой и непременно уронит коробку со спичками, **то** скрипнет рассыхающийся шкаф, **или** неожиданно загудит горелка в лампе... (Чехов. Скучна история).*

Схема таких предложений может выглядеть таким образом:

ТО , ТО , ТО , ИЛИ

Многочисленное повторение сочинительных союзов создает плавность речи, замедляет ее темп, придает ей большую эмоциональную силу. Выразительные возможности многосоюзия были отмечены еще в древности, стилистическая фигура, основанная на использовании повторяющихся союзов, получила название полисиндетон.

С различными сочинительными союзами между частями. Такие сложные предложения, как правило, распадаются на две составные части, в которых отдельные предикативные единицы группируются по логико-семантическому принципу:

1. За громадної тучей дима не було видно пламени, **но** дым прямо летел по ветру на усадьбу, и чувствовался в комнатах горький запах его (Салтыков-Щедрин. Деревенский пожар).

, **НО** , и

2. Пусть перебирается в деревню во флигель, **или** я переберусь отсюда, **но** оставаться с ним в одном доме я не могу (Чехов. Дядя Ваня).

, **ИЛИ** , **НО**

3. Большинство ночей я провожу на озерах, **а** когда остаюсь дома, **то** ночую в старой беседке в глубине сада (Паустовский. Мецёрская сторона).

, **а** , **то**

Лингвистическая значимость многокомпонентных сложносочиненных предложений определяется не только особенностями их структуры и семантики, но и функциональной нагруженностью этих предложений в речи, их реальной способностью обеспечивать процесс коммуникации. Стилистические функции многокомпонентных сложносочиненных предложений разнообразны; они особенно частотны в описательных контекстах, поскольку позволяют представить картину детально и ярко. Однако И. Б. Голуб отмечает, что «“чистые” сложносочиненные предложения в книжных стилях сравнительно редки, так как не выражают всего многообразия причинно-следственных, условных, временных и других связей, возникающих между предикативными единицами в научном, публицистическом, официально-деловом текстах» [2, с. 8]. Обращение к сложносочиненным предложениям оправдано при описании каких-либо фактов, наблюдений, констатации результатов исследований.

Список литературы

1. Синтаксис современного русского языка / Г. Н. Акимова [и др.]. – СПб. : СПбГУ ; М. : Академия, 2009. – 346 с.
2. Книга о хорошей речи / И. Б. Голуб, Д. Э. Розенталь. – М. : Культура и спорт, 1997. – 267 с.

3. Усманова, Е. Г. Сложные многочленные предложения в прозе А. П. Чехова: на материале рассказов и повестей 1890–1900-х годов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. Г. Усманова ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2001. – 253 с.

Дусматова Шахло Валиевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, Худжанд, Республика Таджикистан.

УДК 811.161.3

В. В. Маршэўская ПОЛІСЕМАНТЫЧНЫЯ ДЗЕЯСЛОЎНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ

Аналізуюцца дзеяслоўныя фразеалагізмы, якія маюць тры і больш значэнняў. Устаноўлена, што выразам уласціва ўнутрыкатэгарыяльная мнагазначнасць: усімі сваімі значэннямі фразеалагізмы суадносяцца з семантыка-граматычным разрадам дзеяслоўных, а кожным значэннем паасобку могуць суадносіцца з рознымі субкатэгорыямі або семантычнымі групамі ўнутры адной субкатэгорыі. Такая з’ява сведчыць пра перавагу колькасных змен (у параўнанні з якаснымі) семантычнай структуры полісемантычных дзеяслоўных фразеалагізмаў. Выяўлена, што двухсуб’ектныя і двухаб’ектныя полісемантычныя дзеяслоўныя фразеалагізмы валодаюць патэнцыяльнымі значэннямі.

Да семантыка-граматычнага разраду дзеяслоўных фразеалагізмаў беларускай мовы адносяцца фразеалагізмы, якія «абазначаюць дзеянне і выражаюць яго ў катэгорыях трывання, часу, ладу, а таксама роду (у формах прошлага часу і ўмоўнага ладу). Апрача дзеяння (*абіваць парогі, весці рэй і г. д.*), дзеяслоўныя фразеалагізмы зрэдку абазначаюць і стан: *кляваць носам, падаць духам, не помніць сябе, сядзець на чамаданах, зямлёй пахнуць і інш.*» [2]. Такое абагульненае значэнне дзеяння называюць катэгарыяльным значэннем. «Абагульненым значэннем дзеяння аб’яднаны, напрыклад, фразеалагізмы *балець душой* (‘моцна перажываць за каго-ці за што-небудзь’), *малоць не падсяваючы* (‘гаварыць глупства’), *зноў за рыбу грошы* (‘назойліва паўтараць ужо вядомае’), *не ў каня корм* (‘не ідзе на карысць’ і ‘не падыходзіць’). Катэгарыяльнае значэнне ўваходзіць у энсавую структуру фразеалагізма, з’яўляецца састаўнай часткай фразеалагічнага значэння» [2]. У залежнасці ад спалучальнасці са сваім суб’ектным і аб’ектным атачэннем, а таксама з улікам ступені актыўнасці працякання дзеяння

(працэсу) дзеяслоўныя фразеалагізмы праяўляюць сваё субкатэгарыяльнае значэнне. Субкатэгарыяльнае значэнне ўяўляе сабой менш агульнае і больш канкрэтнае, у параўнанні з катэгарыяльным, значэнне, якое аб'ядноўвае фразеалагізмы ў семантычныя субкатэгорыі ўнутры семантыка-граматычных разрадаў. З улікам субкатэгарыяльнага значэння дзеяслоўныя фразеалагізмы падзяляюцца на тры семантычныя тыпы: са значэннем дзейнасці, са значэннем стану, са значэннем адносін. Зместам фразеалагізмаў са значэннем дзейнасці з'яўляюцца працэсы, якія свядома, мэтанакіравана ажыццяўляюцца актыўным суб'ектам-асобай: *Трэці дзясятка гадоў круціць баранку* (= працуе шафёрам) *Васіль, а не захварэў на распаўсюджаную шафёрскую хваробу – ліхацтва* (М. Гіль). Пасіўнасць суб'екта-асобы фразеалагізмаў са значэннем стану праяўляецца ў тым, што асоба пазбаўлена магчымасці праяўляць сваю волю пры выражэнні міжвольных (якія не залежаць ад волі, свядомасці) працэсаў, напрыклад: *Ноч за працай мінула аж занадта хутка, і ўсе проста валіліся з ног ад стомы* (= дайшлі да поўнай знямогі, ператаміліся) (М. Латышкевіч). Пасіўнасць можа быць звязана з тым, што носьбітам стану (суб'ектам-дзейнікам) часам выступае абстрактнае паняцце: *Пытанне на нейкі час як бы павісла ў паветры* (В. Казько). Фразеалагізмы са значэннем адносін характарызуюць працэс узаемадзеяння паміж адушаўлёнымі ці неадушаўлёнымі суб'ектамі і аб'ектамі, якія з'яўляюцца членамі гэтых адносін. Пераважаюць фразеалагізмы, з дапамогай якіх характарызуюцца міжасобавыя адносіны (дамінантнае становішча суб'екта-асобы ці падпарадкаваны статус аб'екта-асобы): *От так, брат, дзяўчо, а нам усім нос уцёрла* (= даказала сваю перавагу) (У. Кузьмяноў). Больш падрабязна асаблівасці субкатэгорый дзейнасці, адносін, стану апісаны ў артыкуле [4].

У «Слоўніку фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава [1] налічваецца 383 мнагазначныя дзеяслоўныя фразеалагізмы, з іх пераважаюць двухзначныя выразы. Асаблівасці субкатэгарыяльнага значэння двухзначных дзеяслоўных фразеалагізмаў былі апісаны намі ў [3]. Мэтай данага даследавання стала апісанне асаблівасцей субкатэгарыяльнага значэння дзеяслоўных фразеалагізмаў, якія маюць тры і больш значэнняў. У слоўніку фіксуецца 49 трохзначных дзеяслоўных фразеалагізмаў, 9 чатырохзначных, 2 пяцізначныя і 1 шасцізначная адзінка.

Полісемантычныя выразы з трыма і больш значэннямі ахоплены з'явай міжкатэгарыяльнай і ўнутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасці.

Міжкатэгарыяльная мнагазначнасць (фразеалагізм рознымі сваімі значэннямі суадносіцца з рознымі семантыка-граматычнымі разрадамі) уласціва двум трохзначным выразам; адным (аднымі) са сваіх значэнняў гэтыя выразы суадносяцца з семантыка-граматычным разрадам дзеяслоўных фразеалагізмаў, а другім (другімі) суадносяцца з семантыка-граматычным разрадам прыметнікавых – *кульгаць на абедзве нагі* ('мець значныя недахопы, хібы ў чым-н. '; 'ісці дрэнна, з перабоямі, зрываўмі'; 'вельмі дрэнны'); *памінай як звалі* ('загінуў, перастаў існаваць'; 'знік, уцёк, дзе-н. схавалася'; 'зусім страчаны, згублены').

Часцей полісемантычныя выразы з трыма і больш значэннямі ахоплены з'явай *унутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасці* (фразеалагізм усімі сваімі значэннямі ўключаецца ў семантыка-граматычны разрад дзеяслоўных), такіх 34 выразы. Вылучаецца два тыпы ўнутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасці – *знешняя* (фразеалагізм усімі сваімі значэннямі ўключаецца ў семантыка-граматычны разрад дзеяслоўных, а асобнымі сваімі значэннямі суадносіцца з рознымі субкатэгорыямі (дзейнасці, адносін, стану)) і *ўнутраная* (розныя значэнні аднаго фразеалагізма звязаны з адной субкатэгорыяй (або толькі дзейнасці, або толькі адносін, або толькі стану), але суадносяцца з рознымі яе семантычнымі групамі або падгрупамі).

Дзеяслоўныя фразеалагізмы *са знешняй унутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасцю* адным (ці аднымі) са сваіх значэнняў суадносяцца з субкатэгорыяй дзейнасці, а іншымі значэннямі – з субкатэгорыяй адносін ці стану. Напрыклад, пяцізначны фразеалагізм *ставіць (станавіць) на ногі* пры спалучэнні з дзейнікам са значэннем асобы ў першым значэнні (*каго* 'вылечваць') праяўляе субкатэгарыяльнае значэнне дзейнасці (семантычная група – канкрэтная дзейнасць, семантычная падгрупа – прафесійная дзейнасць); пры дзейніку са значэннем рэчыва прадмета праяўляе субкатэгарыяльнае значэнне адносін (семантычная група – прадметна-асобавыя адносіны): [*Рабіна:*] *Няхай мядком падмацуецца! Мае зёлкі яго хутка на ногі паставяць* (В. Вольскі). У сваім трэцім значэнні (*што* 'ўмацоўваць, рабіць больш трывалым, незалежным што-н. ') пры ўжыванні з дзейнікам са значэннем асобы праяўляе субкатэгарыяльнае значэнне дзейнасці (семантычная група – канкрэтная дзейнасць, семантычная падгрупа – працоўная дзейнасць); пры дзейніку са значэннем абстрактнага прадмета выраз суадносіцца з субкатэгорыяй адносін (семантычная група – прадметна-прадметныя адносіны): «*Сымона-музыку*», *казаў аўтар, паставілі на*

ногі лірычныя адступленні (М. Лужанін). Сваімі другім і пятым значэннямі фразеалагізм суадносіцца з субкатэгорыяй адносін (семантычная група – міжасобавыя адносіны, семантычныя падгрупы – прадуктыўныя і дамінантныя адносіны) (2. *каго* ‘расціць, даводзячы да самастойнасці’; 5. *каго, што* ‘прымушаць актыўна, энергічна дзейнічаць’). У чацвёртым значэнні (*што* ‘ліквідаваць пашкоджанне, паломку ў чым-н.; рабіць рамонт чаго-н.’) фразеалагізм мае субкатэгарыяльнае значэнне дзейнасці (семантычная група – працоўная дзейнасць); трохзначны фразеалагізм *зямлі не чуць пад сабой* сваім першым значэннем суадносіцца з субкатэгорыяй дзейнасці (‘вельмі хутка бегчы’) (семантычная група – рух, перамяшчэнне ў прасторы), а другім і трэцім значэннямі суадносіцца з субкатэгорыяй стану (‘вельмі стаміцца ад працяглай хады, бегу, цяжкай працы і пад.’ (семантычная група – фізіялагічны (біялагічны) стан); ‘моцна радавацца, быць у захапленні, у добрым настроі’ (семантычная група – псіхічны стан)); знешняй унутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасцю ахоплены таксама выразы *мяшаць з зямлёй, аддаваць канцы, разяўляць рот, вымотваць жылы, браць сваё, дух выпусціць, стукнуць у галаву* (каму), *даваць (задаваць) жару, браць у <свае> рукі, даваць (задаваць) дыхту* і інш.

Фразеалагізмы, ахопленыя з’явай *унутранай унутрыкатэгарыяльнай мнагазначнасці*, ва ўсіх значэннях рэалізуюць адно субкатэгарыяльнае значэнне, але суадносяцца з рознымі семантычнымі групамі, напрыклад, трохзначны фразеалагізм *сесці макам* пры дзейніку са значэннем асобы рэалізуе субкатэгарыяльнае значэнне стану ‘пацярпеўшы няўдачу, аказацца ў няёмкім, смешным становішчы’ (семантычная група – псіхічны стан); пры дзейніку, які абазначае назвы раслін, выраз рэалізуе значэнне ‘спыніцца ў росце, звязць, засохнуць’ і суадносіцца з семантычнай групай «фізічны стан»; пры ўжыванні з дзейнікам са значэннем абстрактнага прадмета рэалізуе значэнне ‘прыйсці ва ўпадак, заняпасці’ і таксама суадносіцца з семантычнай групай «фізічны стан»; унутраная ўнутрыкатэгарыяльная мнагазначнасць уласціва таксама выразам *лезці ўвочы* (каму), *задурыць (затлуміць, замарочыць, зачмурыць) галаву* (каму), *выдаваць на-гара* (што) і інш.

Размежаванне значэнняў у фразеалагізме можа быць звязана з: а) эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, напрыклад, чатырохзначны фразеалагізм *адкідваць хвост* толькі ў першым сваім значэнні ‘адпачываць лежачы’ мае афарбоўку неадабрэння; б) левай

спалучальнасцю – фразеалагізм *убірацца (брацца) у сілу* ў першым значэнні ‘станавіцца больш сталым, дарослым, моцным’ ужываецца пры дзейніку са значэннем асобы, у другім значэнні ‘хутка расці, буйна развівацца’ ўжываецца пры дзейніку са значэннем неадушаўленага прадмета (*расліны*), у трэцім значэнні ‘ўсталёўвацца, умацоўвацца’ ўжываецца пры дзейніку са значэннем абстрактнага прадмета (*вясна, зіма, дзень і пад.*), у чацвёртым значэнні ‘ўмацоўваць сваё становішча’ ўжываецца пры дзейніку са значэннем асобы ці сукупнасці асоб. Варта ўлічваць таксама, што ў ролі канкрэтнага прадмета (левай спалучальнасці) можа выступаць граматычна неадушаўлены назоўнік, які ў сваёй семантычнай структуры ўтрымлівае сему адушаўленасці (*артылерыя* = людзі, салдаты, ваенныя), што не мяняе суадноснасці значэння фразеалагізма з семантычнай групай; в) правай спалучальнасцю – трохзначны фразеалагізм *біць чалом* у першым і другім значэннях кіруе адушаўлёным назоўнікам у давальным склоне *каму* ‘пачціва кланяцца, вітаючы’ і ‘пачціва прасіць каго-н.’, у трэцім значэнні ‘з глыбокай пачціvasцю ставіцца да чаго-н., вітаючы што-н.’ кіруе неадушаўлёным назоўнікам у давальным склоне *чаму*; г) найўнасцю сінонімаў – трохзначны выраз *круціць хвостом* толькі ў першым сваім значэнні ‘хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць’ мае сінонімы: *віляць хвостом* (у 1 знач.), *дурцыць галаву* (каму) (у 1 знач.), *задурцыць галаву* (каму) (у 3 знач.), *корчыць дурня* (у 1 знач.), *сляпіць вочы* (каму) (у 1 знач.), *травіць баланду* (у 2 знач.) і інш.; д) сінтаксічным функцыянаваннем – напрыклад, фразеалагізм *стукнуць у галаву* (каму) у двух сваіх значэннях функцыянуе ў безасабовым ужыванні, а ў трэцім значэнні ‘ап’яніць’ функцыянуе ў ролі выказніка пры дзейніку, які абазначае пітво; і іншымі паказчыкамі – як кожным паасобку, так і ўсімі разам.

Асобную групу (*прамежжавы тып*) утвараюць полісемантычныя дзеяслоўныя фразеалагізмы, якім уласцівы семантычны дынамізм (прамежжавых у слоўніку налічваецца 15 адзінак). Адным са сваіх значэнняў такія адзінкі суадносяцца з пэўнай субкатэгорыяй (дзеяснасці, адносін, стану), а ў іншых значэннях у залежнасці ад спалучальнасці з дзейнікам са значэннем асобы ці адушаўленага прадмета або са значэннем канкрэтнага ці абстрактнага прадмета ў семантычнай структуры фразеалагізма актуалізуюцца другасныя семы, што прыводзіць да змены эмацыянальна-рацыянальнага вобраза, а разам з тым – субкатэгарыяльнай суадноснасці ці семантычнай групы ўнутры

адной субкатэгорыі – *западаць (упадаць) у вока (у вочы)* (каму) (у трэцім значэнні ‘звяртаць на сябе ўвагу, запамінацца’ ўжываецца пры дзейніку са значэннем асобы ці канкрэтнага прадмета (*Чубар упаў у вока ёй* (семантычная група – міжасобавыя адносіны) (І. Чыгрынаў); *Пуня так запала ў вока ёй* (семантычная група – прадметна-асобавыя адносіны) (П. Місько)); да прамежжавых адносяцца таксама выразы *давацца ў рукі* (каму) (у 2 знач.), *выдаваць сябе* (у 1 знач.), *браць верх* (у 3 знач.), *іграць ролю* (у 1 знач.), *вярнуць нос* (у 1, 2, 3 знач.) (ад каго, ад чаго), *даваць (задаваць) дыхту* (у 2 знач.), *падымаць (узнімаць) руку* (у 2, 4 знач.) і інш. Адмежаваць значэнні дапамагае кантэкст.

Такія значэнні фразеалагізмаў лічацца патэнцыяльнымі, яны сустракаюцца ў адзінкавых ужываннях, некаторыя значэнні фразеалагізма яшчэ не сталі моўным фактам і не знайшлі адлюстравання ў фразеаграфічных працах.

Такім чынам, полісемантычныя дзеяслоўныя фразеалагізмы, якія маюць тры і больш значэнняў, характарызуюцца пашыранай унутры-катэгарыяльнай мнагазначнасцю. Гэтая асаблівасць сведчыць пра перавагу колькасных змен (у параўнанні з якаснымі) семантычнай структуры мнагазначных дзеяслоўных фразеалагізмаў.

Розныя значэнні фразеалагізма адрозніваюцца наяўнасцю або адсутнасцю эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, сінонімаў, антонімаў, правай і левай спалу-чальнасцю і інш. Двухсуб’ектныя і двухаб’ектныя полісемантычныя дзеяслоўныя фразеалагізмы валодаюць патэнцыяльнымі значэннямі, што паступова можа прывесці да колькасных або якасных змен іх семантычнай структуры.

Спіс літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1. – 672 с.; – Т. 2. – 704 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
3. Маршэўская, В. В. Асаблівасці субкатэгарыяльнага значэння мнагазначных дзеяслоўных фразеалагізмаў / В. В. Маршэўская // Роднае слова. – 2023. – № 9. – С. 61–64.
4. Маршэўская, В. В. Субкатэгарыяльнае значэнне дзеяслоўных фразеалагізмаў / В. В. Маршэўская // Беларуская мова і літаратура. – 2022. – № 8 (250). – С. 51–55.

Маршэўская Валянціна Васільеўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

І. В. Піваварчык

**РЭЛІГІЯНА-КАНФЕСІЙНЫЯ АДНОСІНЫ
Ў РЭГІЯНАЛЬНЫХ СМІ ГРОДЗЕНСКОЙ ВОБЛАСЦІ**

Разглядаецца спецыфіка адлюстравання ў рэгіянальных друкаваных СМІ рэлігійнай тэматыкі і міжканфесійных адносін. Устаноўлена, што рэлігійная інфармацыя і пытанні этнаканфесійных адносін з'яўляюцца важнай часткай рэгіянальнага дыскурсу.

Рост цікавасці соцыуму да падзей царкоўнага жыцця, хрысціянскай культуры паўплываў на тое, што ў сучаснай медыяпрасторы ўсё часцей гучыць рэлігійная тэма. З'яўленне значнай колькасці канфесійных выданняў, тэлевізійных і радыёпраграм абумовіла развіццё і фарміраванне канфесійнай журналістыкі, якая распаўсюджвае рэлігійнае вучэнне (пропаведзь у шырокім сэнсе гэтага слова) у рамках той ці іншай канфесіі [1 с. 45]. Інфармацыя адносна рэлігійных пытанняў, якая перадаецца СМІ, фарміруе ўяўленні шырокіх пластоў грамадскасці ў галіне міжканфесійных адносін. Такім чынам, СМІ, якія асвятляюць дадзеныя пытанні, могуць не толькі згуртоўваць поліканфесійнае насельніцтва, але і раз'ядноўваць. Улічваючы гэтыя фактары, да пытання асвятлення рэлігійных пытанняў журналістам трэба падыходзіць дастаткова ўзважана [4, с. 111]. Асаблівая роля пры асвятленні канфесійных пытанняў адводзіцца рэгіянальным СМІ, бо яны маюць вялікі ўплыў на рэлігійнае жыццё грамадства, на функцыянаванне і трансляцыю рэлігійнага дыскурсу ў рэгіёнах.

Важным напрамкам унутранай палітыкі нашай краіны прызнаецца захаванне міжканфесійнага і міжэтнічнага дыялогу і згоды. Рэлігійны ландшафт сучаснай Беларусі характарызуецца «канфесійнай стракатасцю» – на 1 студзеня 2021 года афіцыйна зарэгістравана 25 канфесій і веравучэнняў [2, с. 205]. Прыярытэтнымі напрамкамі дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь у канфесійнай сферы выступаюць падтрыманне адносін талерантнасці і ўзаемнай павагі паміж людзьмі, папярэджанне супярэчнасцяў і канфліктаў, спыненне любых праяў дыскрымінацыі па рэлігійнай прыкмеце, ксенафобіі і іншых формаў неярпімасці [3, с. 5].

Адным з напрамкаў рэалізацыі дадзеных задач, па нашым меркаванні, з'яўляецца стварэнне ў рэгіянальных СМІ цыклаў тэле- і радыёперадач, пастаянных рубрык па пытаннях выхавання рэлігій-

най культуры, канфесійнай талерантнасці, духоўна-маральнага і патрыятычнага выхавання, прапаганды міласэрнасці і дабрачыннай дзейнасці. Так, у 2026 годзе была прынята «Праграма развіцця канфесійнай сферы, нацыянальных адносін і супрацоўніцтва з суайчыннікамі за мяжой на 2016–2020 гады» [5]. У рамках дадзенай праграмы планавалася садзейнічаць асвятленню ў СМІ тэматыкі развіцця канфесійнай сферы ў Рэспубліцы Беларусь, традыцый верацярпімасці і талерантнасці, буйных рэлігійных свят і мерапрыемстваў, правядзенне курсаў для журналістаў, якія асвятляюць пытанні этнаканфесійнай сферы, арганізацыя для іх прэс-канферэнцый, круглых сталоў і інш. мерапрыемстваў па тэматыцы міжнацыянальных адносін. Таксама ўказваецца на ўвядзенне ў друкаваных СМІ тэматычных рубрык для асвятлення пытанняў міжнацыянальных адносін.

Намі было праведзена даследаванне друкаваных рэгіянальных СМІ Гродзенскай вобласці на прадмет выяўлення рэлігійнай тэматыкі ў храналагічных рамках 2020 – ліпень 2023 г. У якасці аб’ектаў даследавання былі ўзяты публікацыі на сайтах трох рэгіянальных выданняў Гродзенскай вобласці: лідская раённая газета «Лідская газета», шчучынская раённая газета «Дзянніца» і газета «Астравецкая праўда». У выніку праведзенага аналізу метадам суцэльнай выбаркі намі было адабрана 154 матэрыялы рэлігійнай тэматыкі ў першых двух выданнях, з якіх 56 кантэкстаў былі апублікаваныя на сайце выдання «Дзянніца», а 108 матэрыялаў – на сайце выдання «Лідская газета». На сайце «Астравецкай праўды» намі выяўлена 254 публікацыі за аналагічны перыяд, і гэта самы высокі паказчык, што сведчыць аб стабільным інтарэсе выдання да рэлігійнай тэматыкі і міжканфесійных адносін. Кантэнт-аналіз паказаў, што ва ўсіх выданнях няма асобных рубрык на тэму рэлігіі: матэрыялы друкуюцца ў рубрыках «История», «Общество», «Культура» («Дзянніца»), «Общество», «Культура» («Лідская газета»), «Новости», «Общество», «Духовность» («Астравецкая праўда»). У «Лідскай газеце» маецца рубрыка «Вопрос священнику», у якой на актуальныя пытанні вернікаў адказваюць праваслаўныя і каталіцкія святары: *Начался Рождественский пост. Как провести его с пользой?* (29.11.2022; «Лідская газета»); *Что кроется в «пустых разговорах»?* (28.01.2023; «Лідская газета»).

Рэгіянальная прэса засяроджвае ўвагу ў асноўным на «інстытуцыянальных навінах» рэлігійнага дыскурсу: афіцыйных цырымоніях, юбілейных датах і пад. У абраных СМІ асвятляюцца

практычна ўсе значныя ў рэлігійнай сферы тэмы: узаемаадносіны рэлігійных арганізацый і дзяржавы, міжканфесійныя адносіны, царква і адукацыя, царква і моладзь, новыя рэлігійныя рухі і г. д. Большая частка матэрыялаў прысвечана асноўным рэлігіям рэгіёна – Беларускай праваслаўнай царкве і Каталіцкаму касцёлу, іншыя канфесіі не прадстаўлены на старонках выданняў. Рэлігійная тэматыка дастаткова разнастайная, інфармацыйнай падставай для напісання журналісцкіх тэкстаў з’яўляюцца:

- Рэлігійныя святы. Рэдакцыі газет публікуюць віншаванні вышэйшага царкоўнага кліру, пажаданні для вернікаў, а таксама віншаванні са святамі ад мясцовых уладаў, агляд мерапрыемстваў, прысвечаных асаблівай даце, фотарэпартажы з месца святкавання, анонсы: *Са Светлым Вялікаднем!* (24.04.2022; «Лідская газета»); *Каталіцкія сем’і заўтра адзначаць Раждство Хрыстова* (24.12.2022; «Лідская газета»). Падобныя матэрыялы з’яўляюцца каляндарнымі і, як правіла, ствараюцца духавенствам або вернікамі для вернікаў.

- Падзеі, звязаныя з жыццём прыходу ці епархіі. Матэрыялы асвятляюць візіты рэлігійных дзеячаў, адкрыцці храмаў, падзеі, якія адбыліся ўнутры прыходу: *Вручены две рождественские премии христианского образовательного центра «За особый вклад в дело христианского просвещения и образования, ревностное служение Церкви Христовой в деле воспитания молодежи, вклад в развитие теологического образования»*. В числе награжденных – священник из Лиды, протоиерей Ростислав Лемачко, настоятель прихода храма святого благоверного князя Александра Невского (20.01.2023; «Лідская газета»). Гэта могуць быць пашыраныя нататкі аб правядзенні рэлігійнага мерапрыемства, справаздача аб правядзенні рэлігійнага абраду.

- Рэлігійная падзея з жыцця вернікаў. Газета «Астравецкая праўда» публікуе цыкл матэрыялаў, у якіх расказваецца рэлігійная гісторыя з жыцця жыхароў раёна: *Я не падзяляю людзей па веравызнанні, католік ты ці праваслаўны – не істотна – мы ўсе хрысціяне і Бог у нас адзін* (Што значыць калядны пост для астраўчан; 08.12.2021); *У нас «змешаная» сям’я: я праваслаўны, жонка – каталічка. Адзначаем вялікія святы абедзвюх канфесій* (Праваслаўныя вернікі Астравеччыны расказалі, адкуль на свята бяруць вербачку; 15.04.2022); *Амаль 50 гадоў святкую дзве Пасхі – каталіцкую і праваслаўную, католікам быў светлай памяці муж, у касцёле хрышчаны сын* (Пра свой шлях да бога

расказвае Г. С.; 29.04.2022). Прыклады такіх публікацый можна лёгка знайсці менавіта ў раённых выданнях, паколькі гэты тып СМІ характарызуецца сувяззю са сваёй аўдыторыяй, таму адкрыцці ад чытачоў газет не з'яўляюцца нечым незвычайным.

Адзін з ключавых напрамкаў дзейнасці рэдакцый газет – актыўны ўдзел царквы ў жыцці грамадства: практычна кожнае мерапрыемства (пачатак навучальнага года, адкрыццё выставы, культурнага цэнтра і г. д.) праходзіць пры падтрымцы святароў дзвюх канфесій – праваслаўя і каталіцызму. Паказальны візуальны рад, які суправаджае падобныя публікацыі: прапануюцца панарамныя фотаздымкі, якія фіксуюць вялікую колькасць вернікаў. Салідарнасць, усеагульнае аб'яднанне вернікаў – асноўны пасыл фотаработ. Менавіта такім чынам рэгламентуецца адзін з рэлігійных канцэптаў – саборнасць, злучаны з агульнадзяржаўнай устаноўкай аб нацыянальным яднанні народа. Матэрыялы носяць інфармацыйны характар, рэлігійная тэматыка перасякаецца з грамадскай, культурнай, палітычнай, для ўсіх публікацый уласцівы падкрэслена паважлівыя адносіны да рэлігійнай сферы.

Публікацыі ў рэгіянальных СМІ дэманструюць ідэю талерантнасці, міжэтнічнай згоды, міжкультурнага і міжканфесіянальнага дыялогу, прычым падкрэслім, што гэтыя ідэі поўнасьцю замацаваліся ў свядомасці жыхароў: *У нашай сям'і адзначаюць дзве Пасхі: муж – католік, я – праваслаўная. Таму асаблівая радасць, калі Вялікадні супадаюць, – тады і рыхтавацца, і святкаваць можна разам. Ну а калі як сёлета, то імкнуся аднолькава рыхтавацца і да аднаго, і да другога свята: фарбую яйкі, няку булкі, накрываю стол... Дзеці прыязджаюць і на першы, і на другі Вялікдзень... Сёлета на каталіцкае свята шмат вясковых дзяцей прыходзіла ў жакі – прыемна, што памятаюць традыцыі* (Як рыхтуюцца да свята і сустракаюць Вялікдзень праваслаўныя астраўчане; 23.04.2022). Актыўна асвятляецца ў выданнях тэма сацыяльнай ролі рэлігіі і яе дабратворны ўплыў на душэўнае здароўе чалавека. У газетах рэлігійная тэма падаецца з пункту гледжання не столькі свецкай, колькі рэлігійна-маральнай журналістыкі. Асабліва выдзелім матэрыялы аналітычнага і нарысавага характару, характэрныя для газеты «Астравецкая праўда». У тэкстах публікацый часта выкарыстоўваюцца цытаты з Бібліі, рэлігійная лексіка як актыўнага ўжытку (святы, малебен, хрост, шлюб і інш.), так і лексіка, прывязаная да

вузкасפעцыяльнага канфесійнага кантэксту (акафіст, Крыжыпаклонны тыдзень, перагрынацыя, інтэнцыі).

Такім чынам, рэгіянальныя выданні, асвятляючы пытанні рэлігійнай накіраванасці, папулярызуюць міжканфесійную згоду, мультыкультуралізм – у гэтым і заключаецца феномен медыйнай рэлігіі, што і прадэманстравалі публікацыі ў СМІ.

Спіс літаратуры

1. Ицкович, Т. В. Современная православная проповедь: категориально-текстовый аспект [Электронный ресурс] / Т. В. Ицкович // Филология: научные исследования. – 2021. – № 4. – С. 1–8. – Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35269. – Дата доступа: 10.09.2023.

2. Безнюк, Д. К. Развитие и состояние современной религиозной ситуации в Беларуси / Д. К. Безнюк // Ортодоксия. – 2021. – № 2. – С. 205–223.

3. Гуляко, Л. Диалог, ведущийся тысячелетиями / Л. Гуляко // Беларуская думка. – 2013. – № 12. – С. 3–10.

4. Кузнецова, О. В. Освещение религиозных вопросов в региональной прессе России и Казахстана / О. В. Кузнецова, В. В. Маренинова // Проблемы укрепления единства российской нации : материалы Всерос. науч.-практ. форума с участием зарубежных ученых «Проблемы укрепления и поддержания гражданского единения в регионе: философско-культурологические, искусствоведческие и религиозоведческие аспекты», Пермь, 17–19 сент. 2014 г. В 2 ч. – Пермь, 2014. – Ч. 2. – С. 111–117.

5. Программа развития конфессиональной сферы, национальных отношений и сотрудничества с соотечественниками за рубежом на 2016–2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mogilevregion.gov.by/category/religiya-i-nacionalnosti/programma-gazvitiya-konfessionalnoy-sfery-nacionalnyh-otnosheniy-i>. – Дата доступа: 26.08.2023.

Піваварчык Ірына Вайцехаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры журналістыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.1'367.625

З. З. Сидорович

ГЛАГОЛЫ МЫШЛЕНИЯ И ИХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В РАССКАЗАХ ВИКТОРИИ ТОКАРЕВОЙ

Рассматривается актуальная проблема исследования художественной картины мира сквозь призму функционирования глаголов лексико-семантической группы мышления. Представлены основные результаты анализа глаголов мысли в рассказах В. Токаревой, определены семантические подгруппы, выявлены глагольные лексемы, ключевые для понимания текстов.

Исследование художественной картины мира преимущественно в лингвистике, филологии, философии, эстетике, искусствоведении актуально в свете новой научной парадигмы и дает возможность анализировать эту многокомпонентную структуру с разных сторон, учитывая её организацию, содержание, функции, образы, концепты, интерпретации и многое другое. «Система художественной картины мира, с учётом связи разных уровней и разноплановых категорий, строится по принципу многоуровневой организации» [3, с. 115]. Целостный подход к исследованию картины мира включает его внешнюю и внутреннюю структуры, которые получают выражение в определённых категориях и в отборе языковых средств, открывают смыслы во всём своём многообразии образов, взглядов, мнений, позиций, оценок адресата. В этом смысле функциональный подход позволяет представить в новом ракурсе лексическую систему языка через призму восприятия её человеком и формирования художественной картины мира. Слова в художественном тексте, благодаря специфическим условиям функционирования, преобразуются и включают в себя дополнительный смысл, коннотации и ассоциации.

Важным представляется исследование в функциональном аспекте именно глагольных единиц, т. к. глагол как часть речи, с одной стороны, отражает определённый пласт человеческого опыта, с другой стороны, позволяет рассмотреть связи языка с речевой коммуникацией [4]. Глагол – одна из самых обширных, разнообразных, неоднозначных частей речи в русском языке – это лексико-грамматическая категория, которая показывает и раскрывает позицию адресанта и представляет индивидуально-авторскую картину мира на всех уровнях художественного текста. Именно глагол, обладая большим набором категорий, форм и значений, является основным средством придания тексту информативности, динамичности, единицей представления действия или события. Изучением и анализом глаголов в своё время занимались многие учёные, и все они указывали на центральное положение глагола в структуре предложения: В. А. Богородицкий, Л. М. Васильев, А. Х. Востоков, С. Д. Кацнельсон, Е. Курилович, Й. С. Маслов, И. Г. Милославский, А. М. Пешковский, А. А. Потебня, Л. Теньер, У. Л. Чейф, А. А. Шахматов и другие. Глагол является не только ядром предложения, но и отражением картины мира повествователя, рассказчика, поэтому можно говорить о текстообразующей роли глагола, которая может быть исследована посредством контекстуального анализа с опорой на авторский замысел и читательскую интерпретацию.

Изучение творчества современных авторов даёт возможность исследования глаголов речемыслительной деятельности и в соотношении с восприятием мира, а также изучить словарный состав исследуемой группы, что позволит систематизировать лексику с опорой на речевую деятельность человека. Одна из ведущих ролей в осуществлении коммуникации принадлежат глаголам мысли, а описание данной лексико-семантической группы является основой понимания коммуникативных намерений говорящих и определения «человека думающего» в анализируемых текстах.

Цель исследования – выявить лексико-семантическое разнообразие и особенности функционирования глаголов мыслительной деятельности на материале произведений Виктории Токаревой. Предметом анализа является функциональный потенциал глаголов мысли, который раскрывается в конкретном тексте и представляет художественную картину мира В. Токаревой. Материалом исследования послужили 25 рассказов Виктории Токаревой, российского прозаика, успешного сценариста, драматурга и редактора. Творчество Виктории Токаревой относят к современной женской прозе, где представлен «женский» взгляд на все проблемы, потому что большинство её героев – женщины, и большое внимание уделяется таким понятиям, как семья, дом, верность, муж, жена и любовница, неверность, жертва ради любви, карьера, личная жизнь. Виктории Токаревой в своих произведениях удаётся очень точно описать женскую психологию, последовательность мыслей женщины, её логику.

Выбор рассказов Виктории Токаревой в качестве материала исследования обусловлен, во-первых, небольшими по объёму текстами одного жанра, во-вторых, анализируемые тексты написаны в один исторический промежуток времени – начало XXI века, в-третьих, жанровая составляющая – это рассказы, относящиеся к женской прозе, в-четвёртых, глагольная насыщенность произведений и разнообразие глаголов мысли в рассказах демонстрируют функциональный подход «в действии».

Глаголы мыслительной деятельности помогают проследить ментальность персонажей, подчеркнуть, как устроено их миропонимание, обратить внимание на цель и причины совершаемых ими поступков. «Изучение мышления в лингвистике базируется на знаниях, полученных в психологии, философии, и понимается как речемыслительный процесс. Первопроходцем в изучении мышления является немецкий филолог, философ и языковед В. фон Гумбольдт. Он считал, что одной из важнейших функций естественного языка является “мыслительная”

функция – функция формирования, “совершения” мысли в предложении» [5]. Мышление является высшим познавательным психическим процессом – порождение нового знания на основе творческого отражения и преобразования человеком действительности <...> Мышление присутствует во всех других познавательных психических процессах, в том числе в восприятии, внимании, воображении, памяти, речи» [2, с. 143]. Речь является орудием мышления, т. к. мысль приобретает окончательный вид только после того, как замысел будет закодирован в речевые символы.

На основе классификации Л. М. Васильева [1] в результате анализа произведений Виктории Токаревой были выявлены 2 основные группы и 6 подгрупп глаголов лексико-семантической группы мысли (137 лексем в 1214 словоупотреблениях).

1. Глаголы со значением мыслительного процесса (56 лексем – 451 словоупотребление): *думать* (128), *подумать* (93), *задуматься* (24), *сосредоточиться* (13), *размышлять* (8) и др. Например: *Ирина думала иногда: а как живут люди, которым не дана музыка?* («Короткие гудки»); *А я, глядя в эти глаза, подумал, что из нее получился бы превосходный дрессировщик диких зверей* («О том, чего не было»).

2. Глаголы со значением результата мыслительного акта (81 лексема – 763 словоупотребления):

- Глаголы с ядерным значением «представлять» (20–139): *мечтать* (27), *представить* (18), *сочинять* (11), *выдумать* (4), *грезить* (2) и др. Например, *Ирина Панкратова мечтала о самостоятельной концертной деятельности* («Короткие гудки»). *Девочка посмотрела на женатого хулигана, хулиган задумался, может, представил себе рожу Никитина со сломанным носом* («Гималайский медведь»).

- Глаголы с ядерным значением «полагать» (10 – 74): *считать* (26), *подозревать* (13), *рассчитывать* (11), *предполагать* (5), *прикидывать* (2) и др. Например: – *Люся, – сказал Джинджи, – ты замечательный человек, правда, я и раньше это предполагал, но теперь понял наверняка* («О том, чего не было»). *Сначала я шел довольно низко, метра два над землей, и очень рассчитывал, что кто-нибудь из очереди ухватит меня за ноги и прекратит мое вознесение* («Японский зонтик»). *Как подозревал Алик: ищет-ищет – не найдет, меняет партнеров. А Карина считала: выходные туфли – значит, вышел и пошел* («Один из нас»).

- Глаголы с ядерным значением «решать» (14–93): *решить* (32), *постановить* (5), *вздумать* (3) и т. п. Например: *Постояв так минут десять, я решил уйти по-английски, не прощаясь. Но в этот момент, ко-*

гда я **решил** уйти, про меня вспомнили («Где ничто не положено»). Гарик закрыл баночку и сказал, чтобы я не **вздумал** ее открывать и нюхать («Летающие качели»).

- Глаголы с ядерным значением «верить» (8–54): *верить* (31), *поверить* (12), *усомниться* (4) и др. Например: *Ему не верили. Смотрели серьезно и осуждающе* («Пираты в далеких морях»). – *Просто так даже вороны не каркают, – не поверил директор. – Для чего-то он вам все-таки нужен...* («О том, чего не было»).

- Глаголы с ядерным значением «понимать» (23–354): *понимать* (98), *понять* (33), *сообразить* (11), *осознавать* (4) и др. Например: *Я понимаю, что мелодии он не слышит совершенно, а процесс счета его занимает гораздо больше, чем процесс игры* («Где ничто не положено»). *Он ничего толком не понимал, что происходит, однако сообразил, что кто-то создал условия для взятки и Еж, не обладая высокой нравственностью, загреб взятку в норку своими куцыми лапками* («Ни сыну, ни жене, ни брату»).

- Глаголы с ядерным значением «ошибаться» (6–49): *врать* (17), *соврать* (8), *ошибаться* (6), *обмануть* (5), *ослышаться* (2) и др. Например: *Потому что, если врать в мелочах, по инерции соврешь и в главном* («День без вранья»). *Все обманывают, до одной. А если какая-нибудь одна не обманывает, то временно. Значит, скоро обманет, просто случая не представилось* («Просто свободный вечер»).

В рассказах Виктории Токаревой выявлены сочетания (например, *проснулась мечта, пришло в голову, стало ясно, проплывали видения, сделал заключение, проследила в воображении, возлагала надежды, стал прикидывать, почертила в уме*), которые также относятся к ментальным процессам, мозговой деятельности, восприятию окружающей среды и интерпретации ее в человеческом сознании.

В анализируемых рассказах преобладают глаголы лексико-семантической группы мыслительной деятельности, причем не процесса (37 %), а результата (63 %) мыслительного акта, т. к. Виктория Токарева заостряет внимание на психологической составляющей своих персонажей, что помогает понять, почему человек действует именно так, что он думает и на что рассчитывает. Это важно, ведь мышление напрямую связано с речью, поведением и поступками героев. Доминирующими являются подгруппы с ядерным значением «понимать» (46,4 %) и «представлять» (18,2 %).

Наименее частотными стали подгруппы с ядерным значением «ошибаться» (6 %) и «верить» (7,1 %). Женщины-авторы мечтательны и за-

думчывы, поэтому і герояв свайх наделяют гэтымі якасцямі: яны інтэлектуальна развіты, панаімаючыя і умныя. Мужчыны в расказах такжэ многа думаюць, размышляюць, абдумываюць свайя шагі. Ядро групы складаюць глаголы *думать* і *подумать*, являючыя в текстах індикатарама для адметкі мыслительнага працэса герояв, *понимать* і *понять*, *считать* і *мечтать*, *верить* і *решить*.

Наіменьшэе колькасць глаголов лексіка-семантычнаскай групы рэзультаата мыслительнага акта падгрупы «ашибацца» (в т. ч. глаголы *ошибиться*, *напутать*, *зablуждацца*, *обмануть*, *свраты* і др.), што гаворыць аб паложытальнай характарыстыцы герояв. В. Токарева дае свайм персанажам права на ашыбку, панаімаючы, што все людзі могуць быць неправы: людзі в тыпічных жытэйскіх сітуацыях прызнаюць свайя ашыбкі.

Спісак літэратуры

1. Васільев, Л. М. Семантыка рускага глагола / Л. М. Васільев. – М. : Вышш. шк., 1981. – 184 с.
2. Маклаков, А. Г. Обшая псыхалогія / А. Г. Маклаков. – СПб. : Научное сообщество, 2001. – 475 с.
3. Мусат, Р. П. Художественная картина мира: принципы двухосновной природы / Р. П. Мусат // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики : в 2 ч. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 9 (59). – Ч. I. – С. 115–118.
4. Сидорович, З. З. Глагольное слово в аспекте текстообразования / З. З. Сидорович. – Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 206 с.
5. Федотова, Е. Е. Изучение мыслительных процессов в лингвистике / Е. Е. Федотова [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-myslitelnyh-protsessov-v-lingvistike>. – Дата доступа: 14.11.2018.

Сидорович Зоя Зигмундовна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры русской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

УДК 811.161.3'373.7

І. М. Хлусевіч З ГІСТОРЫІ Вывучэння СІНТАКСІЧНАГА Вар'іравання Фразеалагізмаў

Разглядаецца пытанне вывучэння сінтаксічных варыянтаў фразеалагізмаў у рускім і айчынным мовазнаўстве, сэнсавага аб'ёму тэрміна «сінтаксічныя варыянты фразеалагізмаў». Сцвярджаецца неабходнасць аднясення да сінтаксічных варыянтаў

фразеалагізмаў толькі такіх іх разнавіднасцей, якія адрозніваюцца выключна склонавай (прыназоўнікава-склонавай) формай назоўнікавага кампанента, маюць тоеснае катэгарыяльнае і фразеалагічнае значэнне, а таксама аднолькавую спалучальнасць са словамі кантэксту.

Разглядаючы варыянтнасць фразеалагізмаў, пад якой разумеюць іх здольнасць выкарыстоўвацца ў некалькіх разнавіднасцях, тоесных у сэнсавых, стылістычных, спалучальных адносінах і ўзаемазамяняльных у любым кантэксце, большасць даследчыкаў вылучаюць лексічныя (напрыклад: *стаяць на дарозе / стаяць на шляху*), словаўтваральныя (напрыклад: *кораткі пяты / закораткі пяты*), марфалагічныя (напрыклад: *пахадзіла рука / пахадзілі рукі*) і фанетычныя (напрыклад: *каліф на час / халіф на час*) варыянты. Да пералічаных тыпаў варта дадаць акцэнтныя (напрыклад: *на ласкавым хлебе / на ласкавым хлебе*), акцэнтна-фанетычныя (напрыклад: *звіацца вужам / звіацца вужом*), канструктыўна-колькасныя (напрыклад: *несці <свой> крыж*), камбінаваныя (напрыклад: *як на <гарачым> вуголі / нібы на <гарачым> вуголі*) і сінтаксічныя (напрыклад: *кідаць каменем / кідаць камень*). Вылучэнне апошніх, сінтаксічных, выклікае ў асяроддзі фразеолагаў спрэчкі.

Адной з першых звярнула ўвагу на сінтаксічныя варыянты фразеалагізмаў А. А. Іваннікава. У 1968 г. на Усесаюзнай канферэнцыі фразеолагаў, прысвечанай праблемам устойлівасці і варыянтнасці фразеалагізмаў, даследчыца ілюструе гэтага тыпу «варыяцыі» наступнымі прыкладамі: *бросить камень / бросить камнем; переливать из пустого в порожнее / переливание из пустого в порожнее; раскрыть карты / карты раскрыты* [1]. Як бачым, у выпадку *бросить камень / бросить камнем* разнавіднасці адрозніваюцца толькі склонавымі формамі назоўнікавага кампанента *камень / камнем* і, сапраўды, выступаюць варыянтамі той самай фразеалагічнай адзінкі. Што да астатніх прыкладаў, то да варыянтнасці яны не маюць ніякага дачынення, паколькі пададзеныя разнавіднасці адрозніваюцца сваім катэгарыяльным і фразеалагічным значэннем: *переливать из пустого в порожнее* – дзеяслоўны фразеалагізм са значэннем ‘1) марна траціць час; 2) пустасловіць’ (тут і далей фразеалагічнае значэнне тлумачыцца па «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» І. Я. Лепшава [2]), а *переливание из пустого в порожнее* – назоўнікавы фразеалагізм са значэннем ‘1) бескарысны занятак; 2) пустая балбатня’; *раскрыть карты* – дзеяслоўны фразеалагізм са значэннем ‘шчыра дзяліцца з кім-н.

сваімі думкамі, пачуццямі, перажываннямі», а *карты раскрыты* – несуюднасны з часцінамі мовы фразеалагізм са зчэннем ‘чые-н. планы, намеры, дзеянні выяўлены, перасталі быць тайнай каго-н.’ Да таго ж іх узаемазамена ў гэтым выпадку вымагае перабудовы сказа. Усе пералічаныя адрозненні не дазваляюць весці гаворку пра варыянты, вызначальным паказчыкам якіх з’яўляецца іх абсалютная ўзаемазамыняльнасць у любым кантэксце.

Вылучае ў асобны тып сінтаксічных варыянтаў і У. І. Зімін, адносячы да іх у тым ліку разнавіднасці фразеалагізма, якія адрозніваюцца прыназоўнікава-склонавымі формамі назоўнікавага кампанента *связаць рукі кому / связать по рукам* каго [3]. Але дадзеныя прыклады таксама не варыянты, а два асобныя фразеалагізмы, якія адрозніваюцца сваёй спалучальнасцю са словамі кантэксту, што таксама робіць немагчымым іх узаемазамену ў любым кантэксце.

Д. І. Дзіброва называе сінтаксічнымі варыянтамі мадыфікацыі фразеалагізмаў накішталт *бросить камень / бросить камнем; капля за каплей / капля по капле; черт несет / черти несут; карта бита / карты биты* [4, с. 26]. Першыя дзве пары варыянтаў адрозніваюцца толькі склонавымі (прыназоўнікава-склонавымі) формамі, а астатнія – лікавымі формамі назоўнікавага кампанента.

У беларускім мовазнаўстве сінтаксічныя варыянты фразеалагізмаў вылучаюць, напрыклад, З. А. Рудакоўская [5], Ф. М. Янкоўскі [6], М. А. Даніловіч [7]. Беларускія даследчыкі да сінтаксічных варыянтаў фразеалагізмаў звычайна адносяць такія іх разнавіднасці, якія адрозніваюцца склонавай (прыназоўнікава-склонавай) формай назоўнікавага кампанента (напрыклад: *заламаць асінку / заламаць асінкай* ‘прыняць цвёрдае рашэнне, заракаючыся рабіць што-н.’) ці парадкам размяшчэння кампанентаў (напрыклад: *лыка не вяжа / не вяжа лыка* ‘такі п’яны, што ледзь гаворыць’) або наяўнасцю/адсутнасцю факультатывага кампанента ў сваім складзе (напрыклад: *праглынуць <горкую> пілюлю* ‘моўчкі, цярпліва перанесці крыўду, абразу, выслушаць непрыемнае’).

На наш погляд, да сінтаксічных варыянтаў варта адносіць толькі тыя разнавіднасці фразеалагізма, якія адрозніваюцца выключна склонавай (прыназоўнікава-склонавай) формай назоўнікавага кампанента пры ўмове сэнсавай, стылістычнай і спалучальнай тоеснасці гэтых разнавіднасцей. Што да разнавіднасцей фразеалагізма, якія адрозніваюцца парадкам размяшчэння кампанентаў накішталт *вочы коле / коле*

ў вочы; ні Богу ні людзям / ні людзям ні Богу; ногі ў рукі / рукі ў ногі, то наўрад ці слушна падобныя разнавіднасці адносіць да варыянтаў, паколькі адны фразеалагічныя адзінкі маюць такі парадак размяшчэння кампанентаў, які не дапускае іх перамяшчэння, як, напрыклад, фразеалагізмы са структурай спалучэння слоў (*у абрэз*) ці рыфмаваных фразеалагізмы (*самі з вусамі*), другія ж (улічваючы характэрны для беларускай мовы адносна свабодны парадак размяшчэння слоў у сказе) маюць зменлівы парадак размяшчэння кампанентаў. Што датычыцца разнавіднасцей фразеалагізма, якія адрозніваюцца толькі наяўнасцю / адсутнасцю факультатыўнага кампанента ў сваім складзе, то для іх абазначэння ў сучаснай фразеалогіі выкарыстоўваецца тэрмін «канструктыўна-колькасныя варыянты».

Сінтаксічныя варыянты складаюць колькасна невялікі тып варыянтаў у фразеалогіі як літаратурнай, так і дыялектнай мовы. Пададзім, напрыклад, фразеалагізмы з сінтаксічным вар'іраваннем, выяўленыя намі ў «Фразеалагічным слоўніку гаворак Гродзеншчыны» М. А. Даніловіча [8]: *аж праз сонца свеціцца / аж на сонцы свеціцца* 'вельмі худы'; *вочы коле / коле ў вочы* 'выклікае непрыемныя пачуцці'; *даць па скабах / даць у скабы* (каму) 'пабіць, збіць каго-н.'; *рукі як жабы / як у жабы* 'вельмі халодныя'; *з-за гэтага дзеці будуць / па гэтым дзеці будуць* 'няма чаго перажываць, усё будзе добра'; *як мыш пад венікам / як мыш у веніку сядзець* 'вельмі ціха'.

Такім чынам, сінтаксічныя варыянты фразеалагізмаў адрозніваюцца паміж сабой толькі сваёй сінтаксічнай будовай (склонавай або прыназоўнікава-склонавай формай назоўнікавага кампанента) і складаюць колькасна невялікі тып фразеалагічных варыянтаў. Іх існаванне абумоўлена цэласным значэннем фразеалагізма, для якога аказваецца неістотнай узаемазамена пэўных прыназоўнікава-склонавых форм аднаго з фразеалагічных кампанентаў. Калі ж такая ўзаемазамена мяняе граматычную спалучальнасць фразеалагізма са словамі кантэксту, яна выходзіць за межы варыянтнасці, і яе варта кваліфікаваць як фразеалагічную сінанімію.

Спіс літаратуры

1. Иванникова, Е. А. Об устойчивости и тождественности фразеологизма в случаях структурной вариантности / Е. А. Иванникова // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц : материалы межвуз. симп., нояб. 1968 г. / Тул. гос. пед. ин-т им. Л. Н. Толстого. – Тула, 1968. – С. 120–128.

2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Бел. энцыкл., 1993.
3. Зимин, В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц / В. И. Зимин // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц : материалы межвуз. симп., нояб. 1968 г. / Тул. гос. пед. ин-т им. Л. Н. Толстого. – Тула, 1968. – С. 70–82.
4. Диброва, Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.
5. Рудакоўская, З. А. Структурна-кампанентныя змены і змест фразеалагізмаў / З. А. Рудакоўская // Беларуская мова. – Мінск : БДУ, 1978. – Вып. 6. – С. 49–57.
6. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Нар. асвета, 1981. – 79 с.
7. Даніловіч, М. А. Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў / М. А. Даніловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 110 с.
8. Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.

Хлусевіч Ірына Міхайлаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3'373

М. А. Якалцэвіч
МАРФАЛАГІЧНЫЯ ВІДАЗМЯНЕННІ ДЗЕЯСЛОВА
Ў СКЛАДЗЕ ПРЫКАЗАК
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Апісваюцца марфалагічныя варыянты прыказак, звязаныя з разнастайнымі трансфармацыямі форм дзеяслова. Звяртаецца ўвага на парадыгматычныя змяненні дзеяслова па асобах, ладах, часах, трываннях, ліках і на тое, як яны ўплываюць на значэнне прыказкі.

Прыказкі, выражаючы пэўнае сужэнне, здольны дастасоўвацца да самых розных жыццёвых выпадкаў і з'яўляюцца правілам, якое пашыраецца на ўсе аналагічныя з'явы. У адпаведнасці з гэтым можна адзначыць, што для многіх прыказак характэрны абагульняючы змест. І адным з найважнейшых сродкаў выражэння гэтага абагульняючага значэння з'яўляецца дзеяслоў. Вар'іраванне словаформаў дзеяслова назіраецца з пераўтварэннямі ў катэгорыі асобы, ліку, ладу, часу. Такія змяненні форм дзеяслова становяцца ўжо сродкам канкрэтызацыі значэння прыказкі, сродкам яе прывязкі да канкрэтнай асобы ці

маўленчай сітуацыі. Неаднолькавую форму мае дзеяслоў *збірацца*, які ў спалучэнні з інфінітывам у абодвух варыянтах абазначае парадку быць заўсёды звязаным з жыццёвымі, надзённымі інтарэсамі, у якім бы стане ні знаходзіўся: *Паміраць збіраецца, а жыта сей і Паміраць збірайся, а жыта сей*. У якасці парадку зрабіць каму-небудзь ласку, дабро, за што будзе адплачана адпаведным чынам, выкарыстана і прыказка *Кінеш за сабою, <то> знойдзеш перад сабою і Кінь за сабою, <то> знойдзеш перад сабою*. Аналагічнае значэнне мае і парэмія *Кінь (кінеш) назад – знойдзеш наперадзе*. Пры развітанні перад адыходам ці ад'ездам куды-небудзь гавораць, часам жартаўліва: *Дзякуй гэтаму дому, пайшлі (пойдем) к другому*.

Граматычная форма дзеясловаў загаднага ладу можа быць як простай, так і аналітычнай (складанай): *Прапала кароўка, прападай <i>вяроўка і Прапала кароўка, няхай прападае <i>вяроўка*. Вар'іраванне дзеяслоўнага кампанента на парадыгматычных змяненнях ладу і часу адначасова назіраем у прыказцы *З чужога воза і сярод гразі злязь (злязць, злезеш)*. Як відаць з прыкладаў, у прыказках беларускай мовы распаўсюджана форма загаднага ладу ў другой асобе адзіночнага ліку, бо «менавіта здольнасць да абагульненай намінацыі асоб садзейнічала замацаванню гэтай формы ў сінтаксічнай арганізацыі прыказак і прымавак» [2, с. 15].

Адной з катэгорый дзеяслова з'яўляецца катэгорыя часу, якая выражае адносіны дзеяння да моманту гутаркі. Дзеяслоўная форма можа суадносіцца з цяперашнім і прошлым часам: *Зерне падае (упала) не на камень; Куфэрак адчыняецца (адчыняўся) проста; Факт застаецца (заставаўся) фактам*. Вар'іравацца могуць формы прошлага і будучага часу: *Не кажы гоп, пакуль не пераскочыў (не пераскочыш); цяперашняга і будучага: Бруднае да чыстага не прыстае (не прыстане); Конь на чатырох нагах <i>то> спатыкаецца (спаткнецца)*. Замена дзеяслоўнага кампанента ў прыказцы *Слова не верабей, выпусціў (выпусціш) – не зловіш* абумовіла захаванне агульнага значэння выразу, нягледзячы на рознае марфалагічнае афармленне. Форма будучага часу ўказвае не толькі на дзеянне, якое будзе адбывацца ці адбудзецца пасля моманту гутаркі, але і адначасова выражае дзеянне, якое можа паўтарацца. Дарэчы, гэтая прыказка ў творах мастацкай літаратуры зафіксавана і ў такой разнавіднасці: *Слова не верабей, вылеціць (вылецела) – не зловіш*. Зрэдку дзеяслоўны кампанент можа ўжывацца ў трох часовых формах: *Прыйдзе (прыходзіць, прыйшло) і на нашу вуліцу свята*.

Як вядома, катэгорыя часу дзесловаў песна звязана з катэгорыяй трывання. Таму ў многіх выпадках са зменай часу назіраецца і змяненне трывання. А ўжыванне розных часавых форм у прыказцы тлумачыцца тым, што «прыказкам уласцівы абагульнены сінтаксічны час і абагульненая сінтаксічная асоба» [1, с. 138].

З граматычнымі змяненнямі выступаюць варыянты *Чакай Пятра, сыр з'ясі і Чакай Пятра, будзеш сыр есці*, дзе дзеясловы будучага часу адрозніваюцца формай утварэння.

Дзеяслоўны кампанент у адной і той жа прыказцы можа быць прадстаўлены рознымі часавымі і асабовымі формамі: *Купіў не купіў (куплю не куплю, купіш не купіш, купім не купім), а патаргавацца (патаргаваць) можна*.

У прыказках *Жывём (жыву) як <той> гарох пры дарозе – хто ідзе, той і скубе; І без папа ведаю (ведаем, знаю, знаем), што ў нядзелю свята* дзеяслоўны кампанент можа ўжывацца ў першай асобе як адзіночнага, так і множнага ліку. Неаднолькавыя асабовыя формы маюць кампаненты *гаварыць і мінаць* у прыказках *Гаворыць (-ыш), а ў роце холадна і Свайго лёсу не мінеш (не мінём)*.

Вар'іраванне дзеяслоўнага кампанента назіраецца ў прыказцы *Даганяючы не нацалавацца (не нацалуешся)*, што значыць, 'сілай не прымусіш палюбіць сябе'. Тут дзеяслоўная форма інфінітыў замяняецца асабовай формай, што прыводзіць да змянення канструкцыі ўсяго сказа: з безасабовага ён ператвараецца ў абагульнена-асабовы. «У выніку гэтых фармальна-граматычных пераўтварэнняў узмацняецца катэгарычнасць выразу, ён атрымлівае мадальнасць абавязковасці» [3, с. 12].

Варыянтнасць ствараецца і за кошт замены асабовай формы дзеяслова будучага простага часу дзеепрыметнікам залежнага стану прошлага часу: *Што напішаш (напісана) пяром, <то> не вырубіш тапаром*.

Нярэдка ў маўленні прыказкі могуць падпадаць пад эліпіс, ужывацца ў скарачаным выглядзе. Так, сінанімічныя прыказкі *З вялікага грому малы дождж <бывае> і З вялікае хмары малы дождж <бывае>* у творах мастацкай літаратуры функцыянуюць як ў поўным, так і няпоўным саставе, з недагаворваннем апошняга кампанента-дзеяслова. Аднак гэта не змяняе агульнапрынятага сэнсу гэтых дзвюх моўных адзінак: 'якая-н. справа, шумная, гучная напачатку, часам завяршаецца нікчэмнымі вынікамі'. Фармальнае вар'іраванне можа стварацца і граматычнымі формамі дзесловаў *бываць і быць*: *Бывае (было) на вяку*

<што> і па спіне і па баку; Святое месца пустым(-ою) не бывае (не будзе). Дзеяслоў *быць* у складзе прыказак сустракаецца як у сваёй пачатковай форме, так і ў форме трэцяй асобы адзіночнага ліку будучага часу, і гэта з'яўляецца прычынай змены структуры галоўнай часткі складаназалежнага сказа: *Колькі вяровачцы ні віцца, а канцу быць (канец будзе)* і *Колькі вяровачку ні віць, канец будзе (навінен быць)*.

Дзеяслоўныя варыянты ў прыказцы ўяўляюць сабой асабовая форма і інфінітыў, што спалучаецца з дзеясловам-звязкай *пачаць*, які выражае граматычнае значэнне часу, асобы і ліку: *Рыба з галавы пачынае гніць (гніе)*. Значэнне прыказкі 'распад, разлажэнне ў якім-н. асяроддзі пачынаецца раней за ўсё зверху', як і ў папярэдніх прыкладах, не змяняецца.

Варыянтнасць ствараецца і дзеяслоўнымі кампанентамі, што адрозніваюцца формамі роду: *За што купіў (купіла), за тое <i> прадаў (прадаў, прадала)*.

Узаемазамяняльнымі з'яўляюцца дзеяслоўныя формы *дажыць* і *дажыцца* ў прыказцы *Дажыліся (дажылі) казакі, <што> ні хлеба, ні табакі*, паколькі сэнс прыказкі, яе сітуацыйная характарыстыка 'Гаворыцца пра беднасць, галечу, недахоп чаго-н. самага неабходнага' і непаўторная вобразная аснова захоўваюцца, тым больш, што названія дзеясловы аб'ядноўвае агульнасць аднаго з лексічных значэння 'дайсці ў жыцці да якога-небудзь стану, выніку' [4, с. 117].

Такім чынам, у прыказках могуць выкарыстоўвацца дзеясловы рознай граматычнай формы. Аднак нягледзячы на канкрэтнае выражэнне дзеяслоўнай формы, ва ўсіх выпадках катэгорыі трывання, ладу, часу, асобы дзеяслова адыгрываюць значную ролю ў выражэнні менавіта абагульненага значэння прыказкі. Разам з тым змяненне граматычнай формы дзеяслова не прыводзіць да змянення семантыкі прыказкі.

Спіс літаратуры

1. Бирюкова, Е. А. К вопросу о семантико-грамматическом потенциале русских пословиц / Е. А. Бирюкова // Вестн. Новгород. гос. ун-та. – 2014. – № 77 : Филологические науки. – С. 137–139.
2. Ефремова, Н. И. Модальные значения паремий / Н. И. Ефремова // Изв. Гомел. гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2012. – № 1 (70). – С. 13–18.
3. Наймушина, Т. А. Пословицы и поговорки в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. фил наук : 10.02.01 / Т. А. Наймушина ; Ленингр. ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т. – Ленинград, 1984. – 16 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 1. А–В / рэд. К. К. Атраховіч. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. энцыкл., 1977. – 608 с.

Якаліцэвіч Марыя Антонаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 808.26-311.5

С. А. Янушкевіч

НАЙМЕННІ НА -ІЧЫ/-ЫЧЫ, -ІЦЫ/-ЫЦЫ Ў АЙКАНІМІЧНАЙ СІСТЭМЕ ЗАХОДНЯЙ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

Разглядаюцца ўласныя геаграфічныя назвы населеных пунктаў, дэрывацыйным сродкам якіх з’яўляецца фармант *-ічы/-ычы*. Даследуецца матывацыйная аснова гэтых адзінак, апісваюцца адметнасці іх утварэння.

Уласныя назвы населеных пунктаў неаднолькавыя паводле семантыкі ўтваральных асноў, паходжання, структуры. Аднак гэта не сведчыць аб тым, што такія найменні ўзніклі спантанна, без прычыны. «Айканімія, з’яўляючыся натуральным прадуктам моўнай дзейнасці чалавечага грамадства, параджэннем канкрэтных гістарычных умоў, аб’ектыўна адлюстроўвае працэс і ўмовы свайго ўзнікнення, знаходзіцца ў непасрэднай сувязі з фактамі гісторыі і геаграфіі» [1]. У кожным рэгіёне функцыянуе вялікая колькасць уласных геаграфічных назваў. Гэтыя назвы павінны быць спарадкаваны, арганізаваны, узгоднены паміж сабою, хоць бы для таго, каб паспяхова выконваць сваю функцыю. Такія найменні аб’яднаны ў тапанімічную сістэму. І гэтая сістэма нівеліруе назвы, якія ўжо існуюць, і ўплывае на з’яўленне новых.

У поле зроку нашага даследавання трапілі ўласныя назвы населеных пунктаў заходняй часткі Гродзеншчыны, а менавіта айканімы на *-ічы/-ычы, -іцы/-ыцы*. Такія назвы найбольш прадстаўлены сярод суфіксальна-флексійных дэрыватаў рэгіёна.

У сучаснай беларускай мове суфікс *-іч-* служыць для ўтварэння асабовых назоўнікаў мужчынскага роду.

Яны абазначаюць:

а) ураджэнца або жыхара пэўнага горада: *масквіч* ← *Масква, вяціч* ← *Вятка, оміч* ← *Омск*;

б) сына таго, хто названы ўтваральным словам. У большасці выпадкаў гэта імёны па бацьку: *Андрэевіч, Мікалаевіч, Пятровіч*.

Утвораныя ад агульных назоўнікаў называюць патомкаў па сацыяльным або службовым становішчы: *каралевіч* ← *кароль*, *паніч* ← *пан*, *княжыч* ← *князь*;

в) вельмі рэдка сваяцкія адносіны і сацыяльнае становішча: *родзіч*, *дзядзіч*, *шляхціч*.

У сучаснай мове мадэлі, па якіх утварыліся найменні пры дапамозе суфікса **-іч-**, непрадуктыўныя, за выключэннем словаўтваральных мадэляў імёнаў па бацьку [2].

У старажытнасці суфікс **-іч-** выкарыстоўваўся для ўтварэння імёнаў па бацьку і прозвішчаў. Менавіта гэтыя дэрываты з'явіліся асновай для станаўлення адной з самых прадуктыўных айканімічных мадэляў. Айконімы на **-ічы/-ычы**, якія з'явіліся да XVII ст., матываваныя калектыўнымі імёнамі патомкаў па бацькоўскай лініі, г. зн. патронімамі (ад грэц. *pater*, *patros*). Пазнейшыя – і прозвішчамі.

На тэрыторыі Гродзеншчыны ў аснове назваў на **-ічы/-ычы** ляжыць назва калектыву першапаясенцаў. У некаторых выпадках такія айконімы падобныя знешне да флексійных утварэнняў. Напрыклад, *Яскевічы* і *Юрэвічы*, *Казловічы* і *Абухавічы*. У тапаніміцы прынята адрозніваць такія назвы: да флексійных, родавых адносяцца толькі назвы паселішчаў, у якіх ці каля якіх пражываюць жыхары з такім прозвішчам. Але гэтага недастаткова, трэба ўлічваць таксама і час заснавання населенага пункта. Калі такія айконімы ўзніклі да XVII ст., тады будуць з'яўляцца суфіксальна-флексійнымі, патранімічнымі назвамі. Таму айконімы *Яскевічы* і *Казловічы* будуць родавымі, а *Юрэвічы* і *Абухавічы* – патранімічнымі назвамі. Абсалютная большасць айконімаў рэгіёна гэтага тыпу з'яўляюцца патранімічнымі, г. зн. утварыліся на аснове назвы калектыву патомкаў чалавека, імя ці прозвішча якога зафіксавана ў аснове наймення. Пэўны час такая назва выкарыстоўвалася для абазначэння калектыву і паселішча, пазней – назва замацоўвалася толькі за населеным пунктам. Паколькі ў такое паселішча маглі засяляцца не толькі патомкі, то некаторыя патранімічныя назвы маглі пазней з'явіцца асновай утварэння прозвішчаў. Так, у вёсках *Адамавічы*, *Абухавічы*, *Глебавічы*, *Занявічы*, *Ігнатавічы*, *Караневічы*, якія заснаваны ў XV–XVII стст., жывуць пасяленцы з прозвішчамі *Абуховіч*, *Адамовіч*, *Глябовіч*, *Заневіч*, *Ігнатовіч*, *Караневіч*. Паводле структуры суфіксальна-флексійныя назвы гэтага тыпу можна размеркаваць на 3 групы:

- найменні з няўскладненым фармантам **-ічы/-ычы**;

- найменні з фармантам **-ічы/-ычы**, ускладненыя суфіксамі **-ев/-яв-, -ов/-ав-**;

- найменні з фармантам **-ыцы**.

Айконімы з няўскладненым фармантам у асноўным утварыліся ад імён-мянушак: *Аленічы* ← *Алень* + *ічы*, *Бірулічы* ← *Біруля* + *ічы*, *Варонічы* ← *Варона* + *ічы*, *Галавічы* ← *Галава* + *ічы*, *Галаўнічы* ← *Галаўня* + *ічы*, *Кавалічы* ← *Каваль* + *ічы* (магчыма і ад агульнага назоўніка *каваль*), *Карозічы* ← *Кароза* + *ічы*, *Кудрычы* ← *Кудра* + *ічы*, *Куклічы* ← *Кукла* + *ічы*, *Прыгодзічы* ← *Прыгода* + *ічы* і інш. Невялікая група айконімаў зафіксавала ў аснове хрысціянскія імёны: *Барбарычы* ← *Барбара* + *ычы*, *Кузьмічы* ← *Кузьма* + *ічы*, *Сонічы* ← *Соня* (*Соф'я*) + *ічы*, *Стасюцічы* ← *Стас* (*Станіслаў*) + *ічы*, *Ярмолічы* ← *Ярмола* + *ічы*. Асновы айконімаў гэтай групы абазначаюць не толькі патомкаў, але і называюць людзей паводле фізіка-геаграфічных асаблівасцей месца засялення: *Зарубічы* ← зарубічы – людзі, якія заснавалі паселішча на *зарубе* (заруб ‘адзнака мяжы землеўладання ў лесе’), *Крывулічы* ← крывулічы – пасяленцы, што жывуць на *кывулі* (кывуля ‘кывое поле, урочышча’).

Амаль палову суфіксальна-флексійных назваў складаюць дэрываты з ускладненым фармантам. У асновах такіх айконімаў ляжаць імёны-мянушкі і хрысціянскія імёны. Прадстаўніцтва гэтых імёнаў у айканімаў-ўтваральных працэсе амаль аднолькавае: *Абуховічы* ← *Абух* + *авічы*, *Арэхавічы* ← *Арэх* + *авічы*, *Баранавічы* ← *Баран* + *авічы*, *Гарнастаевічы* ← *Гарнастай* + *евічы*, *Дзекалавічы* ← *Дзекала* + *авічы*, *Рэпавічы* ← *Рэпа* + *авічы*, *Хрышчонавічы* ← *Хрышчоны* + *авічы* і інш.

На тэрыторыі заходняй Гродзеншчыны адзначаны 10 айконімаў на **-ыцы**: *Алекшыцы* ← *Алекса* + *ыцы*, *Быльчыцы* ← *Былька* + *ыцы*, *Галавенчыцы* ← *Галавенка* + *ыцы*, *Каробчыцы* ← *Каробка* + *ыцы*, *Маньчыцы* ← *Манька* + *ычы*, *Пяцельчыцы* ← *Пяцелька* + *ыцы*, *Ханчыцы* ← *Ханка* + *ыцы*.

У гэтых назвах тапафармант **-ыцы** з’яўляецца варыянтам суфікса **-ычы**. Узнікненне фарманта **-ыцы** абумоўлена ўплывам польскай мовы і дысіміляцыйнай зычных. Суседства шыпячых гукаў прыводзіць да фанетычных змен: шыпячы [ч] у фарманце становіцца свісцячым [ц]. У пісьмовых матэрыялах XVI–XX стст., напісаных як на польскай, так і рускай мовах, знаходзім *Быльчычы* і *Wylczyce*, *Guzyńcy* і *Huszczycze*. Дысіміляцыйна зычных выразна назіраецца ва ўжыванні ў дакументах XIX ст. айконіма *Алекшыцы*. Калі аснова антрапоніма заканчваецца на свісцячы (Алекса), то ўтваральным сродкам выступае фармант **-ічы** –

Алексічы, Aleksicze. Калі ж аснова закнчваецца на шыпячы (Алекшы), то ўтваральным фармантам выступае фармант *-ыцы* – *Алекшыцы, Alekszycze* [3]. Сёння ў мясцовай гаворцы для многіх найменняў гэтай групы характэрна варыянтнае ўжыванне: *Алекшыцы* і *Алекшычы, Каробчыцы* і *Каробчычы, Пыхоўчыцы* і *Пыхоўчычы*.

Абсалютная большасць айконімаў зафіксавала ў аснове патронімы – калектыўныя назвы патомкаў па бацькоўскай лініі. Матронімы, назвы патомкаў па імені маці, ляжаць у асновах адзінкавых найменняў: *Барабарычы* (Барбара), *Сонічы* (Соня, Соф’я), *Ханчыцы* (Ханка, Ганка). Тлумачыцца гэта сацыяльна-эканамічным становішчам жанчыны ў грамадстве ў часы ўзнікнення айконімаў.

Зрэдку ў групе айконімаў гэтага тыпу сустракаюцца назвы, якія захавалі ў аснове літоўскія элементы: *Гібулічы* – літоўскае прозвішча *Гібуліс, Ёдкавічы* – *Іодзіс, Тарусічы* – *Тарус*.

Такім чынам, абсалютная большасць (96 %) зафіксаваных на тэрыторыі заходняй Гродзеншчыны айконімаў на *-ічы/-ычы, -іцы/-ыцы* ўтворана па старажытнай мадэлі, у аснове якой ляжыць назва нашчадкаў пэўнай асобы па бацькоўскай лініі. Зрэдку ў аснове адзначана назва калектыву пасяленцаў паводле фізіка-геаграфічных асаблівасцей мясцовасці. Фармант *-ыцы* ў структуры такіх айконімаў з’яўляецца варыянтам фарманта *-ычы*. Адзінкавыя айконімы зафіксавалі ў асновах літоўскія прозвішчы.

Усяго найменні складаюць 12,5 % ад усіх айконімаў рэгіёна. У XVI ст. па гэтай мадэлі ўтварылася чвэрць айконімаў Гродзенскага павета.

Спіс літаратуры

1. Лемцогова, В. П. Беларуская айканімія / В. П. Лемцогова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – С. 197.
2. Беларуская граматыка : у 2 ч. / пад рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. – С. 237.
3. Wiśniewski, I. Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zrośnicowanie etniczne / I. Wiśniewski. – Wrocław : Acta Baltico-Slavica, 1977. – S. 28.
4. Об инвентаре имени Яловки, рукопись // Гродненский исторический архив. – Ф. 31. Оп. 2. Д. 82, 1831–1855.
5. Об инвентаре имени Олекшицы, рукопись // Гродненский исторический архив. – Ф. 96-1. Оп. 325, 1845.

Янушкевіч Станіслаў Антонавіч, кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУПАСТАЎЛЯЛЬНАГА МОВАЗНАЎСТВА

УДК 811.112

Н. И. Власюк

ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАНИЯ В НЕМЕЦКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

Рассматриваются источники пополнения словарного состава немецкого и белорусского языков. И хотя в настоящее время в обоих языках существуют заимствования из различных других языков, основным донором для немецкого языка является английский язык, а для белорусского немаловажную роль играет русский язык, но не является основным.

Процесс заимствования иноязычной лексики характеризуется, прежде всего, тем, что каждый носитель языка может беспрерывно черпать любые слова из иностранных языков, видоизменять заимствованные слова по образцу близких им по звучанию и написанию слов родного языка, а также придавать заимствованиям новые значения. Заимствование осуществляется либо в процессе когерентного (согласованного во времени), либо некогерентного (беспорядочного во времени) воздействия различных языков друг на друга и завершается – сознательным или ошибочным – переходом присущих языкам-источникам явлений в язык-приемник.

Несмотря на то, что в области взаимодействия и взаимовлияния языков как в русистике, так и в германистике накоплен значительный теоретический и практический материал, многие проблемы заимствования, в частности вопросы о путях развития и изменения иностранного слова в том или ином языке, требуют еще своего решения.

Иноязычные заимствования приходят в немецкую разговорную речь вследствие интерференции (т. е. взаимодействия) разных языковых систем. Среди разноязычных заимствований в немецкой разговорной речи наибольший интерес представляет функционирование «англицизмов», или «бритицизмов», и «американизмов», как однозначных, так и многозначных.

«Англицизм» (*нем.* Anglizismus; *англ.* aglicism) определяется как: 1) слово или оборот речи в каком-нибудь языке; 2) заимствованные из английского языка или созданные по образцу английского слова или выражения [1], например, *Gentleman* «джентльмен», *Frack* «фрак», *Computer* «компьютер», *Cottage* «коттедж».

«Бритицизм» (*нем.* Britizismus; *англ.* briticism) можно рассматривать как синоним «англицизму» [1].

«Американизмы» (*нем.* Amerikanismus; *англ.* americanism) понимаются как слова и выражения, заимствованные из американского варианта английского языка, например, *Jazz* «джаз», *Lobby* «лоббизм», *Hippie* «хиппи», *Gangster* «гангстер».

Любого рода заимствования предопределены так называемыми лакунами, имеющимися в той или иной языковой системе. Как в фонологическом, так и семантическом плане лакуна может при интерференции осознаваться как ничем не занятое место, свободное в языке-приемнике для слов и выражений из любого языка-источника.

Хотя лакуны обнаруживаются наиболее четко при сопоставлении разноязычных явлений, однако их присутствие в любом языке далеко не всегда объясняется языковыми контактами и тем более прямым воздействием языков-источников на язык-приемник. Лакуны существуют автономно внутри каждой языковой системы и присущи имманентному развитию каждого языка.

В немецкой разговорной речи англицизмы и американизмы функционируют как своеобразные языковые «вкрапления» (*Spracheigentümlichkeit*) и воспринимаются как меткие слова и обороты, подчеркивающие склонность собеседников к экспрессии в их непосредственном и непринужденном общении.

В немецкой разговорной речи прослеживается тенденция максимально сохранять как написание, так и произношение англицизмов и американизмов в соответствии с правилами английской орфографии и орфоэпии. Несмотря на это стремление, англицизмы и американизмы, так или иначе, подвергаются как формальным, так и семантическим преобразованиям в языке-приемнике.

Англицизмы и американизмы следует рассматривать как такие слова и обороты, которые в своем написании и/или звучании и/или словоизменении а) полностью или б) частично интегрированы в немецкой разговорной речи.

Выделяют три этапа орфографической интеграции иностранных слов:

1) преимущественное применение иностранного варианта, например, *Aerobic*;

2) параллельное употребление иностранного и немецкого вариантов, например, *Fastfood*, также *Fast Food*;

3) преимущественное использование немецкого варианта, например, *Canister*.

Проходя адаптацию по трем стадиям в системе немецкой орфографии, отдельно взятые орфографические варианты иностранных слов в синхронном плане обладают различной частотностью употребления. Так, различают «основной орфографический вариант» и «второстепенный орфографический вариант». Основной орфографический вариант – это наиболее предпочтительный вариант написания слова, который обычно в словарях стоит на первом месте.

В немецкой разговорной речи моносемантические англицизмы и американизмы характеризуются орфографической вариативностью, проявляющейся как в чередовании их буквенно-звукового состава, так и в последовательной смене прописных и строчных букв, так и в слитно-раздельном написании, например:

Jobhopping [англ. *job hopping*, из: *job* (работа) и *hopping* = прыганье] (*разг.*): частая смена мест [с целью сделать карьеру].

Таким образом, в немецкой письменной речи признается свобода написания английских слов, предопределяющая сосуществование взаимодополняющих орфографических вариантов. В немецкой же разговорной речи происходит непрерывное приспособление иностранного слова к фонетической системе заимствующего языка. Произношение иностранных слов следует принципу умеренного онемечивания (*gemäßigte Eindeutschung*). Это означает определенное приближение чужих звуков к немецкой звуковой системе, прежде всего это касается тех слов, которые широко известны и часто используются. Насколько крепко чужое происхождение слова укореняется в языковом сознании, и слово содержит звуки, которые отсутствуют в немецкой звуковой системе, настолько его произношение следует правилам языка, который заимствует слово [3, с. 457]. Отдельные звуки в англицизмах и американизмах заменяются фонетически схожими в фонетической системе немецкого языка, например: *Moneymaker* [*manimeikʰr*, *ˈmAnimeika*], *der*; -s, [англ. *moneymaker*, *money-maker* [*ˈmanimeike*] = прибыльное дело, букв. = то, что делает деньги] (*разг. неодобр.*): умелый, ловкий бизнесмен, который понимает, как сколотить капитал из всего и каждого; человек, зарабатывающий много денег.

аффиксов, и при этом границы иноязычных морфов остаются отчетливыми, например:

wegzarpen < нем., англ. > (разг. для:) *переходит с одной телевизионной программы на другую*; er hat weggezarpt – *он выбрал нужный телевизионный канал*.

Посредством использования немецких словообразовательных аффиксов ab- и an- возникают антонимы с английским корневым словом turn: abturnen [...tOr...] [см.: < англ. to turn off [ta; n...] – *отклонить*] (разг.): *испортить настроение кому-нибудь*, образован в противоположность 'anturnen < слаб. гл.; hat > [< англ. to turn on], букв. = *отворачивать*] (разг.): *привести в возбуждение, опьянение*: das Publikum, die Musik in der Disko turnen ihn an – *публика, музыка на дискотеке привели его в возбуждение*.

В белорусском языке сохранилось множество архаичных древнеславянских слов (*вёска, вавёрка, вяпрук, жыхар, ярун...*). Имеются слова, общие с западнославянскими языками (*зычыць, пуга, агіда, гузік, карак, шлюб, брама, кахаць, трымаць, цікавы, суніцы, цнота, тлум и др.*), а также пришедшие через польское посредством заимствования из латинского (*колер, густ, імпэт, аркуш, келіх, кварта, аматар, папера, адукацыя, лямант, кляштар, цэгла, палац, фэст, воцат*) и немецкого языков (*фарба, бавоўна, варты, дах, гатунак, друк, жарт, рахунак, ліхтар, гандаль, шкода, скарга, шпак, хваля*).

Но большинство заимствованных слов приходит в белорусский язык из русского языка. Сравнительно с русским литературным языком современный литературный белорусский язык имеет ряд отличий, главнейшие из которых в области фонетики таковы:

1. Яканье (предударное Е переходит в Я): *плячо*.
2. Во многих случаях отсутствие перехода Е в О под ударением перед твердыми согласными: *нясеи, вязеи, мерзнуць (наряду с переходом: мёрз), адзежа*.
3. Звуки Ы и І на месте соответствующих русских О и Е: в окончаниях имен прилагательных: *сляпы, гарадскі*; в корнях слов: пі, бі (взамен русских форм *пей, бей*): *мыю, крыю, шыя, мыйка, цырымонія, канцылярыя, дрыжэць*.
4. Чередование буквосочетаний под ударением -ро-, -рэ-, -ло- (на месте русских -ро-, -ре-, -ло-) с безударными -ры-, -лы-: *кроў – крываваы, дровы – дрывасек, блохі – блыха*.
5. Употребление Ў на месте: звука В, стоящего после гласного: *лаўка, даўно пайшла ў хату, валоў*; на месте безударного звука У,

стоящего в начале, внутри или в конце слова после гласного: *на ўзроўні, клоўн*; на месте русского Л в сочетаниях, восходящих к старому сочетанию редуцированного звука (Ъ) с плавным Л, и в формах прошедшего времени глаголов: *воўк, доўгі, даў, казаў*.

6. Произношение І неслогового на месте безударного І после гласного: *пайменны, яна [й] ён, яна [й]дзе*.

7. Произношение взрывного звука Г только в заимствованных словах (*гандаль, ганак, гузік*) либо в коренных буквосочетаниях ЗГ, ДЗГ, ДЖГ (*мазгі, джгаць*), в остальных случаях произносится фрикативный звук «h».

8. Твердость звуков Ч и Р: чысты, плячысты (*плечистый*), бяроза (*берёза*), рабіна (*рябина*), вечарынка (*вечеринка*).

9. Твердость губных звуков Б, П, М, Ф в конце слов и перед [й]: *сын, сем, верф, б'ю, п'ю*.

10. Отсутствие мягких Д и Т – при смягчении Д и Т переходят в мягкие аффрикаты ДЗ и Ц (дзеканье и цеканье): *глядач – глядзець, білет – білецік, дзіця* (дита).

11. Наличие аффрикат ДЖ и ДЗ – сложных звуков, произносимых неделимо: *джала, ураджай, дзень, медзь*.

12. Употребление звука Ф только в некоторых словах, заимствованных из иностранных слов; на месте Ф обычно употребляется Х, ХВ и П: *Хурман, Хведар, Пілін*.

13. Произношение ШЧ на месте русского звука Щ: *шчотка, шчупак*.

14. Долгие (двойные) З, С, ДЗ, Ц, Ж, Ч, Ш, Л, Н, произносимые в положении перед гласными как один удлинённый звук, вместо сочетания в русском языке этих гласных с [й]: *рыззё, калоссе, суддзя, смецце, збожжа, ламачча, узвышша, вяселле, уменне*.

15. Чередование заднеязычных звуков Г, К, Х со свистящими звуками ЗЬ, Ц, СЬ соответственно: *парог – на парозе, рака – у рацэ, страха – на трасе*.

16. Спорадическое отверждение согласных перед Е: *вудэчка (анат.), сэрца*.

17. Приставной и вставной согласный В: *водгук, воблака, вуха, навука, павук, Навум, Вольга, Лявон*.

18. Приставной согласный Г: *гэта, Ганна*.

19. Приставные А и І: *арабіна, аржаны, амиэлы, імша, ігруша, ільняны*.

20. Ассимиляция по мягкости: свистящих З и С, когда они оказываются в позиции перед мягким звуком (за исключением заднеязычных Г, К, Х): *снег* произносится [сьнех], *смешны – [сьмешны], беззямельны –*

[безъямельны]; Д и Т ассимилируются перед звуком В: *дзве* произносится [дзьве], *цвёрды* – [цвьёрды].

21. Произношение сочетания ЧН неизменно как ЧН: [ручнік].

Рассмотренные в данной статье заимствования характеризуются своей неполной фонетико-морфологической освоенностью и чужеродностью в языке-приемнике, обусловленной наличием у них иных фонетико-морфологических свойств в немецком языке. Любой язык в состоянии использовать различные внешние и внутренние ресурсы для осуществления своих многообразных модификаций, обеспечивающих его существование и развитие. Всякий язык способен непрерывно реагировать на все малейшие изменения разносторонней жизни его носителей. На протяжении многовековой истории каждый народ в той или иной степени поддерживает языковые контакты с другими народами, и каждый язык подвергается так или иначе иноязычным воздействиям.

Список литературы

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002.
2. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. чл. корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1988.
3. Hermann, E. Ein paar Facts voraus / E. Hermann // Voll konkret. Das neuste Lexikon der Jugendsprache. – Orig. – Ausg. – München : Beck, 2001.

Власюк Надежда Ивановна, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой романо-германской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

УДК 372

Л. Е. Ковалёва

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ БЕЛОРУССКИХ РЕАЛИЙ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК В ПОВЕСТИ ВАСИЛЯ БЫКОВА «ЗНАК БЯДЫ»

Уделяется должное внимание особенностям передачи некоторых реалий с белорусского на английский язык в повести Василя Быкова «Знак бяды», в частности, некорректной передаче их национально-культурной специфики и основного смысла.

Для переводчиков всегда особой сложностью представляли реалии в виду того, что зачастую в культуре переводящего языка нет аналогов. Поэтому в переводческой деятельности и используются разного вида

преобразования, что способствует передаче информации с максимально приближенной эквивалентностью к оригиналу.

Выполняя перевод художественного текста, переводчик должен учитывать тот факт (помимо умелого применения переводческих приемов), что фоновые знания отечественного читателя и иноязычного реципиента существенно отличаются. В таком случае перевод художественных произведений следует выполнять с учетом различий в социально-культурных, психологических и других сферах у получателей текста оригинала и текста перевода.

Очевидно, что «возможность правильно передать обозначения вещей, о которых идет речь в подлиннике, и образов, связанных с ними, предполагает определенные знания о той действительности, которая изображена в переводимом произведении, т. е. фоновые знания, или фоновую информацию» [1, с. 34]. Для практики перевода имеет значение, прежде всего, та часть фоновой информации, которая относится к явлениям специфическим для иной культуры, иной страны и необходима переводчику, чтобы без потерь передать содержание исходного текста. В данной статье представлены результаты анализа текста перевода в сопоставлении с оригиналом, в ходе которого были выявлены случаи некорректной передачи национально-культурной специфики реалий и их основного смысла. Неточная передача отдельных культурно-маркированных единиц заключалась в их интерпретации под другим значением в переводящем языке. Рассмотрим те единицы, которые вызвали споры при анализе переводного материала.

«Яна запытала, па што, думала, па якую лясіну ў печ, бо дроў было мала, але ён не адказаў і знік за плотам». – «She asked where, thinking he might be looking for some twigs for the stove, they being low on firewood, but he answered nothing he disappeared round the stoke-room».

Обратим внимание на лексическую единицу *лясіна* – *twigs*. В «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» реалья «лясіна» означает «адно дрэва // Ссечаныя дрэвы як лесаматэрыял» [2], а в английском словаре слово «twigs» имеет значение «a small, thin branch of a tree or bush, especially one removed from the tree or bush and without any leaves» [3]. На наш взгляд, при переводе данной реалии было бы уместно применить описательный прием перевода и использовать выражение «chopped firewood».

Спорным моментом является выбор переводчиком лексического соответствия «cottage» для передачи реалии «хата»: «*Пасля таго як набілі жыдоў, многія хаты пуставалі....* – *After the massacre of the Jews, many of the cottages had lain empty...* ».

Слово «cottage» в данном случае не может передать всех особенностей белорусской реалии «хата». Несмотря на то, что значение данного английского слова «a small house, usually in the countryside» [4], внешний вид и внутреннее наполнение английского *cottage* и белорусского *хата* значительно отличаются. Белорусскоязычная реалия «хата» в белорусском словаре имеет более развернутое описание «традыцыйны дом украінцаў, беларусаў, заходніх і паўднёвых рускіх, часткі палякаў, з печчу, як правіла з чатырохсхільным саламяным або чаротавым дахам» [2].

На наш взгляд, в данном предложении уместен комбинированный прием перевода (например, сочетание транслитерации и переводческого комментария: *khata*), что в полной мере сохранило бы национальный колорит реалии.

Рассмотрим перевод на английский язык следующей культурно-маркированной единицы в соответствующем контексте, особенность отображения которой в английском варианте перевода вызывает сомнение:

«Пятрок прыбіраў у сенцах, выносіў усё ў істопку ці пад хлявок на прызбу, нейкае рыззё, пакулле паўсцягваў на гарышча». – «*Petrok tidied up the porchway, carrying out the various junk into the stokeroom or the lean-to on the mound, and tossed the oakum into the loft».*

Обратим внимание на слова *гарышча* и *loft*. Лексическая единица «гарышча» означает «прастора паміж канструкцыяй даха, перакрыццём верхняга паверха будынка і, як правіла, вонкавых сценаў» [2], в то время, как английский аналог «*loft*» используется со значением «a space at the top of a building under the roof used for storing things and usually entered by a ladder, or sometimes made into a room for living in» [3]. В данном случае мы не можем говорить о некорректной передаче данной единицы. Тем не менее, для сохранения национально-культурной особенности данной реалии в тексте перевода рекомендуется использовать комбинированный прием (сочетание трансфонации и переводческого комментария).

Передача на английский язык следующей бытовой реалии является ярким доказательством неправильного перевода, допущения переводческой ошибки. Например: «*Яна апусціла мешанку ў куток, пастаяла хвіліну, з любасцю назіраючы, як парсючок заўзята зацмокаў у вядзерцы».* – «*Placing the bucket in the corner, she waited a little, watching the pig eagerly gobbing in the bucket».*

Реалия «мешанка» в «Тлумачальным беларускім слоўніку» имеет значение «кармавая сумесь для жывёлы, птушак, рыбы» [2]. Используя прием генерализации для передачи данной языковой единицы на английский язык, «*bucket*» со значением «a container with an open top and a

handle, often used for carrying liquids», автор перевода не смог передать на английский язык ни национально-культурной особенности, ни значения данной лексемы. В этом предложении переводчик не объяснил содержимое ведра и просто применил английское *bucket* в противовес белорусской реалии *мешанка*. Для корректного перевода этой реалии на английский язык следовало бы использовать слово «crossbreed».

По результатам исследования выявлено четыре случая неверного (или неточного) перевода на английский язык белорусских реалий в повести В. Быкова «Знак бяды». Причина заключается в том, что переводчиком данного произведения является представитель иной культуры, который с тонкостями белорусской национальной бытовой специфики не знаком – Найджел Т. Коуи.

Список литературы

1. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение / В. С. Виноградов. – М. : Международные отношения, 2000. – 260 с.
2. Глумачальны слоўнік беларускай мовы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.skarnik.by/tsbm>. – Дата доступа: 12.09.2023.
3. Collins Free Online Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.collinsdictionary.com>. – Дата доступа: 12.09.2023.
4. English Oxford Living Dictionaries [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://en.oxforddictionaries.com>. – Дата доступа: 14.09.2023.

Ковалёва Лилия Евгеньевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры английской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

УДК 81'25

Л. Е. Ковалёва, Ж. А. Короткевич, Е. О. Шейко **К ВОПРОСУ ПОИСКА ЛЕКСИЧЕСКИХ СООТВЕТСТВИЙ** **В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ** **ДЛЯ БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНЫХ РЕАЛИЙ**

Анализируются идентичные реалии из художественных произведений популярных белорусских писателей с позиции их перевода на английский язык. Переводчики предприняли попытку отобразить национально-культурную специфику представленных единиц в языке перевода посредством поиска необходимых лексических соответствий для сохранения перлокутивного эффекта в тексте перевода. Акцентируется внимание на целесообразности учета культурного плана функционирования культурно маркированной лексики в анализируемых микроконтекстах в процессе подготовки будущих переводчиков.

Категория лексических соответствий относится к числу наиболее важных понятий теории перевода. В научной литературе по теории и практике перевода особое место отводится «словам и словосочетаниям перевода и оригинала, которые в одном из своих значений передают равный или относительно равный объем знаменательной информации и являются функционально равнозначными» [1, с. 81], и их поиску. В. С. Виноградов классифицирует эквиваленты по форме соответствия, по объему передаваемой информации, по характеру функционирования и по способу перевода [1, с. 88].

В нашей статье мы обращаем особое внимание на второй критерий – объем передаваемой информации. По объему передаваемой знаменательной информации В. С. Виноградов делит эквиваленты на полные и неполные (частичные). В. Н. Комиссаров Я. И. Рецкер, В. И. Тархов разграничивают понятия «эквивалент» и «вариантное соответствие». Эквивалентами авторы называют постоянные, равноценные соответствия, а вариантными соответствиями – слова, при переводе которых на другой язык находится несколько словарных соответствий, аналогичных ему по значению [2, с. 10]. Последняя группа единиц в дальнейших работах стала рассматриваться как относительные эквиваленты. Таким образом, в нашем исследовании мы выделяем три основных вида лексических соответствий: полные эквиваленты, частичные эквиваленты, относительные эквиваленты.

На основе фактического материала, отобранного из произведений Владимира Короткевича «Дзікае паляванне караля Стаха», Василя Быкова «Альпійская балада», сборника коротких рассказов белорусских писателей и их вариантов перевода, проводился сравнительный переводческий анализ реалий *фальварак*, *сак*, *дзяружка*, *дзесьціна*, *вярста*. Рассмотрим данные культурно маркированные единицы с позиции их передачи на английский язык с использованием того контекста, в котором они представлены в оригинале.

В произведении Владимира Короткевича «Дзікае паляванне караля Стаха» лексема *фальварак* имеет в английском языке эквивалент *estate*: Дзень быў шэры і змрочны, такі раўнадушна-шэры, што плакаць хацелася, калі я накіраваўся ў *фальварак* Жабічы, які належаў Кульшам. – The day was grey and gloomy, such an indifferent grey day, that I wanted to cry on my way to *the estate* belonging to the Kulšas. У той дзень у маёй гаспадыні дзяўчаты сабраліся з навакольных *фальваркаў* (фальварак – у феадальнай Польшчы, Літве, Беларусі і заходняй Украіне: панская

гаспадарка з комплексам будынкаў, заснаваная на паншчыннай працы сялян). – That day a number of girls had gathered from neighbouring *estates* at the house of my mistress (estate – a large area of land, usually in the country, that is owned by one person or family).

В повести Василя Быкова «Альпійская балада» лексема *фальварак*, перадаецца адзінцай *farmhouse*: Пракрадваючыся ў нямецкія вёскі і *фальваркі* баўэраў... – ...fugitives in those parts had been able to enter German villages and *farmhouses* at night... (farmhouse – a building that serves as the primary quarters in a rural or agricultural setting; historically, farmhouses were often combined with space for animals called a housebarn).

Во всех этих случаях переводчик в ходе поиска соответствий прибегнул к использованию неполных (или частичных) эквивалентов. Основной причиной явилось отсутствие полного эквивалента в языке перевода.

Обратим внимание на пару лексических единиц *sak* – *дзяружка* в следующих предложениях: *Сак* мой, на шчасце, быў сухі, я пераапрануўся перад печкай, вопратку маю і фурманову бабуля некуды пацягнула, а пасля зайшла ў пакой з сухою для фурмана. – My *sack* luckily was dry. I changed my clothing before the fireplace. Our clothes – mine and the coachman's – the woman dragged away somewhere and returned with dry clothing for the coachman (В. Короткевич). Пайдзі ты, Галя, другую *дзяружку* вазьмі. – Go and get another *sack* (Янка Брыль «Галя»). Примечательно то, что в белорусском языке есть такая заимствованная единица, как *сак*, значение которой и в языке перевода и в языке оригинала совпадают, но экспрессивная окраска отличается. В этом случае можем говорить о применении переводчиком относительного эквивалента.

Белорусская реалия *дзяружка* (тоўстая грубая тканіна) в тексте используется для переноса травы для скота. В английском варианте перевода подобрано лексическое соответствие *sack*, что означает 'a large bag made of paper, plastic, or cloth and used to carry or store things'. Следовательно, в этом случае речь идет о частичном совпадении смысловой информации.

Следующая реалия, которая представляет собой меру измерения, в английском варианте перевода представлена полным лексическим соответствием с применением приема транслитерации, как через язык-посредник русский – *dessiatins* (Янка Брыль «Галя»), так и непосредственно с белорусского языка – *dziesiacinas* (Владимир Короткевич «Дзікае паляванне караля Стаха»):

1. З пасцю дзесяцінамі добрага поля адразу за садам, з новым вялікім гумном, двума хлявамі і малой старасвецкай хатай. – Immediately beyond the orchard there had been six dessiatins of good fields, a big new threshing floor, two cow-houses, and a little cottage built in the old style.

2. Што рабіць ім на 50 дзесяцінах беднай зямлі? (дзесяціна – старая руская мера зямельнай плошчы, роўная 2400 кв. сажням або 1,09 гектара). – What could they do with 50 dziesiacinas of poor land? (dziesiacina – a measure of land equal to 2.7 English acres, or 1.1 hectares).

В процессе поиска лексического соответствия для реалии меры расстояния *вярста* переводчики использовали разные приемы перевода.

Так, в произведении Ивана Пташникова «Алені» для передачи слова *вярста* использовался комбинированный прием (транслитерация и переводческий комментарий): Урокі Ірка робіць хутка: пайшла ў трэці клас, а за вайну ж пасталела, магла б пайсці і ў чацвёрты, ды ў вёсцы чацвёртага няма, трэба ісці аж у Камена – гата за пяць вёрст. – Learning came easy to her: she was attending the third form, and in the war years she had matured, so that she could have been put up to the next grade, but there was only a three-year school at the village. The larger school was situated at Kamen, five versts¹ away. (¹Versta – a Russian (as well as Byelorussian) measure of length equal to 0.6629 miles (translator's note). В данном случае речь идет о полном эквиваленте, но без переводческого комментария иноязычный читатель едва смог бы понять значение данного слова, получить полный объем информации.

При переводе произведения Михася Лынькова «Андрэй Лятун» для передачи данной лексической единицы использовался функциональный аналог: І ні пары табе наддаць, ні поўны ход, ні табе семафоры крылатыя, ні вёрсты, ні рэйкі бліскучыя, што мігцяць-сакацяць пад грымучымі коламі... – No steam to rise, no speed, no waving semaphore-signals, no miles of glittering track that roars and reverberates under your rumbling wheels... Объем передаваемой информации не является полным, поэтому речь идет о частичном эквиваленте.

В англоязычном переводе рассказа Ивана Чигринова «Адна ноч» выявлено применение описательного приема перевода для передачи реалии *вярста*: Табар, у якім Раман нарадзіўся і з якім адмераў нямала вёрст, пачынаючы ад калыскі, цяпер паявіўся у нашых мясцінах зноў, каб вярнуць у сваё гняздо блуднага сына. – The Gipsies among whom Raman had been born, and with whom he had travelled long distances, appeared now in the vicinity of the town in order to get hold of their prodigal son and

take him back to his former Gipsy ways. Здесь говорить о полном, частичном или относительном эквиваленте будет не совсем корректным. Переводчик использовал окказиональное соответствие, о чем свидетельствует применение описательного оборота, не совпадающего по своему понятийному содержанию с соотносимой единицей оригинала в полной мере. Таким образом, данные реалии широко используются в современном белорусском языке, при переводе имеют высокую степень вариативности и зависят от стилистических особенностей текста с одной стороны и субъективных предпочтений переводчика с другой.

В этой связи, при подготовке студентов к будущей профессиональной деятельности в области перевода целесообразно не только обучать практическому овладению определенным арсеналом переводческих трансформаций на лингвистическом уровне, но следует развивать специальные личностные качества переводчика, что позволит ему осознанно реализовывать себя в роли культурного медиатора в процессе выполнения художественного перевода.

Важно привить студенту уважительное отношение к данному виду переводческой деятельности, способствующей сохранению национально-культурного наследия и передаче ценностей родной культуры другим народам посредством перевода произведений художественной литературы на английский язык. Решение этой задачи связано с включением в содержание обучения как иностранному языку, так и переводу, материала художественных произведений родной литературы, а также с разработкой специальной серии упражнений, способствующей комплексному формированию и развитию коммуникативных и переводческих компетенций будущего специалиста.

Использование аутентичных микроконтекстов при рассмотрении вопросов адекватной интерпретации и передачи культурно маркированных лексических единиц в переводе способствует обеспечению функциональной основы при овладении переводческой деятельностью с учетом культурного плана как родного, так и изучаемого иностранного языков.

Список литературы

1. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Изд-во Ин-та общ. средн. обр. РАО, 2001. – 224 с.
2. Комиссаров, В. Н. Пособие по переводу с английского языка на русский / В. Н. Комиссаров, Я. И. Рецкер, В. И. Тархов. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1960. – Ч. I. – 176 с.

Ковалёва Лилия Евгеньевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры английской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

Короткевич Жанна Александровна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой английской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

Шейко Елена Олеговна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры английской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

УДК 811.161.3:811.112

А. І. Кавальчук, В. А. Казловіч

СТАНОЎЧЫЯ ЭМОЦЫІ І ПАЧУЎЦІ ПРАЗ ПРЫЗМУ БЕЛАРУСКАЙ І НЯМЕЦКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Аналізуюцца ўстойлівыя адзінкі, якія рэпрэзентуюць станючыя эмацыйныя станы асобы. Разглядаюцца асаблівасці вербалізацыі канцэптаў ‘радасць’, ‘задавальненне’, ‘вяселосць’, ‘захапленне’ з дапамогай фразеалагізмаў нямецкай і беларускай моў.

Эмоцыі – адна з найважнейшых сфераў жыцця чалавека, яны паказваюць значэнне прадметаў і з’яў рэальнага свету ў жыцці чалавека. Як правіла, эмоцыі вывучае псіхалогія. Аднак бяспрэчны той факт, што менавіта эмоцыі здольныя ўплываць на маўленне чалавека, выбар той ці іншай маўленчай стратэгіі і тактыкі, пэўных вербальных і невербальных сродкаў. Адною з задач сучаснага мовазнаўства з’яўляецца вывучэнне асаблівасцяў моўнай рэпрэзентацыі эмоцый, што выступаюць спецыфічнай матывацыйнай асновай дзейнасці асобы. Мова – ключ да разумення ўзаемаадносін эмоцый з разумовай дзейнасцю чалавека. Яна называе эмоцыі, катэгарызуе, выяўляе, апісвае, класіфікуе, інтэрпрэтуе, вынаходзіць сродкі для тлумачэння і мадэлявання эмацыйных сітуацый і, менавіта таму, фарміруе эмацыйную карціну свету. Таму ў апошні час сфера эмоцый усё часцей становіцца аб’ектам увагі не толькі псіхалагаў, але і лінгвістаў, гісторыкаў, этнографіаў, сацыёлагаў, культуралагаў.

Эмоцыі – гэта «спецыфічная форма чалавечага стаўлення да свету і да сябе ў гэтым свеце, а таксама яго моўнае адлюстраванне ў лексіконе і маўленчай дзейнасці чалавека» [4, с. 29]. Найбольш вобразна і інфармацыйна эмацыйна-пачуццёвую сферу, як, дарэчы, і любую іншую, адлюстроўваюць фразеалагічныя адзінкі, якія выконваюць не столькі намінацыйную, колькі інтэрпрэтацыйную, ацэнкавую функцыі.

Як справядліва адзначае вядомы беларускі фразеолог В. А. Ляшчынская, «дзякуючы фразеалагізмам, якія складаюць фразеасемантычнае поле 'эмоцыі і пачуцці', па-першае, вербалізуецца пэўная эмоцыя, перадаецца стан чалавека пры гэтым, яго характарыстыка, прыкметы і інш.; па-другое, адлюстроўваецца эмацыянальны вопыт таго ці іншага носьбіта гэтых адзінак, увогуле соцыуму, цэлага народа, ацэначна катэгарызуецца, канцэптуалізуецца акаляючы свет» [2, с. 23].

Як правіла, эмоцыі і пачуцці падзяляюць на станоўчыя і адмоўныя, або пазітыўныя і негатыўныя. Да станоўчых належаць радасць, задавальненне, захапленне, весялоць, шчасце, каханне, любоў. Але ў пералік базавых эмоцый, тых, што ўласцівыя большасці людзей, прадстаўнікоў розных культур, спецыялісты найчасцей адносяць менавіта радасць. Радасць выяўляецца з прычыны дасягнення поспеху і пастаўленых мэтаў, узмацняе сацыяльныя сувязі, выклікае прыхільнасць да аб'ектаў, якія дапамаглі паменшыць або пазбегнуць перажыванняў, падмацоўвае ўпэўненасць, супакойвае чалавека. Дадзеную эмоцыю можна параўнаць з пачуццём псіхалагічнага камфорту і дабрабыту чалавека. Радасць перажываецца як пазітыўнае, светлае і карыснае пачуццё, з дапамогай якога чалавек можа атрымаваць асалоду ад свету.

У беларускай мове лексема *радасць* мае наступную семантыку: «пачуццё вялікай асалоды, задаволенасці, якое выклікае вясёлы настрой // весялоць, трыумф // прыемныя, вясёлыя перажыванні, выкліканыя чым-небудзь; падзея, абставіны і пад., якія даюць асалоду, шчасце» [3, с. 554]. У тлумачальным слоўніку нямецкай мовы DUDEN *die Freude* значыць 'прыўзняты настрой' [5, с. 644]. Ужо слоўнікавыя дэфініцыі паказваюць, што адасобіць радасць ад іншых пазітыўных эмацыянальных станаў цяжка, таму і адпаведныя эмасемы часта дапаўняюць, канкрэтызуюць тут адна другую. Гэта пацвярджаюць і дэфініцыі фразеалагічных адзінак, крыніцамі якіх паслужылі слоўнік «Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі» В. А. Ляшчынскай і З. У. Шведавай (2020) [2] і «Немецко-русский фразеологический словарь» Л. Э. Біновіча (1995) [1].

Варта адзначыць, што сама намінацыя *радасць* і аднакаранёвыя да яе словы ў фразеалагізмах з адпаведнай семантыкай і ў беларускай, і ў нямецкай мовах сустракаецца вельмі рэдка, што, верагодна, тлумачыцца абстрактнасцю наймення эмоцыі, якая, у сваю чаргу, абумоўлівае і максімальную абагульненасць семантыкі ўстойлівых адзінак: *на радасцях* 'з нагоды якой-небудзь удачы, радаснай падзеі', *поўніць радасцю* 'радаваць', *у радасць* 'прыносіць шчасце, радасць,

задавальненне’ (праўда, значна часцей сустракаецца фразеалагізм *не ў радасць* з супрацьлеглым значэннем), *j-m eine Freude bereiten* ‘парадаваць каго-небудзь’; *Freud und Leid mit j-m teilen* ‘дзяліць з кім-небудзь радасць і гора’; *in jeder Freude ist ein Tropfen Wermut* ‘і ў радасці ёсць кропля горчы’.

Сярод устойлівых адзінак, што рэпрэзентуюць канцэпт ‘радасць’, ёсць і выклікавыя выразы: *ведай (знай) нашых!* ‘выказванне пачуцця задавальнення, гонару’, *каго я бачу!* ‘вокліч здзіўлення, радасці ад нечаканай сустрэчы з кім-небудзь’, *ёсць Бог на свеце* ‘выказванне задавальнення, радасці з нагоды здзяйснення чаго-небудзь’, *дзякуй Богу, хвала Богу* ‘выказванне радасці задавальнення, палёгкі, супакою з якой-небудзь прычыны’, *das ist ja allerhand!* разм. ‘вось гэта здорава!’, *da haben wir die Bescherung!* ‘вось табе раз!; ну і сюрпрыз!’, *Gott sei Dank!* ‘слава Богу!’, *Gott sei’s getrommelt und gepfiffen* жарт. ‘слава Богу!’. Як бачым, і ў беларускай, і ў нямецкай мовах распаўсюджаныя выразы, што сваёй унутранай формай адсылаюць нас да вобразу Бога як да найвышэйшага эталону ўсіх з’яў і рэчаў. І гэта зразумела: добрае, станоўчае, радаснае заўсёды карэлюе з высокім, нябесным, духоўным. Аднак да Бога звяртаюцца, як вядома, не толькі ў хвіліны радасці, але і ў горы, у распачы, таму выклікавыя фразеалагізмы накіраваны *Божа (Божачка) мой, Божа мой літацiвы, großer Gott!, um Gottes willen!, Mann Gottes!* выкарыстоўваюцца моўнікамі ў хвіліны моцнага эмацыйнага ўзрушэння, выкліканага як станоўчымі, так і адмоўнымі падзеямі і з’явамі.

Духоўны, унутраны пачатак прасочваецца і ў адзінках з кампанентамі *душа, сэрца*, якія ў складзе фразеалагізмаў ужываюцца як сінанімічныя, варыянтныя і «выступаюць, эталонамі меры, паўнаты пачуцця радасці чалавека, яго адкрытасці і шчырасці» [2, с. 194]: *душа (сэрца) спявае (радуецца)* ‘каго-небудзь ахоплівае радаснае хваляванне’, *з дарагой (мілай) душой* ‘з вялікай радасцю, ахвотай’, *з усёй душой* ‘тс’, *das Herz lacht einem* ‘сэрца радуецца’, *ihm lachte das Herz im Leibe* ‘ён расцвёў, заззяў (ад радасці)’, *mit Herz und Hand, mit Herz und Sinn, mit Herz und Hirn* ‘усёй душой, усім сэрцам’.

Значная частка фразеалагізмаў скіраваная сваёй семантыкай на такія праявы радаснага стану, як задавальненне, веселасць, смех, якія найперш суадносяцца з вонкавым, цялесным у асобе, таму адпаведныя ўстойлівыя адзінкі часта ўключаюць кампаненты-саматызмы. Так, у беларускай мове знаходзім нямала фразеалагізмаў з кампанентам *зубы*: *парадаваць зубы, скаліць зубы, выскаляць зубы, сушыць зубы, зубы грэць на сонцы, зубы лупіць* ‘смяяцца, рагатаць’, *на ўсе трыццаць два (зубы)*

‘шырока, прыветна смяяцца, усміхацца; шырокая, прыветлівая усмешка’. Большасць з гэтых выразаў, як і нямецкія *durch die Zähne ziehen* ‘высмейваць каго-небудзь’, *die Zähne fletschen* ‘паказваць аскал (з пагрозай); скаліць зубы’, выкарыстоўваюцца з канатацыйнай неадабрэння, у якасці грубага выказвання, таму сітуацыя радасці тут дастаткова спецыфічная, умоўная.

Кампаненты *жывоці, бакі* дапамагаюць стварыць яскравы, маляўнічы вобраз чалавека, які, перагібаючыся, моцна, да знямогі смяецца і пры гэтым трымаецца за адпаведныя часткі свайго цела: *бакі (жывоцікі, жывоці) рваць, бакі сарваць, бокі (бакі) пападрываць, браўца (хапацца) за жываты (жывоці), за бакі браўца, жывоці (жывоцікі) рваць, sich (D) die Seiten halten vor Lachen* ‘рагатаць да знямогі, надрываць жывоцікі’.

Як сведчыць прааналізаваны матэрыял, станючыя эмоцыі і пачуцці падобным чынам вербалізуюцца фразеалагічнымі сродкамі ў беларускай і нямецкай мовах. Для іх уласцівай яркай вобразнасць, экспрэсіўна-эмацыйная афарбаванасць, наяўнасць выклікавых формаў, а таксама спецыфічных кампанентаў, адны з якіх (Бог, Алах) узвышаюць станючыя эмоцыі да катэгорый духоўных, ідэальных, іншыя (сама-тызмы) паказваюць на значнасць іх у штодзённым жыцці чалавека.

Спіс літаратуры

1. Бинович, Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович. – М., 1995. – 773 с.
2. Ляшчынская, В. А. Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі : слоўнік / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Мінск : РІВШ, 2020. – 304 с.
3. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелЭн, 1980. – Т. 4. – 768 с.
4. Шаховский, В. И. Нацио- и социокультурные аспекты языковой личности / В. И. Шаховский. // Общество, язык и личность : материалы Всерос. науч. конф., Пенза, 23–26 окт. 1996 г. – Вып. 1. – С. 29–30.
5. Der Duden in zwölf Bänden. Deutsches Universalwörterbuch: das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – 8., überarbeitete und erweiterte Auflage / Herausgegeben von der Dudenredaktion. – Berlin : Dudenverlag., 2015. – 2128 s.

Кавальчук Аксана Іванаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры рамана-германскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Казловіч Вікторыя Андрэўна, настаўнік замежных моў ДУА «Сярэдняя школа № 9 г. Слуцк», Слуцк, Рэспубліка Беларусь.

С. С. Масленікава

**СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА
БЕЛАРУСКІХ І НЯМЕЦКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ
З ЦАРКОЎНЫМІ КАМПАНЕНТАМІ, ЯКІЯ АБАЗНАЧАЮЦЬ
НАЙМЕННІ СВАТАРОЎ, ІХ АДЗЕННЯ І ДЗЕЯННЯЎ**

Апісваюцца выяўленыя з фразеалагічных слоўнікаў беларускія і нямецкія фразеалагізмы з царкоўнымі кампанентамі – найменнямі святароў і служыцеляў, іх адзеннем і дзеяннямі, звязанымі з іх службай у храме. Ажыццяўляецца іх колькасны падлік, вызначаецца роля ў папаўненні фразеалагічнага фонду абедзвюх моў.

Значная роля рэлігіі і царквы ў жыцці людзей не магла не знайсці адлюстравання ў іх мовах, у нашым выпадку беларускай і нямецкай. Аб'ектам даследавання з'яўляюцца выяўленыя з актуальных фразеалагічных беларускіх і нямецкіх слоўнікаў [1–3] устойлівыя адзінкі з царкоўнай лексікай у іх складзе, якая ў адрозненні ад рэлігійнай лексікі (назвы божых істотаў; найменні людзей, якія прысвячаюць сваё жыццё служэнню Богу; уласцівасці, якія ўказваюць на боскую сілу і чыстату; назвы цёмных сіл і духаў, якія ўвасабляюць зло; найменні рэалій замагільнага жыцця і назвы, якія абазначаюць хрысціянскія ўяўленні пра чалавека) суадносіцца выключна з матэрыяльным бокам царкоўнага жыцця. Пад царквой мы разумеем храм, дзе адбываецца набажэнства, і таму разглядаем у нашым даследаванні не толькі праваслаўныя, але і каталіцкія паняцці і тэрміны, менавіта найменні святароў і служыцеляў, іх адзення і дзеянняў, звязаных з іх службай у храме. Супастаўляльнае даследаванне выяўленых фразеалагізмаў дазволіць ахарактарызаваць нацыянальна-культурную самабытнасць беларускіх і нямецкіх устойлівых адзінак з адзначанымі царкоўнымі кампанентамі і іх дэрыватамі, прааналізаваць асаблівасці іх функцыянавання ў абедзвюх мовах.

Метадам суцэльнай выбаркі выяўлены і прааналізаваны беларускія і нямецкія фразеалагізмы з кампанентамі, якія абазначаюць найменні святароў і служыцеляў як праваслаўнага, так і каталіцкага веравызнання:

ксёндз: як *ксёндз* *Magdusi* 'вельмі добра (дагадзіць каму-небудзь)' [2, с. 617];

манах: ну яго (яе, іх) к *манахам* 'выказванне незадавальнення, прыкрасці, адмаўлення, нежадання рабіць што-небудзь' [3, с. 19];

nana (рымскі) / *päpstlich* 'папскі' (ад *Papst* 'папа (рымскі)'): *свяцейшы за nany Рымскага* 'такі, што занадта строга прытрымліваецца пэўных ідэалаў, правілаў, устаноў і пад.' [3, с. 384]; *der päpstliche Stuhl*

[1, с. 646] ‘літар. папскі стул; папскі трон, папскі ўрад, папская (рымская) курыя’;

non, паповы, папоўскі: апошняя ў *papa* жонка ‘ужываецца як рэакцыя суразмоўніка на слова «апошні». Не, не апошні» [2, с. 423]; *дурны non хрысціў* ‘хто-небудзь тупы, неразумны ці наіўны, незадагдалівы» [3, с. 234]; *на паповы сані (збірацца)* ‘паміраць» [3, с. 364]; *папоўскае вока* ‘хто-небудзь вельмі прагны» [2, с. 204]; *шалёны (утрапёны, ліхі) non хрысціў* ‘хто-небудзь вельмі рашучы, нераўнаважаны, схільны да нечаканых учынкаў» [3, с. 234];

Bischof ‘епіскап’: **Bischof oder Bader** [1, с. 100] ‘літар. альбо біскуп, альбо лазеншчык; усё ці нічога’;

Pastor ‘пастар, евангелісцкі святар’: (*wir sind ja*) *unter uns Pastortöchtern* [1, с. 489] ‘літар. нарэшце паміж намі дачкамі пастара; жарт. паміж намі кажучы, паміж намі дзяўчынкамі’;

Pfarrer ‘святар, пастар’: *das kannst du halten (machen) wie der Pfarrer Aßmann* [1, с. 49] ‘літар. ты гэта можаш трымаць (рабіць), як святар Асман; рабі, як хочаш’.

Найменне адзення царкоўных служыцеляў мае месца толькі ў нямецкіх фразеалагізмах:

Kutte ‘раса (манаская)’: *die Kutte anlegen* [1, с. 382] ‘літар. апранаць расу; пастрыгчыся ў манахі’; *j-n in die Kutte stecken* [1, с. 382] ‘літар. засунуць каго-небудзь у расу; падстрыгчы каго-небудзь у манахі (манахіні)’.

Наступную групу выяўленых устойлівых адзінак складаюць фразеалагізмы з царкоўнымі кампанентамі, якія абазначаюць дзеянні святароў і служыцеляў, звязаныя з іх службай у храме:

асанна («узнёслае ўслаўленне (першапачаткова: хвалебны выгук у малітве)» [4, с. 68]): *спяваць (пець) асанну* ‘празмерна ўсхваляць, вельмі ўзносіць каго-небудзь, што-небудзь» [3, с. 440];

званіць / läuten: *біць (званіць) ва ўсе званы (як у званы (звон) званіць)* ‘1) усім і сюды голасна расказваць (пра якія-небудзь весткі, чуткі і пад.); 2) празмерна хваліцца чым-небудзь» [2, с. 483, 484]; *заваніць ва ўсе званы* ‘пачаць усім і ўсюды голасна расказваць, гаварыць (пра якія-небудзь весткі, чуткі і пад.)» [2, с. 445]; *er hört die Glocke läuten, weiß aber nicht, wo sie hängt* [1, с. 252] ‘літар. ён чуе, як звоніць звон, але не ведае, дзе ён вісіць» (*er hat läuten hören, weiß aber nicht, wo die Glocken hängen* [1, с. 392] ‘літар. ён чуе звон, але не ведае, дзе вісяць званы’) ‘дакладна не ведаць таго, пра што гаворыш’; *die große Glocke läuten* [1, с. 252] ‘літар. звінец у вялікі звон; разм. звярнуцца непасрэдна да самага вялікага начальніка’;

кадзіць («размахваючы кадзілам, абкурваць ладанам» [4, с. 262]): **кадзіць** (*куруць*) *фіміям* ‘надзвычай узвялічваць, лісліва, падлізліва праслаўляць каго-небудзь’ [2, с. 625];

хрысціць: *дурны* *поп хрысціў* ‘хто-небудзь тупы, неразумны ці наіўны, незадагдлівы’ [3, с. 234]; *шалёны* (*утрапёны, ліхі*) *поп хрысціў* ‘хто-небудзь вельмі рашучы, нераўнаважаны, схільны да нечаканых учынкаў’ [3, с. 234].

Як паказвае наша даследаванне, царква мае вялікае значэнне для носьбітаў як беларускай, так і нямецкай моў, аб чым сведчыць наяўнасць выяўленых 14 беларускіх і 8 нямецкіх устойлівых адзінак з царкоўнымі кампанентамі.

У беларускай мове гэта найменні святароў **кёндз** (1), **манах** (1), **поп**, **паповы**, **папоўскі** (5) і іх дзеянняў, звязаных з іх службай у храме **асанна** (1), **кадзіць** (1), **хрысціць** (2). І ў беларускай, і ў нямецкай мовах сустракаюцца фразеалагічныя адзінкі з царкоўным кампанентам, які абазначае вярхоўнага галаву каталіцкай царквы **papa** (рымскі) (1) / **päpstlich** ‘папскі’ (ад **Papst** ‘папа (рымскі)’ (1); а таксама найменне дзеяння, звязанага са службай у храме святароў і служыцелей **званіць** (2) / **läuten** (2). Толькі ў нямецкай мове маюць месца наступныя фразеалагізмы з царкоўнымі кампанентамі, якія абазначаюць найменні святароў **Bischof** ‘епіскап’ (1), **Pastor** ‘пастар, евангелісцкі святар’ (1), **Pfarrer** ‘святар, пастар’ (1); назву іх адзення **Kutte** ‘раса (манаская)’ (2).

Колькасная перавага (больш амаль у два разы) выяўленых з актуальных фразеалагічных слоўнікаў беларускіх устойлівых адзінак з разгледжанымі ў артыкуле царкоўнымі кампанентамі ў параўнанні з нямецкімі падкрэслівае вялікае значэнне царквы ў жыцці асабліва беларускага народа. Часцей за ўсё ў беларускай мове (у пяці фразеалагічных адзінках) мае месца царкоўны кампанент **поп**, што сведчыць аб значнасці ролі менавіта праваслаўнага святара, нягледзячы на вялікую колькасць католікаў сярод мясцовых жыхароў. Гэтыя факты, а таксама наяўнасць у дзвюх беларускіх фразеалагізмах адразу двух прааналізаваных у гэтым артыкуле царкоўных кампанентаў (*дурны поп хрысціў*, *шалёны* (*утрапёны, ліхі*) *поп хрысціў*) таксама служыць доказам вялікай ролі культуры царквы ў жыцці менавіта беларусаў.

Аднак цікавым з’яўляецца той факт, што у ходзе нашага даследавання было выяўлена, што толькі ў нямецкай мове 24 % прааналізаваных фразеалагізмаў з адзначаным царкоўным кампанентам не страцілі сувязі з царквой і маюць у сваім фразеалагічным значэнні царкоўны кампанент. Астатнія прааналізаваныя ўстойлівыя выразы характарызуюць чалавека, яго пачуцці і эмоцыі, апісваюць пэўныя жыццёвыя сітуацыі, абстрактныя паняцці.

Сярод усіх выяўленых беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў з адзначанымі царкоўнымі кампанентамі зусім не сустракаюцца эквіваленты, што служыць доказам неаднолькавага ўплыву царквы на жыццё беларусаў і немцаў. Гэты факт сведчыць аб розных рэлігійных уяўленнях беларускіх і нямецкіх вернікаў, аб адметнасці і самабытнасці абедзвюх моў, што знайшло адлюстраванне ў іх фразеалагічных фондах.

Спіс літаратуры

1. Бинович, Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / сост. Л. Э. Бинович ; под ред. С. И. Константиновой. – М. : Аквариум, 1995. – 768 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 1. А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – 590 с.
3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 2. М – Я / І. Я. Лепешаў. – 2-ое выд., дапоўн. і выпр. – Мінск : БелЭн, 2008. – 968 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.

Масленікава Святлана Сяргееўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры рамана-германскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161

А. М. Ясюкевіч

**РАЗНАСТАЙНАСЦЬ СІНТАКСІЧНЫХ ФОРМ
ПАРЭМІЙНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ)**

Разглядаюцца асаблівасці сінтаксічнай арганізацыі парэмій беларускай і англійскай моў, абумоўленыя іх імкненнем да яснасці і прастаты. Аналізуецца прадуктыўнасць асноўных тыпаў сказа ў прыказкавых карпусах.

Уяўляючы сабой з'явы пераходныя паміж мовай і фальклорам, прыказкі і прымаўкі валодаюць структурай сказа і статусам закончанага тэксту і мастацкага твора. Спецыфіка іх сінтаксічнай пабудовы абумоўлена абагульненасцю семантыкі прыказак і прымавак.

Народныя афарызмы шырока выкарыстоўваюць структуры як простага, так і складанага сказаў. Большасць беларускіх і англійскіх парэмій са структурай простага сказа двухскладовыя, бо менавіта такія канструкцыі валодаюць «амаль універсальнымі магчымасцямі для выказванняў любога зместу» [1, с. 45]. Структура двухскладовага сказа з дзейнікам, выражаным назоўнікам або яго субстытуентамі, і выказнікам дзеяслоўнага або імяннага тыпаў з'яўляецца найбольш распаўсюджанай

формай для адлюстравання жыццёвых сітуацый, прадстаўленых у парэміях. Як вядома, спецыфічнай асаблівасцю беларускага сінтаксісу з’яўляецца нулявая звязка пры імянным выказніку ў цяперашнім часе індывідуальна. Для беларускіх парэмій таксама характэрна рэалізацыя мадэлі з галоўнымі часткамі, выражанымі інфінітывам: *Брахаць – не сяром махаць*.

У англійскіх парэміях апушчэнне дзеяслоўнай звязкі пры імянным выказніку супярэчыць нормам кадыфікаванай англійскай мовы, аднак сярод англійскіх народных афарызмаў сустракаюцца асобныя выказванні з нулявой звязкай пры імянным выказніку, што тлумачыцца сувязню парэмій з гутарковай мовай і імкненнем да сцісласці. Эліпіс, які шырока выкарыстоўваецца прыказкамі, сустракаецца як у простых, так і ў складаных сказах. Свядомае разбурэнне нарматыўнай структуры парэміі павялічвае яе экспрэсіўнасць. Так, выказнік беларускай парэміі *На чужой старонцы рад сваёй варонцы* патрабуе дзейніка 1-й, 2-й або 3-й асобы адз. л. м. р. У двухскладовых англійскіх парэміях эліптычнай структуры, як правіла, апушчаны выказнік або фармальны дзейнік і дзеяслоў-звязка, напрыклад: [*It is*] *Good riddance of bad rubbish; Any port in a storm [will do]*.

Амаль трэцяя частка ўсіх разгледжаных беларускіх прыказак са структурай простага сказа з’яўляюцца аднаскладовымі. Аднаскладовыя сказы, якія прадстаўляюць дзеянне па-за яго сувязі з дзеям і якія характарызуюцца абагульненасцю семантыкі, выступаюць у якасці асноўнага граматычнага сродку стварэння ўніверсальнага характару парэмій. У сувязі з нарматыўнасцю дзейнікава-выказнікавай структуры для англійскага сказа, у англійскім парэмічным матэрыяле аднастаўнасць уласціва толькі імператыўным канструкцыям, і аднаскладовых сказаў у два разы менш сярод англійскіх парэмій, чым сярод беларускіх.

У прыказкавых карпусах абедзвюх моў сярод аднаскладовых канструкцый самымі распаўсюджанымі з’яўляюцца абагульнена-асабовыя, якія былі сфарміраваны ўнутры дадзенага жанру і з’яўляюцца спецыфічнымі для яго. Найбольш ужывальнай у беларускіх парэміях з’яўляецца форма 2-й ас. адз. л. цяпер. і буд. ч., напрыклад: *Шыла ў мяшку не схавает; Вышэй пят не падскочыш; Ліхтаром пушчы не асвеціш*. Сярод абагульнена-асабовых беларускіх парэмій таксама распаўсюджаны структуры з формамі 2-й ас. адз. л. загадн. л. і 3-й ас. мн. л. цяпер. ч.: *Не хваліся, ідучы на раць; Глухім два разы ў касцёле не звоняць; За чужое лычка раменьчыкам плацяць*. Імператыўныя канструкцыі могуць утрымліваць звароты: *Не лезь, певень, туды, дзе гусі пасуцца; Жыві, Ярома, да смерці дома; Цярпі, Грышка, карчма блізка*.

У адрозненне ад беларускіх парэмій, у англійскіх прыказках корпус абагульнена-асабовых складаюць толькі імператыўныя парэміі: *Keep something for a rainy day*. Акрамя абагульнена-асабовых сказаў у корпусе беларускіх парэмій прадстаўлены і такія традыцыйныя тыпы аднаскладовых сказаў, як пэўна-асабовыя (*І ракаў не хачу, і ног не мацу*), безасабовыя (*Разумнаму дастаткова; Сялянскаму роду няма пераводу*) і інфінітыўныя (*Чаго субоце раней за пятніцу быць*).

У беларускай і англійскай народнай афарыстыцы даволі распаўсюджаная структура складанага сказа. Перавага складаных канструкцый над простымі ў корпусе беларускіх парэмій і іх распаўсюджанасць у англійскім корпусе тлумачыцца імкненнем парэмій адэкватна адлюстраваць узаемасувязь з'яў рэальнай рэчаіснасці.

Большасць парэмій са структурай складанага сказа выкарыстоўваюць злучнікавы спосаб выражэння сэнсавых адносін паміж кампанентамі, пры гэтым у корпусе беларускіх парэмій большай распаўсюджанасцю характарызуюцца злучальныя адносіны, а ў корпусе англійскіх парэмій – падпарадкавальныя адносіны. Сказы з даданымі азначальнымі, спосабу дзеяння, выніку, мэты і прычыны з'яўляюцца найменш распаўсюджанымі тыпамі складаназалежных сказаў у карпусах парэмій абедзвюх моў. Непрадуктыўнасць дадзеных структур тлумачыцца імкненнем прыказак да прастаты і лаканізму.

З семантычнай неадназначнасцю парэмій звязана выкарыстанне імі нешматлікіх, але шматфункцыянальных злучнікаў і злучальных слоў, а таксама распаўсюджанне бяззлучнікавых канструкцый, у якіх сэнсавыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі адзінствамі вызначаюцца лексіка-граматычнай структурай гэтых адзінстваў.

Найбольш распаўсюджаным тыпам бяззлучнікавых сказаў у прыказкавым матэрыяле абедзвюх моў з'яўляецца сказ са значэннем умовы; пры гэтым умоўная залежнасць паміж часткамі сказа нярэдка ўскладняецца элементамі часавых або прычынных адносін: *Будзе час – будзе і квас; Далей кінеш – бліжэй возьмеш; Працу палюбіш, чалавекам будзеш; No song, no supper*. Асаблівасцю англійскіх парэмій са значэннем умовы з'яўляецца дынамізм і лаканічнасць, абумоўленыя эліпсісам асобных кампанентаў: *Long absent, soon forgotten*. Часцей за ўсё эліпсіс закранае склад выказніка, а ўвесь сказ будзецца па прыцыпе паралелізму: *Rain before seven, fine before eleven*.

Даволі шматлікую групу сярод беларускіх бяззлучнікавых парэмій складаюць канструкцыі, часткі якіх звязаны супрацьлеглымі адносінамі: *Дурань дае, разумны бярэ*. Англійскім парэміям са структурай бяззлучнікавага сказа значэнне супрацьпастаўлення ўласціва ў меншай ступені: *Men make houses, women make homes*.

У структуры парэмій праяўляецца ўласцівая гэтаму жанру тэндэнцыя да эканоміі слоўнага матэрыялу. Асіндэтан як сродак экспрэсіўнага сінтаксісу, заснаваны на сіметрыі, спрыяе скарачэнню парэмійнай фразы: *Спяваць дарма, баліць гарла; Grasp all, lose all*. Бяззлучнікавае злучэнне частак сказа надае парэміям рытм, дынамічнасць і тую семантычную нявызначанасць, якая ў прыказках забяспечвае семантычную шырыню.

Непрадуктыўнасць складаных сказаў ускладненага тыпу ў прыказкавых карпусах абедзвюх моў тлумачыцца імкненнем народных афарызмаў да прастаты і эканоміі, у сувязі з чым сказы з некалькімі часткамі выкарыстоўваюцца ў прыказках рэдка: *Добрае сена: каб пасаліў, то і non з'еў бы*.

Найбольш тыповымі для парэмій з'яўляюцца чатырохчленныя і трохчленныя канструкцыі, якія характарызуюцца сцісласцю і дынамізмам: *Ты гуляеш, як сам ведаеш, а я скачу, як сам захачу*. Паралелізм структур у спалучэнні з лексічнымі значэннямі кампанентаў стварае кантраст або падкрэслівае падабенства ў плане зместу частак выказвання. Сінтаксічны паралелізм можа дапаўняцца лексічным паўторам. Шэрагу парэмій уласцівая анафара, якая прадугледжвае ідэнтычнасць пачатковых элементаў частак выказвання: *Some are wise and some are otherwise*. Сінтаксічны паралелізм не абавязкова ахоплівае ўсе часткі прыказак: *He who says what he likes shall hear what he does not like*.

У парэміях, якія імкнуцца да сцісласці і прастаты, як правіла, не выкарыстоўваюцца сродкі, якія падвышаюць экспрэсіўнасць за кошт павелічэння кампанентаў, якія ўваходзяць у іх склад. Для прыказак і прымавак не характэрны такія сінтаксічныя сродкі, як палісіндэтан, пералік, пралепсіс і г. д.

Такім чынам, паколькі прыказкі і прымаўкі з'яўляюцца вынікам калектыўнай вусна-паэтычнай творчасці, яны пераважна выкарыстоўваюць структуры, якія спрыяюць стварэнню абагульненасці выказвання, а сродкі экспрэсіўнага сінтаксісу, сярод якіх найбольш прадуктыўны паралелізм і эліпсіс, ствараюць моцны экспрэсіўны эффект і забяспечваюць лаканізм і выразнасць пабудовы.

Спіс літаратуры

1. Скобликова, Е. С. Концептосфера человека и модели предложения / Е. С. Скобликова // Филологические науки. – 2001. – № 4. – С. 45–54.

Ясюкевіч Алена Мікалаеўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры англійскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЫДАКТИКИ

УДК 821.161.3

Д. Н. Гальцова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО БЕЛОРУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ С РУССКИМИ СТУДЕНТАМИ-ФИЛОЛОГАМИ (НА ПРИМЕРЕ КОМЕДИИ ЯНКИ КУПАЛЫ «ПАЎЛІНКА»)

Описывается опыт использования текста белорусской художественной литературы на занятиях по белорусскому языку как иностранному с русскими студентами-филологами. Приводятся примеры бесед и образцы заданий, направленные на получение историко-культурной информации и развитие у обучающихся навыков чтения, говорения и аудирования.

В рамках современной методики преподавания иностранных языков особое внимание уделяется использованию на занятиях художественных текстов. Включение произведений литературы в программу обучения позволяет вести комплексную работу со студентами, так как анализ аутентичного иностранного текста, во-первых, даёт страноведческие сведения и знакомит с историей народа, во-вторых, помогает составить представление об авторе, в-третьих, расширяет словарный запас, в-четвертых, формирует и развивает навыки чтения, аудирования и говорения.

В данной статье мы будем описывать опыт использования художественного текста на занятиях по белорусскому языку как иностранному с русскими студентами на филологическом факультете Воронежского государственного университета. Курс длится на протяжении учебного года, занятия проводятся в течение двух академических часов один раз в неделю. Дисциплина носит обзорный характер, её целью является ознакомление студентов с белорусским литературным языком в его современном состоянии. Однако складывается следующая нетривиальная ситуация: с одной стороны, студенты начинают изучать язык с нуля, заня-

тия проходят всего лишь раз в неделю, следовательно, по окончании курса уровень понимания и говорения учеников предполагается самый начальный; с другой стороны, нельзя не отметить близость русского и белорусского языков, которая помогает студентам быстро адаптироваться и довольно легко воспринимать на слух белорусскую речь, кроме того, большую роль играет филологическая подготовка обучающихся, позволяющая им анализировать более сложные тексты, чем предполагает нулевой уровень. Именно в такой ситуации становится возможным использовать в качестве обучающего материала столь колоритный неадаптированный текст пьесы начала XX века.

Необходимо отметить, что за одно занятие рассмотреть, проанализировать и обсудить произведение полностью не получится, поэтому разбор «Паўлінкі» формирует цикл занятий. Подчеркнем, что такая система целесообразна на завершающем этапе обучения, когда у студентов уже складываются базовые навыки говорения и имеется обширный словарный запас.

Выбор текста был обусловлен несколькими причинами:

1) автор и название комедии известны в России, но содержание не совсем знакомо молодому поколению, поэтому произведение вызывает интерес;

2) «Паўлінка» является классикой белорусской литературы, а её автор – великим белорусским поэтом, переводчиком и драматургом, следовательно, предвзято разбирая текст, можно познакомить студентов с жизнью и творчеством Янки Купалы и кратко охарактеризовать литературный процесс конца XIX – начала XX века в Беларуси;

3) выбранное произведение – пьеса, соответственно, её можно читать по ролям и инсценировать, что полезно как для отработки произношения, так и для раскрытия творческого потенциала студентов;

4) содержание произведения понятное и легко воспринимаемое, что важно для иностранцев, а комедийный тон привлекает даже тех, кто сначала не совсем пытается вникнуть в содержание.

Для разбора на занятии выбраны 2–6 явления первого акта (разговор Паулинки и Якимы, приезд родителей) и 2–3 явления второго акта (появление пана Быковского).

Знакомство с произведением должно заинтересовывать и побуждать к дальнейшему чтению, поэтому *первое занятие* цикла уместно начать с небольшой заранее подготовленной инсценировки начального диалога главных героев (выполняется двумя студентами в качестве индивидуального задания, отчитывается предварительно под руководством

преподавателя). Остальным студентам предлагается на основе этого диалога устно по-белорусски предположить, какое развитие сюжета ждёт читателей. Как правило, учащиеся верно прогнозируют дальнейшее действие, говоря о том, что *бацькі будуць супраць; хлопец і дзяўчына не змогуць быць разам*. Преподаватель может задать уточняющий вопрос: «*Чаму вы так лічыце?*». Здесь представляется возможность отработать конструкцию сложносочиненных предложений причины, так как ответ студента должен быть построен по следующему образцу:

«*Я так лічу, таму што...*» или «*Мне здаецца, што ... , бо...*».

После краткого обсуждения и включения студентов в работу необходимо перейти к личности автора и историко-литературному процессу его времени. Преподаватель говорит о жизни белорусского народа в начале XX века, о судьбе Янки Купалы, об истории создания пьесы, о знаковых постановках в театре. Цель познания этого этапа занятия – ответ на вопрос, почему именно этот сюжет и именно эти образы волновали автора в тот период времени. Здесь при обсуждении возможен переход на русский язык, так как научный стиль речи подробно не рассматривается на занятиях, исторические и литературоведческие термины даются студентам непросто.

Когда у учащихся формируется общее представление о ситуации в жизни и литературе того времени на территории Беларуси, можно возвращаться к тексту, так как после исторической справки читать его, понимать смысл и подтекст будет проще.

Перед тем как приступить к чтению по ролям, студенты делятся на три исследовательские группы, каждая из которых получает задание: первая – выписать и проанализировать все встретившиеся этикетные формы, вторая – выписать все фразеологизмы, подобрать к ним русский эквивалент, если он имеется, попробовать объяснить значение на белорусском языке, третья – выписать все встретившиеся пословицы, тоже попытаться подобрать эквивалент и попробовать объяснить значение. После разделения студенты приступают к чтению по ролям вслух.

Чтение осуществляется по маленьким отрывкам, по окончании которых чтецы меняются, а вся группа отвечает на подготовленные вопросы по содержанию произведения. Они могут быть как простыми, проверяющими лишь понимание текста (например, «*Што прынёс Якім Паўлінцы?*», «*Каго Сцяпан называе сваім зяцем?*»), так и более сложными, требующими анализа содержания («*Якія рысы характару Паўлінкі вы можаце назваць?*», «*У якой сям'і жыве Паўлінка?*» и т. д.). На данном этапе диалог с группой ведется только на белорусском языке. В по-

давялюючым большынстве выпадкаў значэння незнакомых слоў выводзяцца з кантэкста, аднак сустракаюцца словы, выклікаючыя цяжкасці ў студэнтаў (*кірмаш, гармата, зязюлька, клопат, імнэт*), гэтыя лексемы разбіраюцца падрабязна: запісваецца пачатковая форма і значэнне, слова ўводзяцца ў рэч шляхам складання прыкладаў ужывання, характэрных для кожнага дня дыялогаў. Такім чынам, у ходзе апісанай працы сапраўды фарміруюцца навыкі чытання, апрацоўваецца правільнае вымаўленне, развіваецца гаворка, адбываецца пашырэнне слоўнага запаса і паўтарэнне лексічных тэм «Чалавек. Рысы характару», «Сям'я», актуалізуецца граматычная тэма «Прыметнікі».

Звычайна такое каментарызаванае чытанне растагваецца і пераходзіць **на другое занятце**, дзе разбіраюцца ўжо 2–3 явішчы другога акта (з'яўленне пана Быкоўскага). Методыка чытання сцэн і адказаў на пытанні захоўваецца, аднак пасля разбору гэтых сцэн студэнтам прапануецца пісьменнае заданне: параўнаць Якіма Сороку і Адольфа Быкоўскага па вызначаных крытэрыях (рэч, паводзіны, адносіны да асяродку, адносіны да Павлинкі). Параўнанне магчыма ў выглядзе тэблцы ці схем, але пры адказванні на пытанні абавязкова прымяняць набытыя веды, атрычаныя ў ходзе разбору тэмы «Параўнальная канструкцыя з кампаратывам прыметніка»: *Якім смялейшы, чым...; разумнейшы, чым... і др.*

Трэцяе занятце, як правіла, з'яўляецца заключчальным. Пачынаецца яно з лінгвістычнага аналізу тэкста, котры гатовылі даследчальскія групы на працяжэнні папярэдніх семінараў. Кожная міні-група каротка адзвучывае, какай мовнай матэрыяла яна сабрала і запісала, а астатнія студэнты пад кіраваннем выкладчыка прымаюць удзел у аналізе данага матэрыяла.

Першая група – праца з этыкетнымі формамі. **Сітуацыя вітання (сустрачы):** «*Добры вечар ясне-пекнай панне Паўлінцы*» (Якім) [2, с. 144]; «*Пахвалёны ў хату!*» (пан Быкоўскі) [2, с. 176]. **Сітуацыя запрашэння:** «*Проша ж, проша далей, сюды, дзе бліжэй кут і дзе ўсе тут*» (Сцяпан) [2, с. 176]; «*Проша пана Адольфа, проша за стол!*» (Альжбета) [2, с. 176]. **Сітуацыя ўдзячнасці:** «*Дзякую, дзякую, вашэці*» (Адольф) [2, с. 176]. **Сітуацыя просьбы:** «*Зайграйце, калі ласка, польку, але такую, як ведаеце... каб аж свет хадыром пайшоў!*» (Паўлінка) [2, с. 182]. **Сітуацыя праішэння прабачэння:** «*Выбачайце, што трохі прытазніўся*» (пан Быкоўскі) [2, с. 176]. У працэсе абсуджэння разбіраюцца этыкетныя формы, параўнаюцца з сучаснымі беларускімі этыкетнымі фразамі, разглядаецца, какія прывітання захаваліся. Асабае ўвага ўдзяецца форме «*Пахвалёны ў хату!*», котрая можа быць кантамінацыяй двух форм: *пахвалёны Езус* і *добры дзень (вечар)* у

хату. Такая контамінацыя атрымаецца ў выніку злучэння беларускага традыцыйнага этыкета і рэлігійных абрадавых прывітанняў [5, с. 186].

Вторая група – работа с фразеологізмамі. Некаторыя прыклады выяўленых фразеологізмаў: «*Але, але смела будзь, як у Бога над прыпечкам*» (Паўлінка) [2, с. 144] – *як у Бога над прыпечкам* (аўтарскі фразеологізм) [3, с. 22]; «*Хоць ты яму кол на галаве чашы, дык нічога не выдзеўбеш*» (Паўлінка) [2, с. 147] – *хоць кол на галаве чашы* ‘пра ўпартага, няўступчывага чалавека’ [3, с. 132]; «*Гэта ж я не выжыву з сорама, людзі вочы выберуць*» (Паўлінка) [2, с. 149] – *выбраць вочы* ‘папракаць, дакараць каго-н. чым-н.’ [3, с. 50]; *голы як бізун* ‘вельмі бедны’ (Альжбета) [2, с. 154]; «*Матыліцы авечак мучаць, як і сам тут (наказваючы пальцам на сваю галаву) матылі мае*» (Паўлінка) [2, с. 177] – *мець матылі* ‘быць дурнаватым, някёмлівым, не разумець’ [3, с. 164]. Інтарэс прадстаўляе ігра слоў пры ўжыванні фразеологізма *не ўсе дома* ‘прыдуркаваты, ненармальны чалавек; не такі, як іншыя’ [3, с. 85], калі ўзнікне пытанне ў значэнні героіні ўжывае фразеологічна злучанае значэнне: «*Усе дома, усе дома. Толькі ў Якіма не ўсе дома, бо пачаць ходзіць да маладых дзяўчат*» [1, с. 161]. Усяго выяўлена больш за 20 фразеологізмаў, пры разглядзе якіх вызначаюцца іх функцыі ў мастацкім тэксце, падбіраюцца рускія эквіваленты, фармулюецца тлумачэнне на беларускай мове.

Трэцяя група – работа с псаловіцамі. Некаторыя прыклады выяўленых псаловіц: «*Хто спяшыць, той людзей смяшыць*» (Паўлінка) [2, с. 149] – «гаворыцца як парада дзейнічаць не спяшаючыся, каб не памыліцца і не выклікаць насмешак» [4, с. 123]; «*Ні села ні пала, захацела баба сала!*» (Сцяпан) [2, с. 155] – «кажуць іранічна ці з незадавальненнем пра таго, каму раптоўна, нечакана захацелася чаго-небудзь» [4, с. 123]; *Гарэлка людзей з поля зводзіць* [2, с. 153] і др. С выяўленымі псаловіцамі праводзіцца такая ж работа, як і з фразеологізмамі.

Пасля маштабнага лексічнага даследавання трэба змяніць дзейнасць, таму другая частка апошняга занятка прадстаўляе сабой аўдыраванне. Студэнтам уключаецца адрывок запісу спектакля і раздаюцца карткі з рэплікамі. Першае заданне – упісаць імя героя, які прамовіў указаную фразу, другое заданне ўскладзенае: рэплікі даны па-руску, трэба ўслышаць іх у спектаклі на беларускай мове і паспрабаваць запісаць на беларускай мове. Такім чынам, на даным этапе правяраецца разуменне беларускай мовы, а таксама актуалізуюцца аграфічныя навыкі. Акрамя таго, адбываецца поўнае пагружэнне ў мастацкі свет п’есы.

Итогом цикла занятый по комедии Янки Купалы «Паўлінка» становится совершенствование чтения, аудирования и говорения. У студентов отмечается расширение словарного запаса, формируется более уверенное владение языком в целом. Важной оказывается эмоциональная включенность обучающихся, которая способствует формированию творческого подхода к осмыслению текста: после разбора произведения студенты захотели инсценировать отрывок из пьесы, успешно выступили с постановкой на ежегодном факультетском празднике – Славянских чтениях.

Список литературы

1. Асабіна, С. В. Некаторыя асаблівасці ўжывання фразеалагізмаў у творах Янкі Купалы / С. В. Асабіна // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. прац / рэдкал.: І. В. Жук (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ТАА «ЮрСаПрынт», 2013. – С. 157–161.
2. Купала, Янка. Мая малітва : выбраныя творы / Янка Купала. – Мінск : Папуры, 2016. – 240 с.
3. Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава ; М-ва адукац. Рэсп. Беларусь, Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.
4. Садоўская, А. С. Стылістычныя функцыі ўстойлівых моўных адзінак у камедыі Янкі Купалы «Паўлінка» / А. С. Садоўская, М. А. Якалцэвіч // Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны: матэрыялы і даследаванні : зб. навук. арт. Вып. 7 : Памяці прафесара Ігара Васільевіча Жука / Гродзен. дзярж. ун-т імя Янкі Купалы, каф. бел. філал. ; рэдкал.: М. А. Даніловіч (гал. рэд.), А. Э. Сабуць (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2018. – С. 120–124.
5. Томчык, Дз. С. Этыкетныя формы зносін у п'есах Янкі Купалы / Дз. С. Томчык // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. арт. / Гродзен. дзярж. ун-т імя Янкі Купалы ; рэдкал.: У. І. Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – С. 184–188.

Гальцова Дар'я Николаевна, преподаватель кафедры славянской филологии Воронежского государственного университета, Воронеж, Российская Федерация.

УДК 811.1.161.1.37

А. Б. Иргебаева, Г. Ж. Байшукурова

ТОПОНИМЫ КАЗАХСТАНА С КОМПОНЕНТОМ ЦВЕТА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ

Рассматриваются структурные и семантические особенности русских топонимов Казахстана с компонентом цвета. Представлены структурно-семантические модели образования географических названий, а также частота цветовых обозначений в составе топонимов: красный, белый, черный, зеленый, желтый, синий, розовый и др.

Цветообозначающая лексика изучалась в топонимике разных языков. При изучении топонимической системы Казахстана ученые обращались преимущественно к топонимам на казахском языке (Г. К. Конкашпаев [9; 10], Е. Койчубаев [7; 8] и др.). Изучение цветообозначений в топонимах Казахстана позволяет выявить и описать существующие принципы номинации, структурные модели и семантические типы обозначения цвета, а также определить роль и место цветового компонента в казахстанской топонимической системе.

Можно выделить следующие структурно-семантические модели образования географических названий.

1. Модель «цветообозначение + географический термин».

В топонимах, образованных по данной модели, первым компонентом является название цвета, вторым компонентом может стать номенклатурный географический термин, например, 'гора', 'река', 'озеро', 'родник' и т. д.: *Белое Озеро, Черная речка, Красная Горка, Розовое озеро*.

2. Модель «цветообозначение + фитоним».

В топонимах данной модели цветообозначение содержится в названии растения, по которому назван географический объект: *Зеленая Роща, Красный бор*.

3. Модель «цветообозначение + название минерала, горной породы». Данный тип номинации топонимов обусловлен обозначением внешних свойств рельефа, т. е. во внутренней форме таких топонимов характеризуются самые броские внешние черты и цветовые характеристики географических объектов, часто обозначается реальный цвет природного материала (камня, почвы, песка): *Белая глина, Белые камни, Краснокаменка*.

4. Модель «цветообозначение + название постройки, сооружения». Объектом или предметом, указание на которые сопровождается цветовой характеристикой, может быть постройка, сооружение и т. д.: *Белоцерковка, Желтый колодец, Красный Кордон, Красная Слободка*.

5. Модель «топонимы, состоящие только из цветообозначения».

В группе топонимов с цветовым обозначением особое место занимают однословные топонимы, которые обозначают только цвет. К данной группе относятся наименования озера: *Белое, Синее, Желтое, Красное*; реки: *Черная*; села: *Зеленое*; ключа: *Белый*, протоки – *Желтый*; леса: *Зеленый* и т. п.

Рассмотрим морфологические особенности данных топонимов. Среди изученных географических названий можно выделить одночленные и

двучленные топонимы. Так, к топонимам, состоящим из одного слова относятся 72 слова, такие как: *Синегорский, Синуха, Синяя, Черноярка, Белгородское, Белобай, Беловодское, Белодым, Белодымка, Белоярка* и др. Остальные топонимы (63) состоят из двух слов: *Жёлтый Колодец, Зелёная Роща, Зелёный Гай, Зелёный Яр, Красная Горка, Красная Поляна, Красная Слободка, Красная Шапка*.

Топонимов, являющихся именами существительными, найдено 33. К ним относятся такие топонимы как: *Беловка, Беловодск, Белогорье, Белоусовка, Краснокаменка, Краснокиевка, Краснопёровка, Красноярка*.

Наибольшим количеством представлены названия, состоящие из сочетаний «прилагательное + существительное» – 68. К ним относятся *Зелёная Роща, Зелёная Долина, Красная Поляна, Красный Октябрь, Чернавский Угол* и другие. Именами прилагательными представлены следующие топонимы: *Большое Беленское, Зелёное, Белгородское, Беловодское* и др.

Изучив словообразовательную структуру представленных топонимов, можно отметить, что они образованы разными способами. Такие топонимы, как *Белоусовка, Белогорье, Белодымка, Белоярка*, образованы сложением основ («бел»+«ус», «бел»+«гор», «бел»+«дым», «бел»+«яр»), а также суффиксальным способом: Белоус-ОВ-К-а, Белодым-К-а, Син-ЮХ-а. Есть названия, которые образованы с помощью уменьшительно-ласкательного суффикса -ЕНЬК-: Чёрненькая, Жёлтенькое, с суффиксом -ОВ-: Бел-ОВ-ка, Красн-ОВ-ка и др.

По структуре большинство казахстанских топонимов с цветокомпонентом являются двусловными атрибутивными конструкциями, созданными по модели «прилагательное + существительное».

Основы, представленные в таких базовых цветообозначениях, как белый, жёлтый, красный, синий, чёрный, широко распространены в топонимии. Это объясняется высокой значимостью и большой частотностью данных прилагательных в языке, что способствует закреплению определенных моделей номинации в топонимии.

При этом на топонимическом уровне прилагательное служит довольно «абстрактным» цветообозначением, поскольку в реальности объекты редко имеют выраженный красный или синий цвет. Нередки случаи, когда цветовые компоненты топонимов имеют символическое значение.

Русские топонимы Казахстана с цветовым обозначением «белый».

Исследователи топонимики многих языков обращали и обращают внимание на обилие «цветных» и «чёрно-белых» топонимов: *Белое озеро, Чёрное озеро, Белая речка, Чёрная; Белица, Беличок, Черница, Чернея, Чернейка, Черногрязка*; названия городов Вайсенбург, Вайсенфельс, Шварценбек, Шварценэнг, Шварцвальд (Weißenburg, Weissenfelsan der Saale, Weißwasser, Schwarzwald, Schwarzenbek).

Прилагательные *белый* и *чёрный* – очень древние слова, этимология которых уходит в общеиндоевропейское языковое состояние. Корень *бел* родствен др.-инд. *Bhacilam* ‘блеск’, греч. ‘светлый, белый’, др.-исл. *bdl* ‘огонь’. По-видимому, *белый* первоначально означало ‘светлый, блестящий’. В древнерусских литературных памятниках прилагательное *белый* употребляется не только по отношению к белому цвету; это слово имело более широкое значение: ‘светлый’, ‘прозрачный’, ‘блестящий (светлый)’, ‘чистый’, а также ‘сокрытый, невидимый’. В древности *белый* – это не только ‘блестящий белизной’, ‘священный’, но и ‘невидимый’. Воздух в древнерусских памятниках тоже белый.

Географические объекты действительно имеют цветовые наименования из-за окраски почв и других природных объектов. Наиболее распространёнными считаются топонимы с определительной частью «белый»: *Белая Сопка, Белые Горы*. В некоторых случаях оронимы с прилагательным «белый» обозначают цвет горных пород, ледников и снежного покрова. В казахстанских топонимах «белый» означает в прямом значении цветовую характеристику в ряде названий: *Белая Ростощь, Беловодское, Белодым* и др. Например, топонимы *Белок, Белки* произошли от наименования горы, на которой и летом сохраняется снег. *Белуха* – высшая точка Алтайских гор.

Основой большинства названий со значением белого цвета послужили природные залежи мела, известняковых пород, белого песчаника, которые во многих местах выходят на поверхность, есть и меловые горы, и солончаки.

Анализ казахстанских и российских географических соответствий дал возможность выявить аналогичные топонимы с цветовым обозначением «белый»: *Белая глина* – овраг, который находится в 27 км от города Кокшетау. *Белая глина* – село, районный центр, основано в 1820 г. и расположено на берегах небольшой речки Рассыпной. На северо-западной окраине села находится железнодорожная станция Белоглинская. По другим данным, село образовано в 1823 г. переселенцами из Воронежской губер-

нии, которые перебрались на пустопорожние (свободные) земли, состоящие по реке Рассышной до вершины Белой и Бурой балки (т. е. это район нынешней Белой Глины). По-видимому, балка Белая и дала название селу; название балки в свою очередь связано с белым цветом горных пород, расположенных близко к поверхности и обнажающихся на склонах балки. В районе села Белая Глина имеются большие запасы глиногипса (гипс в глине здесь содержится до 95 %). Издавна местное население пережжённый глиногипс употребляет для побелки домов. В крае есть ещё населённый пункт под названием *Белая Глина*, который своим именем обязан запасу побелочных глин (урочище Глинище).

Беловская Курья – урочище в Северо-Казахстанской области. *Беловская Курья* – село в Алтайском крае, административный центр Курьинского района. Расположено в 279 км к югу от Барнаула. Село связано с городами и районами края автомобильными трассами.

Сравнительный анализ русских и казахских топонимов, близких по значению, позволяет выявить языковые и культурные пересечения и различия. Например, *Беловодское* – село в Акмолинской области и *Ақсу* – название реки, которая протекает по территории той же области. Слово *ақ* (белый) в названии реки означает не цвет, а говорит о том, что талая вода течёт (ағу – течь) вниз по своему руслу с горы. Физико-географически эти топонимы имеют общее происхождение, но в русском варианте название закрепилось за населённым пунктом (ойконом), а в казахском является гидронимом.

В ряде топонимов можно отметить русско-казахское наименование: например, *Белый Аул*, *Белая Мечеть*. В данных примерах видим проявление межъязыковой интерференции.

Русские топонимы Казахстана с цветовым обозначением «чёрный».

Корень *черн* (др.-рус. -чърнь) родственен др.инд. *krsnas* ‘чёрный’, др.-прус. *kirsnap* ‘чёрный’. Чёрный цвет воспринимался как противоположный белому и соответственно означал ‘темный’, ‘плохой’, ‘злой’. Слово «чёрный» означало также «не собственно чёрный цвет (например, цвет сажи), а цвет темный, темнее, интенсивнее обычно свойственного данному предмету, например, *чёрные глаза*, *чёрные тучи*.

Определение «чёрный» – также частое явление в оронимии. Названия такого типа зависят от горного покрова и полезных ископаемых. Например, *Чёрная Сопка*, *Чёрный Камень*. *Чёрные Земли* – земли, остающиеся без снега в течение зимнего времени в результате частых отте-

пелей. Например, *Чёренькая Сопка* – город в Северо-Казахстанской области, *Чёрная Речка* – урочище, проток в Атырауской области, *Чёрный Лес* – урочище в Акмолинской области и др.

При рассмотрении аналогичных топонимов России обнаружены топонимы: *Чернозубовка* – село в районе имени Габита Мусрепова Северо-Казахстанской области Казахстана. Село входит в состав Возвышенского сельского округа. *Чернозубовка* – село в Иловлинском районе Волгоградской области России. Входит в состав Кондрашовского сельского поселения.

Топоним *Чёрный Лес* – урочище в Акмолинской области – по значению сходен с топонимом *Қаратоғай*, который является названием села в Актюбинской области. Название состоит из слов *қара* (чёрный) и *тоғай* (лес) т. е. – «лесистая местность». Территориально *Чёрный Лес* и *Қаратоғай* расположены в разных местах. В широком понимании урочищем является любая часть местности, отличная от остальных участков окружающей местности. Например, это может быть лесной массив среди поля. Возможно, изначально село *Қаратоғай* и было расположено в таком месте.

Итак, в группе со значением черного цвета топонимы в большинстве случаев объясняются природными особенностями местности: цветом почвы, камней, водоемов и других объектов.

Русские топонимы Казахстана с цветовыми обозначениями «жёлтый» и «зелёный».

Слова «желтый», «зеленый» восходят к одному и тому же ирасславянскому корню *zblfo, родственному литов, *geltas* ‘желтый’, греч. Д’олос ‘желчь’, др.-инд. *hagis* ‘желтый, золотистый’. С этим же корнем связаны слова *желчь* и *золото*.

Озера с большим содержанием питательных веществ имеют цвет воды от зелёного до бурого, дно устлано органическим илом, а озера с низким содержанием питательных веществ представляют собой заболоченные озера с небольшой прозрачностью и жёлтым или бурым (от большого содержания гуминовых веществ) цветом воды: *Желтое Озеро* в Северо-Казахстанской области, *Жёлтенькое* – озеро в Костанайской области. Наряду с этим можно отметить такие объекты, как *Желтая Балка*, *Желтая Круча*.

Жёлтое – озеро, соленое, кристально чистое озеро в Северо-Казахстанской области Республики Казахстан, много лет привлекающее туристов со всего мира для пляжного отдыха и рыбалки.

Жёлтое – село в Саракташском районе Оренбургской области, административный центр Жёлтинского сельсовета. Находится на левом берегу реки Сакмара на расстоянии примерно 20 километров по прямой на юго-восток от районного центра посёлка Саракташ. Село возникло в 1742 году как военное поселение форпост Жёлтый в связи с созданием по Уралу и Сакмаре военно-охранных линий. Своё наименование он получил по почве, в которой преобладала жёлтая глина.

Сравнение двух топонимов дает возможность наблюдать трансформации в топонимике; *Жёлтый колодец* – урочище Северо-Казахстанской области и *Сарыой* – колодец в Актюбинской области. *Сарыой* в переводе означает «большая, широкая впадина, углубление». Цветовое сходство данных топонимов позволяет проводить параллели: желтый цвет – яркий и запоминающийся, часто служит приметой местности и ориентиром. Кроме того, вероятно, углубление на местности наполняется водой и напоминает колодец.

Территории Казахстана лесостепной зоны характеризуются наличием цветового компонента «зеленый» в ряде топонимов: *Зеленый Яр, Зеленый Бор, Зеленкина Коса, село Зеленое* и т. д.

Топоним *Зелёный Бор* является названием городского посёлка в Красноярском крае России. Входит в состав городского округа город Минусинск, от центра которого удалён на 15 километров.

Зелёный Гай – село в Целиноградском районе Акмолинской области и *Зелёный Гай* – село в Тайыншинском районе Северо-Казахстанской области. С таким же названием в России найдено 11 населенных пунктов в Белгородской, Брянской области, Волгоградской, Воронежской, Калининградской, Курской, Ростовской и Тамбовской областях.

Если в русских топонимах характеристика зеленого цвета относительно точна и однозначна, то в казахских топонимах место зеленого цвета довольно неоднозначно.

В ряде казахских топонимов *көк* трактуется как зеленый, синий или голубой. Например, гора *Көкдомбақ*, в названии которого компонент *көк* обозначает «синий; покрытый зеленью, травой», а *домбақ* – «холм, возвышенность, гора»; село Көксай: *көк* (синий, зелёный, зелень) и *сай* (овраг, ложбина, балка); холм Көксеңгір: *көк* (синий, зелёный, зелень) и *сеңгір* (на иранском языке *сангяр* означает «высокая гора»).

В ряде казахских топонимов *көк* означает не столько цвет, сколько «высокий», «большой»: озеро *Көктерек* – высокий тополь и озеро *Көктал* – высокое или большое дерево.

Название села *Көкөлең* переводится как «зелёный, поросший зеленью, травой». В данном примере *өлең* – это вейник. По описанию из Энциклопедии Брокгауза и Ефрона, это самый обыкновенный многолетний злак в песчаной местности, покрывающий там запущенные пастбища, пустоши и даже сыпучий песок; достигает высоты до метра, со сжатою ветвистою метелкою длиною в 30 см. Употребляется как корм низких качеств для скота.

Русские топонимы Казахстана с цветовым обозначением «голубой, синий».

В «Слове о полку Игореве» встречаются *синий Дон, синее вино, синие молнии*. Слово «синий» обозначало блестящий темный цвет, в том числе черный, а цветообозначение «черный» – в первую очередь, неблестящий, матовый темный цвет. Слово «синий» является однокоренным глаголу *сиять*, отсюда же название лошадиной масти: сивый ('светлая масть').

Особое место в русском фольклоре занимают Синие Горы, название которых имеет связь с синевой гор на горизонте. Например, гора *Синюха* (каз. *Көкше тау* – дословно переводится на русский язык как «Синеватая гора») – самая высокая горная вершина Кокшетауской возвышенности. Это самая высокая горная вершина Акмолинской области и Кокшетауской возвышенности, располагается на территории национального природного парка «Бурабай», в 25 километрах от города Щучинск.

Таким образом, в ряде наименований имеет место калькированное использование исторических казахских названий на русском языке (например, в Южно-Казахстанской области с. Аксу превратилось в Белые Воды, с. Карасу в Жамбылской области – в Черная Речка, пик Кокше в Кокшетауских горах – в Синюха и т. д.).

При рассмотрении топонимов России был выявлен аналогичный топоним *Синюха* – самая высокая гора Кольванского хребта (1210 м над уровнем моря) северо-западной части Алтайских гор. Синюха. Вид горы Синюха с озера Моховое. Высшая точка. Абсолютная высота 1210 м. Расположение 51°14'51" с. ш. 82°36'40" в. д. Страна. Субъект РФ Алтайский край. Хребет или массив. Кольванский хребет.

В живописном уголке Казахстана рядом с поселком Боровое находится курортная зона, образованная скалами, величественными лесами и множеством чудных озер, которые называют «Голубыми». Самыми большими озерами являются: *Боровое* или как называют его местные

жителі – *Аулиеколь, Большое Чебачье и Малое Чебачье, Щучье, озеро Котырколь*. Дополняют их небольшие *Карасье, Горное, Светлое и Лебяжье* озера.

Однозначно как голубой или синий можно понимать компонент *көк* в названии села *Көкбұлақ* – голубой/синий родник или источник.

Название реки *Көкбайтал*, которая является правым притоком реки Есиль переводится как *синяя/голубая кобылица*, точнее *сивая кобылица*.

Русские топонимы Казахстана с цветовым обозначением «красный».

Красный цвет обозначался целым рядом слов, но основными были червленый, чермный и багряный. Они называли разные оттенки, однако ни одно из них не является абстрактным цветообозначением, равным по значению позднему красному. Слово *красный* первоначально не было цветообозначением, а указывало на качество ‘красивый’.

Называть озера по цвету воды, плещущейся в ней, – древняя традиция. Также и озеро потому так и называется, что имеет цвет красителя, который дает трава (например, трава *зерендік* дает красный цвет): *Красное* – озеро в Акмолинской области, *Красноярское* – озеро в Костанайской области.

Причиной окрашивания воды в болоте стали водоросли. Под действием сероводорода и из-за отсутствия света в болоте создались условия для образования именно красной растительности. Вероятно, поэтому возник топоним – наименование болота *Красная Шапка* в Северо-Казахстанской области. Латинское название обнаруженной водоросли – *Chromatium Okenii*. Это крупный представитель пурпурной бактерии. Она характерна для водоемов и прудов с ряской, при этом образует налет на поверхности воды от нежно-розового до темно-красного цвета.

Большинство русских топонимов относится к названиям населенных пунктов, появившихся во время крестьянских колонизаций в конце XIX и начале XX веков, а также в период индустриализации и освоения целинных и залежных земель.

Влиянием исторической эпохи – советских символов и реалий – можно объяснить большое количество наименований населенных пунктов, содержащих обозначение красного цвета: *Красноармейка, Красногвардейское, Краснознаменное, Краснознаменское, Красный Октябрь* и др.

Анализ казахстанских и российских географических названий позволил выявить полные эквиваленты: *Красный Яр* (каз. Қызыл жар) –

село в Акмолинской области Казахстана. Входит в состав городской администрации Кокшетау.

Красный Яр – село на юге Астраханской области. Административный центр и крупнейший населённый пункт Красноярского района. Административный центр Красноярского сельсовета.

Красная Поляна – село в Тайыншинском районе Северо-Казахстанской области Казахстана. Административный центр Краснополянского сельского округа. Находится примерно в 50 км к западу-северо-западу от города Тайынша, административного центра района, на высоте 145 метров над уровнем моря.

Красная Поляна – посёлок городского типа в подчинении Адлерского района города Сочи Краснодарского края России. Административный центр Краснополянского поселкового округа. Входит в состав городского округа город-курорт Сочи.

Краснознаменск – название села административного центра Егиндыкольского района Акмолинской области.

Краснозна́менск – город в Московской области России со статусом закрытого административно-территориального образования.

Красный Кордон (каз. Қызыл Кордон) – село в Зерендинском районе Акмолинской области Казахстана. Входит в состав Байтерекского сельского округа.

Красный Кордон – посёлок в Курагинском районе Красноярского края в составе Курского сельсовета. Находится в западной части района примерно в 30 километрах по прямой на северо-восток от районного центра поселка Курагино.

Кроме того, наблюдается русско-казахское наименование *Красная Мазарка*. При переходе из одного языка в другой, как любое заимствованное слово, топонимы приспособляются к грамматике принимающего языка. В данном случае, используется суффикс -К-, который присоединяется к слову «мазар» (от арабского слова, обозначающего «мавзолей, могила») и является продуктивным в образовании русских топонимов.

Русские топонимы Казахстана с другими цветовыми обозначениями.

Наряду с частотными базовыми лексемами, в русской топонимии Казахстана представлены и редкие цветообозначения. Например, Пёстрое Озеро в Кызылжарском районе Северо-Казахстанской области. Два-три цвета одновременно – для этого озера обычная картина. Такая

«пестрота» зависит и от характера дна, и от того, под каким углом падают на воду солнечные лучи.

Розовое Озеро (каз. Көбейтүз) – солёное бессточное озеро, расположенное на территории Ерейментауского района Акмолинской области. Озеро окрашивается в розовый цвет раз в несколько лет. Считается, что розовый оттенок воде придает микроводоросль «Дуналиелла солоноводная» – те же микроводоросли окрашивают всемирно известные розовые озера в Австралии и Канаде.

Светлое Озеро в Карабалыкском районе Костанайской области находится в курортной зоне и относится к одному из чистых озёр Казахстана. Оно наполняется за счет осадков, паводков, талой воды и горных рек.

Серый Камень в Житыкаринском районе Костанайской области передает цветовую палитру местности. Серая гамма – одна из разнообразнейших в природе и среди минералов.

Представляет интерес сложный цветовой состав топонима *Көкалажар* – сухое русло. Название сформировано из слов көк (синий, голубой, также может означать зелень), ала (пёстрый, неоднотонный) и жар (яр, обрыв, крутой берег). В данном случае цвета передают краски местности и особенности природной зоны.

Итак, анализ русских топонимов регионов Казахстана с цветовым обозначением позволил выявить преобладание топонимов с компонентом цвета в Северо-Казахстанской (49 единиц), Акмолинской (42 единицы), Павлодарской (22 единицы), Атырауской (13 единиц) областях. Среди изученных нами областей было выделено 126 русских топонимов с цветовым обозначением. В рассмотренном региональном материале представлена следующая частота цветовых обозначений: красный – 47, белый – 29, черный – 20, зеленый – 14, желтый – 8, синий – 5, розовый – 2 и голубой – 1. Преобладание красного цвета в названиях можно объяснить как лингвистическими (синонимия), так и экстралингвистическими факторами (исторические, идеологические). Наибольшим количеством специфических значений обладают базовые универсальные цвета: белый, черный, красный, зеленый, желтый и синий цвета. Данные цвета характеризуют растительный мир, особенности местностей.

Анализ топонимов с цветовым обозначением Казахстана и России позволил выявить ряд аналогичных наименований, что свидетельствует о давних исторических, культурных, географических взаимосвязях двух стран.

Спісак літаратуры

1. Абдрахманов, А. А. Қазақстанның жер-су аттары / А. А. Абдрахманов. – Алматы : Қаз. ССР ҒА баспасы, 1959.
2. Абдрахманов, А. А. Некоторые вопросы топонимии Казахстана : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. А. Абдрахманов. – Алма-Ата, 1954.
3. Берг, Л. С. О русской географической терминологии / Л. С. Берг // Землеведение. – 1915. – Т. 22, № 4. – С. 99–101.
4. Валиханов, Ч. Ч. Собрание сочинений : в 5 т. Т. 1 / Ч. Ч. Валиханов. – 2-е изд., доп. и перераб. – Алма-Ата : Гл. ред. Казах. сов. энцикл., 1984.
5. Картавенко, В. С. Становление русской топонимической системы: проблемы историко-лингвистического исследования : моногр. / В. С. Картавенко. – Смоленск : СмолГУ, 2009. – Ч. 1.
6. Койчубаев, Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана / Е. Койчубаев. – Алма-Ата, 1974.
7. Койчубаев, Е. Нецветовая сущность топонимических компонентов ак, кара, сары, кок / Е. Койчубаев // Всесоюзная конференция по топонимике СССР : тез. докл. и сообщений. – Л., 1965.
8. Койчубаев, Е. Основные типы топонимов Семиречья : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Койчубаев. – Алма-Ата, 1967.
9. Конкашпаев, Г. К. Казахские народные географические термины : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. К. Конкашпаев. – Алма-Ата, 1949.
10. Конкашпаев, Г. К. Словарь казахских географических названий / Г. К. Конкашпаев ; Акад. наук Каз. ССР. Отд. географии. – Алма-Ата : Акад. наук Каз. ССР, 1963.
11. Лазарев, М. А. Справочник по географическим названиям Казахстана [Электронный ресурс] / М. А. Лазарев. – Режим доступа: <https://www.zin.ru/animalia/coleoptera/rus/kazgeonm.htm>.
12. Левшин, А. И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей / А. И. Левшин. – СПб., 1832. – Ч. 1. Известия географические.
13. Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
14. Суперанская, А. В. Терминологичны ли цветовые названия рек? / А. В. Суперанская // Вопр. географии. – 1970. – Вып. 81. – С. 120–127.
15. Цветкова, Е. В. Белый цвет в костромской топонимии / Е. В. Цветкова // Вестн. Костр. гос. ун-та. – 2012. – № 1. – С. 264–267.

Иргебаева Акерке Байновна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Республика Казахстан.

Байшукурова Гулнур Жолаушыбаевна, кандидат филологических наук, и. о. ассоциированного профессора, кафедра русского языка и литературы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан.

А. А. Кедзік

**ПІСЬМЕННІЦКІЯ ДЗЁННІКІ
ЯК ПЛАТФОРМА ДА ВЫВУЧЭННЯ
ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ ПІСЬМЕННІКА
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ДЗЁННІКАЎ В. АДАМЧЫКА)**

Разглядаюцца асаблівасці жанру дзённіка, іх відавая разнастайнасць, паказваецца роля выкарыстання дзённікавых запісаў пры вывучэнні жыцця і творчасці пісьменніка. У якасці прыкладу выкарыстоўваюцца дзённікавыя запісы Вячаслава Адамчыка. Асаблівая ўвага звернута на «Берлінскі дзённік» пісьменніка.

«Усё пакінуць след павінна...» – гэты афарыстычны радок, якім пачынаецца вядомы верш Петруся Броўкі «Сляды», адлюстроўвае адно з няўхільных правілаў, на якім грунтуецца жыццё. Творчая спадчына пісьменнікаў – таксама своеадметны след, які застаецца як мастацкае адлюстраванне ўбачанага, пражытага і перажытага, як адбітак думак, пачуццяў, філасофскіх разваг, эстэтычных поглядаў. Асабліва каштоўна, што гэта спадчына ўвасоблена праз розныя жанравыя формы. Аўтар літаратуразнаўчага слоўніка, прафесар В. П. Рагойша падкрэслівае, што «кожная жанравая форма звязана з пэўнай структурай і зместам» [4, с. 89], адзначае, што нашай беларускай літаратуры якраз і характэрна «надзвычайнае жанравае багацце» [4, с. 92]. Арыгінальным складнікам жанравай разнастайнасці творчай спадчыны ён, як і многія літаратуразнаўцы, лічыць дзённік і вызначае яго як «разнавіднасць мемуарнай літаратуры» [4, с. 77]. Дзённікі, як і ўспаміны, і гістарычныя крыніцы, з'яўляюцца каштоўным дакументам часу для даследчыкаў і не толькі. На сённяшні дзень літаратура фактычна, пазбаўленая вымыслу, не прыдуманая, якая адлюстроўвае рэальнасць і перадае досвед тых, што былі сведкамі і непасрэднымі ўдзельнікамі пэўных падзей, пазначаецца назвай нон-фікшн і прыцягвае найбольшую ўвагу, што з'яўляецца важным фактарам для зацікаўлення вучняў пры вывучэнні беларускай літаратуры і, у прыватнасці, жыццёвага і творчага шляху пісьменнікаў. Паколькі традыцыйным недахопам урокаў па біяграфіі (па вызначэнні В. У. Праскаловіч) з'яўляецца тое, што на іх не раскрываецца асоба пісьменніка ва ўсім багацці яго праяў. У пераадоленні гэтых недахопаў дапамагае зварот да розных крыніц, у тым ліку і дзённікаў [3].

Дзённікі ў большасці выпадкаў з'яўляюцца каштоўнымі крыніцамі інфармацыі аб часе і асобах.

У залежнасці ад таго, хто з'яўляецца аўтарам дзённіка і як ён (яго вобраз) адлюстраваны ў тэксце, выдзяляюцца:

- проста датаваныя паўсядзённыя запісы;
- запісы, што вяліся для сябе і не разлічаны на публічнае ўспрыняцце;
- запісы, прадыхаваныя жаданнем занатаваць і асэнсаваць перажытае;
- запісы, што загадзя разлічаны на публікацыю;
- цалкам выдуманая, чыста літаратурная запісы.

Даследчыкамі распрацавана некалькі класіфікацый дзённікаў на аснове розных падыходаў да іх асаблівасцей: фармальных, зместавых, жанравых і інш. Універсальнай класіфікацыі не існуе. Ёсць спрошчаны падзел на аснове літаратурнага і нелітаратурнага тэксту запісаў. Таксама існуе падзел на чатыры віды: бытавы – лаканічныя падзённыя запісы; навуковы, што фіксуе ход пэўнага даследавання, распрацоўкі; аўтабіяграфічны – адлюстроўвае падзеі асабістага жыцця з пэўнымі каментарамі; літаратурны – абраная пісьменнікам форма мастацкага твора. Асобна вылучаюцца пісьменніцкія дзённікі, напрыклад, «Дзённік» Кузьмы Чорнага, «Кніга Ташкенцкага быцця» Якуба Коласа (дзённікавыя запісы часоў ВАВ), «Дзённікі» Івана Шамякіна, дзённікі чатырох літаратараў, удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, якія выйшлі агульнай кнігай «Мы жылі ў буднях барацьбы».

У іх захоўваюцца знешнія прыкметы дзённікавага апаведу – датаванасць, перыядычнасць вядзення, дакладнасць. Разам з тым фіксуюцца не толькі перажыттыя падзеі, але і разважанні, абагульненні, ацэнкі, філасофскі роздум. Аўтарамі прыводзяцца дакументальныя сведчанні, размовы людзей, вытрымкі з розных крыніц, уражанні ад сустрэч і выклікання імі асабістасці перажаванні. Менавіта такімі з'яўляюцца дзённікі В. Адамчыка, юбілей якога адзначаецца ў гэтым годзе.

Паколькі творчасць В. Адамчыка вывучаецца ў школе, то настаўнікі, каб зацікавіць вучняў асобай пісьменніка, выкарыстоўваюць яго дзённікі, таму што біяграфія пісьменніка – каштоўны арыентацыйны матэрыял, які дапамагае спасцігнуць сутнасць яго мастацкіх твораў, зразумець індывідуальную адметнасць. Для гэтага з разнастайнага матэрыялу вучням прапануваецца выбраць найбольш важнае і цікавае. Такім чынам адбываецца не толькі знаёмства з жыццёвым шляхам пісьменніка, але і скіроўваецца ўвага на даследчую працу вучняў.

У вучняў выклікае цікавасць, што ў сваёй аўтабіяграфіі Вячаслаў Адамчык даследуе свой род, адкуль паходзіць прозвішча Адамчык, спрабуе зазірнуць у бацькоўскі радавод. З цэпльнёй пісьменнік успамінае кожнае вяртанне з бацькоўскага дому: «Усё лепшае, што ў маіх творах, я ўзяў, вядома, у сваіх бацькоў. Калісьці мае блакноты пры звароце з роднай вёкі былі поўныя жывой, неспадзявана асвечанай дзіўнай вобразнасцю, нязвычайным характвам, ненаўмыснай дасціпнасцю матчынай гутаркі» [1, с. 5]. Са слоў пісьменніка, найбольш ён цэніць у літаратуры глыбіню праўды і зіхатлівы бляск знойдзенага слова. «Люблю, як “скажзецца” яно ў Францішка Скарыны, Францішка Багушэвіча, Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа. Дакладнасць, прастата, мілагучнасць і дасканаласць вабці, прывячае, чаруе і ўражае» [1, с. 10].

Асабліва закранаюць вучняў, калі вывучаецца апавяданне «Салодкія яблыкі», успаміны, якія нельга аўтару выкрасліць з памяці, бо яны звязаныя з Вялікай Айчыннай вайной. Вось як ён піша: «Помню маладое лета 1941 года. Гарэла наша вёска. Сонца праз густы дым было цьмяна-жаўтлявае, як перад зацменнем. Помню ядавіты свіст куль. Абгарэлыя трупы людзей на суседнім надворку, пажарышчы, растоптанае шкло. Наваградчына зрабілася «зямлёй крыві» [1, с. 6].

У дзённікавых запісах знаходзяць вучні і падзеі, якія адлюстраваліся ў апавяданні «Раяля з адламаным вечкам».

Старшакласнікаў больш прываблівае «Берлінскі дзённік», які В. Адамчык напісаў, калі быў запрошаны ў Берлін на літаратурны калёквіум у 1991 годзе.

У гэтым дзённіку пісьменнік адлюстраваў свае ўражанні ад убачанага.

У адным з запісаў ён узгадвае сябе васьмігадовым хлопчыкам, што клаўся спаць у яме пад светлаю поўняю, што ўспомніць яе роўна праз пяцьдзясят гадоў з невядомага яму Берліна. Пісьменнік разважае : а ці мог уявіць сабе і нямецкі салдат, што нехта з пагарэльцаў апыніцца ў яго зялёнай прыгожай Ванзее з чырвонымі дагледжанымі віламі – кожная на свой манер, кожная пад стыль і густ гаспадара, – і ўспомніць спаленую вёску і сябе малага, што спаў у даўнейшай картаплянай яме.

Вельмі вызначальным з’яўляецца і наступны запіс: «Сёння зноў быў у рэйхстагу недзе паміж 14 і 15 гадзінамі. Азіраў фотавыстаўку, прыглядаючыся да знаёмых экспанатаў. І зноў сімвалічна – у гэтую пору і якраз 30 чэрвеня, роўна пяцьдзясят гадоў назад, гарэла, расстраляная запальнымі снарадамі наша Варакомшчына» [2, с. 331].

Гуманістычнасць роздуму пісьменніка ўсведамляюць вучні, калі чытаюць яшчэ адзін запіс з Адамчыкавага дзённіка.

«Пад нялёгкім уражаннем крывава-балючага ўспаміну я двойчы і наўкруг абышоў карычнева-светлы ці мо праўдзівей охрысты ў цёмных разводах яшчэ не сцёртай сажы вайны двойчы спалены рэйхстаг. Абышоў не з помстаю, не са злосцю, а з чулай чалавечай памяццю, якая павінна і мусіць дараваць дзеля супольнага дабра і шчасця. Як я ні імкнуся, ні намагаюся вярнуць даўняе, але ж чалавечы час не павінен спыняцца. У трыадзінстве Слова, Свабоды і Духу мусіць быць яшчэ Розум» [2, с. 331].

Сапраўдным патрыятызмам прасякнуты радкі, якія звычайна вылучаюць падлеткі, абмяркоўваючы адметнасць пісьменніцкай пазіцыі. «З далечыні, з суседскага боку інакш глядзіш на ўсё сваё, але адносна вышэй і шчырэй цэніш яго, гэта сваё – радзіннае ды бацькоўскае» [2, с. 287].

Як бачым, менавіта зварот да дзённікаў пры вывучэнні творчасці пісьменніка, дае ключ да разумення яго поглядаў, перакананняў, ідэалаў і прымушае прымерваць да іх сваю жыццёвую пазіцыю.

Спіс літаратуры

1. Адамчык, В. Выбраныя творы : у 3 т. / В. Адамчык. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1. Чужая бацькаўшчына: Раман; Падарожжа па Буцафале: Аповесць; Апавяданні. – 479 с.
2. Адамчык, В. Развітальная аповесць: Аповесць, апавяданні, дзённікі. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 448 с.
3. Праскаловіч, В. У. Методыка выкладання беларускай літаратуры. Практыкум : вучэб.-метад. дапам. / В. У. Праскаловіч. – Мінск : БДУ, 2022. – 167 с.
4. Танк, Максім. Збор твораў : у 6 т. / Максім Танк. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 6 : Дзённікі, літаратурна-крытычныя артыкулы. – 636 с.

Кедрік Алена Анатольеўна, настаўнік, ДУА «Сярэдняя школа № 12 імя В. У. Бабко г. Гродна», Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 004:81.161.3“Я. Купала”

А. В. Руцкая

СПЕЦЫФІКА НАВІГАЦЫЙНАЙ ТЭХНАЛОГІІ І МАЧЫМАСЦІ ЯЕ ВЫКАРАСТАННЯ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ Ё ШКОЛЕ

Разглядаюцца тэарэтыка-метадалагічная асаблівасць навігацыйнай тэхналогіі, творчае і рацыянальнае прымяненне для арганізацыі вывучэння літаратуры ў школе, акрэсліваюцца магчымасці яе выкарыстання пры вывучэнні творчасці Янкі Купалы ў школе.

Адной з галоўных праблем сучаснай адукацыі з'яўляецца актывізацыя выхаваўчага і развіваючага патэнцыялу навучання, яго практычнай накіраванасці. Сёння істотна злучаецца ўжыванне метадаў, якія выпрацоўваюць ў вучняў звычку не ацяжарваць сябе роздумам, аналізам, асэнсаваннем. А таму стратэгію і тактыку дыдактычнага працэсу ва ўсіх яго аспектах вызначае нацэленасць на развіццё аналітычнага мыслення, самастойнага пошуку, на забеспячэнне самавыяўлення і самарэалізацыі ва ўмовах інфармацыйнага грамадства. Менавіта зыходзячы з гэтага, актуалізуецца зварот да інавацыйных тэхналогій. Варта адзначыць, што настаўнікам прапануецца цэлы шэраг грунтоўна распрацаваных тэхналогій. Але гэта не выключае магчымасці пошуку і творчага падыходу да іх выкарыстання. Да таго ж, як зазначае С. Кашлеў: «Заўсёды існуюць магчымасці творчага пераўтварэння тэхналогіі» [1, с. 17]. А таксама інтэграцыі, спалучэння структурных элементаў і падыходаў блізкіх па метадалагічнай аснове тэхналогій з мэтай «забеспячэння максімальна эфектыўнай дзейнасці педагога і школьнікаў, паспяховага дасягнення дакладных адукацыйных мэт і задач» [2, с. 29], што абумоўліваецца актуальнымі патрабаваннямі ўдасканалення адукацыйнага працэсу, логікай развіцця сучаснага соцыуму. Паказальным у дадзеным напрамку з'яўляецца развіццё навігацыйнай тэхналогіі, якая вядзе свой пачатак ад чэк-лістоў. Як вядома, чэк-лісты ўпершыню з'явіліся яшчэ ў 1934 годзе ў авіяцыі, калі была створана мадэль Боінг 299. Яна была складанай і пілот не мог утрымаць у памяці ўсе дэталі, якія трэба было кантраляваць, а таму сталі выкарыстоўваць спецыяльны інструктыўны ліст – алгарытм, памятка аб парадку дзеянняў. Карыснасць такой інавацыі была відавочнай і яна хутка распаўсюдзілася на іншыя галіны, у тым ліку на адукацыю. У Англіі, паралельна з запазычаным тэрмінам, сталі выкарыстоўваць уласны, утвораны ад лацінскага – *aqere*, што азначае – *весці*, і пазначаўся ён як навігацыйны, са значэннем пракладваючы маршрут. Такім чынам, тэхналогія стала набыткам мінулага стагоддзя, але не страціла актуальнасці. Актывізацыя выкарыстоўваецца ў інфарматыцы і паспяхова рэалізуецца ў навучальным працэсе. У школьнай практыцы, асабліва пры навучанні літаратуры, яна пераўтварылася, што адзначаецца ў навуковых працах (В. Ю. Багданова, М. У. Грынько, В. Ю. Дылеўскай, М. В. Жуковіча, В. У. Праскаловіч, М. У. Кудрашова і інш.), праз інтэграцыю з іншымі тэхналогіямі, уключаючы новыя віды і формы дзейнасці. Абгрунтавана падкрэсліваецца і актуальнасць больш шырокага ўжывання дадзенай тэхналогіі, бо свядомасць сённяшняга вучня не прымае звыклага педагагічнага ўздзеяння, а патрабуе больш

гнуткай сістэмы, скіраванай на фарміраванне функцыянальнай пісьменнасці [3]. Цікаваць, увага да зместу вивучаемага матэрыялу, мэтанакіраваная праца па яго засваенні можа праяўляцца толькі ў тым выпадку, калі вучань забяспечваецца першаснай інфармацыяй, бачаннем шляху, які дае матывацыю, разуменне, усведамленне сэнсу і каштоўнасці тых ведаў і вопыту, што будуць набыты. Да таго ж, аформіць сваю думку, асабліва для вуснага выказвання, вучню лягчэй, маючы перад вачыма арыенцір, логіку арганізацыі зместу матэрыялу, які неабходна выкарыстаць. Навігацыйная тэхналогія якраз і адпавядае названым патрабаванням, паколькі перш за ўсё мае працэсавую накіраванасць як паэтапны маршрут, які прадугледжвае паслядоўнасць дзеяння для дасягнення вызначаных мэт усяго ўрока або асобных яго фрагментаў. Дадзеная тэхналогія можа нацэльваць на стварэнне сістэмы працяглай працы, напрыклад, вивучэнне манаграфічнай тэмы, вялікага твора, падрыхтоўка да конкурсаў, алімпіяд, напісання павукова-даследчых прац. Яна структурне і ўдасканальвае навыкі працы з вялікім аб'ёмам інфармацыі, паколькі забяспечвае распрацоўку адукацыйнага маршрута, этапаў, спосабаў і відаў вучэбнай дзейнасці на кожным з іх і як сістэмастваральная, візуалізуючая (выкарыстанне мультымедыя) робіць наглядным увесь працэс, ці асобныя яго блокі, мікрападзелы.

У межах навігацыйнай тэхналогіі выкарыстоўваюцца як класічныя (сістэма рэкамендацый, пытанняў, заданняў), так і новыя прыёмы і падыходы: графічны, таблічны, кластарны, прэзентацыя, партфолія і інш. Напрыклад, улічваючы невялікую колькасць часу на вивучэнне паэмы «Курган» Янкі Купалы, праверку ўспрымання яе зместу для актывізацыі працы можна правесці па цытатных радках-падказках, якія вучні павінны пашырыць і пракаменціраваць. Пункты для абмеркавання могуць выглядаць наступным чынам:

Курган – «памяць людская, паказ»;

Хорам – «грозна, думна глядзеў на прыволле»;

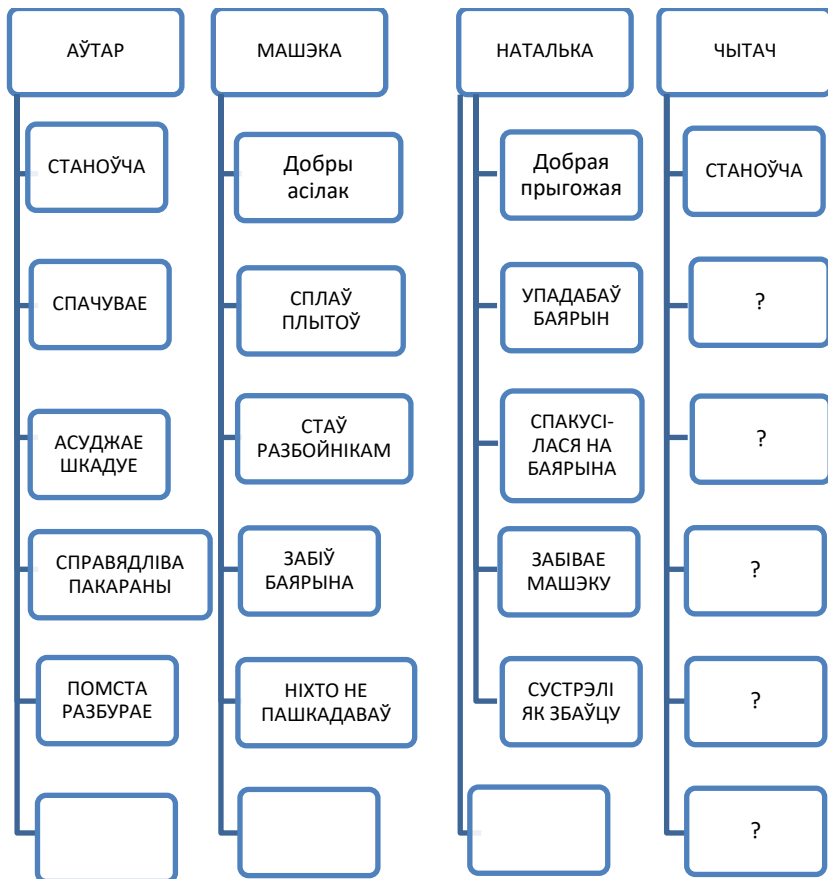
Князь – «хто хацеў, не хацеў біў паклоны яму»;

Вяселле – «для дружыны пацеху-забаву» і г. д.

Такія накірункі-падказкі дазваляюць хутка і паслядоўна ўзнавіць змест паэмы. А для знаёмства з біяграфіяй Купалы навігацыйным матэрыялам можа служыць прэзентацыя жывапісных палотнаў, прысвечаных мастакамі розным перыядам жыцця песняра.

На аснове рэпрадукцый з альбома «Янка Купала ў выяўленчым мастацтве» (2003) можна скласці падарожжа па старонках біяграфіі паэта. Такі спосаб падачы матэрыялу, дапоўнены зрокавым радам, забяспечыць творчае асэнсаванне лёсу паэта.

Нязменна глыбокія ўражання пакідае ў вучняў паэма Янкі Купалы «Магіла льва». Каб вучні павярхоўна не ўспрымалі гэты твор як аповед пра каханне, вучням асобна выдзяляюцца лірычныя адступленні ў выглядзе слайдаў прэзентацыі. Яны аўтарскі навігатар у разуменні паэмы. Каб яшчэ больш сканцэнтравана ўвагу вучняў ім прапануецца наступная схема-апора:

Крок за крокам узнаўляючы змест і фіксуючы свае ацэнкі там, дзе стаяць пыталнікі, вучні пачынаюць глыбей разумець ідэйны змест паэмы. Яны прыходзяць да высновы, што Купалава пазіцыя глыбока

гуманістычная, яна грунтуецца на хрысціянскім поглядзе – гнеў, помста, якая авалодвае чалавекам, знішчае яго. Машэка і сам не заўважыў, як перайшоў рысу, якая аддзяліла яго ад чалавечнасці, а прага помсты стала прагай забойства, крыві. Таму ніхто па ім не заплакаў, не пашкадаваў, а Натальцы даравалі яе памылку, і за тое, што пазбавіла свет ад азвярэлага забойцы, «віталі з добрай чэсцю». Незапоўненыя часткі навігацыйнай апоры даюць магчымасць вучням унесці яшчэ нейкія свае назіранні і меркаванні. Схема дазваляе трымаць увесь працэс разважання ў полі зроку.

Можна прапаноўваць яшчэ ў якасці працы над вобразамі накіроўваючыя планы характарыстыкі. Яны дапамагаюць захоўваць паслядоўнасць і ажаццяўляць параўнанне:

Характарыстыка Наталькі.

1. Юнацтва дзяўчыны.
2. Адносіны да Машэкі.
3. Захапленне панам.
4. Сустрэча з Машэкам.

У такім жа ключы падаецца і характарыстыка Машэкі.

Тэкстуальны аналіз, абмеркаванне ўражанняў, удасканаленне ўменняў не толькі лагічна адказваць на пытанні, але і фармуляваць іх таксама можа быць рэалізавана пры дапамозе навігацыйнай табліцы. У ёй сістэма пытанняў падаецца на аснове таксанаміі вучэбных мэт па ўзроўнях пазнавальнай дзейнасці: веданне, разуменне, выкарыстанне, аналіз, сінтэз, ацэнка. Вучні могуць выбраць пасільны від пытання, узнавіць уяўленне пра яго сутнасць. Такі падыход актывізуе вучняў болей, чым пытанні, пастаўленыя настаўнікам.

Практыка паказвае, што вучні зацікаўлена рыхтуюць пытанні, пры гэтым больш удумліва ставяцца да твора. Слабейшыя вучні маюць магчымасць актыўна ўдзельнічаць у абмеркаванні, выбіраючы фармуляванне больш простых пытанняў. Ніколі не застаюцца без увагі творчыя і правакацыйныя пытанні. Напрыклад, аналізуючы п'есу «Паўлінка» Янкі Купалы, вучні ставяць цікавыя і разнастайныя пытанні: Чаму падбіраючы гаворачыя прозвішчы сваім персанажам, Купала дае такое светлае, станоўчае прозвішча бацьку Паўлінкі – Крыніцкі? Чаму нехта з крытыкаў у дадатковым матэрыяле да падручніка выказаўся, што ў камедыі няма рэзка адмоўных персанажаў? Чаму Быкоўскі не выклікае адмоўныя эмоцыі? Чаму сучасная п'еса адрозніваецца фіналам?

Апошняе пытанне пабуджае да пошуку адказу, і вучні прыходзяць да высновы, што знята сацыяльная завостранасць.

Віды пытанняў	Характарыстыка пытанняў
Простыя	Назваць нешта з прачытанага твора (час, месца дзеяння, імя героя, учынак героя і т. п.).
Узнаўляльныя	Узнавіць пэўную інфармацыю (эпізод, выказванне).
Удакладняючыя і дадатковыя	Калі адказ не зусім поўны, патрабуецца дапаўненне, удакладненне.
Праверачныя	Каб выявіць ступень дасведчанасці, ведаў.
Ацэначныя	Выяўляюць ацэнкі, погляды на падзеі, герояў, праблему.
Параўнальныя	Прапануецца параўнаць матэрыял: творы, падзеі, герояў, тэмы, праблематыку, пазіцыі, стыль і інш.
Інтэрпрэтацыйныя	Скіраваны на тлумачэнне прычынна-выніковых сувязей або вымагаюць уласных тлумачэнняў.
Правакацыйныя	Утрымліваюць падвох, памылковы ракурс, мэту забытаць.
Творчыя	Утрымліваюць элементы ўмоўнасці, вымагаюць дадумвання, сатворчасці, фантазіі.
Практычныя	Скіроўваюць на прагназаванне, на ўзаемасувязь тэарэтычнага і практычнага, на зварот да жыццёвага вопыту.

Падсумоўваючы, можам сказаць, што навігацыйная тэхналогія – гэта канструкцыя адукацыйнага працэсу, якая дазваляе эфектыўна вырашаць задачы навучання літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Кашлев, С. С. *Технология интерактивного обучения* / С. С. Кашлев. – Мінск : Бел. верасень, 2005. – 196 с.
2. Бельскі, А. І. *Літаратурацэнтрызм : педагогічныя артыкулы, нарысы* / А. І. Бельскі. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2008. – 144 с.
3. Праскаловіч, В. У. *Методыка выкладання беларускай літаратуры. Практыкум : вучэб.-метад. дапам.* / В. У. Праскаловіч. – Мінск : БДУ, 2022. – 167 с.

Руцкая Алена Вітальеўна, заслужаны настаўнік Рэспублікі Беларусь, метадыст, ДУА «Сярэдняя школа № 12 г. Гродна», Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3

П. М. Ушкевіч

**РЭАЛІЗАЦЫЯ ВЫХАВАЎЧАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ ЎРОКА
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ТВОРЧАСЦІ
УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА Ў V–XI КЛАСАХ**

Разглядаюцца мастацкія творы Уладзіміра Караткевіча, прапанаваныя для вывучэння ў V–XI класах, у аспекце рэалізацыі выхаваўчага патэнцыялу ўрока беларускай літаратуры.

У сучаснай школе актуальнай і важнай застаецца рэалізацыя выхаваўчага патэнцыялу вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» ў адукацыйным працэсе. Галоўнай мэтай выкарыстання ў навучальным працэсе выхаваўчых задач урока з’яўляецца фарміраванне ў вучняў пачуцця патрыятызму, грамадзянскасці, павагі да гістарычнага мінулага беларускай дзяржавы. Рашэнне гэтых задач павінна спрыяць фарміраванню атмасферы міру і згоды ў беларускім грамадстве і быць звязана з дасягненнем вучнямі асобных адукацыйных вынікаў, якія адлюстраваны ў адукацыйных стандартах і вучэбных праграмах.

Прыярытэтнай задачай урокаў беларускай літаратуры з’яўляецца фарміраванне ў вучняў патрыятычных каштоўнасных арыентацый. Важная роля ў яе вырашэнні адводзіцца літаратурнай адукацыі. Асаблівую ўвагу неабходна надаваць творам патрыятычнага і грамадзянскага зместу.

Беларуская літаратура ў школе не толькі вучэбны прадмет, але і сродак выхавання і развіцця, сродак эстэтычнага спасціжэння жыцця, яго маральных нормаў і каштоўнасцей. Перад настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры паўстае задача максімальна выкарыстоўваць выхаваўчы патэнцыял вучэбнай дысцыпліны «Беларуская літаратура».

Пры вывучэнні творчасці Уладзіміра Караткевіча ў школе асаблівая ўвага надаецца рэалізацыі выхаваўчага патэнцыялу ўрока.

У 5 класе вывучаюцца чатыры творы Уладзіміра Караткевіча. Пачынаецца знаёмства з творчасцю пісьменніка з верша «Бацькаўшчына». Мы чытаем прыемныя сэрцу ўспаміны пра мінулыя дні маладосці, пра першае каханне, перажыванне, расчараванне. Адчуваецца жаданне жыць і радавацца жыццю, захапляцца краявідамі роднай зямлі, прызнавацца ў любові да сваёй радзімы. Лірычны герой – гэта чалавек, які ганарыцца сваёй Бацькаўшчынай і захапляецца яе непаўторнасцю і прыгажосцю. Багатым выхаваўчым патэнцыялам валодае казка «Нямоглы бацька». Гэта шанаванне мудрасці і вопыту бацькоў, выхаванне павагі і ўдзяч-

насіці тым людзям, якія нас нарадзілі, навучылі і накіравалі ў дарослае жыццё. Мудрасць бацькоў, продкаў – гэта духоўная культура беларусаў, якая складалася на працягу многіх стагоддзяў. Нельга жыць сённяшнім днём, забываць і знішчаць мінулае. Без мінулага няма будучага. Патрэбна жыць, апіраючыся на вопыт продкаў, слухаючы іх парады.

У вершы «Лісце» адчуваецца майстэрства аўтара ў стварэнні вобраза восені, тонкасць паэтычнага светаадчування, захапленне прыродай роднага краю.

Твор «Былі ў мяне мядзведзі» выходзіць любоў і беражлівая адносіны да сваёй зямлі. Тут раскрываецца духоўная шчодрасць чалавека ў клопатах аб жывёльным і прыродным свеце.

У 6 класе навучэнцы знаёмяцца з творам Уладзіміра Караткевіча «Лебядзіны скіт». Перад чытачамі легенда пра паходжанне назвы «Белая Русь». У вобразе старца ўвасоблены лепшыя чалавечыя якасці – адданасць свайму народу, гатоўнасць прыняць смерць дзеля яго выратавання. Выхаваўчы патэнцыял выразна праяўляецца праз патрыятычнае гучанне твора, а таксама праз рэалізацыю гістарычнай тэмы, асноўнай у яго творчасці. У творы знаёмімся з гісторыяй Беларусі і яе народа, з духоўнай атмасферай адлюстраванай гістарычнай эпохі, з патрыятычнымі і самаахвярнымі заклікамі людзей пэўнага гістарычнага прамежку часу.

Выхаваўчы патэнцыял урокаў 7 класа знаходзіць рэалізацыю ў тым ліку і праз знаёмства з творамі Уладзіміра Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі» і «Баладай пра Вячку, князя людзей простых». Першы твор – гэта цыкл мастацкіх нарысаў пра Беларусь, яе гісторыю, прыроду, культурныя традыцыі народа. У кожным нарысе выразна праяўляецца патрыятычная ідэя, задумка аўтара. Варта адзначыць назіральнасць аўтара і сувязь твора з этнаграфічнай навукай. У другім творы бачым героя-патрыёта, змагаюся супраць ворагаў Радзімы. Адзначаем выхаванне мужнасці, непрымірымасці, рашучасці героя.

У 8 класе ў выхаваўчым кірунку варта адзначыць творы Уладзіміра Караткевіча «Беларуская песня» і «Паром на бурнай рацэ». Патрыятычны пафас адчуваецца ў кожным радку верша «Беларуская песня». Калі звярнуцца да гэтага паэтычнага твора, у ім можна знайсці гонар за сваю радзіму, за гісторыю, родную мову, герояў-патрыётаў, самаадданных, гатовых ахвяраваць сваім жыццём на карысць роднай зямлі.

Аповесць «Дзікае паліванне караля Стаха», якая вывучаецца ў 9 класе, дае глыбокі роздум аб прызначэнні чалавека на зямлі, аб лёсе беларускага народа, узаемасувязі розных гістарычных эпох. Раман «Ка-

ласы пад сярпом тваім» (11 клас) прасякнуты ідэяй гуманізму і патрыятызму, ён даследуе працэс абуджэння нацыянальнай самасвядомасці. Твор займае важнае месца ў грамадзянска-патрыятычным выхаванні сучаснай моладзі.

Па выніках грунтоўнага вывучэння найбольш знакавых твораў Уладзіміра Караткевіча ў 9 і 11 класах прадугледжваецца дасягненне вучнямі наступных асобасных адукацыйных вынікаў: сфарміраванасць маральных каштоўнасных арыентацый, цэласнай сістэмы поглядаў на свет, успрыманне сябе як грамадзяніна беларускай дзяржавы, усведамленне сваёй этнічнай прыналежнасці, праяўленне павагі да нацыянальнай культурнай спадчыны, усведамленне значнасці сацыяльна адказных паводзін. Усё пералічанае – важныя складнікі рэалізацыі выхаваўчага патэнцыялу ўрока беларускай літаратуры.

Такім чынам, выхаваўчы патэнцыял урока беларускай літаратуры пры вывучэнні творчасці Уладзіміра Караткевіча праяўляецца праз сістэматычную і мэтанакіраваную дзейнасць па фарміраванні ў дзяцей пачуцця вернасці сваёй Айчыне, гатоўнасці да абароны інтарэсаў Радзімы. Грамадзянска-патрыятычнае выхаванне з’яўляецца адным з галоўных напрамкаў выхаваўчай работы ва ўстановах адукацыі. Каб паспраўднаму палюбіць родны край, яго спадчыну, стаць патрыётам, трэба ведаць свае вытокі. Веданне гісторыі свайго краю дазваляе сфарміраваць неабходныя каштоўнасныя арыенціры. Менавіта таму выхаванне грамадзяніна неабходна ажыццяўляць праз вывучэнне сваіх каранёў і сваіх вытокаў.

Ушкевіч Павел Міхайлавіч, магістр філалагічных навук, дырэктар ДУА «СШ № 6 г. Гродна», Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 81’24:373

Н. Э. Шандроха

**ЛІНГВАМЕТАДЫЧНЫЯ ІДЭІ К. Д. УШЫНСКАГА
І ІХ ЗАПАТРАБАВАНАСЦЬ
У ШКОЛЬНАЙ МОЎНАЙ АДУКАЦЫІ
(ДА 200-ГАДОВАГА ЮБІЛЕЮ РУСКАГА ПЕДАГОГА)**

У артыкуле зроблены экспрэс-аналіз лінгваметадычных ідэй вялікага рускага пісьменніка, педагога, заснавальніка навуковай дыдактыкі К. Д. Ушынскага. У прыватнасці, паказана суаднесенасць тагачасных лінгваметадычных ідэй з сучаснымі ў сістэме айчынай школьнай моўнай адукацыі. Акцэнтавана ўвага на адборы зместу

моўнай адукацыі, матывацыі да навучання, нармаванні вучэбнай нагрузкі і развіцці звязнага маўлення вучняў.

Всякая праграма преподавання, всякая метода воспитання, как бы хороша она ни была, не перешедшая в убеждение воспитателя, останется мёртвой буквой, не имеющей никакой силы в действительности.

К. Д. Ушинский

Ушаноўваючы 200-гадовы юбілей вялікага рускага пісьменніка, педагога, заснавальніка навуковай дыдактыкі Канстанціна Дзмітрыевіча Ушынскага, нагадаем, што менавіта ім у XIX стагоддзі была створана арыгінальная педагагічная сістэма, заснаваная на асноўных праблемах навучання і выхавання вучняў. Педагог актыўна выступаў супраць эмпірызму ў педагагіцы, а таксама супраць таго, каб тагачасная педагагіка была зведзена да вызначаных рэцэптаў і правіл. У пацвярджэнне сказанаму нагадаем радкі з прадмовы да яго галоўнай навукова-дыдактычнай працы «Чалавек як прадмет выхавання. Вопыт педагагічнай антрапалогіі»: *«Мы лічым, што асобы, якія бяруцца за выкладанне педагагікі, павінны вельмі добра разумець, што вывучэнне педагагічных правіл не прыносіць нікому ніякай карысці і што гэтыя правілы не маюць ніякіх межаў: усе іх можна змясціць на адным друкаваным лісце, і з іх можна скласці некалькі тамоў. Гэта адно ўжо паказвае, што галоўная справа зусім не ў вывучэнні правілаў (тут і далей падкрэслена намі. – Н. Ш.), а ў вывучэнні тых навуковых асноў, з якіх гэтыя правілы выцякаюць»* [1, с. 262]. У заслугу К. Д. Ушынскаму адзначым тое, што ён цалкам змяніў рускую адукацыйную практыку, заклаў асновы новай навукі навучання ва ўстановах адукацыі. Народныя школы, якія толькі пачыналі існаваць у тых гады, плённа карысталіся яго падручнікамі, якія да геніяльнасці былі надзвычай простымі, зразумелымі і даступнымі.

У межах дадзенага артыкула спынім увагу толькі на некаторых лінгваметадыхных ідэях К. Д. Ушынскага і адзначым іх запатрабаванасць у сучаснай школьнай моўнай адукацыі.

Праблема **зместу адукацыі**, у тым ліку і **моўнай**, адносіцца да класічных праблем педагагікі. Зыходзячы з сучаснага кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні, акцэнт з фарміравання ведаў пераносіцца на вучнёўскую здольнасць іх выкарыстоўваць. Але нагадаем, што галоўнае

прызначэнне кампетэнтнасна-арыентаванага навучання засведчана яшчэ ў далёкім XIX стагоддзі ў класічнай і да гэтага часу актуальнай цытаце К. Д. Ушынскага аб адборы зместу адукацыі і практычным выкарыстанні ведаў у жыцці: *«Да гэтага часу педагогіка больш думае пра тое, як вучыць, чым пра тое, для чаго вучыцца. <...> Мы валім у дзіцячую галаву ўсякі ні да чаго не прыдатны хлам, з якім потым чалавек не ведае, што рабіць. Даўно пара сур'ёзна падумаць пра тое, каб пакінуць у нашых падручніках толькі тое, што сапраўды неабходна і карысна для чалавека, і выкінуць усё, што вучыцца для таго толькі, каб быць пасля забытым»* [1, с. 237]. Свядоме і глыбокае засваенне вучнямі асноў граматыкі заўсёды патрабуе актыўнай і творчай працы, а таму *«вучоба ёсць праца і павінна заставацца працай, але працай, насычанай думкай, каб сама цікавасць навучання залежала ад сур'ёзнай думкі»* [2, с. 241]. Ушынскі асуджаў схаластычныя формы і метады навучання ў школе, пры якіх вучні зазубрывалі вучэбны матэрыял, не разумеючы яго, не ўнікаючы ў змест, не ўмеючы прымяніць набытыя веды ў жыццёвай практыцы. Вучобу дзеля вучобы педагог крытыкаваў, сцвярджаючы і абгрунтоўваючы думку пра тое, што адукацыя павінна мець канкрэтную мэту: сфарміраваць не толькі правільнае тэарэтычнае разуменне жыццёвых з'яў, але і абавязкова іх практычнае прымяненне, што надалей зробіць вучня карысным для самога сябе і грамадства.

Вялікая ўвага ў педагагічнай спадчыне К. Д. Ушынскага надавалася **матывацыі да навучання**, паколькі названы аспект з'яўляецца ключавым фактарам у пасляховым навучанні і выхаванні вучняў. Педагог лічыў, што навучэнцы павінны бачыць сэнс і мэту ў сваім навучанні, мець уласнае жаданне пераадольваць магчымыя цяжкасці: *«настаўнік павінен толькі дапамагаць выхаванцу змагацца з цяжкасцямі спасціжэння таго ці іншага прадмета; не вучыць, а толькі дапамагаць вучыцца»* [1, с. 142], настойліва рэкамендаваў прывучаць вучняў не толькі чытаць, але і ўважліва слухаць, а потым свядома засвойваць і перадаваць прачытаную ці пачутую інфармацыю: *«Чытаць – гэта яшчэ нічога не значыць; што чытаць і як разумець прачытанае – вось у чым галоўная справа. Таму я раю вам не спяшацца з навучаннем чытанню і суправаджаць гэта чытанне настаянным разумовым і маральным развіццём вучняў. Трэба спачатку разварушыць розум і сэрца вучня, наведаміць яму смагу ведаў, смагу маральнай і разумовай ежы, прывучыць яго да гэтай ежы – і потым ужо, разгарнуўшы перад ім кнігу, благаславіць яго на далейшы самастойны прагрэс»* [2, с. 26].

Належная роля ў пастаноўцы канкрэтных мэт і задач навучання, у абуджэнні ўвагі і разумовых здольнасцей вучня адводзілася настаўніку, а таксама яго тлумачэнню: як навучанне ў школе звязана з далейшым жыццём, у тым ліку і будучай прафесіяй: *«Каб абудзіць увагу, прадмет павінен прадстаўляць для нас навіну, але навіну цікавую, якая ці дапаўняла б, ці пацвярджала, ці абвяргала, ці разбівала тое, што ўжо ёсць у нашай душы, адным словам, такую навіну, якая што-небудзь мяняла б у інфармацыі, якая ўжаранілася ў памяці вучняў»* [2, с. 202]. Ідэі Ушынскага пра мэты, цікавасць, увагу і індывідуальны падыход да навучання з’яўляюцца актуальнымі і знаходзяць адлюстраванне ў сучаснай методыцы навучання беларускай мове.

Сёння настаўнікаў хвалюе і праблема **нармавання вучэбнай нагрукі**, у тым ліку пытанне пра **дамашнія заданні**. Названая праблема была сугучнай і ў XIX стагоддзі. Гуманна адстойваючы пазіцыі на карысць вучня, падзвіжнік рускай адукацыі справядліва адзначаў: *«Узгадаем толькі сабе, колькі слёз і пакут каштавалі кожнаму з нас гэтыя зададзеныя пазакласныя ўрокі і якую нікчэмную карысць яны прынеслі. <...> Але паглядзіце, як дзіця, прадстаўленае занадта рана самому сабе, б’ецца над гэтай пакутлівай старонкай, як зубрыць яе бесталкова, у дзесяць разоў павялічваючы сваю працу па прычыне няўмення за яе ўзяцца, як пэцкае шытак, рукі і твар чарніламі, якімі горкімі слязьмі абалье іншую няўдалую літару, – і вы зразумеете, адкуль часам бярэцца ў дзецях агіда да навучання. <...> Мы моцна памыляемся, калі думаем, што жыццё дзіцяці ў школьным узросце належыць школе; не, школа мае толькі вельмі невялікую долю ў тым натуральным развіцці дзіцяці, на якое значна большы ўплыў аказвае час, прырода і сямейная жыццё. Школа не мае права ўрывацца ў чужую ёй галіну і перашкаджаць сваімі ўрокамі ўплыву іншых вялікіх выхавальнікаў чалавека: прыроды і жыцця»* [2, с. 278-279], *«новая школа падзяляе і арганізуе працу настаўніка і вучняў: яна патрабуе, каб дзеці, па магчымасці, працавалі самастойна, а настаўнік кіраваў гэтай самастойнай працай і даваў для яго матэрыял»* [2, с. 281]. Актуальнасць названых высноў бяспрэчная ў адпаведнасці з сучаснымі адукацыйным стандартам і Канцэпцыяй моўнай адукацыі.

У аспекце школьнай моўнай адукацыі фарміраванне моўнай асобы вучня прадугледжвае ўменні вусна і пісьмова выказваць свае думкі і пачуцці, удаканаленне **развіцця звязнага маўлення вучняў**. З мінулага 2022/2023 навучальнага года значна павялічылася колькасць

сачыненняў, дзе ад вучняў патрабуецца праявіць самастойнасць думкі і ўменне выказаць яе вусна і пісьмова. Бясспрэчна, такое новаўвядзенне патрабуе адпаведнай метадычнай працы ад настаўніка і вучэбных намаганняў ад вучня. Айчынная перыёдыка і кнігавыданне абнаўляецца метадычнымі рэкамендацыямі і артыкуламі [3; 4; 5], вучэбна-метадычнымі дапаможнікамі [6]. Разам з тым варта прызнаць, што шматгадовая праблема развіцця звязнага маўлення вучняў пакуль не вырашана і наўрад ці зможа яе вырашыць павелічэнне колькасці напісання школьных сачыненняў. Акцэнтуючы ўвагу на метадыку развіцця звязнага маўлення 200-гадовай даўнасці, заўважым, што мудры педагог і метадыст К. Д. Ушынскі галоўным заняткам па мове лічыў развіццё дару слова і рэзка асуджаў такія практыкаванні па мове, якія былі безмястоўнымі, не перадавалі ўсвядомленыя думкі і перажытыя вучнямі пачуцці. Пра недарэчныя вучнёўскія сачыненні ён пісаў: *«Разглядаючы гэтыя сачыненні, лёгка пераканацца, што гэта ў пераважнасці практыкаванні ў пісьмовай балбатні завучанымі сказамі. І нярэдка нам здаралася, прачытаўшы вельмі напышлівае сачыненне вучня ці вучаніцы і папрасіўшы іх потым напісаць самы просценькі ліст, пераканацца ў крайняй неразвітасці ў іх самастойнага дару слова»* [2, с. 252]. На думку Ушынскага, вучнёўскія сачыненні павінны быць менавіта прадуманымі (самастойнымі, лагічнымі і сістэматычнымі) практыкаваннямі па фарміраванні ўменняў самастойна вусна і пісьмова выказаць уласныя думкі і меркаванні, а не быць *«сшыўкай чужых фраз»*. Належная ўвага надавалася развіццю не толькі пісьмовага, але і вуснага маўлення. *«У нашых школах, – адзначаў педагог, – надзвычай мала звяртаюць увагу на практыкаванні дзяцей у вусным маўленні. Дзеці або маўчаць у школе, або адказваюць вывучаны на памяць урок, або даюць адрывістыя няскладныя адказы на пытанні настаўніка»* [2, с. 257]. Актуальным быў зварот і да тлумачальнага слова настаўніка, якое павінна было вылучацца педагагічным майстэрствам і спрыяць вуснаму і пісьмоваму дару вучняў: *«Педагагічны аповед не толькі павінен адрознівацца займальнасцю, як і ўсякі іншы, але заключаць у сабе яшчэ чыста педагагічныя якасці: ён павінен быць такі, каб мог лёгка захавацца ў галаве дзяцей; каб, даслухаўшы аповед да канца, дзіця памятала яго сярэдзіну і пачатак, каб падрабязнасці не зацямялі галоўнага і каб галоўнае, будучы пазбаўленым падрабязнасцей, не аказалася сухім»* [2, с. 334]. Думаецца, што выказаныя ідэі дастаткова сугучныя і для сучасных рэалій моўнай адукацыі.

Напрыканцы адзначым, што арыгінальная педагогіка К. Д. Ушынскага заснавалася ў выніку жорсткай палемікі яе стваральніка з прадстаўнікамі тагачаснай рускай адукацыі, якія насаджвалі сваёй дзейнасцю пакорлівасць і пасіўнасць у навучанні. Таму лінгваметадычныя ідэі Ушынскага-педагога былі і застаюцца ключавымі прынцыпамі класічнай педагогікі. Застаюцца актуальнымі, карыснымі, а таму і запатрабаванымі нават праз два стагоддзі ў школьнай моўнай адукацыі. Застаюцца таксама прыкладам самаадданага служэння педагогічнай ісціне і духоўным заповітам для настаўнікаў XXI-га стагоддзя – гімнам Педагогічнай працы.

Спіс літаратуры

1. Ушинский, К. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 1 : Теоретические проблемы педагогики / К. Д. Ушинский ; под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1974. – 583 с.
2. Ушинский, К. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 2 : Проблемы русской школы / К. Д. Ушинский ; под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1974. – 438 с.
3. Валочка, Г. М. Метадычныя рэкамендацыі па напісанні падрабязнага (навучальнага, кантрольнага) пераказу па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» / Г. М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2022. – № 10. – С. 3–7.
4. Валочка, Г. М. Сачыненне ў сістэме развіцця звязнага маўлення навучэнцаў / Г. М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2023. – № 3. – С. 3–8.
5. Валочка, Г. М. Метадычная схема напісання сачынення / Г. М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2023. – № 4. – С. 23–27.
6. Варвашэвіч, Л. А. Беларуская мова. Сачыненні : 5–8 класы : планы-канспекты ўрокаў : вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання / Л. А. Варвашэвіч. – Мінск : Новое знанне, 2023. – 96 с.

Шандроха Нона Эдмундаўна, кандыдат педагогічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

СТУДЭНЦКАЯ НАВУКА Ў ГОНАР ЯНКІ КУПАЛЫ

УДК 811.161.3

К. Р. Грынашкевіч ДЗЕЯСЛОЎНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ГАВОРАК ГРОДЗЕНШЧЫНЫ СА ЗНАЧЭННЕМ МІЖАСОБАВЫХ АДНОСІН

Разглядаюцца дзеяслоўныя фразеалагізмы гаворак Гродзеншчыны са значэннем міжасобавых адносін. Вызначальнай прыметай такіх фразеалагізмаў выступае характар іх суб'ектнага і аб'ектнага акружэння, якое выражаецца адушаўлёнымі назоўнікамі (аб'ект часцей за ўсё выступае ў форме вінавальнага ці давальнага склону). Апісваюцца чатыры семантычныя падгрупы фразеалагізмаў са значэннем міжасобавых адносін – дамінантныя (падпарадкавання, прымусу, фізічнага ўздзеяння на асобу), прадуктыўныя (падтрымкі, дапамогі, сяброўства), вербальныя і адносіны паміж мужчынам і жанчынай. Пераважаюць фразеалагізмы з дамінантным, як правіла, негатыўным, адмоўным тыпам міжасобавых адносін, пры якіх суб'ект-асоба дамінуе, а аб'ект-асоба зведвае ціск.

Да семантыка-граматычнага разраду дзеяслоўных фразеалагізмаў беларускай мовы адносяцца фразеалагізмы, якія «абазначаюць дзеянне і выражаюць яго ў катэгорыях трывання, часу, ладу, а таксама роду (у формах прошлага часу і ўмоўнага ладу)» [2, с. 118]. Такое абагульненае значэнне дзеяння называюць катэгарыяльным значэннем. «Абагульненым значэннем дзеяння аб'яднаны, напрыклад, фразеалагізмы *балець душой* ('моцна перажываць за каго-ці за што-небудзь'), *малоць не падсяваючы* ('гаварыць глупства'), *зноў за рыбу грошы* ('назойліва паўтараць ужо вядомае'), *не ў каня корм* ('не ідзе на карысць' і 'не падыходзіць'). Катэгарыяльнае значэнне ўваходзіць у энсавую структуру фразеалагізма, з'яўляецца састаўной часткай фразеалагічнага значэння» [2, с. 48–49]. У залежнасці ад сваёй левай (суб'ект-дзеінік) і правай (аб'ект-дапаўненне) спалучальнасці, а таксама з улікам ступені актыўнасці працякання працэсу дзеяслоўныя фразеалагізмы праяўляюць сваё субкатэгарыяльнае значэнне. Субкатэгарыяльнае значэнне ўяўляе сабой менш агульнае і больш канкрэтнае, у параўнанні з

катэгарыяльным, значэнне. З улікам субкатэгарыяльнага значэння дзеяслоўныя фразеалагізмы падзяляюцца на тры семантычныя тыпы (субкатэгорыі): са значэннем дзейнасці, са значэннем стану, са значэннем адносін [4].

Асаблівасці літаратурных дзеяслоўных фразеалагізмаў беларускай мовы з субкатэгарыяльным значэннем адносін былі апісаны В. В. Маршэўскай [3]. Аб'ектам нашага даследавання былі абраны дзеяслоўныя фразеалагізмы гаворак Гродзеншчыны семантычнай групы «міжасобавыя адносіны». Прадметам даследавання стала выяўленне і апісанне на аснове індывідуальных, прыватных значэнняў дыялектных дзеяслоўных фразеалагізмаў семантычнай групы «міжасобавыя адносіны» ўсіх магчымых семантычных падгруп.

Матэрыялам даследавання паслужыў фактычны матэрыял фразеалагічнага слоўніка гаворак Гродзеншчыны М. А. Даніловіча [1].

У нашым даследаванні мы кіруемся традыцыйным у беларускай мове разуменнем фразеалагічнай адзінкі: фразеалагізм – гэта «ўстойлівая, узнаўляльная, не менш як двухкампанентная моўная адзінка, якая спалучаецца са словамі свабоднага ўжывання і мае цэласнае значэнне, не роўнае суме значэнняў яе кампанентаў (калі іх разглядаць на ўзроўні слоў)» [2, с. 5]. Услед за лінгвістамі-фразеолагамі, паняцце «міжасобавыя адносіны» трактуецца намі як працэс узаемадзеяння паміж адушаўлёнымі суб'ектамі і аб'ектамі, якія з'яўляюцца членамі гэтых адносін. Для рэалізацыі значэння адносін неабходны тры складнікі: наяўнасць значэння адносін паміж кім-небудзь у прыватным, індывідуальным значэнні фразеалагізма, левы член адносін (звычайна дзейнік) і правы член адносін (звычайна дапаўненне).

Аналіз дзеяслоўных фразеалагізмаў гаворак Гродзеншчыны са значэннем міжасобавых адносін дазволіў выдзеліць чатыры семантычныя падгрупы (у іх склад уваходзіць ад 5-ці і больш адзінак):

1) **дамінантныя адносіны** (суб'ект-асоба дамінуе, а аб'ект-асоба зведвае ціск). Уздзеянне на аб'ект-асобу можа быць як станоўчым, так і адмоўным. Пераважаюць фразеалагізмы з негатыўным (адмоўным) уздзеяннем на аб'ект-асобу: а) са значэннем падпарадкавання – у *дугу акруціць* (каго) 'скарыць, падпарадкаваць каго-н.', *прыняць да рук* (каго) 'падпарадкаваць сваёй волі, прымусіць слухацца каго-н.', *узязць у ляшчоткі* (каго) 'трымаць каго-н. пад строгім кантролем, прымушаючы дзейнічаць пэўным чынам', *на галаву залезці* (каму) 'поўнасцю падпарадкаваць сабе каго-н.', *нацягваць хамут* (на каго)

‘падпарадкоўваць, эксплуатаваць каго-н.’, *запрэгчы ў хамут* (каго) ‘падпарадкоўваць сваёй уладзе, эксплуатаваць каго-н.’; б) са значэннем прымусу – *уцерці рогі* (каму) ‘уціхамірыць, прымусіць каго-н. скарыцца’, *паставіць на месца* (каго) ‘рэзкай заўвагай ці іншымі дзеяннямі прымусіць каго-н. паводзіць сябе інакш, даючы яму зразумець, чаго ён варты сапраўды’, *піхаць у плечы* (каго) ‘прымушаць рабіць, падганяць у рабоце каго-н.’, *уставіць вочы* (каму) ‘прымусіць каго-н. паводзіць сябе больш разумна, абачліва, разважліва’, *гнаць у карак* (каго) ‘прымушаць каго-н. неадкладна рабіць, выконваць што-н.’, *запрэгчы ў аглоблі* (каго) ‘узяўшы каго-н. пад сваю ўладу, прымусіць падпарадкоўвацца, працаваць’, *у свае абыггі ўзяць* (каго) ‘рашуча ўздзейнічаць на каго-н., прымушаючы паступаць пэўным чынам’; в) са значэннем фізічнага ўздзеяння: – *даць (налажыць) у каўнер* (каму) ‘пабіць каго-н., расправіцца з кім-н.’, *падкінуць пад хвост* (каму) ‘правучыць, пакараць каго-н.’, *на макароны пакрышыць* (каго) ‘пакараць каго-н., расправіцца з кім-н.’, *надаваць у запатылак* (каму) ‘пабіць, пакараць каго-н.’, *даць у кэпаля* (каму) ‘ударыць, пабіць, пакараць каго-н.’, *у каризэль даць* (каму) ‘пабіць, пакараць каго-н.’, *параўняць горб* (каму) ‘пабіць каго-н.’, *перахрысціць калом* (каго) ‘пабіць, аддубасіць каго-н.’, *збаёдаць са свету* (каго) ‘загубіць, знішчыць каго-н.’, *паказаць куды пісар гусі ганяе* (каму) ‘пакараць, правучыць каго-н.’ і інш.; г) са значэннем стварэння перашкоды – *шлындаць пад нагамі* (у каго) ‘перашкаджаць сваёй прысутнасцю што-н. рабіць’, *у горле стаяць* (каму) ‘моцна раздражняць, перашкаджаць, дакучаць каму-н.’, *папярок (упоперак) дарогі стаяць (стаяць)* (каму) ‘перашкаджаць каму-н. у чым-н.’, *запіраць дух* (каму) ‘перашкаджаць каму-н. гаварыць’, *калом у горле стаяць* (каму) ‘вельмі перашкаджаць, быць непрыемным, выклікаць у каго-н. неспакой, раздражненне’; *блытацца пад нагамі* <у каго>, *мэнтацца пад нагамі* (у каго), *плёнтацца пад нагамі* (у каго) – ‘перашкаджаць сваёй прысутнасцю што-н. рабіць’; д) са значэннем уздзеяння на псіхічны стан аб’екта – *ад’есці ўсю душу* (каму) ‘моцна хваляваць каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным’, *макціць ад’ядаць* (каму) ‘моцна надакучаць, дапякаць, даставаць каго-н.’, *пранцам у вочы лезці* (каму) ‘неадчэпна, назойліва прыставаць, дакучаць’, *вісець як цадзілак на плоце (над кім)* ‘надакучаць, назаліць каму-н.’; е) са значэннем падману, наўмыснай блытаніны – *сыпаць жвір у вочы* (каму) ‘хлусіць, гаварыць няпраўду’, *у блуд пусціць* (каго) ‘падмануць’, *падвесці пад дурнога хатку* (каго) ‘падманам ці іншымі паводзінамі ставіць каго-н. у цяжкае, няёмкае, непрыемнае становішча’.

чмуту ў вочы (у гочы) пускаяць (каму) ‘падманваць каго-н, гаварыць няпраўду’, *вадзіць за нос* (каго) ‘уводзіць у зман, ашукваць каго-н.’; ё) са значэннем спаборніцтва – *загнуць курну* (каму) ‘барукаючыся, паваліць, перамагчы, скруціць каго-н.’, *разлажыць на лапаткі* (каго) ‘перамагчы каго-н. у якой-н. справе’ і інш.: *Ты міне ўжо зусім запрох у аглоблі, што я і слова свайго ні магу сказаць* [1, с. 15]; *Я на яго так спадзявалася, а ён падвёў мяне пат дурную хату* [1, с. 542]; *Васіль як загнуў яму курну, дык той і ні варушыўся* [1, с. 278];

2) **прадуктыўныя** адносіны (падтрымка, дапамога, сяброўства) – на плячах *трымаць* (каго) ‘дапамагаць ва ўсім каму-н.’, *падстаўляць плячо* (каму) ‘дапамагаць таму, хто адстае’, *трымаць руку* (каго, чыю) ‘падтрымліваць каго-н.’, *закінуць слова* (за каго) ‘папрасіць, пахадайнічаць за каго-н. перад кім-н.’ і інш.: *Калі пойдзеш да прасядацля, дык закінь там слова і за мяне* [1, с. 487];

3) **вербальныя** адносіны. Вербальнае уздзеянне ці ўзаемадзеянне можа быць нейтральным (*трымаць у курсе* (чаго, каго) ‘паведамляць каму-н. аб ходзе якой-н. справы, аб апошніх фактах, дасягненнях у якой-н. вобласці.’), станоўчым (*знаходзіць агульную мову* (з кім) ‘дамовіцца, дасягнуць узаемага разумення.’), адмоўным (*горла драць* (з кім) ‘вельмі моцна гаварыць, крычаць і пад.’, *абліваць граззю* (каго) ‘зневажаць, знеслаўляць, абгаворваць каго-н.’): *Яна толькі і ведае, што ўсіх граззю абліваць* [1, с. 156];

4) **міжполавыя** адносіны (мужчына – жанчына) – *прыстаўляць стральцоў* (да каго) ‘заяцца да каго-н.’, *абтрэсці вішню* ‘абудзіць у дзяўчыны пачуццё сімпатыі, дабіцца з яе боку прыхільных адносін да сябе’ і інш. Кантэксты ўжывання названых вышэй фразеалагізмаў паказваюць, што суб’ект-мужчына больш актыўны ў адносінах да аб’екта-жанчыны: *А Андрэй усё прыстаўляе стральцоў да мяне* [1, с. 502]; *страляць вочкамі* (у каго) ‘кідаць хуткія позіркы на каго-н.’ (суб’ект-жанчына больш актыўная ў адносінах да аб’екта-мужчыны: *Яна ўвесь час страляла вочкамі ў гэтага хлопца* [1, с. 97]); аднолькава актыўныя і суб’ект-мужчына і суб’ект-жанчына: *зламаць сэрца* (каму) ‘падмануць у каханні’, *выкінуць з сэрца* (каго) ‘прымусіць сябе забыцца пра каго-, пра што-н.’ і інш.

Такім чынам, у адрозненне ад актыўнага *суб’екта-вытворцы дзеяння*, суб’ект фразеалагізмаў са значэннем міжасобавых адносін характарызуецца перш за ўсё *адносінамі да пэўнай асобы*. Працэс, які называецца такімі фразеалагізмамі, носіць больш абстрактны і пасіўны характар. Вызначальнай прыметай усіх прааналізаваных дзеяслоўных

фразеалагізмаў са значэннем міжасобавых адносін можа выступаць характар іх *аб'ектнага акружэння*, якое выражаецца адушаўлёным назоўнікам (з прыназоўнікам ці без прыназоўніка) у форме давальнага ці вінавальнага склону. Гэта прымета служыць адным з крытэрыяў адмежавання дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем адносін ад дзеяслоўных фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем дзейнасці, якія або зусім не маюць знешняй аб'ектнай накіраванасці, або ў ролі аб'екта ў іх выступае *прадукт дзейнасці* – канкрэтны прадмет (неадушаўлены назоўнік).

Спіс літаратуры

1. Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
3. Маршэўская, В. В. Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем міжасобасных адносін / В. В. Маршэўская // Роднае слова. – 2022. – № 8 (416). – С. 71–74.
4. Маршэўская, В. В. Субкатэгарыяльнае значэнне дзеяслоўных фразеалагізмаў / В. В. Маршэўская // Беларуская мова і літаратура. – 2022. – № 8 (250). – С. 51–55.

Грынашкевіч Караліна Рамульдаўна, студэнтка 4 курса філалагічнага факультэта спецыяльнасці «Беларуская філалогія» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – *Маршэўская Валянціна Васільеўна*, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 81'33

Д. Д. Коваленко

**КОМПЬЮТЕРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
СОВРЕМЕННОЙ СУГГЕСТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ**

Рассмотрены три компьютерные программы «Словодел», «ВВАЛ», «Пси-Офис», обеспечивающие определённые направления современной суггестивной лингвистики. Выявлено, что программы реализуют принципы внушения, а не суггестии. Для анализа акустического параметра суггестивного текста предложена авторская компьютерная программа «Sound counter».

Научная парадигма современного языкознания перешла от структурализма к антропоцентризму, в связи с чем внимание учёных направлено не только на изучение структуры языка, но и на определение его влия-

нения на человека. Появились новые научные дисциплины, обеспечивающие получение такого рода знаний. Одной из таких дисциплин является суггестивная лингвистика (от лат. *suggestion* – «внушение») – это междисциплинарная наука, задачей которой является исследование влиятельной силы устных и письменных текстов [6, с. 12]. Современная суггестивная лингвистика носит прикладной характер: данная наука ориентирована на разработку моделей анализа и построения суггестивного текста. По словам основоположника суггестивной лингвистики М. Ю. Черепановой, невозможно научиться всем принципам выявления скрытого воздействия текста, в связи с чем основные положения суггестивной лингвистики реализуются посредством использования компьютерных программ. В то же время суггестивная лингвистика – это новая, развивающаяся отрасль (первая монография по данной дисциплине «Начала суггестивной лингвистики» была опубликована в 1995 году), которая функционирует без собственной терминологической базы и методологии, что приводит к расхождениям как в результатах исследований, так и в функциональном наполнении компьютерных программ.

Актуальность выбранной темы заключается в анализе компьютерно-обеспечения современной суггестивной лингвистики с целью выявления возможностей данной науки, а также определения путей её развития и учёта противоречий.

В открытом доступе функционируют три компьютерные программы. Одна из наиболее популярных и многофункциональных – это программа «Словодел» («Диатон»), реализующая 11 принципов работы с текстом: анализ ритмов мозга, фоносемантика текста, золотое сечение, звуко-цветовые ассоциации, попадание в мифологическое ядро русского языка, поле негатива, лексический анализ текста, фоносемантика слова, сканер, поиск негативного слова, генератор новых слов. Подробный анализ предложенных принципов с научной точки зрения обуславливает появление ряда вопросов.

Функция «анализ ритмов мозга» определяет, какой тип биоэлектрического ритма мозга проявляется во время чтения выбранного текста. Создатель программы И. Ю. Черепанова утверждает, что разные тексты способны вызвать определённое состояние сознания, связанное с активизацией одного из типов мозговой активности, что прослеживается на аппаратах ЭЭГ (электроэнцефалографии) [6, с. 76].

Типология биоэлектрической активности мозга была открыта немецким электрофизиологом Г. Бергером. Учёный доказал, что основ-

ным ритмом, присущим мозгу человека, является альфа-ритм (электрические волны с частотой 8–10 колебаний в секунду) [2, с. 6]. К факторам изменения альфа-ритма относится повышение или понижение артериального давления, температуры тела, процессы оксигенации (насыщения кислородом), особенности метаболизма и т. д. [2, с. 11]. С теоретической точки зрения программа не может дать объективную оценку биоэлектрической активности мозга, так как если один и тот же текст будет прочтён здоровым человеком и человеком с повышенным давлением, то характер ритмов мозга будет заметно отличаться.

Параметры «фоносемантика текста» и «звуко-цветовые ассоциации» рассматриваются на основе классификации А. П. Журавлева [1], которая представляет собой соотношение звуков со значением («плохой», «хороший», «грубый» и т. д.) и с цветом. Программа анализирует, какие звуки в тексте оказываются наиболее частотными, и определяет, какое скрытое влияние оказывают выявленные звуки. И. Ю. Черепанова в книге «Клич Гамаюн» [6], подробно описывающей механизм работы программы, приводит в пример фоносемантический эксперимент Е. И. Красниковой, который подтверждает суггестивные возможности фоносемантики. Эксперимент заключается в том, что 150 испытуемых читали три текста с одинаковым содержанием (первый – «нейтральный» в звуковом отношении, во втором преобладали «холодные» звуки по классификации А. П. Журавлёва, в третьем – «горячие»), после чего отвечали, каким блюдом отравился главный герой: холодным или горячим. В результате чтения первого текста половина испытуемых выбрала ответ «холодным», половина – «горячим», после чтения второго текста 123 испытуемых выбрали вариант «холодным», после чтения третьего 110 испытуемых ответили «горячим». Около 20% испытуемых не оправдали ожиданий авторов эксперимента, так как помимо звуковой суггестии каждый из текстов оказывал влияние на информативном и логическом уровнях, поэтому с учётом индивидуального восприятия каждого из испытуемых невозможно доказать, что именно звуки повлияли на выбор ответа. На данный момент фоносемантические идеи не доказаны с точки зрения нейрофизиологии, поэтому результаты, предоставляемые программой, носят субъективный характер.

Параметры «попадание в мифологическое ядро русского языка», «поле негатива», «лексический анализ текста», «поиск негативного слова» и «генератор новых слов» имеют отношение не к суггестии, а к внушению. В большинстве источников понятия «внушение» и «сугге-

стия» нередко являются синонимами и могут заменять друг друга. При этом с точки зрения специалиста в области речевого воздействия Е. В. Шелестюк, данные термины не являются тождественными. «Внушение» касается осознанного, в некоторых случаях добровольного воздействия на человека (психотерапия, мотивационные тренинги, аффирмации). «Суггестия» – это скрытое, совершенно не понятное адресату и не поддающееся с его стороны объяснению воздействию [7, с. 6]. Вышеперечисленные функции программы основаны на лексической базе мифологических текстов. Все древние мифологические тексты имеют повторяющиеся лексемы и образы, наличие которых «наполняет» любой текст негативным либо позитивным воздействием. Так, например, лексическая база текстов с «положительным полем» должна содержать слова *сила, мир, любовь, свет, жизнь* и т. д. Программа «Словодел» позволяет не только выявить поле воздействия, но и сгенерировать текст, содержащий максимальное количество «благоприятных» конструкций. Однако стоит учесть, что лексемы, характерные для мифологического ядра русского языка, изначально обладают положительной или отрицательной семантикой, способствующей воздействию на уровне внушения, а не на уровне суггестии. Подобным образом любой текст, содержащий слова с положительной семантикой и коннотацией, будет воздействовать благоприятно, в отличие от текста со словами, содержащими негативную оценку.

Программы проекта «ВААЛ», разработанные под руководством В. И. Шалака, реализуют анализ текста по трём модулям: нейролингвистическому, психолингвистическому, суггестивному. Нейролингвистический анализ подразумевает выявление НЛП-методов внушения, присутствующих в тексте, психолингвистический анализ определяет психическое состояние составителя текста, диагностирует параноидальные, депрессивные, гипертимичные мотивы. Суггестивный модуль построен по модели программы И. Ю. Черепановой и реализует фоносемантический и звуко-цветовой анализы. Программа «ВААЛ» также преимущественно нацелена на анализ семантики слов и текстов, т. е. на выявление внушения, а не суггестии.

Третья программа «Пси-Офис», по словам разработчика В. Сысуева, реализует суггестивную автоматизацию посредством использования «25-го кадра». Методика «25-го кадра» означает использование «вложенных слов», которые обеспечивают внушение. Например, слово *зло* является вложенным в следующие лексемы: *узлом, повезло, развезло,*

козлов и т. д. Программа «Пси-Офис» выявляет вложения в тексте и на основе анализа семантики определяет тип воздействия. Однако данный анализ также нельзя назвать суггестивным, так как «вложенные слова» характерны для НЛП-метода под названием «Якорение» [3, с. 66], что является основой речевого внушения, а не суггестии.

С точки зрения психоакустики процесс восприятия информации человеком проходит три стадии: обработка исключительно акустической информации (громкости, высоты, тембра и пр.), фонетическое восприятие (соотношение звучания со знаковой системой языка) и сематическая расшифровка, позволяющая преобразовывать звуковой набор в слова и предложения для последующего извлечения смысла. Вышеперечисленные программы основаны на анализе особенностей этапа семантической расшифровки, который может реализовать искажённое понимание смысла и последующее внушение посредством использования различных НЛП-конструкций. Однако данные приёмы могут быть осмыслены и раскрыты адресатом в силу возраста, интеллектуальных способностей, накопленного опыта и т. д., что характерно для внушения, а не для суггестии. При этом первый этап (обработка акустической информации) является наиболее благоприятным для суггестии, так как предполагает звуковое воздействие, не поддающееся осмыслению.

Звуки любого рода создают волну, состоящую из разного рода колебаний, данная волна по своим спектральным характеристикам подобна мозговым волнам, образованным благодаря уровню активности нейронов. Воздействие звуковых волн вызывает изменение мозговых колебаний, что приводит к перестройке биоэлектрической активности нейронов в соответствии с характером звуковой волны. Данный факт был научно доказан на примере изучения влияния музыки на мозговую активность человека в 2010 году. Было зафиксировано одинаковое снижение мощности альфа-, бета- и гамма-диапазонов при прослушивании разного рода музыки (в мажорных и минорных тонах), что доказывает влияние звуков вне зависимости от эмоционального состояния испытуемых, индивидуального опыта, возраста, физиологических особенностей и т. п. [4, с. 43] Таким образом, выявление влиятельных акустических закономерностей в текстах является суггестивным параметром анализа, позволяющим определить характер скрытого воздействия на адресата.

На данный момент не существует компьютерных программ, позволяющих проанализировать характер акустического влияния текста. В рамках исследования была разработана авторская программа «Sound

counter», позволяющая реализовать частотный анализ, а также распределение звуков по следующим акустическим характеристикам: вокальные / невокальные, консонантные / неконсонантные, высокие / низкие, компактные / диффузные, звонкие / глухие, прерванные / непрерывные, резкие и лабиализованные. Программа анализирует текст с точки зрения акустических характеристик для возможности дальнейшего выявления звуковых закономерностей, обладающих суггестией различного рода.

Таким образом, анализ современных компьютерных программ суггестивной лингвистики, развивающейся науки, которая находится на этапе своего становления, утверждения терминологии и разработки методики научных исследований, показал, что наиболее реализуемой является автоматизация на уровне семантической расшифровки, но подчеркивает субъективность полученных результатов, связанную с влиянием физического состояния испытуемого, возраста, индивидуального опыта, настроения и т. п. Одним из возможных параметров для реализации суггестивного анализа является выявление акустических закономерностей текста, которые будут оказывать скрытое, не поддающееся осмыслению адресатом воздействие на мозговую деятельность человека.

Список литературы

1. Журавлев, А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1991. – 155 с.
2. Звёздочкина, Н. В. Исследование электрической активности головного мозга человека : учеб. пособие / Н. В. Звёздочкина. – Казань, 2014. – 59 с.
3. Ковалёв, С. В. Основы нейролингвистического программирования : учеб. пособие / С. В. Ковалёв. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 160 с.
4. Конарева, И. Н. Изменения электроэнцефалограммы и эмоционального состояния под влиянием прослушивания музыки / И. Н. Конарева. – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2010. – С. 40–47.
6. Черепанова, И. Ю. Клич Гамаюн: научная магия суггестивного влияния языка / И. Ю. Черепанова. – М. : Профит Стайл, 2007. – 459 с.
7. Шелестюк, Е. В. Речевое воздействие: онтология и методология исследования : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Е. В. Шелестюк ; Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2009. – 42 с.

Коваленко Даная Дмитриевна, магистрант 1 курса филологического факультета специальности «Языкознание» Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

Научный руководитель – **Сидорович Зоя Зигмундовна**, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры русской филологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Гродно, Республика Беларусь.

Я. І. Кавальчук

**РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ РАЗУМОВЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ЧАЛАВЕКА
Ў ФРАЗЕАЛАГІЧНАЙ І ПАРЭМІЯЛАГІЧНАЙ КАРЦІНАХ
СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ**

Разглядаюцца ў лінгвакультуралагічным і лінгвакагнітыўным аспектах фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі беларускай мовы, што характарызуюць чалавека паводле разумовых здольнасцей, вызначаюцца іх роля ў адлюстраванні фразеалагічнай і парэміялагічнай карцін свету беларусаў.

Найбольш актуальнымі на сённяшні дзень падыходамі да вывучэння ўстойлівых адзінак з'яўляюцца лінгвакультуралагічны і лінгвакагнітыўны. Лінгвакультуралагічны аспект прадугледжвае даследаванне фразеалагізмаў, прыказак і прымавак як рэпрэзэнтантаў асаблівай нацыянальнай ментальнасці, выяўляючы ў адзінках культурную інфармацыю пра акаляючы свет, культурныя каштоўнасці і менталітэт народа, апісваючы адносіны паміж мовай і культурнымі рэаліямі. Лінгвакультуралагічны метада дае магчымасць выявіць спосабы і сродкі адлюстравання мовы культуры ў фразеалагічных і парэміялагічных адзінках, мадэлюе такія працэсы, якія адбываюцца пры выкарыстанні ўстойлівых адзінак у маўленні.

Што датычыць лінгвакагнітыўнага аспекту, то яго прыярытэтныя бакі бачацца ў выкрыванні ўзаемаадносін мовы і чалавека, яго розуму з пазіцыяй пазнавальных і мысленчых дзеянняў. Ён дае магчымасць разглядаць моўныя з'явы ў сукупнасці з такімі кагнітыўнымі працэсамі, як памяць, уяўленне, успрыманне, эмоцыі, мысленне і г. д., а значыць, дапамагае зразумець, як мы пазнаём рэчаіснасць, захоўваем і выкарыстоўваем інфармацыю, якую атрымліваем.

Фразеалагізмы і парэміі адыгрываюць важную ролю ў фармаванні моўнай карціны свету, бо сутнасць іх цэласнага значэння непасрэдна звязана з культурнымі і гістарычнымі традыцыямі, сацыяльнымі стэрэатыпамі, з ведамі носьбітаў мовы і іх жыццёвым вопытам. Фразеалагічная і парэміялагічная карціны свету – гэта арганічныя часткі цэласнай моўнай карціны свету. Галоўнымі рысамі такіх карцін свету з'яўляюцца іх універсальнасць, як у плане выяўлення, так і ў плане зместу, антрапацэнтрызм, бо ў цэнтры знаходзіцца чалавек з яго патрэбамі, інтарэсамі, пачуццямі, экспрэсіўнасць, якая дадае маўленню выразнасці і своеасаблівасці, прагматычная накіраванасць, бо кожная

жыццёвая сітуацыя, апісаная ва ўстойлівай адзінцы, вобразна фіксуе яе асаблівым спалучэннем слоў для практычнага ўдзелу ў рэчаіснасці.

Моўная карціна свету – гэта гістарычна складзеная ў свядомасці канкрэтнага моўнага калектыву і адлюстраваная ў мове сістэма ўяўленняў пра свет і рэчаіснасць. Безумоўна, цэнтральнай фігурай у гэтым свеце ёсць сам чалавек. Тэндэнцыя вывучэння чалавека ў мове і мовы ў чалавеку, якая дыктуецца пануючай у сучаснай лінгвістыцы антрапацэнтрыйнай парадыгмай, набывае сёння асаблівую актуальнасць. З дапамогай мовы раскрываецца сутнасць чалавека, яго асабістыя якасці і светапогляд, якія, у сваю чаргу, уплываюць на маўленчыя якасці асобы. Таму ў фразеалагічным і парэміялагічным складзе беларускай мовы адзінкі, што апісваюць чалавека, займаюць адно з самых важных месцаў. Шэраг адзінак апісвае непасрэдна псіхічныя, у тым ліку разумовыя, уласцівасці асобы.

У складзе беларускай мовы, яе літаратурнага і дыялектнага варыянтаў, намі былі выяўлены фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі, якія характарызуюць разумовыя здольнасці чалавека. Крыніцамі фактычнага матэрыялу для нашага даследавання паслужылі такія лексікаграфічныя працы, як «Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы» І. Я. Лепешава (2008) [3], «Слоўнік беларускіх прыказак» І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч (2002) [2], «Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі: слоўнік» В. А. Ляшчынскай і З. У. Шведавай (2020) [4], «Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны» М. А. Даніловіча (2020) [1].

Сярод прааналізаванага матэрыялу выяўлены фразеалагізмы, што называюць разумнага чалавека: *галава не на вошы (не для ваішэй) (у каго)* адабр. ‘разумны, кемлівы, знаходлівы ў разуме’, *на розум не хварэе* адабр. ‘кемлівы, здагадлівы’, *не акыш-варона* адабр. ‘вельмі разумны, здольны, вопытны’.

Найбольш распаўсюджанымі адзінкамі з агульным значэннем ‘дурань’ з’яўляюцца фразеалагізмы са структурай словазлучэння: *галава цялячая* неадабр. ‘нездагадлівы, няўважлівы, рассеяны чалавек’, *з Бялавічаў уцёк* асудж. ‘дурны, бесталковы’, *з дуба ляснуў* неадабр. ‘дурны, неразумны’, *ніткі не рве* ‘няўмелы, неразвіты, незваротлівы’, *пень дубовы* груб. ‘тупы, бесталковы чалавек’, *слуп асінавы* груб. ‘тс’, *з пня зваліўся* груб. ‘дурны, неразумны’, *таўкач кукурузны* асудж. ‘някемлівы, бесталковы, ні на што не здатны чалавек’ і інш.

Значную ў колькасных адносінах частку складаюць фразеалагізмы са структурай сказа: *адной (пятай, трэцяй) бэлькі (пару бэлек) не ханае (не хватае) (у каго)* асудж. ‘неразумны, дурнаваты’, *валет закруціўся*

(у каго) асудж. ‘хто-небудзь прыдуркаваты, не можа нармальна думаць, разважаць’, *пыльным мяшком (воркам) стукнуты (біты)* неадабр. ‘прыдуркаваты, з дзівацтвамі’, *феі ў галаве гаспадараць (у каго)* неадабр. ‘легкадумны, несур’ёзны’, *кепель (кепел) не варыць (у каго)* неадабр. ‘неразумны, някемлівы, незнаходлівы’, *мазгі хрушчы выелі (каму)* груб. ‘неразумны, бесталковы, з дзівацтвамі’ і інш.

Сустракаецца некалькі фразеалагізмаў-спалучэнняў: *ні гловы ні мовы* неадабр. ‘няўдалы, някемлівы, нерашучы, негаваркі’, *што шляга зневаж.* ‘вельмі (тупы, неразумны)’, *як абязмен (бязмен)* груб. ‘вельмі (неразумны, бесталковы, дурны)’, *як не ўвесць ‘з дзівацтвамі, быццам ненармальны’.*

Як бачым, многія з узгаданых адзінак уключаюць кампанент *галава* (*галава не на вошы (не для вайшэй), галава цялячая, феі ў галаве гаспадараць, кепель (кепел) не варыць, мазгі хрушчы выелі, ні гловы ні мовы*), што яскрава паказвае на тое, што моўнікі часцей за ўсё атаясамліваюць гэты орган чалавечага цела з розумам, інтэлектам, г. зн. галава – «дом» для розуму. Фразеалагізм *ні гловы ні мовы* да таго ж паказвае на шчыльную сувязь інтэлекту з маўленнем, што пацвярджаюць і прыказкі *дурное аб дурным і гаворыць; у дурнога пеўня (салаўя) дурная і песня; які розум, такая і гаворка.*

Усю гаму ўяўленняў чалавека пра разумнае і неразумнае як нельга лепей рэпрэзентуюць парэміялагічныя адзінкі. Менавіта прыказкі і прымаўкі як залацінкі народнай мудрасці ўвабралі ў сябе народны вопыт і адлюстравалі ўсю складанасць вобразаў і паняццяў.

Аднак каб зразумець стаўленне да чалавека, разумнага, а часцей – дурна, найперш трэба разабрацца, што ж для звычайнага моўніка ёсць розум. Як сведчаць прыказкі, розум – гэта галоўнае, чым павінен валодаць чалавек, ніякія іншыя рэчы яго не заменяць (*з тварам да вянца, з розумам да канца; харакство прыглядзіцца, а розум прыгадзіцца; розуму грашыма не заменіш*), розум не пазычыш і сілай у галаву не ўваб’еш (*розум не кулеш, у галаву не накладзеш; розум не сякера – не пазычыш; розуму у чужую галаву лапатай не накладзеш; другіх слухай, а сваім розумам жыві*), як бы ні хацелася быць адразу разумным, але ўсё пыходзіць з вопытам, да таго ж для набыцця розуму і высілка пэўных патрэбных (*розум не ў барадзе, а ў галаве; вастры зуб аб зуб і розум аб розум; вырас, а розуму не вынес; дай божа майму дзіцяці той розум наперад, што да мужыка пыходзіць потым; кожны па часе мае розум; мужыку розум пыходзіць па шкодзе*). Як бачым, розум у народнай свядомасці ўспрымаецца як нешта жыццёва неабходнае, галоўнае, тое,

што чалавек павінен набываць, захоўваць і развіваць самастойна, прыкладаючы да гэтага ўсе сілы. І той, хто гэтага не робіць, паводзіць сябе неразумна, а таму асуджаецца грамадскасю. Такіх і называюць у народзе дурнямі. Вобраз дурня ў славянскай моўнай карціне свету, у тым ліку і беларусаў, дастаткова складаны. Характарызуючы канцэпт «дурань» як адзін з ключавых у рускай культуры, В. А. Маслава адзначыла: «За словам «дурань» – свет вобразаў, уяўленняў, сістэма каштоўнасных устаноў, метафар. З яго дапамогай вылучаюць не столькі пэўную групу людзей, якія валодаюць шэрагам характэрных прыкмет, колькі кваліфікуюць паводзіны любога чалавека ў выпадку парушэння ім розных сацыяльных стэрэатыпаў» [5, с. 154]. Такім чынам, той, каго называюць дурнем, парушае існуючыя стэрэатыпы і таму можа быць небяспечны для іншых членаў грамадства.

У беларускіх прыказках і прымаўках вобраз дурня паўстае больш поўна, чым у лексіцы і фразеалогіі, і дазваляе больш ярка выявіць яго спецыфічныя нацыянальныя рысы. У прыказках не заўсёды выказваюцца толькі асуджальныя адносіны, часам бачым у іх жарталіваць, здзіўленне і нават адабрэнне: *адзін дурань можа задаць столькі пытанняў, што дзесяць разумных не адкажуць; не дурань, хто маўчыць; дурань не той, хто спатыкаецца, а той, хто на тым жа месцы двойчы робіць гэта*. Аднак часцей за ўсё дурасць, тупасць разглядаецца як адзін з самых вялікіх і безнадзейных недахопаў чалавека, з якім змагацца няма сэнсу: *дурак дураком на векі вяком; дурань дурнем; бойся быка спераду, каня ззаду, а дурня – з усіх чатырох бакоў; вырас пад неба, а дурань як трэба; вялік пень, ды дурань; дурань дурнем і вушы халодныя; лепш з разумным згубіць, чым з дурнем знайсці; п'яніца праспіцца, а дурань ніколі; дурань законаў не чытае, а свае мае; для вар'ята няма свята; з дурнем сварыцца, як з вадою біцца*. Прычым, наяўнасць дурняў у народзе ўспрымаецца як нешта сталае, непазбежнае: *дурняў не аруць, не сеюць, яны самі родзяцца; жаніся, каб дурні не звяліся*. Дурню многа не трэба ні для радасці, ні для гора: *дурня пазнаеш па смеху; дурню што смешна, тое пацешна; на латках пазнаюць скупого, а на смеху – дурнога; дурань чырвонаму рад; еш, дурань, бо то з макаў; знайшоў дурань чарапок і смяецца; кажух ляжыць, а дурань дрыжыць*. І тым не менш разумовая абмежаванасць – гэта гора не толькі і не столькі для таго, каму яна ўласціва, колькі для блізкіх яму людзей: *чужы дурань – смех, свой дурань – сорам*.

Як бачым, фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі беларускай мовы не толькі ярка характарызуюць разумовыя здольнасці чалавека,

але разам з тым выяўляюць нацыянальна-культурныя асаблівасці светапогляду беларусаў на адпаведныя з’явы быцця. Так, розум і разважлівасць успрымаюцца носьбітамі мовы як неабходныя якасці нармальнага, псіхічна здаровага чалавека, прычым, адзначаецца, што розум трэба здабываць на працягу ўсяго жыцця. Нягледзячы на гатоўнасць грамадства ў некаторай ступені змірыцца з чалавечай неразумнасцю, асабліва калі размова ідзе пра псіхічна хворых людзей, усё ж большасць адзінак, што апісваюць недалёкага, бесталковага чалавека, маюць афарбоўку асуджэння, непахвальнасці, бо часцей за ўсё гэта ёсць ацэнка ненармальнага, па мерках усталяваных у грамадстве стэрэатыпаў, паводзінаў.

Спіс літаратуры

1. Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 511 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – 2-е выд., дапоўн. і выпр. – Мінск : БелЭн, 2008.
4. Ляшчынская, В. А. Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі : слоўнік / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведова. – Мінск : РІВШ, 2020. – 304 с.
5. Маслова, В. А. Когнітыўная лінгвістыка / В. А. Маслова. – Мінск : Тетра-Системс, 2004. – 266 с.

Кавальчук Яна Іванаўна, студэнтка 1 курса спецыяльнасці «Раманагерманская філалогія» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – **Кавалёва Лілія Яўгеньеўна**, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры англійскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 811.161.3

М. С. Міхаловіч

**СЕМАНТЫКА-СТРУКТУРНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ
БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАЙ ЛЕКСІКІ
Ў ПАЭМЕ «НОВАЯ ЗЯМЛЯ» ЯКУБА КОЛАСА
(НА ПРЫКЛАДЗЕ СУБСТАНТЫВАЎ)**

Зроблена спроба апісання семантыкі і стылістычных функцый безэквівалентных слоў, што ўжыты ў мове паэмы Якуба Коласа «Новая зямля». Падкрэсліваецца, што безэквівалентныя словы выступаюць важным сродкам паэтызацыі побыту беларусаў, іх матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Побыт працоўнага селяніна, яго вераванні, традыцыі і звычаі, светапогляд, ды і само жыццё беларускага народа – усё гэта знайшло выразнае адлюстраванне ў творчасці класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Асабліва рэалістычна клопат селяніна-працаўніка, яго мары і спадзяванні апісаны ў лірыка-эпічнай паэме «Новая зямля», якую справядліва называюць «энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства канца XIX – пачатку XX стагоддзяў» [1, с. 121]. Люстэркам духоўнай і самабытнай матэрыяльнай культуры этнасу выступае безэквівалентная лексіка, якая прадстаўлена ў творы надзвычай шырока. У мове паэмы «Новая зямля» безэквівалентныя словы выкарыстоўваюцца не толькі для перадачы самабытнасці беларускай культуры, але яшчэ з’яўляюцца важнымі сродкамі адлюстравання індывідуальнага паэтычнага стылю Якуба Коласа.

Агульнавядома, што да безэквівалентнай лексікі адносяцца адзінкі, якія не маюць сэнсавых адпаведнікаў у іншай мове, іх семантычнае значэнне нельга ніяк супаставіць з іншамовнымі лексемамі. Такія словы маюць адзнаку нацыянальнага, мясцовага, гістарычнага ці міфалагічнага беларускага каларыту.

Падкрэслім, што ў лінгвістычнай літаратуры не сустракаем стройнай класіфікацыі безэквівалентнай лексікі. Так, Л. К. Латышаў вылучае сярод безэквівалентнай лексікі словы-рэаліі, выпадковыя безэквіваленты, часова-безэквівалентныя тэрміны, структурныя экзатызмы [2, с. 87–91].

Наяўнасць часова-безэквівалентных адзінак звязана з тым, што дасягненні ў галіне навукі і сацыяльнай сферы неаднолькавыя ў розных народаў, таму прадмет ці з’ява можа прысутнічаць у практычным вопыце носьбітаў адной мовы, але ў пэўны прамежак часу адсутнічае ў другой. З цягам часу былая безэквівалентная адзінка ўжо будзе мець свой адпаведнік, эквівалент, што часцей адбываецца з дапамогай транслітарацыі. Прадметы і з’явы, намінацыі якіх адносяцца да выпадковых безэквівалентаў, існуюць у жыцці абодвух народаў, але ў практычным вопыце другога яны не маюць назвы [3, с. 104–116].

Структурныя экзатызмы адрозніваюцца ад выпадковых безэквівалентаў толькі тым, што адсутнасць назвы абумоўлена адсутнасцю ў мове перакладу аналагічных сродкаў для абазначэння гэтых прадметаў і з’яў.

Даследчык А. Іваноў падзяляе безэквівалентную лексіку на тры асноўныя групы:

- рэфэрэнцыяльна-безэквівалентныя словы, якія ўключаюць індывідуальныя (аўтарскія) неалагізмы, семантычныя лакуны;
- прагматычна-безэквівалентную лексіку, што аб'ядноўвае адхіленні ад агульнамоўнай нормы, скарачэнні (абрэвіатуры), іншамоўныя ўкрапанні, гукаперайманні і выклічнікі;
- альтэрнатыўна-безэквівалентныя адзінкі, куды ўваходзяць ўласныя імёны, звароткі, фразеалагізмы і рэаліі [4, с. 46].

Паводле меркавання Л. С. Бархударова, да безэквівалентнай лексікі варта аднесці:

- імёны ўласныя, геаграфічныя найменні, назвы ўстаноў, арганізацый, газет, параходаў і інш., якія не маюць пастаянных адпаведнікаў у лексічнай сістэме іншай мовы;
- рэаліі – словы, якія абазначаюць прадметы, паняцці і сітуацыі, якія не існуюць у практычным вопыце людзей, што будуць размаўляць на іншай мове. Падобныя адзінкі называюць прадметы матэрыяльнай і духоўнай культуры, характэрныя для пэўнага народа;
- выпадковыя лакуны – лексемы адной з моў, адпаведнікаў якім няма ў лексічным складзе іншай мовы (ні ў выглядзе слоў, ні ў выглядзе ўстойлівых словазлучэнняў) [4, с. 94–96].

У прапанаваным артыкуле мы паспрабуем апісаць семантычныя групы безэквівалентнай лексікі, ужытай у паэме «Новая зямля». Прыналежнасць слова да той ці іншай групы ажыццяўлялася намі на падставе кампанентнага аналізу лексічнага значэння слоў. Пры гэтым улічваліся таксама і дадатковыя канатацыйныя значэнні адзінак.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што найбольш шматлікай у колькасных адносінах з'яўляецца група лексікі, якая выкарыстоўваецца для абазначэння прадметаў побыту. Агульнавядома, што традыцыйны побыт заўсёды мае сваю этнічную афарбоўку. Таму без ужывання безэквівалентных лексічных адзінак, якія вызначаюцца багатым экстралінгвістычным зместам, на нашу думку, пісьменніку немагчыма намаляваць разгорнутую карціну жыцця народа. Згаданая група прадстаўлена:

- назвамі адзення і іншых ткацкіх вырабаў: **брыль** 'капялюш з палямі (часцей за ўсё саламяны)', рабілі капелюшы плеценыя (з саломы, мятліцы, лазы, чароту), якія насілі летам, і валеныя, лямцавыя, якія насілі ў любую пару года [6, с. 89], **грудзіна** 'верхняя пярэдня частка вопраткі, якая прыкрывае грудзі', **кўжаль** 'ільняное валакно вышэйшай якасці, атрыманае пасля часання кудзелі на грэбені' [6, с. 279];

- лексемамі, што называюць гаспадарчыя пабудовы і іх часткі: **брама** ‘шчыльныя, на дзве палавіны, крытыя зверху вароты, якія закрываюць галоўны ўваход на тэрыторыю горада, завода, двара і інш.’, галоўны ўезд на сядзібу. Аснову складаюць 2 дубовыя вушакі, злучаныя ўверсе нахшталт літары “П” такім жа масіўным бервяном. На вушаках падвешвалі адна- або двухстворкавыя вароты і весніцы [6, с. 87], **вясніцы** ‘брамка, фортка, лёгкія, часцей кратаваныя дзверцы для ўваходу з вуліцы ў двор ці са двара на агарод, у сад’ [6, с. 108], **камяніца** ‘каменны або цагляны будынак; камяністая глеба’, **мур** ‘каменная або цагляная сцяна; каменны або цагляны будынак’, **падруб** ‘ніжняе бервяно ў зрубе, звычайна больш тоўстае, чым іншыя бярэны зрубу. Заўсёды рабілі з больш моцнага дрэва (дубу, елкі, хвойі)’ [6, с. 375], **покуць** ‘вугал, кут у хаце, дзе развешваліся абразы і стаяў засланы абрусам стол. За абедам на покуці займаў месца гаспадар’ [6, с. 405], **стадóла** ‘хлеў на заездным двары; вялікі хлеў’, **чыгўнка** ‘жалезная дарога’, **шы́ба** ‘кавалак шкла, устаўлены ў аконную раму’, **пячу́ра** ‘ніша збоку прыпечка, куды заграбаюць вуголле, попел’ [6, с. 419];

- словы, якія ўжываюцца для абазначэння прадуктаў харчавання: **верашча́ка** ‘рэдкая мучная страва з мясам, каўбасой і рознымі прыправамі’, традыцыйная страва, род мачання да бліноў. Абавязковыя кампаненты верашчакі – кавалачкі свінога сала і мяса, свіная рабрына, кавалкі каўбасы, духмяныя прыправы’ [6, с. 106–107], **здор** ‘нутраны свіны тлушч’, у некаторых мясцовасцях пашырана назва выдзер [6, с. 214], **лой** ‘нутраны тлушч (авечы, ялавічны)’, **таба́ка** ‘парашкападобны тытунь для нюхання’;

- лексіка, якая называе прадметы хатняга начыння, інструменты і прыстасаванні для працы, прадукты дзейнасці чалавека: **бля́ха** ‘тонкае ліставое жалеза; ліст такога жалеза’, **во́чап** ‘шост, да якога прымацоўваецца калодзежнае ядро’, **глады́ш** ‘збан без ручкі’, ‘ганчарны выраб; гліняная пасудзіна для захавання малака і малочных прадуктаў’ [6, с. 144], **грабі́льна** ‘ручка ў граблях’, **кабе́рац** ‘дыванок пад ногі’, **канты́чка** ‘зборнік каталіцкіх царкоўных песень і кантаў’, **но́чвы** ‘карытападобная пасудзіна з шырокім адкрытым верхам. Прызначаліся для мыцця бялізны, прыгатавання сечанай капусты, мяса для каўбас і інш., рабілі з драўлянага цурбана, колатага папалам’ [6, с. 365], **парахно́** ‘дробныя, як пясок, сухія рэшткі сапрэлага або паточанага шашалем дрэва’, **пры́сак** ‘гарачы, распалены попел’, **пыло́к**

‘невялікі, нязначны пыл’, **рагáč** ‘драўляная саха; драўляная частка сахі’, **цёрла** ‘ганчарны выраб; глыбокая гліняная пасудзіна з слабапрафіляваным тулавам і шырокім вусцем, часам з 1–2 вушкамі, якая служыла пераважна для расцірання маку і інш прадуктаў’ [6, с. 306], **стрэлка** ‘пастуховая сумка’, **цабóрак** ‘невялікі цэбар’, **цапільна** ‘дзяржанне цэпа ў выглядзе доўгай палкі, да верхняга канца якой прывязваецца біч’, **цапстрыкі** ‘дробныя рэчы хатняга скарбу’.

У другую групу аб’ядноўваюцца назвы традыцый і звычайў, святаў і народных уяўленняў беларусаў. Такія адзінкі «рэпрэзентуюць сістэму язычніцкіх і хрысціянскіх вераванняў нашых продкаў, асаблівасці ўспрыняцця імі навакольнага свету, характар працоўнай дзейнасці» [7, с. 224] Да згаданай групы мы аднеслі словы **ваўкалак** ‘паводле паданняў – чалавек (часам мярцвяк), здольны абарочвацца ў воўка’, вобраз у старадаўніх павер’ях беларусаў і іншых славянскіх народаў, чалавек, які дзівосным спосабам набыў на некаторы час аблічча воўка [6, с. 104–105], **Вёрбніца** ‘вербная нядзеля’, **клёк** ‘жыццёвая сіла’, **Пярún** ‘аглушальны ўдар грому’, **прайва** ‘незвычайнае здарэнне’.

Частотнасцю выкарыстання вызначаюцца лексемы са значэннем ‘назва асобы’. Шырокае выкарыстанне асабовых назоўнікаў у паэме тлумачыцца тым, што менавіта чалавек з’яўляецца галоўным вобразам у творы. Да безэквівалентнай лексікі неабходна аднесці найменні людзей паводле якасцей іх характару (**балагól** ‘чалавек, які займаецца перавозам грузаў ці людзей на ўласнай фурманцы’, **галамóўза** ‘неахайны чалавек’, **нядбáлец** ‘нядбалы, лянівы чалавек’); назвы асобы паводле сацыяльнага становішча, роду заняткаў (**біскуп** ‘вышэйшае духоўнае званне ў католікаў’, **васпáн** ‘форма ветлівага звароту да мужчыны ў шляхецкім асяроддзі’, **дарэктар** ‘хатні настаўнік’, **дру́жка** ‘вясельны чын з бліжэйшай світы маладой, незаможная сястра (родная ці стрыечная), дачка хросных бацькоў, блізкая сяброўка маладой, сустракаюцца назвы баяркі, бальшанкі, паднявесціны, шаферкі, асістэнткі’ [6, с. 179], **кабéта** ‘сталая замужняя жанчына’, **пісарчýк** ‘памочнік пісара’, **ягамóсьц** ‘форма звароту да каго-небудзь’).

Адзінкавыя выпадкі сярод безэквівалентных слоў складаюць найменні частак цела чалавека (**кірпá** ‘кароткі і задраны ўгору нос’).

Вяўлены таксама безэквівалентныя назвы, што абазначаюць прыродныя рэаліі (**зні́чка** ‘падаючая зорка’); разнастайныя ўчасткі прасторы (**гасці́нец** ‘бальшак, тракт, упарадкаваны сухапутны шлях з бойкім рухам’ [6, с. 146], **дзірвáн** ‘густа зарослы травой, пераплецены

карэннем раслін верхні слой глебы’, **дзядзінец** ‘агароджаны пляц, двор пры якой-небудзь вялікай пабудове (гаспадарчай, жылой і пад.)’ [6, с. 173–174], **зацішак** ‘ціхі куток, зацішнае месца’, **мурог** ‘сухадольнае сенакоснае ўгоддзе; сена з сухадольнай травы’, **надзём’е** ‘прастора, якая знаходзіцца над зямлёю’, **нёруш** ‘што-небудзь некранутае (нявораная зямля, дзікі лес, грыбное месца і пад.)’, **падвóрак** ‘двор каля хаты, дома’, **пакóша** ‘скошаная сенажаць’, **папáска** ‘прыпынак у дарозе з мэтай пакарміць коней, падсілкавацца і адпачыць’, **пóплаў** ‘заліўны луг у пойме ракі’, **пóстаць** ‘палоска жыта або іншай збажыны, занятая адной жняёй у час жніва’, **шнур** ‘вузкая палоска зямлі, зямельны ўчастак’ [6, с. 540], **цвінтáр** ‘царкоўны двор, агароджанае месца вакол царквы, дзе выконвалі розныя царкоўныя абрады і хавалі некаторых служыцеляў царквы’).

Асаблівай яркасцю ў паэме вылучаюцца пейзажныя замалёўкі. Карціны прыроды аўтар малюе з любоўю і пшчотай. Жыццё чалавека цесна звязана з навакольным асяроддзем. Таму ў паэме багата прадстаўлена лексіка для абазначэння прадметаў расліннага і жывёльнага свету, у межах якой бачым і безэквівалентныя назвы: **бараві́на** ‘ўзвышаны ўчастак лесу ў бары; малады сасновы лес’, **кляні́на** ‘асобнае дрэва клёна’, **корч** ‘пень, вывернуты з зямлі з карэннем’, **краска** ‘палявая кветка’, **жаробка** ‘маладая кабыла (да трох гадоў)’, **лыч** ‘выцягнутая пярэдня частка галавы ў некаторых жывёл’, **шарак** ‘шэры заяц’, **шчупачы́шча** ‘велізарны шчупак’, **пярэзі́мак** ‘свойская жывёліна мінулагадняга прыплоду (звычайна пра цялят, жарабят)’, **хіб** ‘пярэдня частка хрыбта некаторых жывёл (свінні, быка і пад.)’, **звя́га** ‘надакучлівы брэх (сабакі)’.

Безэквівалентная лексіка, выкарыстаная Якубам Коласам у паэме «Новая зямля», выконвае шматлікія функцыі. Зразумела, што падобныя словы дапамагаюць аўтару ў стварэнні рэалістычных вобразаў, перадачы нацыянальна-гістарычнага каларыту. Аднак такія адзінкі ўжываюцца не толькі з намінатыўнай, інфарматыўнай функцыямі, але і экспрэсіўна-ацэначай, бо нярэдка выступаюць важным сродкам выяўлення асаблівасцей светаўспрыняцця беларусаў. Не менш знакавай у паэме з’яўляецца і эстэтычная функцыя безэквівалентнай лексікі, якая разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі садзейнічае раскрыццю мастацкай задумы твора. Шырокае выкарыстанне безэквівалентных слоў складае адну з найважнейшых адметнасцей паэтычнага стылю Якуба Коласа.

Спіс літаратуры

1. Шкраба, Р. В. Беларуская літаратура : падручнік для 10 кл. сярэдняй школы / Р. В. Шкраба. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 223 с.
2. Латышев, Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 320 с.
3. Латышев, Л. К. Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л. К. Латышев, А. Л. Семенов. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 192 с.
4. Иванов, А. О. Безэквивалентная лексика / А. О. Иванов. – СПб. : СПбГУ, 2006. – 192 с.
5. Бархударов, Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 237 с.
6. Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСэ, 1989. – 575 с.
7. Сіплівеня, Ж. С. Назвы народных свят і прысвяткаў // Ж. С. Сіплівеня // Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны (матэрыялы і даследаванні) : зб. навук. арт. Вып. 7 : памяці прафесара Ігара Васільевіча Жука / ГрДУ імя Янкі Купалы, каф. бел. філал. ; рэдкал.: М. А. Даніловіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2018. – С. 224–228.

Міхаловіч Мілена Станіславаўна, магістрант 1 курса спецыяльнасці «Мовазнаўства» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – *Сіплівеня Жанна Сямёнаўна*, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3“20”

В. П. Рымко

**МАДЭЛЬ «ВОСЕНІ» Ў «ЖАНОЧАЙ» ЛІРЫЦЫ
ЛЮДМІЛЫ КЕБІЧ**

Разглядаецца інтымная лірыка гродзенскай паэтэсы Людмілы Кебіч праз увасабленне рознай танальнасці мадэлі «восені», што дае падставы свярджаць пра панаванне тыповага вобраза Жанчыны-восені.

Мадэль «жаночага шчасця», якая ўласціва больш сталым жанчынам, – **восеньская**. Па агульнапрынятым азначэнні восень традыцыйна выступае як сімвал сталасці і ўрадлівасці, які нясе на сабе стому ад працы і погляд на тое, што ўжо зроблена. Гэта сімвал рамантыкі, сімвал смутку, страты, набліжэння зімы. Аднак трактоўка дадзенага вобразу ў

паэзіі гродзенскіх паэтак і, у прыватнасці, у творчасці Людмілы Кебіч значна пашырае гэты погляд.

Восень – гэта пара адмірання ўсяго жывога, у ёй паэтэса знаходзіць адчай, адзіноту, меланхолію; з другога боку – супакой, сузіральнасць, мудрасць. Таксама – зменлівасць (як восеньскія барвы). Жанчына-восень – багатая мадэль «жаночага шчасця».

У творчасці паэтэсы Л. Кебіч матыў восеньскага пейзажу атрымлівае шырокае распаўсюджанне ў якасці адпраўной кропкі для разважанняў аб сэнсе жыцця і месцы чалавека ў свеце прыроды. Восень – залатая пара, калі навокал усё палоніць прыгажосцю, сваімі фарбамі і пахам. Аднак, нягледзячы на яркасць фарбаў, восень – *час самоты*. У гэты час і прырода наводзіць сум на жанчыну, і разам з апалым лісцем адыходзяць, маркоцяцца і светлыя, вясёлыя думкі.

У жыцці жанчыны восень – гэта час, калі яна разумее, што «*дзянькоў вясёлых шэраг*» ужо не вернецца, наступае іншы, больш сумны час. Гэта перыяд, калі і жыццёвыя сілы ўжо зменшаны, «*намаганні ўжо не тмя, так, у дзействе восеньскім рэмарка*» [2, с. 34].

У адным з вершаў Л. Кебіч стварае музычнае параўнанне:

Нібы барэ на разбітай гітары
восень бярэ-забірае ў палон...
Як прычакаць, калі восень і хмары
скончацца, як пазалеташні сон [2, с. 56].

Такое параўнанне «*барэ на разбітай гітары*» адразу стварае ў чытача яскравую асацыяцыю з какафоніяй, непрыемнай музыкай. Такі ж непрыемны час і восень: гэта хмары, цемра, холад. Разам з тым, варта прыслухацца да меркавання літаратуразнаўцы А. Э. Сабуць: «Паэтычная філасофія музыкі ў мастацкім свеце Людмілы Кебіч – вельмі неардынарная і надзвычай гарманічная праява. Гэта дзівоснае выяўленне вершаванай музыкі, або музыкі слова ў паэзіі праз “гукавы пейзаж” верша (рытміка, інтанацыя, асацыяцыі), які “раствараецца” ў музычным “пейзажы душы”» [4, с. 225].

У большасці вершаў восень для паэткі – гэта самотны, непрыемны час, які звязаны з шэрасцю і адзінотай. Час восені – гэта свосасаблівая «*стоп-сінгальныя агні*», якія сведчаць, што наперадзе зіма. Гэта добра адчувае паэтэса:

Ах, якія сонечныя дні
падарыла восень нам з табой!
Нібы стоп-сінгальныя агні,
запаліла ў сэрцы неспакой [2, с. 91].

З чым звязаны гэты неспакой? Магчыма, з тым, што лета як пара года і лета жыцця наогул скончыліся, наперадзе больш сумная пара. Што нясе яна для жанчыны: пагаршэнне знешняга выгляду, дрэннае адчуванне, сум? Таму, нягледзячы на прыгажосць і добрае надвор'е, Л. Кебіч у сваіх вершах выкарыстоўвае такія словы, як «брыдзём», «сумныя», «адбіткі», «пераспелага».

Таксама восень – гэта самая вытанчаная, далікатная і поўная мудрасці пара. Сум і нуда, радасць і расчараванне, адзінота і каханне – усё гэта пераплятаецца ў восеньскім настроі. Такі ж неспакой гераіні назіраем і ў вершы «Над швейцарскай далінай»:

Над Швейцарскай далінай – восень.

Над узгоркам яшчэ зялёным

гонкі вецер крычыць-галосіць:

Лісце скінулі клёны! [2, с. 99]

Аўтар ужывае спараныя дзеясловы «крычыць-галосіць», каб падкрэсліць важнасць падзеі. Гэтыя радкі напоўнены філасофскім зместам: хоць «узгорак» яшчэ «зялёны», але «Лісце скінулі клёны». Гэты працэс сведчыць пра мінорнасць «пейзажу душы» лірычнай гераіні.

Восень сведчыць чалавеку, што працэс завядання ніяк не спыніць, гэта няўмольна. Лісты, як і чалавек, напрыканцы свайго жыцця набываюць яркія фарбы і паказваюць свой агонь свету. Каханне, радасць і мудрасць льюцца на святло з палаючых сэрцаў. Стракатасць і разнастайнасць восеньскай лістоты выяўляе духоўны стан чалавека. Але ў любым выпадку пасля яркай вогненнай душы наступае адыход.

Для Людмілы Кебіч восень – **зменлівы час**. У гэты час жанчына-гераіня адчувае мітуслівы настрой. Гэта час, калі пачынаеш задумвацца аб тых дробязях, на якія раней не звяртаў увагі. Тая пара года, ад надвор'я якой залежыць цалкам настрой чалавека.

Хоць традыцыйна восень асацыіруецца са згасаннем, сумам, але ў паэтэсы ёсць радкі пра восень, дзе сцвярджаецца, што жыццё ў гэты час можа быць такім жа бурлівым, як вясной і летам. Каханне – гэта, перш за ўсё, пачуццё, устойлівае эмацыйнае стаўленне лірычнай гераіні, абумоўленае яе патрэбамі і матывамі, накіраванае на іншага канкрэтнага чалавека. Пачуццё кахання спараджае пэўны спектр эмоцый, як станоўчых, так і адмоўных. Гэта можа быць каханне ў радасці і ў захапленні, ці, наадварот, каханне, у якім пераважаюць гнеў, смутак, расчараванне. Гэта выразна адлюстравана ў «асенніх» вершах Л. Кебіч.

Жыццё жанчыны не спыняецца восенню. Паэтэса паказвае, што жанчына больш сталага веку таксама можа *кахаць і быць каханай*:

Я ж бягу да цябе на спатканне,
перапоўненая пачуццём,
запаліла нас восень каханнем,
і згараем мы разам з лісцём [2, с. 147].

Зменліваць настрою праяўляецца восенню ў веры ў саму магчымасць кахаць і быць каханай. З аднаго боку, гераіня вершаў верыць у магчымасць знайсці каханне і ў больш сталым веку, адчуць яго прыгажосць і напоўненасць жыццём. А з другога – жаданне кахаць ужо затухае, саступаючы месца больш сумнаму настрою: «*кахаць жаданне затухае – адышоў сезон // надзеяў марных*» [2, с. 67]. Гераіня лічыць, што восенню рамантычныя адносіны застаюцца толькі ў марах, і гэты перыяд нагадвае пра летнія шаленства.

У вершах дамінуе песімістычны настрой, у іх восень – час, які непаруўна звязаны з паняццямі тугі па страчанай любові, нуды, чакання, нават бяды, а таксама становіцца своеасаблівым сімвалам нешчаслівага кахання. Восеньскае надвор'е становіцца адбіткам душы лірычнай гераіні, разам з ёй чаргуючы безвыходнасць і надзею, бо ў асабістым жыцці восень часцей звязваецца з *расстаннем, падманам*:

Ад лецейка да лецейка – кахання баль,
Ад восені да восені – расстання жаль [2, с. 122].

Адна з рыс восеньскага пейзажу – здольнасць схіляць да настальгіі, у думках пераносычы ў найбольш значныя моманты жыцця, успаміны аб якіх выклікаюць светлы сум. Восень для паэтэсы – гэта і час драмы асабістага жыцця. Асабістая драма змяняе колеры сусвету лірычнай гераіні, фактычна ўсяго. Але ў той жа час восень нездарма называюць залатой – гэта вельмі прыгожы час, калі яркасць фарбаў кліча спазнасць і адчуць нешта новае, невядомае. Гэта час філасофскіх думак, але для гераіні верша яны светлыя, напоўненыя прыгажосцю.

Восень па-мастацку люструе і *ўзрост жанчыны*. «Восеньскі» ўзрост – пара роздуму над пражытым. Тэма восеньскага ўзросту, безумоўна, непрыемная для жанчын-паэтэс. Л. Кебіч называе свой узрост «бурштынавым». З аднаго боку, аўтар заўважае непрыемныя перамены ў знешнасці:

Мой бурштынавы ўзрост
Лёг на скроні, як дым [2, с. 24].

Паэтка спрабуе адносіцца да ўзросту па-філасофску, яна іранічна сцвярджае: «*Мой бурытынавы ўзрост, // У сусвецце ты – міг*» [2, с. 24].

Пра ўзрост разважае аўтар і ў вершы «Праз кастрычнік іду ў лістапад». Лістапад – апошні месяц восені, далей – толькі зіма. Лістапад ва ўзросце жанчыны азначае, што яна ўжо перайшла мяжу прыгожай, яркай восені, для якой характэрна буйства фарбаў, і рыхтуецца да новага этапу свайго жыцця:

Роздум пра новы – восеньскі – этап у жыцці жанчыны адчуваецца і ў вершы «Брамы восені». Што там за імі? – такое пытанне задае сабе аўтар. Восень быццам прыадкрывае другую палову жыцця жанчыны. Пара забыцца на ўспаміны, якія звязаны толькі з расчараваннем, журбай. Але наперадзе – цікавы, але пакуль нязведаны шлях:

Брамы восені...
Душы празрыстай
лёгка, нібы ў целе без граху...
І звіяньц лісточкі, як маністы,
на пакуль нязведаным шляху [2, с. 343].

Восень – гэта яшчэ і пара прыгажосці. Яна дае шанец кожнаму чалавеку дабавіць у сваё жыццё хоць трохкі яркіх фарбаў. Дзякуючы гэтай прыгажосці людзі становяцца больш душэўнымі, больш рамантычнымі. Гэта час, калі варта атрымліваць асалоду ад кожнага моманту.

Якая прыгажосць лягла навокал!
Гарыць апошняе лісце пад кожным крокам [2, с. 89].

Восень Л. Кебіч бачыць стракатым паркалем, дзе побач з добрымі днямі ўсё часцей з'яўляюцца нудныя, шэрыя дні. На нашу думку, людзі, якія сумуюць і не бачаць прыгажосць гэтай цудоўнай пары, не ўмеюць атрымліваць асалоду ад самых простых рэчаў. Восень – гэта час, калі трэба праводзіць разам з тым, хто дарагі і любы, каханы. Бо менавіта яны, як і восень, напоўняць сэрца і душу цеплынёй і спакоем.

У вершах Л. Кебіч многа прыватнага. Рэаліі свету, які акружаюць паэтку, канкрэтныя, у многім дакладныя, звязаныя з асабістым жыццёвым вопытам. Па меркаванні Р. К. Казлоўскага, рэфлексійнасць, спавядальнасць маналогаў спрыяе перадачы ідэйнага зместу, філасофскіх уяўленняў паэткі, яе ўласнай жыццёвай пазіцыі [1, с. 64]. Вяўленню глыбінных думак і эмоцый восеньскай пары спрыяе асаблівы рытмічны малюнак вершаў.

Восень – гэта *мудрасць, самадастатковасць*. Менавіта яна прымушае задумацца пра самае важнае і вечнае. Напрыклад, дождж валодае магічнымі ўласцівасцямі. Ад яго не трэба ўцякаць, наадварот, трэба выйсці да яго насустрач і атрымаваць асалоду. Пра восень немагчыма гаварыць без душы і цеплыні. Яна можа крануць душу кожнага чалавека.

Таксама восень – гэта час *філасофскага роздуму* аб ужо пражытым, падвядзенне пэўных вынікаў. Пагодзімся з Р. К. Казлоўскім, які адзначае наступнае: «Паэзіі Л. Кебіч характэрна выяўленне эмацыйных уражанняў, эстэтычна афарбаваных роздумаў, пазарацыянальных адчуванняў і памкненняў. Ствараецца адзіная філасофская канцэпцыя творчасці, ідэйна-сэнсавымі дамінантамі якой з'яўляюцца вечныя праблемы і тэмы: сэнсу чалавечага існавання, жыцця і смерці, любові і нянавісці, суадносін духоўнага і цялеснага, боскага і людскога» [1, с. 64]. Геранія вершаў хоча адшукаць той летні дзень, той стан душы, які яе калісьці саграваў, знайсці ў мудрасці восені паратунак або выйсе:

Я брыду сам-насам з успамінам,
летні дзень, што грэў мяне калісьці,
адшукаць хачу ў пажоўклым лісці,
нібы паратунку або выйсця... [2, с. 194]

Аўтар малое сумны асенні пейзаж, хмуры дзень, шэрае неба і мокры асфальт. Лета жыцця ўжо закончылася, яно перакрэслена надыйшоўшымі халадамі. Такі няўтульны асенні пейзаж выклікае ў паэтку філасофскі роздум аб чалавечым існаванні, сэнсе чалавечага жыцця наогул. Паэтэса заўважае, што вельмі часта ў паўсядзённай мітусні людзі не бачаць нічога вакол сябе. Але кожнаму чалавеку дадзены яго шлях, які варта прайсці.

Восень наводзіць на Л. Кебіч цікавы роздум: яркія фарбы восені, уся яе пазалота – гэта толькі кураж, спроба замаскіраваць марнасць жыцця, завяданне, калі гіне ўсё жывое. Кожны прамень восеньскага сонца можа быць апошнім, ён нагадвае пра тое, што хутка ўсё закончыцца. Таму і сумны настрой. Кожны апалы ліст адчуваецца як уласная згуба.

Трэці дзень лістапада
над Гародняю любай.
Кожны лісцік, што падаў,
Як уласная згуба [2, с. 67].

Мае рацыю крытык А. Э. Сабуць у наступным сцвярджэнні: «Восень – сапраўды жаночая пара.

Уражлівая, самотная. І толькі ў восеньскім акраплёным вальсе мроіцца п'яная асалода незабыўнага, калі шчодрай жменняй сыплюцца гады, як лісты» [3, с. 6].

Такім чынам, у паэзіі Людмілы Кебіч матыў восеньскага пейзажу – штуршок для шматлікіх разважанняў: аб каханні, сэнсе жыцця, месцы чалавека ў свеце прыроды. У восеньскім настроі пераплятаюцца розныя па танальнасці пачуцці – сум і нуда, радасць і расчараванне, адзінота і каханне.

Спіс літаратуры

1. Казлоўскі, Р. Мастацкі свет паэзіі Людмілы Кебіч / Р. Казлоўскі // Чтение: рецепция и интерпретация : сб. науч. ст. / М-во образования Респ. Беларусь, Гродн. гос. ун-т им. Янки Купалы. – Гродно, 2011. – Ч. 2. – С. 63–68.
2. Кебіч, Людміла. Рай для адзіноты: кніга паэзіі / Людміла Кебіч. – Мінск : Народная асвета, 2016. – 574 с.
3. Сабуць, А. І вечнасць, і імгненне... / А. Сабуць // Літаратура і мастацтва. – 2000. – 26 мая. – С. 6.
4. Сабуць, Аліна. «Я жыву па музычных законах»: суладдзе музыкі і паэзіі ў мастацкім почырку Людмілы Кебіч // Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў : манагр. / Аліна Сабуць. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2022. – С. 221–227.

Рымко Вольга Паўлаўна, студэнтка 4 курса філалагічнага факультэта спецыяльнасці «Беларуская філалогія» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – **Сабуць Аліна Эдмундаўна**, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 373.5(075)=161.3

К. А. Саўко

ДА ПЫТАННЯ АБ ФАРМІРАВАННІ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ НА ШКОЛЬНЫХ УРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Звяртаецца ўвага на кампетэнтнасны падыход у навучанні беларускай мове. У прыватнасці, акцэнтавана ўвага на фарміраванне ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. З сучаснага школьнага падручніка прыведзены прыклады заданняў як спецыяльна арганізаваных практыкаванняў, звязаных з даследаваннем адлюстраваных у мове праяў культуры народа.

Не саромся, беларус, гаманіць па-свойму – на роднай мове бацькоў і дзядоў сваіх. Шануй сваю мову, шануй свае песні, свае казкі, звычаі і ўсё роднае – гэта спадчына дзядоў і вялікі нацыянальны скарб. Толькі тады цябе ўсе будуць шанаваць як чалавека, калі сам сябе будзеш шанаваць, калі не адкінеш свайго нацыянальнага ўласнага багацця. А першы скарб нацыянальны – гэта родная мова.

Змітрок Бядуля

У XXI стагоддзі якасць моўнай адукацыі вучняў вызначаецца ўменнем настаўніка правільна арганізаваць працэс навучання роднай мове на аснове кампетэнтнаснага падыходу. Нарматыўнымі дакументамі – Канцэпцыяй вучэбнага прадмета «Беларуская мова», адукацыйным стандартам – вызначаецца неабходнасць лінгвакультуралагічнага падыходу, звязанага з «усведамленнем мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы і з’яўляецца асновай фарміравання ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі» [1, с. 102]. Сучасная вучэбная праграма па школьным прадмеце «Беларуская мова» вызначае лінгвакультуралагічную кампетэнцыю як «усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, засваенне нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, развіццё здольнасці адэкватна ўжываць іх у маўленні, авалоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры» [2, с. 3].

У рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу да вывучэння беларускай мовы ў агульнаадукацыйнай школе сучасны айчыныны вучоны-метадыст В. У. Зелянко вылучае тры метадычныя напрамкі: 1) навучанне беларускай мове ў кантэксце айчынай культуры, што стварае ўмовы для глыбокага асэнсавання самабытнасці, эстэтычнай каштоўнасці беларускай мовы як складніка нацыянальнай культуры; 2) пазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў, што спрыяе ўсведамленню ўнікальнасці роднай мовы як феномена беларускай культуры і як каштоўнай часткі культуры сусветнай; 3) развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання, якія дапамагаюць сфарміраваць у вучняў уяўленне пра тое, што ў мове

сфакусіраваны вопыт нацыянальнага быцця [3, с. 9]. Відавочна, што ў лінгваметадычным кантэксце названы від кампетэнцыі звязаны з далучэннем вучняў да культуры народа, адлюстраванай і замацаванай у мове.

Для раскрыцця зместу лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі неабходна звярнуць увагу на сутнасць лінгвакультуралогіі як навукі. Лінгвакультуралогія як навук а ўяўляе сабой «памежную зону» на стыку мовазнаўства і культуралогіі. З'яўляючыся прадуктам антрапацэнтрычнай парадыгмы ў лінгвістыцы, лінгвакультуралогія даследуе тыя праявы культуры народа, якія адлюстраваліся ў мове: «аналізуецца чалавек у мове і мова ў чалавеку» [4, с. 6]. Аб'ект лінгвакультуралогіі ўяўляе сабой «даследаванне ўзаемадзеяння мовы, якая ёсць транслятар культурнай інфармацыі, і культуры – гістарычнай памяці народа» [5, с. 11]. Такім чынам, фундаментальныя праблемы лінгвакультуралогіі сканцэнтраваны ў цэнтральнай трыядзе гэтай галіны ведаў – «чалавек (нацыянальная асоба) – мова – культура (сістэма матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей)» [6, с. 99]. Як сцвярджае савецкі вучоны-мовазнавец А. В. Цекучоў, «узбагачэнне слоўнікавага запаса – адзін з асноўных напрамкаў развіцця маўлення вучняў, ажыццяўленне якога дазваляе вырашыць наступныя задачы: растлумачыць дзецям незнаёмыя словы і асобныя значэнні мнагазначных слоў, удакладніць сэнс вядомых значэнняў мнагазначных слоў, навучыць школьнікаў дакладнаму ўжыванню слоў, развіваць у дзяцей уменне ўжываць словы ў залежнасці ад тыпу і стылю маўлення, замяніць у слоўнікавым запасе вучняў дыялектныя і прастамоўныя словы на эквівалентныя ім літаратурныя» [7, с. 119]. Так, у дачыненні на названай вышэй цытаты, у школьнай настаўніцкай практыцы плённа выкарыстоўваецца наступная памятка па ўвядзенні ў актыўны слоўнік вучняў новых лексічных адзінак: 1) не ўводзіць адразу вялікую колькасць малазнаёмых слоў (2–3 словы); 2) пры знаёмстве з новым словам звяртаць увагу на яго вымаўленне і напісанне; 3) незнаёмыя лексічныя адзінкі вучні фіксуюць у індывідуальным слоўніку; 4) новыя словы абавязкова ўводзяцца ў маўленчую практыку; 5) пры знаёмстве з новай лексічнай адзінкай абавязкова выкарыстоўваць нагляднасць; 6) на наступных уроках кожны раз вяртацца да ўведзеных новых слоў.

Зразумела, лінгвакультуралагічная кампетэнцыя цесна звязана з засваеннем нацыяльнай спадчыны беларускага народа. У школьным пад-

ручніку па беларускай мове для 6 класа [8] змешчана дастатковая колькасць заданняў для фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі і выхавання ў вучняў маральна-этычнай, эстэтычнай і грамадзянскай свядомасці. Звернем увагу на толькі на некаторыя практыкаванні. Напрыклад: «Практыкаванне 5. Устанавіце адпаведнасць паміж рускімі і беларускімі выразамі. Як у іх працяўляецца адлюстраванне нацыянальнага бачання свету?» [8, с. 5]. Як бачым, тут назіраюцца міжпрадметныя сувязі са зместам навучання рускай мове. Блізкасць сістэм беларускай і рускай моў дае магчымасць паспяхова ажыццяўляць перанос ведаў, уменняў і навыкаў, набытых на ўроках рускай мовы, у практыку навучання беларускай мове. Прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы нясуць багатую культурназнаўчую інфармацыю і адлюстроўваюць глыбіні народнага духу і культуры беларусаў.

5. Устанавіце адпаведнасць паміж рускімі і беларускімі выразамі. Як у іх працяўляецца адлюстраванне нацыянальнага бачання свету?

1. Соловья баснями не кормят.	а) Кухар спіць, а суп кіпіць.
2. Шила в мешке не утаишь.	б) Не маё гарыць — не мне тушыць.
3. Моя хата с краю — ничего не знаю.	в) З гутаркі хлеба не наясі.
4. Солдат спит — служба идёт.	г) Лес чуе, а поле бачыць.

Запішыце беларускія прыказкі. Падкрэсліце словы, у якіх колькасць літар і гукі не супадае.

Малюнак 1 – Практыкаванне, накіраванае на фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі

Наступнае практыкаванне дэманструе ажыццяўленне сувязі з урокамі гісторыі, выяўленчага мастацтва, што, па сутнасці, пашырае лексічны слоўнік навучэнца, яго культурны кругагляд і магчымасць карыстацца ведамі ў суразмоўніцтве: «Практыкаванне 72. *Прачытайце тэкст. У якой краіне ўзнікла выцінанка? Ці можна яе назваць відам народнай творчасці?*» [8, с. 35]. Знаёмства з гістарычным мінулым, сучасным і будучым Радзімы, эканамічнымі, культурнымі і палітычнымі асаблівасцямі садзейнічае фарміраванню ў школьнікаў светапогляду, у які ўключана асэнсаванне сваёй прыналежнасці да нацыі і, як вынік, – гонару за гэта. Вучні пачынаюць усведамляюць, якое месца займае беларуская культура ў кантэксце іншых культур. У іх развіваецца ўменне апераваць культурназнаўчай інфармацыяй у працэсе суразмоўніцтва.

72. Прачытайце тэкст. У якой краіне ўзнікла выцінанка? Ці можна яе назваць відам народнай творчасці?

выцінанка

Мастацтва вырабу ажурных узораў з белай, чорнай ці каляровай⁶ паперы называецца *выцінанкай*⁷ або *выразанкай*. Назва *выцінанка* паходзіць ад слова *выцінаць* — ‘выразаць што-небудзь з паперы ці іншага матэрыялу’.

Выцінанка ўзнікла ў Кітаі. У Беларусі мастацтва выразаня з паперы з’явілася ў XVI стагоддзі.

Важная асаблівасць выразанак з паперы — сіметрыя⁸. Самі ўзоры ч.сцей ге.метрычныя раслінныя. Але нярэ.ка б.ларускія майстры выразаюць і фігуры жывёл людзей (*Паводле «Вясёлкі»*).

Малюнак 2 – Практыкаванне, накіраванае на фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі

З дапамогай тэкстаў, якія знаёмяць з традыцыямі беларусаў, можна не толькі паспяхова фарміраваць арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі вучняў, але і развіваць звязнае маўленне, творчыя здольнасці, выходзяць павагу да роднай культуры і мовы, спадчыны нашых продкаў: «Практыкаванне 290. Прачытайце тэкст. Падбярэце да яго заглавак. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя канчаткі прыметнікаў. Вызначце іх род,лік,склон. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны В. Славука “Зюзя”. Як выглядае бог зімы? Перакажыце частку тэксту, у якой падаецца апісанне Зюзі» [8, с. 144]. Дадзенае практыкаванне будзе карысным для шасцікласнікаў, бо старажытныя міфы перадаюць уяўленні людзей пра свет і чалавека. Яны адказваюць на самыя складаныя пытанні светабудовы. Менавіта таму міфалагічныя сюжэты, увасобленыя ў творах мастацтва, выклікаюць у сучаснага чалавека непадробную цікавасць.

290. Прачытайце тэкст. Падбярэце да яго заглавак.

Нашы продкі шанавалі бога зімы Зюзю — стар.нізеньк. дзядка⁹ з доўг. бел. барадой. Хадзіў ён у бел. адзенні, басанож, з непакрыт. галавой. У руках трымаў чарадзейн. булаву. Зюзя жыў у густым лесе, толькі часам зазіраў у бліжэйш. вёску. Прыходзіў¹⁰ папярэдзіць пра моцн. мороз, пясці калядн. куці (*Паводле вучэбнага дапаможніка «Беларуская літаратура. 6 клас»*).

Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя канчаткі прыметнікаў. Вызначце іх род, лік, склон.

Разгледзьце рэпрадукцыю карціны В. Славука «Зюзя». Як выглядае бог зімы? Перакажыце частку тэксту, у якой падаецца апісанне Зюзі.

Малюнак 3 – Практыкаванне, накіраванае на фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі

Такім чынам, фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі на школьных уроках беларускай мовы далучае вучняў да каштоўнасцей айчыннай і сусветнай культур, якія знайшлі адбітак у мове, спрыяе культуралагічнаму развіццю моўнай асобы вучня на аснове ўзаемадзеяння мовы, маўлення і культуры.

Спіс літаратуры

1. Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская мова». Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета «Беларуская мова» // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 79–111.
2. Беларуская мова. V–IX класы : вучэб. праграмы для устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання і выхавання. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2017. – 116 с.
3. Зелянко, В. У. Навучанне беларускай мове: лінгвакультуралагічны падыход. 10–11 класы : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агульнай адукацыі з бел. і рус. мовай навучання / В. У. Зелянко. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. – 136 с.
4. Маслова, В. А. Лінгвокультуралогія : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 207 с.
6. Воробьев, В. В. О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999 г. / редкол.: Ю. Е. Прохоров [и др.]. – М., 1999. – С. 96–117.
7. Текучев, А. В. Методика русского языка в средней школе / А. В. Текучев. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1987. – 300 с.
8. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 6 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2020. – 239 с.

Саўко Кацярына Аляксандраўна, магістрант філалагічнага факультэта спецыяльнасці «Мовазнаўства» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – **Шандроха Нона Эдмундаўна**, кандыдат педагагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3

Д. С. Шабельская **МАСТАЦКІ ПОЧЫРК ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ:** **СЛОВА ЛІТАРАТУРНАЙ КРЫТЫКІ**

Праз прызму сучаснай беларускай літаратурнай крытыкі разгледжаны некаторыя стрыхі да партрэта Яўгені Янішчыц. У вызначэнні мастацкага почырку паэтэсы

акцэнтавана ўвага на жаночым пачатку пісьма, надзвычайнай інтымнасці светаадчування і каларытнай паэтыцы лірычнага радка.

«Палескай ластаўкай» заўсёды называлі Яўгенію Янішчыц. Паэтэса, як і кожная жанчына, жадала самага зямнога, святага і багавейнага: кахаць і быць каханай, а таксама сямейнага дабрабыту. Менавіта Палессе – радзіма і крыніца яе творчасці. Беларускі крытык і літаратуразнаўца Дзмітрый Бугаёў адзначаў, што «...самыя глыбінныя вытокі яе натхнення там, у роднай вёсцы, палескай старане, увогуле ў сельскім жыцці, якое сфармавала вызначальныя асновы духоўнага свету Яўгеніі Янішчыц, яе маральна-этычных уяўленняў, усяго душэўнага, чалавечага вопыту» [2, с. 257].

Яўгенія Янішчыц была і застаецца арыгінальнай паэткай. У кожнага мастака і пісьменніка – любога творцы – ёсць свой почырк, па якім чытачы адразу пазнаюць аўтара. Мастацкі почырк Яўгеніі Янішчыц можна заўважыць адразу ж, ён апазнавальны, адметны, непаўторны. Паэтэса ўмела з першых радкоў прымусіць задумацца чытача і застацца сам-насам. Паэтка пісала пра прыроду як жывую істоту і пра мілагучную мову, пра дарагую сэрцу Ясельду і пра незабыўных землякоў. За прыклад возьмем верш «Пра балота» са зборніка «Каліна зімы» (1987):

Сеўшыя ў вышынныя дамы,
У хвіліны сельскага натхнення,
Колькі вершаў напісалі мы
Пра балота і пра асушэнне.
Фауны і флары каралі,
Хворыя на сытасць і на тупасць,
Колькі дысертацый вы спяклі
На прадмет балота: за і супраць [7, с. 89].

Канешне ж, як надзвычай ранімая натура, далікатная асоба, яна не магла не пісаць пра каханне. З кожным радком мы заўважаем, як Яўгенія Янішчыц ішла да душэўнай гармоніі праз спасціжэнне свайго ўнутранага свету. Мае рацыю сучасны крытык і літаратуразнаўца Ганна Кісліцына ў падкрэсленай знаходцы «свайёй» тэмы ў паэтычнай прасторы мыслення Яўгеніі Янішчыц: «У сучаснай беларускай літаратуры хранічна мала вершаў пра каханне. А таму ёсць і патрэба ў інтымнай лірыцы, тым жанры, які так удаваўся Яўгеніі Янішчыц. Мне здаецца, што актуальнасць яе паэзіі звязана якраз з той прамалінейнасцю, з якой яна гаварыла пра свае пачуцці» [6].

У вершах Яўгеніі Янішчыц кожная дзяўчына знойдзе сябе: якая толькі сустрэла сваё каханне, якая змагла знайсці ў сабе сілы да шчасця быць маці, якая пераступіла праз сябе і пакутуе ад расстання. Бо для жанчыны вельмі важнымі з’яўляюцца пачуцці і перажыванні каханага, ёй жыццёва неабходна (як жанчыне і творчай асобе) разумець чалавека, які побач.

Лірыка Яўгеніі Янішчыц – споведзь душы, сардэчны водгук на падзеі часу. Нельга не пагадзіцца з думкай літаратуразнаўцы Тамары Нуждзіной адносна гожаі і годнай пісьменніцкай місіі паэтэсы: *«Лёс творцы заўсёды нясе ў сабе асобы знак, асобы змест. Жыццё талента заўжды навідавоку. Мастак жыве ў свеце, жыве сярод людзей, жыве ў людзях, а свет і людзі жывуць у ім. Па законах людскасці»* (падкрэслена намі. – Д. Ш.) *імкнулася жыць паэтычная, прамяністая душа Яўгеніі Янішчыц, імкнулася на ўсё адазвацца такім жа шчырым, прамяністым словам»* [4, с. 39].

Яўгенія Янішчыц выяўляла, адлюстроўвала шматлікія моманты ўласнага жыцця ў мастацкім свеце сваёй лірычнай гераніі. Таму ў яе лірыцы заўсёды можна знайсці вершы, нават зборнікі пра кожны з няпростых, а часам пакручастых перыядаў яе жыццёвага і творчага шляху. Вядомы беларускі паэт, перакладчык і публіцыст Пімен Панчанка досыць лаканічна і праўдзіва адзначыў: *«Вось так і павялося: дзе боль, дзе гора, там і Жэнін голас»* [5, с. 189].

Самадастатковая паэтэса Яўгенія Янішчыц – найперш жанчына, якая хацела быць пачутай. У большасці яе вершаваных твораў назіраецца асаблівае жаданне падкрэсліць светлы, вясёлы настрой. Таму кожны раз, перачытваючы вершы Я. Янішчыц, можна акрэсліць магчымыя стадыі жаночага шчасця. Гэта і першае каханне, і каханы муж, і шчасце быць маці. Назіральны, удумлівы крытык Дз. Бугаёў, які асабіста ведаў тонкую натуру Яўгеніі Янішчыц, слухна прыкмеціў: *«Калі чытаеш лірыку кахання, створаную Яўгеніяй Янішчыц, дык нельга не адчуць, як магутна выяўляецца ў гэтай лірыцы жаночая сутнасць, жаночы пачатак»* (падкрэслена намі. – Д. Ш.)...» [1, с. 268].

Як вядома, каханне адыграла вядучую, калі не лёсавызначальную ролю ў творчасці паэткі. Так першы зборнік «Снежныя грамніцы» (1970) вабіць чытача вясёлым настроем, аднак ўжо ў наступным зборніку «Дзень вечаровы» (1974) адчуваецца душэўны надлом. Гэта звязана з псіхалагічна няпростым, супярэчлівым станам жанчыны: яна стала жонкай і маці. Адным са знакавых вершаў пра каханне быў верш «Ты пакліч мяне. Пазаві». У ім гаворыцца пра тое, што любоў – пачатак

усяго існага, сутнаснага, жыватворнага. З любові пачынаемся мы самі. Усё ў гэтым свеце пабудавана на светлым пачуцці любові да ўсяго жывога:

Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любові,
Нават самая простая ява [8, с. 18].

Літаратуразнаўца Тамара Нуждзіна аргументавана вывярае і вымярае знітаваны мастацкі свет паэтэсы Яўгеніі Янішчыц і яе гераіні: *«Уся творчасць – пранізлівая, адкрытая і шчырая споведзь адной (і самай галоўнай) гераіні – Паэтэсы. Зразумела, што жыццё яе – чалавека, жанчыны, творцы – пастаянна, з той альбо іншай нагоды, нітавалася, перакрыжоўвалася з лёсам іншых, многіх. І кожны, хто асабліва закранаў гэтую чуйную душу, чые ідэалы, эстэтычныя густы і жыццёвыя арыенціры супадалі з яе асабістымі, так ці інакш уваходзіў у свет паэзіі Я. Янішчыц»* [4, с. 39].

Каханне – гэта стан чалавека, пры якім забываешся пра ўсё, гэта пачатак усіх пачаткаў, пачатак новага жыцця. Паэзія Янішчыц асабліва чуйная да трывог, яна вызначаецца паглыбленым светаадчуваннем, пашыранымі духоўнымі даляглядамі. Таму глыбока філасофскі, жыццёва мудры паэт Пімен Панчанка пакінуў справядлівую крытычную ацэнку творчасці паэтэсы: *«...аснова яе паэзіі – яснае і задуменнае свято, крыху журботнае і нават трагічнае»* [5, с. 189].

Яўгенія Янішчыц мела здольнасць спасцігаць жыццё і чалавека праз свой уласны вопыт з рознымі абставінамі. Сучасны беларускі літаратуразнаўца Яўген Гарадніцкі абгрунтаваў непадробную самадастатковасць паэтэсы: *«Непрыручанасць – тая душэўная ўласцівасць, якая найбольш цэніцца паэтэсай. Гэта права (нялёгка здабытае праз боль і пакуты) быць самой сабой. У сваім настроі, характары, жыццёвай сітуацыі імкнуцца знайсці тыя асновы трываласці, што даюць сілы для ажыццяўлення сваёй місіі на зямлі»* [3, с. 162].

Адзін з самых апошніх вершаў Яўгеніі Янішчыц называецца «На голас ліры». Лірычная гераіня ў вершы не перастае здзіўляцца, радавацца, пра нешта клапаціцца. Таму паэтэса лічыць свет творцы прыгожым, годным і зайздросным:

І кожны дзень – гарачы вырай
Здзіўленняў, радасці, клопот.
Так я іду на голас ліры,
Дзе ўсё – фантазія, палёт [7, с. 68].

«Сапраўдны творца – заўсёды Асоба. Постаць. Талент» [9, с. 109]. Калі творчасць пісьменніка раскрывае яго талент і гэта становіцца галоўным у яго жыцці, то яго творчыя скарбы з'яўляюцца агульнымі: для пісьменніка і яго чытачоў. Творы Яўгені Янішчыц заўсёды былі вядомымі і прызнанымі, таму і сталі гімнам на ўсё жыццё. Магчыма, гэта таму, што яе творы былі прасякнуты ўласным творчым стылем, жыццёвымі пошукамі і асабістымі душэўнымі перажываннямі.

Творчасць Яўгені Янішчыц – гэта лютэрска яе асабістага і асабовага жыцця, тонкага, далікатнага выяўлення лірычнага стану яе герані. Менавіта такая самабытная, неардынарная паэтка змагла падзяліцца самымі інтымнымі штрыхамі свайго ўласнага жыцця праз пражыты і перажыты стан лірычнай герані вершаў, прычым кранальна і запамінальна для чытача. Што, зразумела, справядліва адзначыла і сучасная беларуская літаратурная крытыка ў спробе расшыфраваць таямніцы мастацкага почырку паэтэсы.

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Арганічнасць таленту: літаратурная крытыка, артыкулы / Д. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 351 с.
2. Бугаёў, Д. Талент і праца: літаратурная крытыка / Д. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 351 с.
3. Гарадніцкі, Я. Палёт непрыручанай птушкі / Я. Гарадніцкі. // Польша. – 2005. – № 10. – С. 156–165.
4. Нуждзіна, Т. Тэцца памяць ніткай суравой... / Т. Нуждзіна // Маладосць. – 2008. – № 11. – С. 39–43.
5. Панчанка, П. Голас шчыры, натхнёны, таленавіты / П. Панчанка // Польша. – 1994. – № 12. – С. 188–191.
6. Прыпадаю да нябёс [Электронны срэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/by/news/naviny-biblijatjek/prypadayu-da-nyabyes>. – Дата доступу: 13.09.2023.
7. Янішчыц, Я. Каліна зімы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 367 с.
8. Янішчыц, Я. Пара любові і жалю : вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 222 с.
9. Янішчыц, Я. Ясельда : Лірыка / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1978. – 126 с.

Шабельская Дар'я Станіславаўна, студэнтка 4 курса філалагічнага факультэта спецыяльнасці «Беларуская філалогія» Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Навуковы кіраўнік – *Сабуць Аліна Эдмундаўна*, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

ЗМЕСТ

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ КУПАЛАЗНАЎСТВА

<i>Бельскі А. І.</i> Янка Купала і Кузьма Чорны: творчыя кантакты, дыялог.....	3
<i>Гу Юй.</i> Народны паэт Беларусі Янка Купала ў Кітаі.....	14
<i>Карлюкевіч А. М.</i> Пераклады паэзіі Янкі Купалы на мовы народаў Расіі ў XXI стагоддзі.....	28
<i>Карлюкевіч В. А.</i> Выданне паэмы Янкі Купалы «Над ракой Арэсай» у Кітаі... 34	
<i>Кошур С. А.</i> Памятны фотаздымак з Янкам Купалам беларускіх студэнтаў у Празе.....	38
<i>Максімовіч В. А.</i> Канцэптуальна-аксіялагічныя дамінанты ў паэзіі Янкі Купалы пачатку XX ст.	44
<i>Міхалевіч А. Г.</i> Сінтаксічныя асаблівасці камедыі Янкі Купалы «Паўлінка»... 52	
<i>Ляшчынская В. А.</i> Фразеасемантычнае поле ‘смерць’ у мове твораў Янкі Купалы.....	56
<i>Пажарыцкі М. Б.</i> Пра Купалу-нашаніўца.....	62
<i>Рыжковіч Г. Ч.</i> Катэгорыя часу ў паэмах Янкі Купалы.....	64
<i>Сабуць А. Э.</i> Некаторыя штрыхі да псіхалагічнага партрэта Янкі Купалы (з мемуарнай і эпістэлярынай спадчыны).....	68
<i>Садоўская А. С.</i> Семантычныя асаблівасці фразеалагізмаў з кампанентам <i>Бог</i> (на матэрыяле твораў Янкі Купалы).....	75
<i>Спілвёна Ж. С.</i> Семантычнае поле «зіма» ў паэзіі Янкі Купалы.....	79

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Аляшкевіч Т. А.</i> «У смерці наша вечнасць...»: сэнсавобразная структура апавядання В. Карамазава «Бог з намі».....	86
<i>Брусевіч А. А.</i> «Міцкевічаўскі шлях» Чэслава Мілаша.....	90
<i>Казлоўскі Р. К.</i> Мастацкая адметнасць мініяцюры ў прозе Змітрака Бядулі... 95	
<i>Мельнікава З. П.</i> Паэзія Вацлава Ластоўскага: гістарычны і філасофска-эстэтычны кантэкст.....	101
<i>Радзівончык Дз. М.</i> Пафас народнасці ў лірыцы Людмілы Кебіч (на прыкладзе зборніка «Мае начныя бліскавіцы» (2023)).....	109
<i>Радзівончык Дз. М.</i> Кніга Аліны Сабуць «Літаратурныя дыялогі: мастацкія пошукі беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзяў» як артэфакт «звышлітаратуры».....	114
<i>Тарасова С. М.</i> Ролева-маналагічная разнавіднасць паэмы ў творчасці сучасных беларускіх пісьменнікаў.....	118

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ МОВАЗНАЎСТВА

<i>Асіпчук А. М.</i> Кантэкстуальныя антонімы ў паэтычных творах Рыгора Барадуліна.....	124
<i>Варановіч В. Л.</i> Феномен вулічных прозвішчаў вёскі Пракопавічы Індурскага сельсавета.....	127
<i>Герасімчык І. А.</i> Гістарычная асоба як «геній месца» ў сучаснай беларускай журналістыцы падарожжаў.....	133

<i>Дзінгілеўская А. І.</i> Поўныя прыметнікі-паронімы ў беларускай літаратурнай мове.....	138
<i>Дусматова Ш. В.</i> Множкампанентныя складныя предложэння с сочинительной связью предикативных единиц.....	144
<i>Маршэўская В. В.</i> Полісемантычныя дзеяслоўныя фразеалагізмы.....	148
<i>Піваварчык І. В.</i> Рэлігійна-канфесійныя адносіны ў рэгіянальных СМІ Гродзенскай вобласці.....	154
<i>Сідоровіч З. З.</i> Глаголы мышлення і іх функцыянаванне в рассказах Виктории Токаревой.....	158
<i>Хлусевіч І. М.</i> З гісторыі вывучэння сінтаксічнага вар’іравання фразеалагізмаў.....	163
<i>Якаліцэвіч М. А.</i> Марфалагічныя відазмяненні дзеяслова ў складзе прыказак беларускай літаратурнай мовы.....	167
<i>Янушкевіч С. А.</i> Найменні на <i>-ічы/-ычы, -іцы/-ыцы</i> ў айканімічнай сістэме Заходняй Гродзеншчыны.....	171
АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУПАСТАЎЛЯЛЬНАГА МОВАЗНАЎСТВА	
<i>Власюк Н. І.</i> Асабенноскі заімаствавання в немецком и белорусском языках.....	175
<i>Ковалёва Л. Е.</i> Спорныя пытанні пры перадачы беларускіх рэалій на англійскі язык в повести Василя Быкова «Знак бяды».....	181
<i>Ковалёва Л. Е., Короткевіч Ж. А., Шейка Е. О.</i> К пытанню поіска лексічных саответствій в англійском языке для беларускаязычных рэалій.....	184
<i>Кавальчук А. І., Казловіч В. А.</i> Станоўчыя эмоцыі і пачуцці праз прызму беларускай і нямецкай фразеалогіі.....	189
<i>Масленікава С. С.</i> Структурна-семантычная характарыстыка беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў з царкоўнымі кампанентамі, якія абазначаюць найменні святароў, іх адзення і дзеянняў.....	193
<i>Ясюкевіч А. М.</i> Разнастайнасць сінтаксічных форм парэмійных выказванняў (на матэрыяле беларускай і англійскай моў).....	196
АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДЫДАКТЫКІ	
<i>Гальцова Д. Н.</i> Іспользование произведений художественной литературы на занятиях по белорусскому языку как иностранному с русскими студентами-филологами (на примере комедии Янки Купалы «Паўлінка»).....	200
<i>Іргебаева А. Б., Байшукірова Г. Ж.</i> Топонімы Казахстана с компонентом цвета: структурно-семантические модели.....	205
<i>Кедзік А. А.</i> Пісьменніцкія дзённікі як платформа да вывучэння жыцця і творчасці пісьменніка (на матэрыяле дзённікаў В. Адамчыка).....	217
<i>Руцкая А. В.</i> Спецыфіка навігацыйнай тэхналогіі і мачымасці яе выкарастання пры вывучэнні творчасці Янкі Купалы ў школе.....	220
<i>Ушкевіч П. М.</i> Рэалізацыя выхаваўчага патэнцыялу ўрока беларускай літаратуры пры вывучэнні творчасці Уладзіміра Караткевіча ў V–XI класах.....	226
<i>Шандраха Н. Э.</i> Лінгваметадчныя ідэі К. Д. Ушыскага і іх запатрабаванасць у школьнай моўнай адукацыі (да 200-гадовага юбілею рускага педагога).....	228

СТУДЭНЦКАЯ НАВУКА Ў ГОНАР ЯНКІ КУПАЛЫ

<i>Грынашкевіч К. Р.</i> Дзеяслоўныя фразеалагізмы гаворак Гродзеншчыны са значэннем міжасобавых адносін.....	234
<i>Коваленко Д. Д.</i> Компьютерное обеспечение современной суггестивной лингвистики.....	238
<i>Кавальчук Я. І.</i> Рэпрэзентацыя разумовых здольнасцей чалавека ў фразеалагічнай і парэміялагічнай карцінах свету беларусаў.....	244
<i>Міхаловіч М. С.</i> Семантыка-структурныя асаблівасці безэквівалентнай лексікі ў паэме «Новая зямля» Якуба Коласа (на прыкладзе субстантываў)...	248
<i>Рымко В. П.</i> Мадэль «восені» ў «жаночай» лірыцы Людмілы Кебіч.....	254
<i>Саўко К. А.</i> Да пытання аб фарміраванні лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі на школьных уроках беларускай мовы.....	260
<i>Шабельская Д. С.</i> Мастацкі почырк Яўгеніі Янішчы: слова літаратурнай крытыкі.....	265

Навуковае выданне

РЭСПУБЛІКАНСКІЯ КУПАЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

Зборнік навуковых прац

Выдаецца ў аўтарскай рэдакцыі
Адказны за выпуск: *А. С. Садоўская*

Тэхнічнае рэдагаванне: *М. У. Вахмяніна, Я. Я. Пекар*
Камп'ютарная вёрстка: *М. У. Вахмяніна, І. П. Зімніцкая*
Падрыхтоўка вокладкі: *А. І. Собалева*

Падпісана да друку 21.11.2023. Фармат 60×84^{1/16}. Папера афсетная. Рызаграфія.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 15,81. Ул.-выд. арк. 17,0. Тыраж 71 экз. Заказ 051

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Янкi Купалы».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/261 ад 02.04.2014.

Вул. Ажэшкі, д. 22, 230023, Гродна

ISBN 978-985-582-580-8

9 789855 825808 >